

ΗΛΙΑΣ Ε. ΜΠΙΤΣΑΝΗΣ

**Η πατρίδα των
μικρών μας χρόνων**

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2024

Το εξώφυλλο και το οπισθόφυλλο είναι ευγενική προσφορά του καλού φίλου συμπατριώτη και εξαιρετικού ζωγράφου Νίκου Παναγιωτόπουλου. Οι φωτογραφίες προέρχονται από το προσωπικό μου αρχείο, από το φωτογραφικό αρχείο της εφημερίδας «Πάμισος» και από το internet.

Ηλεκτρονική σελιδοποίηση: Γιάννης Σακκάς
Εφημερίδα «Ελευθερία», Γεωργούλη 26 Καλαμάτα, 2721 0 21421

ΗΛΙΑΣ Ε. ΜΠΙΤΣΑΝΗΣ

**Η πατρίδα των
μικρών μας χρόνων**

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2024

Ενας πρόλογος πριν από κάτι χρόνια...

Αεροφωτογραφία της πόλης στα μέσα της δεκαετίας 1950-1960]

Όλα ξεκίνησαν από μια ανάρτηση, όταν ένα φθινοπωρινό βράδυ σε εποχήλώσεων, ξεκίνησα να γράφω για την... ιατρική της εποχής. Το ενδιαφέρον των φίλων με “έσπρωξε” να γράψω και για άλλα πράγματα που βίωσα στα παιδικά χρόνια, σε μικρά αυτοτελή κείμενα που έτυχαν ανάλογης υποδοχής.

Η προσωπική μνήμη άρχισε να συναντιέται με ανάλογες συμπατριωτών και φίλων, η “άθροιση” με πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα, έδειξε ότι τα επιμέρους κείμενα συνθέτουν στοιχεία συλλογικής μνήμης για ένα διάστημα 30 χρόνων από το 1950 μέχρι το 1980. Έτσι οι ψηφίδες άρχισαν να μπαίνουν η μια δίπλα στην άλλη,

να “ενεργοποιούν” ανάλογες που προσθέτουν νέα στοιχεία στα θραύσματα μνήμης και όλες μαζί να παράγουν ένα αποτέλεσμα στο πεδίο της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Η γλώσσα, η κοινωνική και οικονομική ζωή, η εκπαίδευση, τα ιστορικά ορόσημα στην πολιτική, ο τόπος και οι άνθρωποι, η κατοίκηση και οι κοινωνικοί δεσμοί σε μικροκλίμακα παράγουν ένα διαφορετικό αποτέλεσμα από εκείνο που εκλαμβάνεται ως “νοσταλγία”. Γιαυτό και η χρήση σε όλες τις εκδοχές του ρήματος “θυμάμαι” και η παντελής απουσία του “νοσταλγώ”. Προσωπικά δεν νοσταλγώ, οι εποχές και οι άνθρωποι έχουν αλλάξει, η εξιδανίκευση του εξαιρετικά δύσκολου παρελθόντος δεν αντιμετωπίζει τα προβλήματα του παρόντος και ιδιαιτέρως του μέλλοντος.

Η περίοδος που αναφέρθηκα από το 1950 μέχρι το 1980 με απόσταση από τότε έχει τη δική της σημασία. Κατ’ αρχήν είναι δεκαετίες οι οποίες δεν έχουν βρεθεί στο επίκεντρο του μελετητικού ενδιαφέροντος και η βιοματική καταγραφή αποτελεί σπουδαία υπόθεση στο πλαίσιο της προφορικής ιστορίας που κερδίζει έδαφος στο δημόσιο λόγο. Από εκεί και ύστερα είναι ένα διάστημα που έχει το πλεονέκτημα της “αθωότητας” σε σχέση με την πορεία που ακολουθήσαμε στη συνέχεια, καθώς η ενλικίωση και η βιολογική ωριμότητα αποκτούν συγκρουσιακά στοιχεία και αποκλίνουσες αντιλήψεις. Τελικά είναι μια εποχή “οικεία” για όσους τη ζήσαμε και εν δυνάμει ενδιαφέρουσα για τους νεώτερους που αναζητούν το νήμα της προσωπικής τους παράδοσης.

Ταυτόχρονα αυτή η περίοδος είναι και αυτή που έζησα στο γενέθλιο τόπο, όπως και πολλοί άλλοι με “συν πλύν” Μαΐους στην πλάτη τους. Το Νησί από ανθρωπολογική άποψη για πολλές δεκαετίες αποτελούσε μια πόλη “σουρωτήρι”. Από τα γύρω χωριά συνεχώς μετοικούσαν οικογένειες, έμεναν 1-2 γενιές και μετά έφευγαν κατά κανόνα αφήνοντας πίσω αναμνήσεις, λίγους ή πολλούς φίλους και συγγενείς. Πολλοί για τους πλέον διαφορετικούς λόγους δεν επέστρεφαν ούτε ως επισκέπτες ή τόσο σπάνια που έμεναν ξεχασμένοι. Ο εμφύλιος και οι συ-

νέπειές του, το μεταπολεμικό συντηρητικό κλίμα, η κλειστή κοινωνία που δεν επέτρεπε “μυστικά”, πολλές φορές και η απουσία “ρίζας” είναι κάποιοι από τους παράγοντες που μπορούμε να καταγράψουμε πολύ γρήγορα. Από την άλλη πλευρά, προϊόντος του χρόνου στην τοπική κοινωνία αναπτύχθηκε μια ορισμένη αντιπαλότητα με εκείνους οι οποίοι για διαφορετικούς λόγους μετοίκησαν. Αναπτύχθηκε μια καχυποψία “έρπουσα” σχετικά με τις προθέσεις των “μετοίκων” και η πολιτική αξιοποίηση αυτού του κλίματος από επιτίδειους. Η οποία τροφοδοτήθηκε κάποιες φορές και από ορισμένες συμπεριφορές ή πρωτοβουλίες που ενόχλησαν ανεξαρτήτως προθέσεων.

Προσωπικά μπορεί να μετακινήθηκα στην Καλαμάτα, η σχέση όμως συνεχίστηκε ιδιότυπα. Η επαγγελματική και πολιτική δραστηριότητα επέτρεψε τη διαρκή επαφή με ένα πλήθος απλών ανθρώπων που δημιούργησε διαύλους επικοινωνίας με την τοπική κοινωνία, η άποψη για τα όσα διαδραματίζονται στον τόπο σε μεγάλο βαθμό ξετυλίχτηκε ως φυσιολογική απόληξη αυτής της δραστηριότητας. Χωρίς να λείψουν και οι συγκρούσεις όταν κάποιες παρεμβάσεις ενόχλησαν τοπικά συστήματα εξουσίας με την αμετροέπεια και την υπεροψία που διακρίνει τους “διαφεντεύοντες”. Πολύ περισσότερο καθώς όταν άρχιζαν κάθε φορά οι προεκλογικές ζυμώσεις το φάντασμα της... υποψηφιότητας άρχιζε να κάνει κύκλους. Στις πολλοστές παραινέσεις φίλων κατηγορηματικά είχα απορρίψει ένα τέτοιο ενδεχόμενο έχοντας την εδραιά και δημοσίως διατυπωμένη πεποίθηση ότι η ενασχόληση με τις τοπικές υποθέσεις από θέσεις ευθύνης επιτρέπεται μόνον σε εκείνους που ζουν στον τόπο και βιώνουν την καθημερινότητα και τα προβλήματα. Αντίληψη που με έφερε σε δημόσια σύγκρουση με τον συμφοιτητή μου και καλό φίλο Στάθη Αναστασόπουλο όταν επελέγη ως υποψήφιος δήμαρχος. Παρ’ όλα αυτά σε κάθε... εκτός εποχής εμφάνιση στο Νησί οι φήμες έδιναν και έπαιρναν, έχουν εκτυλιχθεί και στιγμές που συνιστούν ανέκδοτα. Και αναφέρομαι σε

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

αυτό γιατί όπως μαθαίνω άρχισαν προώρως πάλι συζητήσεις, ίσως επειδή έχει πυκνώσει η ενασχόληση με το Νησί μέσα από διάφορες δραστηριότητες. Που αναφέρονται κυρίως σε ιστορικά λαογραφικά θέματα, σαν αυτά των αναρτήσεων. Φυσικά δεν υποχρεούμαι να αποδείξω πως... δεν είμαι ελέφαντας, απλώς το καταγράφω για όσους ενδεχομένως διακατέχονται από την απορία “τι ζητάει η αλεπού

στο παζάρι” και αναζητούν σκοπιμότητες.

Ως εκ τούτου υπογραμμίζω ότι ο καθένας μας χρωστάει στο γενέθλιο τόπο και τους ανθρώπους του. Και οφείλει να καταθέσει αυτό που μπορεί και... δύναται. Αυτό μπορώ, αυτό δύναμαι, αυτό προσπαθώ να κάνω και όταν χρειάζεται σε συνεργασία με φίλους συμπατριώτες που έχουν αναφορά στο γενέθλιο τόπο. Και συνεχίζουμε...

Τα σπίτια και
οι χειρονιές

Τόπος “άγνωστος” και γενέθλιος..

Η Μεσολίμη
– όπως
μετονομάστηκε
το Νησί –
σε αεροφωτογραφία
κάπου την εποχή
που γεννήθηκα

Τόπος άγνωστος για τους γονείς, κάτι λίγοι συγγενείς της μάνας μου ζούσαν εκεί. Εγκαταστάθηκαν στο Νησί το 1953 καθώς ο πατέρας βρήκε δουλειά στην Ένωση Συνεταιρισμών. Τότε οι συνεταιρισμοί έπαιζαν σημαντικό – κυρίως προμηθευτικό – ρόλο και η συναλλαγή με την Ένωση (που είχε δραστηριότητα σε και σε συγκέντρωση, τυποποίηση, εμπορία προϊόντων) ήταν διαρκής. Φύσει κοινωνικός ο πατέρας, ευγενής και προσήνης, εξυπηρετούσε ακριβοδίκαια τους συναλασσόμενους και γρήγορα απέκτησε νέους φίλους στην πόλη και την περιφέρεια. Τότε στη δύναμη της δευτεροβάθμιας οργάνωσης ανήκαν 63 συνεταιρισμοί από το Βασιλίτσι μέχρι το Τρίκορφο και τη Βούταινα. Έτσι η οικογένεια ρίζωσε στο Νησί μέχρι το 1985 όταν συνταξιοδοτήθηκε ο πατέρας και οι γονείς μετακόμισαν στην Καλαμάτα για να είμαστε κοντά, στην πόλη που έζησαν άφησαν μόνον φίλους. Χωρίς ιδιοκτησία και με ένα μισθό, η οικογένεια έμεινε στο νοίκι για 32 χρόνια. Αλλάζοντας συχνά και για διαφορετικούς λόγους σπίτι, γυρίσαμε το μεγαλύτερο μέρος της πόλης. Γνωρίσαμε διαφορετικούς ανθρώπους,

κάναμε φίλους, μεγαλώσαμε με ενδιαφέρουσες κοινωνικές εμπειρίες. Στα σπίτια, στους δρόμους, στις αλάνες, στα σχολεία η κοινωνικοποίηση είχε έντονα τα στοιχεία της διαπροσωπικής σχέσης, της παρέας και της αλληλεγγύης. Σε κάθε αλλαγή ξεκινούσε ένας νέος κύκλος γνωριμιών και εμπειριών, διευρυνόταν η γνώση της πόλης και των ανθρώπων της.

Με τη διακοπή των σπουδών, έμεινα στην πόλη μέχρι το 1982 όταν παντρεύτηκα και μετακόμισα στην Καλαμάτα. Στα 28 χρόνια ζωής ζήσαμε σε 7 διαφορετικά σπίτια, στο ένα δύο φορές: Πατσαβούρα, Καλοφωλιά (μετέπειτα Παπαζερβέα), Γαλανόπουλου, Σταθόπουλου, Μουτρουζάνου (Παναγιωτόπουλου), Πανόπουλου, Γαλανόπουλου (για δεύτερη φορά), Κουρή. Κοντά στην πλατεία, γύρω από την Πανηγυρίστρα, στην Κρεμάλα, στο Γουρνοπάζαρο. Μια πορεία γεμάτη μνήμες πατρίδας αν ως τέτοια ορίζουμε τον τόπο που περάσαμε τα παιδικά μας χρόνια. Με ανθρώπους, γεγονότα, γιορτές και λύπες σε κάθε γειτονιά. Βάζοντας μια σειρά θα επιχειρήσω να μεταφέρω τις εποχές, όσο βοηθάει η μνήμη στην περιγραφή.

Στην αυλή με τους άλλους...

EPT AE - Αρχείο / Μουσείο :: www.ert-archives.gr :: 0000001326

Στη φωτογραφία από το αρχείο της ΕΡΤ, ένα σπίτι σαν αυτό που έζησα τα πρώτα μου χρόνια

Γεννήθηκα στην Καλαμάτα (στην κλινική του Παπαδόπουλου λέει η μάνα μου) και ζήσαμε τα πρώτα χρόνια στο Νησί, σε μια αυλή σαν εκείνες που απαθανατίζουν οι παλιές ελληνικές ταινίες εποχής. Στου Πατσαβούρα (από το όνομα του ιδιοκτήτη), ένα διώροφο κτήριο με αυλή χωρισμένο σε δωμάτια όπου έμεναν φτωχοί υπάλληλοι και εργάτες που δεν είχαν να πληρώσουν νοίκι για ολόκληρο σπίτι και μαθητές γυμνασίου που έρχονταν από τα χωριά. Βρισκόταν τη βόρεια πλευρά του δρόμου που ξεκινάει από το παλιό καφενείο (περισσότερο ουζερί ίσως) του Κανέλλου (ανατολικά από την Εθνική Τράπεζα, Παπατσώνη

σήμερα) και κάνοντας ένα ζικ ζακ φθάνει μέχρι την Καπετάν Κρόμπα. Λίγο πιο ανατολικά από το σημείο που συναντιέται ο δρόμος με την Παπακοροβέση. Θυμάμαι ότι στη βόρεια πλευρά του ο διάδρομος που σχημάτιζε το καγιάτι του ορόφου, “έχασκε” στο κενό, τον είχαν κλείσει με αγκάθινο συρματόπλεγμα για λόγους ασφαλείας, ίσως και για να αποτρέψουν το παιδικό παιχνίδι στο επικίνδυνο σημείο. Δεν ήμουν... τζαναμπέτης αλλά ως παιδί είχα “καταφέρει” να σπρώξω πάνω στα σύρματα την συνομήλικη Αντζουλίνα (ποτέ δεν κατάλαβα από που βγαίνει το όνομα), παιδί μιας φτωχής εργατικής οικογένεια. Εννοείται ότι ακολούθησε παιδαγωγικό...

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

μπερντάχι, από εκείνα τα χρόνια δεν είδα πάλι ποτέ το κορίτσι, από πρόσφατα από το διαδίκτυο πληροφορήθηκα ότι μάλλον κάποια στιγμή βρέθηκε στην Αυστραλία. Παιχνίδι στην αυλή που χώριζε το σπίτι από το δρόμο με μια τεράστια (για τα παιδικά μου μάτια) πόρτα. Όταν τη βρήκαμε ανοιχτή σκαρίζαμε στο δρόμο, αυτοκίνητα δεν υπήρχαν άλλωστε, κανένα κάρο αν πέρναγε και εκείνο αργιά και που. Μια μεγάλη μουριά μπροστά από την πόρτα, ίσως και στο δρόμο, ήταν το σημείο που απαγκιάζαμε για παιχνίδι και σιγουριά. Κάπου εκεί βρισκόμουν όταν ήρθε ο Γαλάτος (δεν έχω συνειδητοποιήσει αν επρόκειτο για επώνυμο ή παρατσούκλι) από το Φαρμίσι με το ποδήλατο για να ενημερώσει τον πατέρα μου πως πέθανε ο παππούς Ηλίας.

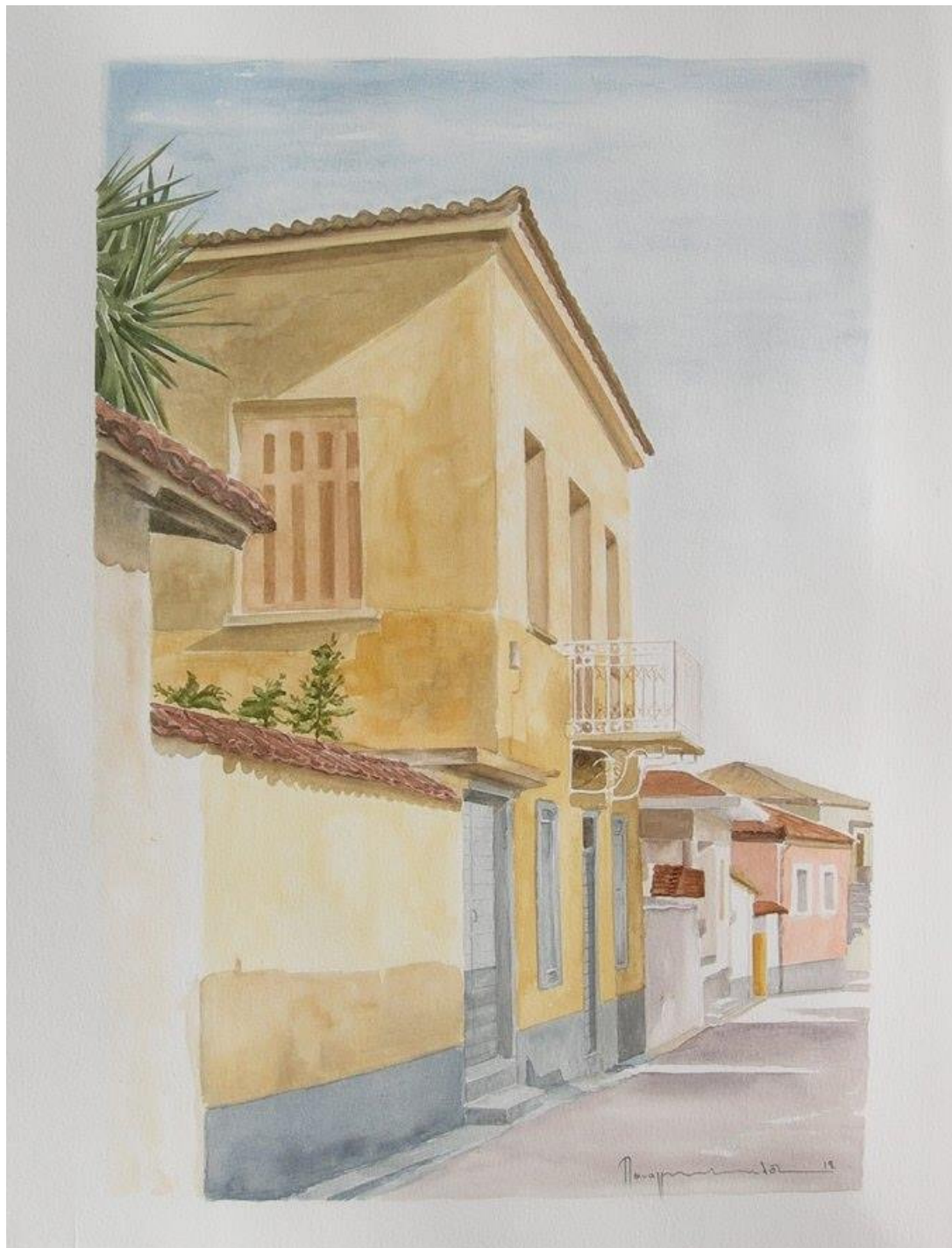
Ένα μαύρο Βίσμαρκ με το οποίο τον θυμήθηκα να κυκλοφορεί στα μεγαλύτερα χρόνια. Θα ήμουν τότε 2,5 χρονών και κάτω από τη μουριά θυμάμαι να παίζω με το πρώτο αυτοκινητάκι που έφερε στις 40 του παππού ο νονός μου και αδερφός του πατέρα μου Χρίστος (από το Χριστόδουλος) που ζούσε στη Θεσσαλονίκη (ίσως και Γιαννιτιά τότε, ημέρες για να φτάσει στο γενέθλιο τόπο). Λίγες φορές πέρασε το αυλάκι μετά τον πόλεμο. Λίγους μήνες νωρίτερα είχε γεννηθεί η αδερφή μου. Πάντα μου έκανε εντύπωση ένα τεράστιο για τα μάτια μου κτήριο

λίγο πιο πέρα από το σπίτι (γωνία Παπατσώνη και Καπετάν Κρόμπα), αυτό που για πολλά χρόνια (μάλλον και τότε) στέγαζε το ταμείο και δυστυχώς κατεδαφίστηκε τα τελευταία χρόνια (όταν αργότερα εγκαταλείφθηκε θυμάμαι να ίπτανται έγγραφα όταν φυσούσε αέρας). Η ψηλή μάντρα και οι φοίνικες στο αρχοντικό του Μερλόπουλου λίγο πιο πέρα επί της Καπετάν Κρόμπα, θύμα και αυτό της “ανάπτυξης”. Η μνήμη διασώζει εικόνες των γειτονικών σπιτιών, ονόματα που ταυτοποιήθηκαν στο πέρασμα του χρόνου. Δυτικά του Αδαμόπουλου με το Ζαχαροπλαστείο, νότια του Παντζή και του Γαλούση, βόρεια των Αντωνοπουλαίων (Σαντουρμαίων) και του τότε (αυστηρού μέχρι... φοβίας) δημάρχου Τσούση. Με την γυναίκα του να έχει πάντα τον καλό λόγο και καλούδια για τα μικρά, δεν έκαναν δικά τους παιδιά και έβγαζε κάτι από τη “μπτρική αγάπη” στα πιτσιρίκια της γειτονιάς. Ανατολικά του Νταλακούρα (Παναγιώτη Βασιλοπανάγου) με το κάρο και πιο πέρα του Γαβρά με το... κινητό κατάστημα ψιλικών (κάτι από γουέστερν... έφερνε το σύστημα). Στο “σκηνικό” και μια βρύση, τρόμπα την έλεγαν τότε, που ύδρευε τη γειτονιά με μακρύ κοντάρι, που το σήκωναν ψηλά να μην το φθάνουν τα παιδιά, όπως μου θύμιζε φίλος συμπατριώτης συμπληρώνοντας τα θραύσματα μνήμης...

Μοιρασμένο δώροφο

Δεύτερος σταθμός της εσωτερικής μετακίνησης στο Νησί μετά του Πατσαβούρα, το σπίτι του Γιάννη Καλοφωλιά (Κατσουλόγιαννη) στη σημερινή Χαρ. Τρικούπη. Ένα στενό κάθετα στο δρόμο κατά την πανηγυρίστρα (Μητροπολιτικού Χρυσοστόμου σήμερα). Μείναμε κάπου ένα χρόνο το 1957. Διώροφο μοιρασμένο στα τέσσερα, η μάνα μου συμπλήρωσε τα αναπόφευκτα κενά μνήμης. Εκείνο που θυμάμαι είναι πως μέναμε στον όροφο και μισό-μισό με τον κυρ Σωτήρη τον Παπαζερβέα, ανεβαίναμε από την ίδια σκάλα, μόλις

είχε γεννηθεί ή γεννήθηκε στη συνέχεια ο Τάκης. Φίλος του πατέρα μου με αλωνιστικές μηχανές και τρακτέρ, ακριβώς απέναντι έμενε σε ένα μικρό σπιτάκι η μάνα του, η κυρά Χρυσούλα. Εκεί σε μια μεγάλη αυλή βρίσκονταν παρκαρισμένα τα μηχανήματα. Μπορεί να σκεφθεί κανένας το δέος ενός πιτσιρικά 3,5 χρονών που τα έβλεπε σαν... θηρία. Κρεβατοκάμαρα, σαλονάκι και κουζινάκι εμείς (δυτικά), κρεβατοκάμαρα, σαλόνι (ανατολικά) και κουζίνα στο πατρικό του ο κυρ Σωτήρης με τη γυναίκα του και τον Τάκη. Όπως θυμάται η μάνα μου, στο

Ο εξαιρετικός πίνακας προς επιβεβαίωση της περιγραφής είναι του πολύ καλού φίλου Νίκου Παναγιωτόπουλου και απαθανατίζει το σπίτι από ιδανική γωνία: Διώροφο, με διπλή είσοδο - απ' ευθείας και από την αυλή - με ψηλή μάντρα όπως και αυτό ακριβώς βορειότερα

ισόγειο έμενε ο ιδιοκτήτης με τη γυναίκα του και ξεχωριστά ο αδερφός του Θανάσης Καλοφωλιάς, τραπεζικός υπάλληλος, ανύπαντρος ακόμη. Μεγάλη η αυλή και όπως όλες εκείνης της γειτονιάς, περιτοιχισμένες με ψηλό συμπαγή τοίχο ίσαμε το μπόι της πόρτας. Εκεί υπήρχε μια μεγάλη κληματαριά, όταν είχε καλοκαιρία και χρειαζόταν τσουκάλι για μακαρόνια, η μάνα μου έβαζε φωτιά στα ξύλα και τα έβραζε... υπαιθρίως. Οικονομία στη... γκαζιέρα που ήθελε καύσιμο. Πιτσιρικάς εγώ, δεν με "έντωναν" από το σπίτι. Καμιά φορά πήγαινα βόρεια στη διπλανή αυλή που ήταν τεράστια και παίζαμε με τα άλλα παιδιά της γειτονιάς. Μάστοροι ορισμένοι συγγενείς τους, είχαν ρουλεμάν σε ξύλινα πατίνια και σιδερένιες μπίλιες. Και πάνω στο παιχνίδι και στον παιδικό τσακωμό για το τίποτα, μου σκάει ένα γειτονόπουλο στο κεφάλι ένα στεφάνι από βαρέλι και με παίρνουν τα αίματα. Ένα μικρό σημάδι υπάρχει ακόμη στο κούτελο κρυμμένο στην άκρη των μαλλιών, με έτρεχαν στους γιατρούς για να σταματήσει η αιμορραγία. Οι διαδρομές κοντινές και πάντοτε συνοδευόμενες. Μέχρι το μπακαλικάκι του Δελήγιωργα στη νότια άκρη του δρόμου που ψωνίζαμε τα πρόχειρα όταν δεν πηγαίναμε στου Ψυχογιόπουλου στο σημερινό στενό της Γεωργιάδη στη πλατεία. Συγγενής όπως και ο αδερφός του Φώτης που είχε τη Λέσχη, εμβληματικό καφενείο από την εποχή του μεσοπολέμου, εκεί είχαν παρουσιαστεί οι μεγαλύτεροι θίασοι προπολεμικά καθώς ήταν και... θεατρική σκηνή. Με το Φώτη οι γονείς μου είχαν στενή σχέση, το σπίτι του ήταν στο πλάτωμα ανατολικά του Δελήγιωργα. Πηγαίναμε πολύ συχνά εκεί, ερχόταν και ο παππούς Θανάσης που πέρα από τη συγγένεια είχε και ιδιαίτερους φιλικούς δεσμούς. Εκείνη την εποχή πέθανε ο Φώτης,

θυμάμαι σαν όνειρο το ξενύχτι γιατί κοιμήθηκα στην αγκαλιά του παππού. Μικρή η ακτίνα δράσης, την εικόνα της περιοχής τη... συναρμολόγησα στις επόμενες μετοικήσεις που ήταν στην ίδια περιοχή. Αλλά... μην ανοίξεις την πόρτα σε σκυλί και... παιδί. Κάπως έτσι έγινε και αποφάσισα στο φόρτε του πανηγυριού να εξερευνήσω την περιοχή. Διέλαθα της προσοχής των μεγαλύτερων, έκανα κατά του Πατέντα στην πανηγυρίστρα που υπήρχε ο γνωστός συνωστισμός, μπλέχτηκα με το πλήθος και έβαλα τα κλάματα. Θυμάμαι ότι με περιουλέξαν οι χωροφύλακες, τότε υπήρχε "μεταβατικό" αστυνομικό τμήμα στου Καρτερολώτη, απέναντι από το τέρμα της Μητροπολίτου Χρυσοστόμου. Κλάμα εγώ και για να με μωρώξουν μου πρόσφεραν... γκουρμέ πιάτο: Σταφύλι φράουλα τραγανό, ψωμί και τυρί. Κάτι τέτοια σερβίρουν σήμερα τα μαγαζιά και... γλύφουν τα δάχτυλα οι "αστοί" που ανακαλύπτουν την... πυρίτιδα. Δώστου από εδώ, δώστου από εκεί, ποιανού είσαι, πως σε λένε, που μένεις, στο τέλος έφθασαν στον πατέρα μου (τα γραφεία της Ένωσης ήταν στην αγορά. Μερλοπούλου σήμερα) και με παρέλαβε (άνευ μπερνταχίου). Εκείνη τη χρονιά έγινε το "σώσε" με τις πατάτες, σάπιζαν απούλπτες στους δρόμους, τις πέταγαν στον Πάμισο, τις έφεραν στις αποθήκες του Μισερλαίου απέναντι από τα μπεζεστένια. Οι αγρότες εξαγριωμένοι μπουκάραν στην Ένωση, το κτήριο έβλεπε και στην Κολοκοτρώνη. Οι υπάλληλοι πήδησαν να σωθούν από την οργή των εξεγερμένων, ο πατέρας έμεινε να τους καλμάρει, ρισκάρισε τον ξυλοδαρμό αλλά τα κατάφερε τουλάχιστον να μην τα κάνουν γης μαδιάμ. Κάπου ένα χρόνο μείναμε εκεί, αργότερα το σπίτι το αγόρασε ο κυρ Σωτήρης και υπάρχει μέχρι σήμερα...

Πρώτη φορά στου Γαλανόπουλου

Στα 1958 μετακινήθηκα πιο πέρα από το σπίτι στη Χαρ. Τρικούπη, στα 100 μέτρα. Γωνία Καπετάν Κρόμπα και Μητροπολίτου Χρυσοστόμου, "στου Γαλανόπουλου" όπως έμεινε να λέμε. Για την ακρίβεια στις αδερφές του κυρίου Παναγιώτη. Δάσκαλος, φίλος του πατέρα μου, μεγαλόσωμος και βλοσυρός, τελικά φιλικός και με χιούμορ. Φώναζε τον πατέρα μου "Σκλημαίο", παρατσούκλι άνευ προελεύσεως και ετύμου, μάλλον είχε σχέση με το αδύνατον του παραστατικού. Η κυρία Κική, δασκάλα και αυτή, ευγενική και πάντα περιποιημένη. Κάπου εκεί συναντηθήκαμε για πρώτη φορά με τον Αντρέα και τη Βενετία (Βενίτ στα παιδικά μας χρόνια), αλλά η μνήμη εκείνης της εποχής είναι αρκετά θολή. Το πρώτο "τσιμεντένιο" σπίτι και με συγκάτοικο. Ένα δάσκαλο που έμενε στο δωμάτιο της νοτιοδυτικής γωνίας, δίπλα στο διάδρομο εκεί που τελείωναν λίγα σκαλάκια στην είσοδο της Μητροπολίτου Χρυσοστόμου. Δίπλα από αυτό το δωμάτιο και προς το βορρά το σαλόνι, ακριβώς απέναντι η κρεβατοκάμαρα με το σιδερένιο κρεβάτι των γωνιών, κάπου ανάμεσα σε σαλόνι και κρεβατοκάμαρα πρέπει να βουλευόμασταν και οι μικροί. Στα 4 εγώ, στα δύο η αδερφή μου. Μια μικρή κουζίνα, ένα αίθριο και δίπλα η τουαλέτα. Εκεί κατέληγε και ο μεγάλος διάδρομος της εισόδου από την Καπετάν Κρόμπα που διέθετε ντουλάπια και τον χρησιμοποιούσαμε ενίοτε και ως τραπεζαρία. Ξύλινη και "δουλεμένη" καλλιτεχνικά η πόρτα της Μητροπολίτου Χρυσοστόμου (ως κύρια είσοδος), σιδερένια με σχέδια και χοντρό κρύσταλλο η πόρτα της Καπετάν Κρόμπα. Σε εκείνη την ηλικία δεν μπορούσε κανένας παρά να έχει περιορισμένες εμπειρίες, 4-5 χρόνων δεν σε αφήνουν εύκολα να τριγυρνάς στους δρόμους. Από εκείνη την εποχή θυμάμαι τους πιο κοντινούς γείτονες, σπίτια και περιστατικά που χαράσσονται ανεξίτηλα. Κοληπτά στην ανατολική πλευρά οι Δουλουγέρηδες, ο Παναγιώτης

και ο Αντώνης. Πιο καλά θυμάμαι τον μικρό, τον Αντώνη, που μυριζόταν το πρωινό και φώναζε στην κυρά Αφροδίτη "μάνα κυλού". Είχε πάντα το... μερτικό του, μια υπερυψωμένη μάντρα μας χώριζε, λίγο καλαμποκάλευρι βρασμένο με πετιμέζι από πάνω δεν ήταν... κόστος. Σε αυτή την οικογένεια άκουσα πρώτη φορά το όνομα Κάρολος, μάλλον ήταν ο θείος των παιδιών. Και πέρασαν πολλά χρόνια για να μάθω την εξήγηση από τον αείμνηστο καλό φίλο και σύντροφο Γιάννη Πριστούρη: Τα προπολεμικά χρόνια τα γραφεία της Ενωσης ήταν στην Καπετάν Κρόμπα, δίπλα στο Τζωρτζέικο. Διευθυντής ο Παναγιώτης Σταυρόπουλος, ένας λαμπρός αριστερός αγροτιστής. Και οι υπάλληλοι της ιδίας... πολιτικής συνομοταξίας. Ο πιτσιρικάς που γύριζε στη γειτονιά έγινε η μασκότη της Ενωσης και τον βάφτισαν οι υπάλληλοι που φρόντιζαν να του εξασφαλίζουν και τον.. επιούσιο. Και ως... προπολεμικοί μαρξιστές του έδωσαν το όνομα του Κάρολου (Μαρξ). Λογική εξήγηση μου μοιάζει, μπορεί να είναι και... θρύλος. Στη βόρεια πλευρά κοληπτά, ο μπάρμπα Θανάσης Πετρουλάκης, με την γλυκιά κυρία Κούλα και το νεογέννητο Κώστα. Και εδώ... αλωνιστικές. Μόνο που δεν ήταν στην αυλή αλλά στο ψηλό ισόγειο του σπιτιού με τη μεγάλη σκάλα. Σκεφθείτε πως μας έμοιαζε τούτο το σπίτι με τα θηρία στο ισόγειο και κατοικία στον όροφο, θεόρατο φάνταζε εκείνη την εποχή. Δυτικά απέναντι από το δρόμο το σπίτι του μπάρμπα Τάση του Λεκαδίτη. Ένα ισόγειο με αποθήκη στη βόρεια πλευρά της μεγάλης αυλής. Μεγαλοαγρότης της εποχής ο μπάρμπα Τάσης, στην αυλή με τη ψηλή περίφραξη, τη μεγάλη ξύλινη πόρτα και το βαρύ μάνταλο χώραγε και το διπλόκαρο που είχε για να μεταφέρει τα προϊόντα του. Η θεία Τάσaina (Βασίλω) μια συμπαθητική ηλικιωμένη γυναίκα και μαζί της πάντα η Αμαλία, η ανύπαντρη αδερφή του μπάρμπα Τάση. Ο γιός του Παναγιώτης τότε ήταν φίρμα τον Πάμισο,

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

αλλά εγώ δεν ήξερα ούτε το... τόπι. Στη νότια πλευρά στη γωνία του κρασοπουλιό του μπάρμπα Γιάννη Ρωμανού (Ρουμανό τον λέγαμε χάριν... ευφωνίας). Βαρέλια, κρασί ξεροσφύρι, κανά στραγάλι, καμιά σαρδέλα, λούπινα στο χωνάκι τις αποκρίες, τέλος πάντων ό, τι βρεθεί για τους πότες. Η φήμη λέει ότι κάποτε κάποιος ή κάποιιο θαμώνες πήραν χαμπάρι ότι είχε κέρματα στο κιούπι και το... απήγαγαν αποκομίζοντας μια περιουσία. Δεν είχαν παιδιά, ίσως αυτό ήταν που είχε στοιχίσει στην ψυχική υγεία τη γυναίκας του. Ενα βράδυ βγήκε στο μπαλκόνι που έβλεπε κατά το σπίτι που μέναμε, έβαλε τις φωνές, αναστατώθηκε ο τόπος, οι μικροί κοιτάγαμε από τα φυραδιαστά παράθυρα. Είχε τυλίξει μια κουβέρτα, έλεγε πως είναι το παιδί της, πέταξε την κουβέρτα και ζήτησε από τη μάνα μου να το... φροντίσει. Πολύ αργότερα έβλεπα το μπάρμπα Γιάννης στο χειμερινό σινεμά του "Σινε Παρκ". Εμπαινε την Κυριακή το μεσημέρι με το άνοιγμα και έβγαине με το κλείσιμο. Δύο έργα από δύο φορές αλλά έβλεπε μέρος του πρώτου μέχρι να αποκοιμηθεί. Χουζούρευε και πήγαине το ροχαλητό σύννεφο. Σήμα κατατεθέν της γειτονιάς η μεγάλη μουριά στη γωνία έξω από το σπίτι του μπάρμπα Τάση. Εκεί σπινόταν η ρούγα για πολλά χρόνια, εκεί δίπλα ανάβαμε τη φωτιά τις αποκρίες μετά το βραδινό φαγητό της Κυριακής. Κάτω από τη μουριά η γειτονιά... χάζευε το πανηγύρι καθόσον αποτελούσε... παρατηρητήριο σε κόμβο. Αξιοθέατο της γειτονιάς το... καλντερίμι. Το σπίτι που μέναμε ήταν υπερυψωμένο σε σχέση με το δρόμο. Γιατί ήταν λίγο πιο πάνω από τη

μέση του καλντεριμιού, στην πραγματικότητα δρόμος δεν υπήρχε, με τις βροχές σχηματίζονταν γράνες στη Μητροπολίτου Χρυσσοστόμου και στην ανηφορική συνέχειά της, ένα ποτάμι που πλημμύριζε τα πάντα όταν έβρεχε. Και εκεί... νάσου οιπραματευτάδες. Οπως λέει το άσμα "κουβαρίστρες, μανταλάκια" και πάει λέγοντας. Αν δεν με απατά η παιδική μου μνήμη ήταν ο Μιχαλάκης και ο Γαβράς. Κινητό ψηλικατζίδικο τα καρότσια, την ανηφόρα από την πανηγυρίστρα τα έσερναν ανάμεσα στις λακκούβες του χωμάτινου δρόμου. Και οι πιτσιρικάδες καβάλαγαν στο παραπέτο που είχε από πίσω το καρότσι και τους έκαναν τη ζωή δύσκολη. Παιδιά, αμέτρητα παιδιά στο δρόμο από την κορφή της Ζαΐμη μέχρι την πανηγυρίστρα την εποχή εκείνη, κατά κανόνα μεγαλύτερα (έως και... πολύ μεγαλύτερα), γέμιζε ο δρόμος όταν έβγαίναν να παίξουν. Εσωτερική εικόνα, μια παιδική ασθένεια, οστρακιά λέει η μάνα μου πως ήταν, δεν είμαι σίγουρος. Θυμάμαι τα "σπιθούρια" αλλά κυρίως το γεγονός ότι όλα τα τζάμια είχαν καλυφθεί με μπλε κόλλες από εκείνες που ντύναμε τα τετράδια για να μην μπαίνει φως. Γιατί λέει στην έκθεση στο φως μπορούσες να στραβωθείς. Μείναμε εκεί μέχρι το 1960, όταν πέθανε η ιδιοκτήτρια και το σπίτι αγοράστηκε από τον κύριο Παναγιώτη για να στεγαστεί η οικογένειά του που έμενε σε ένα μικρό σπίτι δίπλα στου Πετρολάκη. Γυρίσαμε όμως πολύ γρήγορα στη γειτονιά και λίγο αργότερα στο ίδιο το σπίτι. Και εκεί γνώρισα καλύτερα και με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικές ηλικίες τη γειτονιά...

Στη φωτογραφία ο τρόπος... κλεισίματος της πόρτας στη δεύτερη κατοίκησή μας στο "σπίτι του Γαλανόπουλου" που παρέμενε ακριβώς το ίδιο όπως στην πρώτη. "Δράστης" ο υπογραφόμενος με εμφάνιση και... εξάρτηση εποχής. Πίσω το σπίτι του μπάρμπα Τάση με την ψηλή μάντρα, ενώ διακρίνεται η βαριά ξύλινη πόρτα του σπιτιού Γαλανόπουλου

Μια χρονιά στην “Κρεμάλα”

Τα σχολεία ξεκίναγαν το 1960 και έπρεπε να βρούμε σπίτι, καθόσον ανέστιοι νοικιάρηδες. Θα πήγαινε και σχολείο, ο πατέρας μου επέλεξε να πάμε στην “κρεμάλα” στο σπίτι του μπάρμπα Νίκου Σταθόπουλου, υπάρχει και σήμερα όπως ήταν τότε. Υπήρχαν πολλοί λόγοι κατά πως φαίνεται. Απέναντι ήταν το 4ο Δημοτικό Σχολείο και στην ευθεία στα 300 περίπου μέτρα στην Κολοκοτρώνη η δεύτερη είσοδος των γραφείων της Ένωσης που δούλευε. Το σπίτι το γνώριζε γιατί τα καλοκαίρια το ισόγειο του σχολείου χρυσίμεινε για τη συγκέντρωση σιταριού από την Ένωση, ενώ σε αυτό έμενε παλαιότερα ο Θόδωρος Παναγιωτόπουλος, υπάλληλος της “Συγκικής” που τον είχε παντρεύσει με τη μάνα μου στη Στέρνα. Ανύπαντρος τότε ο κουμπάρος, κράταγε ένα δωμάτιο. Και όταν έφυγε το “κατέλαβε” ο Ντίνος Βλάσης, φίλος του πατέρα μου που είχε το μικρό εμπορικό στην ανατολική πλευρά της (τότε) Μπούκας. Ο ιδιοκτήτης, ο μπάρμπα Νίκος Σταθόπουλος διαγώνια είχε το μανάβικο μπροστά από το σιδηροπλωσίον του Πλεμμένου, εκεί που στένευε απελπιστικά ο δρόμος που χώριζε τις πλατείες και τράβαγε κατά την Καλαμάτα. Το κτήριο κατεδαφίστηκε αργότερα. Πάμε λοιπόν κρεμάλα, στον πάνω όροφο ο Ντίνος σε ένα δωμάτιο, εμείς με ένα υπνοδωμάτιο και μικρό σαλονάκι, μαγεριό και τουαλέτα στο ισόγειο. Οπου έμεναν ο μπαρμπα Νίκος με τη γυναίκα του (Στυλιανή αν δεν κάνω λάθος). Ο γιός τους ο Χαρίλης που ήταν ράφτης (δούλευε για χόμπι τα τελευταία χρόνια στο ισόγειο) αργότερα έγινε και... προσωπικός μου ράφτης στο μαγαζί που είχαν με τον αείμνηστο Τάκη τον Κουρή στη Μπούκας, περίπου απέναντι από του Βλάση. Και ο άλλος γιός ο Αντρέας, υδραυλικό τον θυμήθηκα μετά, έπαιζε στον Ολυμπιακό Μεσσήνης μπάλα αλλά ήταν... Παναθηναϊκός, αυτός με πρωτοπήρε μαζί του στο γήπεδο. Στριμωγμένα πράγματα, μικρό το σπίτι και είχε... συνωστισμό, Οπότε και εγώ επέλεγα

να ποτίζω τη... μάντρα και τα φυτά κατά την ανατολική πλευρά, από εκεί που μπαίναμε στην αυλή μέσα από έναν διάδρομο για να ανέβουμε την ξύλινη σκάλα με το μπαλκόνι. Για να αποφύγω την τουαλέτα. Μέχρι που με πήραν χαμπάρι από δίπλα και... διακριτικά παραπονέθηκαν. Κάτι σαν κομμωτήριο υπήρχε εκεί δίπλα. Θυμάται αδιόρατα ότι έπαιζα με μικρά αρωματικά κουτάκια ανάμεσα στα φυτά του διαδρόμου, οι μπιγκόνιες ήταν τότε στη... μόδα. Τα κουτάκια ήταν συσκευασίες από τα υλικά για τις κομμώσεις με αυτή την πεποίθηση κάνω “κλικ” για σύνδεση με τη μνήμη. Διαγώνια απέναντι ήταν το μπακαλικάκι και κρασοπουλειό της Μανιάταινας, της χήρας λέει ακόμη η μάνα μου. Σε αυτό τον ελάχιστο χώρο γνώρισα το καρναβάλι από τα χρόνια που όλα μας εντυπωσίαζαν. Εκεί παρατηρούσα τους απάχηδες να ετοιμάζονται για το καρναβάλι, Πολύ καιρό πριν με το γενικό πρόσταγμα του Μιμίκου του Κούτη στο σπίτι του από δίπλα, κόσμος πηγαίνοερχόταν, φανταχτερές στολές, ένα μελίσι που ετοιμαζόταν για τη γιορτή. Και την Καθαροδευτέρα γνώρισα την κρεμάλα και τα κούγια της. Με τους... δήμιους να μπεκροπίνουν από το πρωί με “ιδέα” από νησιτίσιμα και ως στολή το... φεσάκι τους, εκεί στον... προθάλαμο που είχε το μπακαλικάκι της Μανιάταινας. Και μετά... καρναβάλι, μου έκαναν εντύπωση που κρέμαγαν τους γραβατομένους και ζητούσαν τάξιμο και οβολό για να τους κατεβάσουν. Είναι και οι πιο έντονες μνήμες από μια γειτονιά στην οποία ως πιτσιρίκια δεν προλάβουμε να ενσωματωθούμε. Παιδιά υπήρχαν αλλά ήταν πίσω στους κήπους με τα φυντάνια, καμιά φορά λάθρα έφταναν και μέχρι το πλάτωμα του Αγιοδημήτρη από την άλλη πλευρά που μαζευόταν πιτσιρικάκια. Εκεί στη νότια πλευρά σε ένα χαμπλό σπιτάκι με κάτι μουριές μπροστά, θυμάμαι ένα μικρό παιδί με ειδικά προβλήματα, μου προξενούσε λύπη και δέος. Μετά... πάλι μέσα, δεν έζησα γειτονιά με φίλους. Και δεν

Στη φωτογραφία προπολεμικά η γειτονιά της κρεμάλας (δεν είχε αλλάξει και τίποτε), αριστερά το σχολείο και ακριβώς απέναντι - δεν διακρίνεται - το σπίτι που μέναμε. Στο κέντρο το μαγαζί της Μανιάταινας στο τρίγωνο των δρόμων

έφθασε μέχρι το σχολείο ο φωτογράφος εκείνη τη χρονιά για να απαθανατίσει ομαδικά τις τάξεις, κάτι που δυσκολεύει στην αναγνώριση συμμαθητών. Μόνον κάτι φωτογραφίες από τις γυμναστικές επιδείξεις στο προαύλιο. Αλλά δεν θυμάμαι κανέναν. Στο ισόγειο οι μικροί, στον όροφο οι μεγαλύτερες τάξεις. Ελάχιστα πράγματα συγκράτησα, όπως την ουρά που κάναμε για να περάσουμε από το συνεργείο για τη... βατσίνα, το σημάδι που έχουμε ακόμη στο χέρι μας από το εμβόλιο κατά της ευλογίας, δαμαλισμός ιατρικά και "βάτσικες" οι εμβολιασμένες ελιές. Τη γιορτή των Χριστουγέννων όπου κάθε παιδί πήγε κάτι ως δώρο ανάλογα με την οικονομική του δυνατότητα και μετά έγινε αναδιανομή με κάποιον τρόπο και όλοι πήραν κάποιο παιχνίδι, όχι όμως αυτό που πήγαν. Τις γυμναστικές επιδείξεις στη μεγάλη (για τα μάτια μας) αυλή με παντελονάκι, πουκαμισάκι, σοσόνι και... σκαρπίνι. Και φυσικά

τη δασκάλα μας, την Ασπασία Τσόπελα. Στο σχολείο πήγα άλλες δύο φορές. Τη μια στις δημοτικές εκλογές του 1978 που θυμάμαι μια γύφτισσα να βγαίνει από τα ρούχα της καθώς την τραβολογούσαν οι αντίπαλοι υποψήφιοι και ανακράζοντας "κομπάρα από εδώ, κομπάρα από εκεί, άστε στο διάολο κομπάροι", παράτησε το δικαίωμα ψήφου και το έβαλε στα πόδια. Και την άλλη την Καθαροδευτέρα του 1980 όταν με τον Πολιτιστικό Σύλλογο επαναφέραμε (κακώς) τη γρια Συκού και πολεμάγαμε να καλμάρουμε τον Περικλή Αλμπάνη ως Ιμπραήμ που δεν έβγαине αν δεν του βρίσκαμε το λιναρένιο του μουστάκι που είχε τελικά κολλήσει (στο επίσης λιναρένιο) μούσι του. Επιστροφή λοιπόν σε εκείνα τα χρόνια και επειδή δεν είχε πιλάλα στη γειτονιά, είχε... γεωγραφία. Κάποιο από τα απορρυπαντικά της εποχής, πρόσφερε ανάγλυφους χάρτες σε εύθραυστο πλαστικό. Σίγουρα είχε τις ηπιείρους, δεν θυμάμαι αν

είχε και κάτι άλλο. Είχα μάθει χώρες, πρωτεύουσες, βουνά, ποτάμια, ήταν εντυπωσιακό το πολύχρωμο θέαμα ενός άγνωστου κόσμου. Η σύντομη παραμονή όμως είχε και μια λαχτάρα: Η αδερφή μου (4 χρονών τότε) είπε πως θα κατέβει τη σκάλα αλλά προτίμησε να δοκιμάσει αν χωράει ανάμεσα στα κάγκελα του μπαλκονιού. Δυστυχώς χώραγε και έπεσε με το κεφάλι στο (λιθόστρωτο μάλλον) δάπεδο της αυλής. Ετρεξε ο Χαρίλης, την πήρε και με κάποιο

τρόπο τη μετέφερε στην Καλαμάτα του Αντζακλή σε κατάσταση αφασίας. Όταν άρχισε να γνωρίζει αντικείμενα, μια κουβαρίστρα θρυλείται ότι της έδειξε ο γιατρός, εκτιμήθηκε πως την σκαπουλάρισε μόνο με το καρούμπαλο καθώς δεν είχε κάνει ούτε πληγή από την πρώτη... ορόφου. Μείναμε κάτι μήνες σε αυτό το σπίτι, καλοί άνθρωποι. Όμως το σπίτι δεν μας χώραγε και επιστρέψαμε στην παλιά γειτονιά λίγο μετά το τέλος των σχολείων το 1961...

Στου “Μουτρουζάνου”

Πριν αρχίσουν τα σχολεία το Σεπτέμβριο του 1961, φύγαμε για τον τέταρτο σταθμό της περιπλάνησης στην πόλη, στου Μουτρουζάνου (παρατσούκλι, Παναγιωτόπουλος το όνομα), στη Ζαΐμη, δυτική προέκταση της Μητροπολίτου Χρυσοστόμου που οδηγούσε στην πανηγυρίστρα. Μεγάλο σπίτι αλλά... έμπαζε από παντού. Είσοδοι δύο από τη βόρεια πλευρά. Η μια του κτηρίου με μεγάλη εσωτερική σκάλα που δεν την χρησιμοποιούσαμε σχεδόν ποτέ παρά μόνο σε καμιά γιορτή. Η άλλη οδηγούσε στην αυλή και από εκεί σε μια πέτρινη σκάλα και βεράντα με μια κληματαριά και τις... προσθήκες: Κουζίνα και τουαλέτα σε... παράλληλη διάταξη, το χειμώνα χρειάζονται ομπρέλα για να πας εκεί που και οι βασιλιάδες πηγαίνουν μόνοι τους. Το υπόλοιπο σπίτι παρά την εξωτερική εμφάνιση σε κατάσταση ημιδιάλυσης με τσατουμάδες για μισοχωρίσματα και εμφανή τα καλάμια στα μπαλώματα του σοβά που είχε πέσει. Ξύλινο το πάτωμα, για λόγους ασφαλείας το μαγκάλι έμπαινε στην κουζίνα που ήταν επί τοιμέντου και περί αυτό διαβάσαμε, τρώγαμε και... χουζουρεύαμε ενδεδυμένοι καταλλήλως για την περίπτωση. Το ισόγειο ήταν αποθήκη, εκεί ο μπάρμπα Μήτσος έβαζε σιτάρια, καλαμπόκια και άλλους καρπούς που καλλιεργούσε στον κάμπο. Με κίνδυνο

να του τα πάρει καμιά βροχή. Οι σπιτονυκοκυραίοι μένανε δυτικά σε κάτι καλύβια, από δίπλα ο σταύλος με το άλογο και τα πρόβατα, δεν ήταν και η καλύτερη... γειτονία όταν έκανε ζέστη και φύσαγε νοτιάς. Καλοί άνθρωποι αλλά η ζωή τα έφερε στραβά. Ο γιός της οικογένειας ο Νώντας, στην πρώτη ομάδα του Παμίσου, δεν έδινε δεκάρα για την καλλιέργεια. Σιχτίριζε και πρόβλεπε σωστά ο μπάρμπα Μήτσος πως όταν φύγει δεν θα μείνει τίποτε. Ενα φεγγάρι ο Νώντας ασχολήθηκε με τις καλλιέργειες, μετά έπεσε στην “ασωτία”, χαρτί και χόρτο. Χάθηκε στη μετάφραση, πριν κάτι χρόνια όταν ακόμη είχε το βενζινάδικο ο συμμαθητής του ο Μήτσος ο “βιζντάγκας” στη Μπούκας, σταμάτησε δίπλα μου αλλά δεν με γνώρισε. Μου ζήτησε ένα δίφραγκο να βάλει καύσιμο στο “παπί” για να πάει στο χτήμα. Εκτοτε τον έχασα, κάποια στιγμή τον είδα στο πανηγύρι να τριγυρίζει τα καφενεΐα. Η Τζανή κένταγε ολημερίς τα σεμέν της αναμένοντας το πριγκιπόπουλο του παραμυθιού. Που δεν ήρθε ποτέ, έφυγαν οι γέροι, έμεινε μόνη της, χάθηκε ο Νώντας, τώρα τριγυρνάει σε κηδείες και μνημόσυνα για παρέα, καφέ και φαγητό, πηγαίνει παντού απρόσκλητα. Μοίρα σκληρή για ανθρώπους που περάσαμε δύσκολα αλλά όμορφα χρόνια. Σε ηλικία κοινωνικοποίησης όταν

Στη φωτογραφία το σπίτι του Μουτροζάνου σε πρόσφατη φωτογραφία

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

εγκατασταθήκαμε εκεί, ο ορισμός της γειτονιάς κοντά σε σημείο “κόμβο” (Ζαΐμη και Καπετάν Κρόμπα) στον οποίο κατέληγαν διάφορες διαδρομές. Στην ανατολική πλευρά τα Θωμοπουλείκια, γίναμε μια οικογένεια, μεγαλύτερα τα παιδιά από μένα (Παναγιώτης, Γιάννης, Νιόνιος, Τάσος), μόνο ο Αντρέας ήταν μικρότερος. Με είχαν υπό την υψηλή προστασία τους, και απόκοντα ο μπάρμπα Γιώργης, η κυρά Βάσω και η γιαγιά, η μάνα της. Μια φορά που είχε πλημμύρα, ο Γιάννης μας κουβάλαγε με μια σκαφίδα μέχρι την Καπετάν Κρόμπα για να πάμε σχολείο. Πιο πέρα στη γωνία του δρόμου η άλλη οικογένεια των Θωμοπουλαίων με το συνονόματο που θυμάμαι. Απέναντι κατά το βορρά ο μπάρμπα Γιώργης ο Ρωμανός (αδερφός του Γιάννη) που είχε εκείνη την εποχή το μπακάλικο κάτω από του Πλατάρου. Μεσολαβούσε ένας κήπος που έβαζε πατάτες ο Μουτροζάνος και συνόρευε με άντρα με του Κουτρομπόχου. Και από δίπλα του Σώκου, ένα διώροφο σπίτι με τη Γιωργία, την Ξένη και τα παιδιά. Κάποια στιγμή κάτι γκρινιάξαμε με την Ξένη και ως αντίδραση πήρα κάτι πέτρες και άρχισα να βομβαρδίζω το σπίτι. Με τσάκωσε ο πατέρας μου επί το έργον και θυμάμαι ακόμη το... ξυλοκόπημα (από τα ελάχιστα) και την τιμωρία του εγκλεισμού. Στη δυτική πλευρά ένας μικρός οφιοειδής δρόμος οδηγούσε σε ένα επίσης μικρό λάι με 2-3 σπίτια, η εικόνα και το όνομα Χαρλέπα μου έχει μείνει. Και το... λαίμωμα για τις αμυγδαλές μια από τις γυναίκες ήταν ειδική να χώνει το δάχτυλο στο ιώδιο και μετά με αυτό να ζουλάει τις αμυγδαλές. Πάντως από τότε... δεν με ενόχλησαν ποτέ. Παιδομάνι διαφόρων ηλικιών κάργα η γειτονιά, κατά τη Μητροπολίτου Χρυσσοστόμου ο Μήτσος ο Βλαχογιαννης με την Πάτρα, τα “Ρηγάκια”, οι Βασιλαδιωταίοι και πολλοί ακόμη μεγαλύτεροι από εμάς. Κατά την Καπετάν Κρόμπα στη βόρεια πλευρά τα Αδαμοπουλάκια, με το Μιχάλη ήμασταν συμμαθητές (αργότερα έγινε συνάδελφος του πατέρα μου στην Ενωση), ο Κώστας, ο Γιάννης. Αγρότης ο μπάρμπα Χρήστος, εκεί δοκίμασα για πρώτη ψητά φυ-

στίκια. Πιο πάνω και απέναντι ο Κώστας ο Πετρουλάκης. Κατά τη νότια πλευρά το τοπίο ήταν... εχθρικό (πήγαινε ο πετροπόλεμος σύννεφο) και οι παρτίδες λίγες εκείνη την εποχή. Εμείς πηγαίναμε στο 3ο Δημοτικό και τα παιδιά εκείνης της εποχής στο 1ο Δημοτικό. Ομως δεν ήταν και λίγες οι φορές που παίζαμε στον ίδιο χώρο, στην πλατεία των Τριών Ιεραρχών. Τότε είχε μια ψηλή μάντρα με πεζούλι και κάτι σκαλάκια για να ανεβοκατεβαίνουμε. Αλλά και ψηλά δέντρα πίσω από αυτή, δεν θυμάμαι αν ήταν ευκάλυπτοι ή κάτι άλλο. Παιδομάνι διαφόρων ηλικιών και στη Λόντου που ξεκίναγε από την βόρεια πλευρά του σπιτιού του μπάρμπα Τάση Λεκαδίτη, λίγο πιο πέρα διακλαδιζόταν και οι κλάδοι της οδηγούσαν στα Καρνασείκια. Από την αριστερή πλευρά του Μεντάκου με το μπαρμπα Μιχάλη και την κυρά Πολίτω και τα κορίτσια τους Ολγα, Σίτσα, Βούλα, Γιάννα. Με τη Σίτσα ήμουν συμμαθητής στο δημοτικό. Δίπλα το Παπαδημητροπλείκο με την Πάτρα και το Θόδωρο αλλά και το Μήτσο, μεγαλύτερο αδερφό από άλλη μάνα. Τον πειράζαμε αλλά στο σημάδι ήταν άφθαστος, μου έσκασε στο κεφάλι χαλίκι από την κάτω μεριά της πλατείας των Τριών Ιεραρχών στην πάνω, κοντά στη Μουλαβασίλη. Και απέναντι το Δημητρακοπουλείκο (Μπάλιος) με το Φίλιππα, την Κούλα και τα άλλα παιδιά, όλα μεγαλύτερα. Πιο πέρα και άλλα παιδιά, με κάποια από αυτά πηγαίναμε μαζί σχολείο. Το πιο συγκλονιστικό που έμεινε στη μνήμη μου, μερικές φορές θαρρώ πως το φαντάστηκα, από εκείνο το στενό ήταν ο θάνατος ενός περίπου συνομήλικου παιδιού που έπεσε από το αφηνιασμένο άλογο, δεν μπόρεσε να απομακρυνθεί και το έσυρε στους δρόμους. Σκηνές τραγωδίας, δράμα απεριγράφτο. Πιο πέρα σχεδόν απέναντι από τον κλάδο της Λόντου που έβγαζε δίπλα του Κουτρομπόχου, έμενε και ένας άλλος συμμαθητής μου, πήγαινε συχνά στο σπίτι, ο Βασίλης ο Κατσιπόδας. Γνωριζόμασταν πριν πάμε σχολείο, ο μπάρμπα Γιάννης εμπορευόταν και τυποποιούσε σύκα σε τσαπέλες και κουτάκια στη Στέρνα. Σχεδόν απέναντι από το σπίτι του παππού, στην απο-

θήκη του μπάρμπα Σταύρου Λαμπρόπουλου. Το καλοκαίρι νοίκιαζαν ένα δωμάτιο που ήταν δίπλα στην αποθήκη και έμεναν, από εκεί είχαμε γνωριστεί, η κυρά Ιουλία ήταν και συγγενής της μάνας μου. Από δίπλα έμενε και ένας άλλο συμμαθητής ο Αρίστος ο Καγκαράκης. Αλλά και η κυρία Στέλλα η δασκάλα, αλλά δεν μας έκανε μάθημα και ο... αστικός μύθος έλεγε ότι... χειροτονούσε κανονικά. Παρά κάτω κατά τα Καρντασέικα έμενε η "Αρμένισα" όπως θυμάμαι να την λένε. Πρακτική της ιατρικής, η μάνα μου λέει πως με είχε γιατρέψει από τον πύρο. Στη λαϊκή σημαίνει πως όταν βγει ένα δόντι μπορεί να φουσκώσει και να κοκκινίσει το μάγουλο (ενδεχομένως οίδημα). Τη φωνάξανε στο σπίτι, έβαλε ένα κόκκινο πανί, από πάνω έκαψε κερί και... το σταύρωσε. Αυτό ήταν όλο, περδίκι. Οπως και τότε που κάτι είχα στραμπουλήξει, πήγα στην αυλή της, το κούνησε πέρα δώθε και έβαλε ένα κατάπλασμα με κρεμμύδι. Αλλο κατόρθωμα ήταν όταν έβαλε στη θέση του τον ώμο της αδερφής μου που είχε βγει με ένα τράβημα. Από του Κουτρομπόχου το μπακαλικάκι ξεκίναγε ένας δρόμος, Νοταρά νομίζω πως τη λένε σήμερα. Διαγώνια υπήρχε και ένα άλλο μπακάλικο, του "Καλαμαριώτ" η όπως λέγανε, μάλλον παρατσούκλι εκ καταγωγής ήταν. Και λίγο μακρύτερα στη βόρεια πλευρά του δρόμου το ελαιουργείο "Πάμισος". Συνεταιριστικό, εταιρεία στην πραγματικότητα, κάποιοι γνωστοί του πατέρα μου ήταν μεταξύ των συνεταίρων ή συνεργατών. Αν δεν με απατά η μνήμη μου ήταν και ο Φώτης Αποστολόπουλος, της δασκάλας, και είχα πρόσβαση. Θυμάμαι τη μεγάλη φωτιά και το καζάνι, τις τσαντίνες και το υδραυλικό πιεστήριο που τις μπούρλιαζαν και εννοείται το καψαλιστό ψωμί με το λάδι, γιαυτό πηγαίναμε άλλωστε στην ημερήσια διερεύνηση μια περιοχής που πλέον είχε γίνει πολύ μεγάλη ως... ακτίνα δράσης. Το χειμώνα με το καλαθάκι για κάρ-

βουνα στου Λότση, το καλοκαίρι πίσω από την καταβρεχτήρα και τα σκυλιά που μας κυνηγούσαν, στο χώρο της ζωοπανήγυρης άλλος πετροπόλεμος και... εκτοξεύσεις. Κατεβαίναμε τη Μητροπολίτου Χρυσοστόμου, στρίβαμε τη Ζωοδόχου Πηγής με τις αποθήκες και το μεγάλο σπίτι του Μισερλαίου, διασχίζαμε το Μετόχι όταν ο πατήρ Θεοδόσιος δεν είχε κατηχητική σύναξη στο χώρο που έμενε και βγαίναμε από πίσω. Οι μεγαλύτεροι προμηθεύονταν ασετιλίνη, άνοιγαν μια γουβίτσα όσο να χωράει ένα κουτί γάλα και έριχναν νερό, έριχναν και την ασετιλίνη για να παραχθεί αέριο, τάπωναν στα γρήγορα τη γουβίτσα με ένα τρύπιο κουτάκι για να φεύγει το αέριο και μετά με ένα καλάμι που στην άκρη είχε αναμμένο στουπί (ή κάτι τέτοιο τέλος πάντων) προκαλούσαν εσωτερική ανάφλεξη και εκτόξευση. Μια φορά που νόμιζα πως ήταν... φόλα το μείγμα και πλησίασα, έφυγα με ένα ξεγερεμένο σημάδι στο κούτελο. Φτωχόσπιτα, αλλά και αρχοντικά με όλες τις αποχρώσεις ενδιάμεσα. Το μεγάλο εντυπωσιακό κτήριο Τζώρτζη που έμενε η κυρία Ελένη συνάδελφος του πατέρα μου με την οικογένειά της αλλά το εξερεύνησα αργότερα. Και απέναντι το αρχοντικό του Αβαρλή με τα χρωματιστά τζαμιλίκια και το ρόπτρο στην πόρτα. Το βαράγαμε συχνά τη νύχτα και το βάζαμε στα πόδια, μια αντίδραση στο απόκοσμο που απέπνεε ο χώρος. Τότε γνωρίσαμε και την τεχνολογία της πληροφόρησης: Ένα ραδιόφωνο Vega που μας συντρόφεψε χρόνια, το πήραμε λίγες ημέρες πριν τη δολοφονία του Λαμπράκη. Και όταν γυρίζαμε από το σχολείο κολλάγαμε το αυτί με αγωνία να μάθουμε τις εξελίξεις καθώς έδινε μάχη για τη ζωή. Μια γειτονιά, πραγματική γειτονιά, μείναμε σε αυτό το σπίτι μέχρι το 1964. Με ανθρώπους που νοιάζονταν ο ένας τον άλλον, χωρίς να λείπουν και οι πίκρες και οι αντιθέσεις. Ανθρώπινα άλλωστε, ποτέ και τίποτε δεν ήταν ιδανικό....

Μετακόμιση στο “Γουρνοπάζαρο”

“Νομάδες” στο Νησί, δεν είχαμε “ρίζα” και “τόπο”, στο νοίκι μετακινιόμαστε συχνά. Ετσι βρεθήκαμε από το τέλος 1963-αρχές 1964 και για τέσσερα χρόνια στη Δαγρέ. Στην “καρδιά” του γουρνοπάζαρου. Κάθε Σάββατο... γενικός χαμός. Υπαίθριο ζωεμπόριο, γουρούνια, κατσίκια, πρόβατα, πουλερικά ανάλογα με την εποχή. Βρώμα και δυσωδία, μια δεκαετία νωρίτερα είχε διώξει την “εβδομαδιαία αγορά” ο δήμαρχος Τσούσης από το πάρκο που γινόταν ήδη από την εποχή του μεσοπολέμου. Και παραπέρα τα γύφτικα σε μια “ειρηνική” συμβίωση με τους γείτονες. Παίζαμε μαζί με τα γυφτόπουλα, κάποια έρχονταν και στο σχολείο μέχρι κάποιες τάξεις. Εκεί είδα μια και μοναδική φορά μια “αρχαϊκή” κηδεία ηλικιωμένου, του γέρο Ηρακλή (Καραχάλιου). Με κτερίσματα, νομίσματα, λίρες και αντικείμενα να τον συντροφεύουν στο ταξίδι για τα αιώνια σκηνώματα. Ζήσαμε την απαγωγή και τις συνέπειές της. Πλάκωσαν οι συγγενείς της νύφης με τα μπιστόλια, πολιορκούσαν το σπίτι του γαμπρού, πήγαιναν οι πυροβολισμοί σύννεφο. Με τις ώρες κλεισμένοι στα σπίτια, όπου βρέθηκε ο καθένας, όταν διαπιστώσαμε ότι... δεν έπαιζαν τους συμπεθέρους και στην ανταλλαγή πυροβολισμών μπορεί να έτρωγες και καμία αδέσποτη. Κοίταζα από το παραθυράκι του μπάνιου. Μια άλλη κοινωνία που συμβιώναμε χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα αποδεχόμενοι τη διαφορετικότητα του συνοικισμού που βρισκόταν ανάμεσα στα σπίτια μπαλαμών, με παλιά και καινούργια κτίσματα αλλά και τσαντήρια. Καραχαλαίοι και Κυριμπουλαίοι, ένα μπέρδεμα γενικώς η κοινωνία και οι σχέσεις των φατριών. Πέρναγα από εκεί μέχρι που τελείωσα το γυμνάσιο, το κτήριο ήταν ακριβώς δίπλα σε αυτή την περιοχή. Όπως και η Ενωση Συνεταιρισμών στην οποία ήταν υπάλληλος (γεωπόνος αρχικά και λογιστής στη συνέχεια) ο πατέρας μου. Αυτός ήταν και ο λόγος της μετοίκησης. Να είμαστε δίπλα στο σχολείο και

τη δουλειά του πατέρα, ο ιδιοκτήτης του σπιτιού ήταν ο πρόεδρος της Ενωσης. Ο γερό Πανος (όπως τον λέγαμε) ο Πανόπουλος. Από το Βουρνάζι, τον περισσότερο καιρό έμενε στην Αθήνα. Το σπίτι ένα τυπικό κτίσμα της δεκαετίας του 1950, ο ιδιοκτήτης κράταγε ένα μεγάλο δωμάτιο που έμενε όταν ερχόταν στο Νησί. Στην βόρεια πλευρά υπήρχε ένα υπόγειο που είχε το νοικοκυριό της η καλοσυνάτη κυρά Άννα, η γυναίκα του που ερχόταν μαζί του κάποιες εποχές του χρόνου. Όταν έλειπε κοιμόμουν στο δωμάτιό του, ήταν το μεγαλύτερο από όλα. Ένα τεράστιο κρεβάτι, ζεστός χώρος και μυρουδιά τυπωμένου χαρτιού. Σε μια βιβλιοθήκη βρίσκονταν στοιβαγμένα ταξινομημένα αλλά άδεια τα τεύχη της εγκυκλοπαιδείας “Ήλιος”. Ως εκ τούτου... λογική η παρουσία των ποντικών. Επειδή ο χειμώνας ήθελε κουζούρι, φρόντιζα να φοράω... κάλτσες στον ύπνο. Αλλά η ανατομία του ποδιού με “πεταχτό” το μεγάλο δάχτυλο, φρόντιζε για τον αερισμό του σχηματίζοντας την ανάλογη τρύπα. Μέχρι που ένα βράδυ ξύπνησα γιατί κάποιος με γαργάλαγε στην πατούσα. Όταν έβγαλα την κάλτσα διαπίστωσα ότι δράστης ήταν ο... ποντικός του δωματίου. Από τότε... έκοψα τη συνήθεια και κοιμόμουν άνευ κάλτσας. Είχε καταφθάσει και το καινούργιο απόκτημα, μια σόφα “Σείριος” για μαγειρέμα και θέρμανση το χειμώνα. Την είχαμε στο βορινό δωμάτιο που ήταν η κουζίνα και ζέσταινε όλο το σπίτι όταν ανοίγαμε τις πόρτες του μικρού διαδρόμου. Τις ζεστές ημέρες τη βγάζαμε το βράδυ στο μικρό υπερυψωμένο συμπαγώς μπαλκόνι με τα καγκελάκια και το φυτεμένο παρτέρι. Δίπλα ακριβώς στην είσοδο υπήρχε ένα μεγάλο γιασεμί που σκόρπιζε αρώματα. Απέναντι όλο και κάποιοι γείτονες έβγαιναν στο πεζοδρόμιο. Ο μπάρμπα Λιάς και η κυρά Ασημίνα, τα παιδιά τους ο Γιώργος, η Κούλα, η Αθανασία, μακρυνοί συγγενείς από το σόι της μάνας του. Ο κυρ Γιώργης ο “τσατσαράς” στο παρατσούκλι που είχε δίπλα στο

Στη φωτογραφία με την αδελφή, τον πατέρα μου και τη θεία Πότα στο μπαλκόνι της νότιας πλευράς

σπίτι του την κορδέλα και η γυναίκα του η Τριαντάφυλλη. Είχαν ένα παλληκάρι το Λάκη, κοφτερό μαθηματικό μυαλό, πέρασε στο Πολυτεχνείο αλλά έμπλεξε με τα σκληρά και έφυγε νωρίς.. Όταν θέλαμε σκιά πιάναμε τη βορεινή μικρή αυλή: Μια μπουρνελιά, ένα αγιόκλημα, μια κληματαριά σε ένα ελάχιστο χώρο. Συνδεόταν με ένα μικρό διάδρομο με την είσοδο που άφηνε μια λαχίδα γης παράλληλα σε αυτόν. Εκεί έκανα τις πρώτες μου... καλλιέργειες. Μικρά κομματάκια γης με σιτάρι,

φακές, φασόλια για την πρακτική εφαρμογή των όσων μαθαίναμε στη φυτολογία. Ρούγα δεν είχε η γειτονιά αλλά είχε άπλα, γυρίζαμε ακατάπαυστα. Πιο κάτω πίσω από τα γύφτικα ήταν το σπίτι του Μίμη, αγαπημένου φίλου, γέφυρα με το γενέθλιο τόπο που κόπηκε βίαια πριν λίγο καιρό με τον απρόσμενο θάνατό του. Πολύ φτωχή οικογένεια αλλά η κυρά Βούλα είχε πάντα κάτι να φιλέψει. Θυμάμαι τις κουταλίδες της το χειμώνα, το ζυμωτό ψωμί με λάδι και σκορδόφυλλο από το μικρό κηπάκι

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

που φύτευε τα πάντα. Μάστορας βορειοπειρώτης ο μπάμπια Βασίλης, σε μια ξελόντζα είχε τα σύνεργα για το γάνωμα των χαλκωμάτων, η μυρωδιά του κασσίτερου σκόνη "τρύπαγε" τη μύτη. Εκεί στο ραδιόφωνο ακούσαμε με αγωνία το συναρπαστικό τελικό τελικό του Παγκόσμιου το 1966, και τη φασαρία με το αμφισβητούμενο γκολ του Χαρστ στην παράταση, μέχρι σήμερα γίνεται κουβέντα αν η μπάλα είχε χτυπήσει μέσα ή έξω. Μια άλλη ιστορική στιγμή της μπάλας έζησα στο μπαλκόνι του σπιτιού, τον τελικό κυπέλλου το 1964. Φανατικός Ολυμπιακός τότε ο πατέρας μου, Παναθηναϊκός εγώ, ήταν η μόνη φορά που δεν τσακωθήκαμε, ακούγαμε την περιγραφή και απλώς περιμέναμε πότε θα... μπουκάρουν οι φίλαθλοι, όπως και έγινε όταν χάνονταν εκείνα που δεν χάνονται και υποψιάστηκαν ότι μπορεί το παιχνίδι να είναι σικέ για να γίνει επαναληπτικός και να κονομήσουν. Δεν έμεινε τίποτε στη λεωφόρο, μετά έγινα Απολλωνάκι για να γλυτώσω από τη φανατίλα. Στη γειτονιά με το Μίμη και άλλους που μαζεύονταν, περνάγαμε ώρες στους δρόμους. Γουβίτσα με δεκάρες στις γιορτές, κλίτσικας, κλωτσάγαμε και καμιά μπάλα. Πηδάγαμε στον επιμήκη στενό περιφραγμένο χώρο ανάμεσα στην Ένωση και τον ΑΣΟ και μαζεύαμε γραμματόσημα και άλλα αντικείμενα που πετούσαν. Ανάλογη αναζήτηση κάναμε και στον σκουπιδότοπο δίπλα στο νεκροταφείο, μέσα από το γήπεδο ήταν πολύ κοντά. Φτάναμε μέχρι την Πρόνοια λίγο πιο πέρα. Οι σεισμοί της Μεγαλόπολης μας βρήκαν πάνω στις... ελιές και κοντέψαμε να τσακιστούμε καθώς χόρευε η γη. Γειτονιά με την έννοια ενός χώρου που μαζεύονταν όλοι μαζί δεν υπήρχε, τα σπίτια άλλωστε ήταν κατά μήκος του δρόμου. Απέναντι από την ανατολική του πλευρά υπήρχε το μπακάλικο που ψωνίζαμε. Το είχε ο κυρ Βασίλης, ένας μεγαλωμένος άνθρωπος χωρίς παιδιά, ευγενής και φιλικός με την πιτσιρικαρία του δημοτικού που μαζεύονταν στο πεζοδρόμιο τα διαλείμματα. Μια χρονιά, μάλλον το 1965, με τον πατέρα μου οργάνωσαν φωτιά στα καρναβάλια και γλέντησε η γειτονιά. Στο σπίτι αυτό μας πέ-

τυχε η δικτατορία. Νύχτες αγωνίας καθώς περιπολούσαν χωροφύλακες και ΤΕΑΤζήδες που σταματούσαν έξω από το σπίτι (ήταν το τελευταίο στη γραμμή πριν τις ελιές και δεν ήξερε αν έρχονται για τον πατέρα ή κάνουν περιπολία ρουτίνας. Ο θεός Μίμης ήδη είχε συλληφθεί την πρώτη ημέρα, αφέθηκε ελεύθερος αργότερα. Η κυκλοφορία ελεγχόμενη, απαγορευόταν μετά τη δύση του ηλίου. Ο γυμνασιάρχης όμως ο Αλειφέρης δεν κυκλοφορούσε... ούτε την ημέρα. Υπερβολικά αυστηρός, πήγαινε η καμπάνα σύννεφο και ως εκ τούτου προέκυπταν οι επιθέσεις με... γιαούρτια στις γωνίες. Εκοψε που έμενα και με φορτώθηκε να του αγοράζω κάθε μεσημέρι τον "Ελεύθερο Κόσμο". Δεν ήταν χουντικός, απλώς φοβισμένος μέχρι εκεί που δεν παίρνει, μάλλον παλιός αριστερός κατά πως ψηθιζόταν. Είχε μια πόρτα σιδερένια με κρύσταλλο, από μια τρύπα μου έδινε το νόμισμα. Πήγαινε στου Τσούρνου, έπαιρνα την εφημερίδα και κατ' εντολήν του μαζί με τα ρέστα την περνούσα κάτω από την πόρτα. Δεν την άνοιγε ποτέ. Στεκόταν όμως δίπλα στο παράθυρο και ζωγράφιζε με τις ώρες έχοντας κάποιες φορές τραβήξει την κουρτίνα και διακρινόταν η σκιά του. Συνήθως όμως την τραβούσε για να μπορεί να ελέγχει την κίνηση. Μεγάλη η γειτονιά, κόσμος πολύς τριγύρω: Η Φωτούλα δίπλα μας, ο Μιχαλάκης, ο παππάς από τη Βούταινα, ο μπαρμπα Χρήστος και η κυρά Ειρήνη με το καφενείο-μπακάλικο, ο κυρ Κώστας Αγγελόπουλος στον ΑΣΟ, ο Παναγιώτης Αργυρόπουλος, ο Κουταβάς, ο Πάνος ο Λεμπέσης (και μετά στο σπίτι του ο Βασιλοπανάγος), ο Καίσαρης, ο Πουλόπουλος, η κυρά Πανώρια και πολλοί άλλοι λίγο πιο πέρα. Στο καφενείο ο μπάμπια Χρήστος είχε κρεμάσει μια μεγάλη φωτογραφία του Στάθη με την ποδοσφαιρική στολή, αστέρι του "Παμίσου" και πολύ καλός αθλητής. Είχε και ένα ραδιόφωνο που έπαιζε συνέχεια, από αυτό άκουσα για το ναυάγιο στη Φαλκονέρα το Δεκέμβρη του 1966. Τούτη η γειτονιά στο πέρασμα του χρόνου άλλαξε. Δεν έφυγαν μόνον οι άνθρωποι, άλλαξαν και οι γύφτοι. Νέες γενιές με την παραβατικότητα να χτυπάει κόκκινο...

Επιστροφή στην “Πανηγυρίστρα”

Μετά του Μουτρουζάνου του Πανόπουλου και κατά τα τέλη του 1967 πάλι πίσω στο Γαλανόπουλου που στο μεταξύ είχε μετακομίσει οικογενειακά στην Αθήνα. Η περίοδος της εφηβείας και της απομάκρυνσης από το γενέθλιο τόπο. Παλιά γειτονιά και αγαπημένη αλλά εκεί ζήσαμε την πρώτη πικρή εμπειρία: Ο πατέρας απολύθηκε από τη δουλειά γιατί “έβριζε το Βασιλέα και διάβαζε Τα Νέα” κατά πως είχαν ρουφιανέψει, “Τα Νέα” ήταν το περιτύλιγμα της “Αυγής”. Κατέφθασε στο σπίτι ο μπάρμπα Γιώργης Σαραντόπουλος που ήταν αποθηκάριος στην Ένωση (υπήρχαν και κάτι αποθήκες στη δυτική πλευρά της Καπετάν Κρόμπα κατά την Παλιά Βρύση), απολυμένος και αυτός, το σοκ ήταν ολοφάνερο, έψαχναν να δουν τι θα κάνουν. Και ο μπάρμπα Γιώργης μονολογούσε και επαναλάμβανε “ρε Βαγγέλη τουβλιά μου ήρθε ντούβ στο κεφάλι”. Μου έμεινε το “ντουβ” και ως παρατσούκλι του μπάρμπα Γιώργη. Κοντά στο Ευαγγελισμό ήταν, ζορίσανε τα πράγματα, μαύρο Πάσχα και πλήρης συμπάρσταση από την οικογένεια (έστελνε χρήματα ο θεός - και νονός μου - Χρήστος, βοηθούσαν και οι άλλοι) αλλά και από φίλους που έσπευδαν αλληλεγγύως και ανεξάρτητα από πολιτική τοποθέτηση να βοηθήσουν όπως μπορούσαν. Ο πατέρας δίδασκε πρακτική αριθμητική - αετός ήταν σε αυτό - καθόσον στην εξορία είχε μάθει άριστα... λογιστικά. Και αυτό διευκόλυνε όσους έψαχναν να βρουν τρόπο να καταφέρουν την επαναπρόσληψη, κάτι που έγινε μετά από ένα χρόνο αφού κρίθηκε αναγκαίος για την υπηρεσία και επέστρεψε ως λογιστής αντί γεωπόνος. Τότε ήρθαμε πιο κοντά με τον Ακη και το Σάκη Τσιριγώτη, τα παιδιά της κυρίας Ελένης Τζώρτζη που τους έκανε και μάθημα αν δεν με απατά η μνήμη μου. Ένα σπίτι ατελείωτο, υπάρχει και σήμερα, μυστηριακό για εμάς που είχαμε ζήσει σε μικρότερα και ενίοτε σε χαράματα, μεγάλος κήπος, αποθήκες που εξερευ-

νούσαμε ανακαλύπτοντας παλιά βιβλία και αντικείμενα. Και η πρώτη “προσβάσιμη” εγκυκλοπαίδεια σε τόμους, του “Ελευθερουδάκη”. Της έδινε και καταλάβαινε όταν είχα χρόνο, ξεφυλλίζοντας και αναζητώντας πληροφορίες για πρόσωπα και πράγματα. Τότε αρρώστησε και ο κύριος Νίκος, θυμάμαι με δέος τη νεκρική σιωπή στο απέραντο σκοτεινό χώρο, λίγο πριν περάσει τον Αχέροντα. Μεγαλώναμε και μαζί η ακτίνα δράσης, το γυμνάσιο ενοποίησε τις γειτονιές, βοήθησε να γνωριστούμε καλύτερα και να γίνουμε φίλοι παιδιά από διάφορα δημοτικά σχολεία, Κυρίως από το 1ο Δημοτικό που... γειτονεύαμε χωροταξικά αν και περιέργα όσον αφορά την κατανομή. Κατά την ανατολή οι εξορμήσεις οδηγούσαν στους κήπους και τα μποστάνια δίπλα σε μπεζεστένια και τα “Γαρδελιά” μέχρι το παγοποιείο. Χαζεύαμε τα άλογα που γύριζαν με δεμένα μάτια γύρω από το πηγάδι, έβγαζαν με ειδική συνδεσμολογία αλυσίδας “κουβάδων” το νερό και το έριχναν στα αυλάκια. Και παρατηρούσαμε το αυλάκι δίπλα στις πέτρες που περιτριγύριζαν το ψωματάκι όπου ήταν χτισμένα τα μπεζεστένια. Που να πάει τότε το μυαλό μας πως ήταν τα υπολείμματα του φράγκικου κάστρου αναψυχής όπου “διέτριβε” η Ιζαμπώ. Χαμόσπιτα, κήποι αλλά και μεγάλα σπίτια με αποθήκες για κάθε χρήση του Μισορλέου και του Καρτερολιώτη. Κατά το νότο η ζώνη επαφής επεκτάθηκε και τα επόμενα χρόνια βρεθήκαμε μαζί με το Γιώργο τον Πλατάρο και το Νίκο τον Κροντήρη. Το μπακαλικάκι του Γιώργη Ρωμανού το λειτούργησε ο ιδιοκτήτης του κτηρίου ο μπάρμπα Παναγιώτης Πλατάρος. Το κράταγε πολλές φορές η κυρά Νία, συμμαθητής μου ο Γιώργος, μικρότεροι ο Τίμος και ο Γιάννης. Από δίπλα ο φούρνος του Θεοδώρακη Δρινέα που κατάστρωνε πρωτοποριακά σχέδια βοηθώντας του... χόρτου. Απέναντι ο πάπα Χρήστος. Από δίπλα στο στενό ο Μιχάλης με το ποδήλατο καροτσάκι, με το σάμαλι και το

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

Στη φωτογραφία Χριστούγεννα του 1974, στην ταράτσα δίπλα στο δώμα που διακρίνεται.
Από αριστερά ο Παναγιώτης Ηλιόπουλος, ο μεγαλύτερος αδερφός του Γιώργος, ο Πέτρος Αντωνάκος
και ο υπογραφόμενος με μαλλί, χωρίς μουστάκι και με... πίπα που έγινε από σύνεργο "μεταμφίεσης" στη χούντα
(μαζί με γυαλιά από... σκέτο τζάμι), βραχυχρόνια συνήθεια μετά

παστέλι. Ο κυρ Θάνος ο Κροντήρης είχε το μαγαζί στην κάτω αγορά. περνάγαμε από εκεί μεγαλύτεροι, μου έχει μείνει (στην ιδέα ή τη φαντάσια) η φράση σε πινακίδα "σπάγγια,

έλαια, πετρέλαια". Το σπίτι ήταν επί της Καπετάν Κρόμα, λοξά απέναντι από το παλιό Ταμείο. Κατά το βορρά πλέον φθάναμε μέχρι τον Συνοικισμό. Συμμαθητής ο Πέτρος Αντωνάκος,

πιο μικρός ο Φώτης, στα μεγαλύτερα ώρες ατελείωτες στο χώρο του "Σινέ Μεσοήνη". Θερινός και εμείς τσαμπατζήδες, τον άλλο καιρό γήπεδο (κάτι σαν 5 X 5) και σε μια εσοχή το μονόζυγο (στο οποίο μάλλον οφείλω μέρος της περιαρθρίτιδας) για έλξεις, περιστροφές και... κόλπα. Με την άδεια του κυρ Γιώργη και τη φροντίδα της κυρά Αλεξάνδρας για το κέρασμα. Απέναντι ο κυρ Βασίλης ο Ντρες με την επιχείρηση αναψυκτικών, συμμαθητής ο Γιώργης (τον χάσαμε πριν μερικά χρόνια) και ο Σταύρος (που έφυγε πολύ νωρίς). Σε αυτό το σπίτι "με μωσαϊκά" έγιναν τα πρώτα πάρτι, πικ απ και σινγκλάκια με ροκ και μπλουζ, πολύ κακό το μεθύσι με βερμούτ και... ξηροί καρποί. Η παρέα μου συμπληρώθηκε με το πέρασμα του χρόνου με τον Παναγιώτη Ηλιόπουλο, ο μπάρμπα Θόδωρος ο πατέρας του ("Αβέρωφ" στο παρατσούκλι), παλιός εστιατορας, διαχειριστής του κυλικείου στο γυμνάσιο, έφυγε νωρίς. Νομίζω ήμασταν στην τρίτη τάξη, το κυλικείο από εκεί και ύστερα το κράτησε η κυρά Παρασκευή. Πηγαίναμε συχνά στο σπιτάκι που ζούσαν πίσω από τον Αγιάνη. Ήταν η μόνη επαφή με τη γειτονιά, αλλά από δίπλα έμενε ο... τελευταίος (με σειρά αναφοράς) της παρέας, ο Γιώργος Ξυνός. Τσάρκες στις γειτονίες, κανά σινεμά, μπάλα την Κυριακή και φυσικά διάβασμα, Όταν και όσο μας έπαιρνε ή θέλαμε. Με συντροφιά το ράδιο, ολονυχτίς (από τότε μου έμεινε το... κούι) έλυνα ασκήσεις γεωμετρικών τόπων από τα Τογκάκια αλλά και από το βιβλίο των Ιησουϊτών, απαντούσα στα δι' αλληλογραφίας φροντιστήρια, έλυνα και έστελνα ασκήσεις στον "Ευκλείδη". Όσο υπήρχαν καθηγητές με έμπνευση, μετά το ρίξαμε στη χαλάρωση αλλά... αφυπνισθήκαμε εγκαίρως έχοντας τις απαραίτητες βάσεις. Κάποιες φορές κατά το τέλος διαβάζαμε και ομαδικά, τις νύχτες συνήθως στο ταρατσάκι του Νίκου Κροντήρη. Εκεί πρωτοκαπνίσαμε κάπου στα 17, μια μικρή συνεταιρική κασετίνα "Καρέλια" και μετά μασούλημα δυόσμου από τη γλάστρα για να φύγει η βρώμα της νικοτίνης. Με το νου μας μήπως ξυπνήσει η κυρία Τασία για

να μας φροντίσει. Εντάξει εκείνα τα φεγγάρια είχαν υπήρχαν και "σκιρτίματα" αλλά τι σημασία μπορεί να έχουν τώρα τα πρόσωπα, της ηλικίας ήταν και "πνίγονταν" σε ένα περιβάλλον με αυτονότους περιορισμούς. Σε αυτό το διάστημα ζήσαμε εκ του μακρόθεν τα μεγάλα αθλητικά γεγονότα. Ήταν Απρίλης του 1968 και μέσα στην απογοήτευση για την απόλυση του πατέρα, με το αυτί κολλημένο στο Vega και τη φωνή του Γεωργίου, πύδησα από τη χαρά μου για τη νίκη της ΑΕΚ επί της Σλάβια για το κύπελλο κυπελλούχων στο μπάσκετ, από το δωμάτιο της γωνίας στο δρόμο. Πάντως το 1971 και το κύπελλο πρωταθλητριών να έπαιρνε στο Γουέμπλεϋ ο Παναθηναϊκός ήταν αδύνατον να πηδήσω. Γιατί το άκουγα στην τάρατσα του Πετρουλάκη καθόσον η κυρία Κούλα είχε αναλάβει να μας φροντίζει καθώς ο πατέρας μου βρισκόταν στην Αθήνα για μια πολύ σοβαρή εγχείρηση στο πνευμόνι, "παράσημο" των ξυλοδραμών στη Μακρόνησο. Δεν πήρε ο Παναθηναϊκός το κύπελλο, όμως εγώ απόλαυσα το άρωμα της τεράστιας γαρδένιας που διατηρούσε η κυρία Κούλα σε ένα μεγάλο σιδερένιο βαρέλι και μοσχοβολούσε η γειτονιά από το μπαλκόνι. Στο μεταξύ είχαμε μεγαλώσει και οι... μεγάλοι περισσότερο. Ο Παναγιώτης ο Θωμόπουλος ήταν γυμναστής, στο σπίτι του βρισκόταν πολύ συχνά και ο δικός μου γυμναστής ο Γιώργης Νταλαχάνης από του Κόκλα, ο δεύτερος με επέλεγε για τους μαθητικούς αγώνες, ο πρώτος με συμβούλευε και προσπαθούσε να θεραπεύσει τους τραυματισμούς. Ο Γιάννης ο Θωμόπουλος έκανε ήδη καριέρα ως τραγουδιστής, κατέβαινε με φίρμες της εποχής. Ενα Πάσχα που θα πηγαίναμε στο χωριό αφήσαμε το κλειδί για να μείνουν στο σπίτι η Πόπη Αστεριάδη, ίσως και ο Γιάννης Κακουλίδης και κάποιιο άλλο φιλοξενούμενοί του. Ο Νιόνιος είχε το φούρνο του Δρακόπουλου στην Παλιά Βρύση, χάζευα με τις ώρες τις εποχές που δεν είχαμε σχολείο. Σε εκείνη την περιοχή κάναμε και τις οικογενειακές εξορμήσεις για... σουβλάκι (με ολίγη από σαλάτα και τυρί). Στου Πατσαβούρα, στου

Τράγου, κάποια φορά και στου Δρακόπουλου. Όταν μεγαλώσαμε και "αυτονομηθήκαμε", πήγαμε και την άλλη πάντα, στου Τσάκωνα λίγο πριν τη διασταύρωση της Μπούκας με το δρόμο της Πύλου. Μνήμη αξέχαστη η ημέρα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου. Οι γονείς μου προγραμματισμένα ετοιμάζονταν να έρθουν Αθήνα αλλά το πρωί που ξύπνησαν άκουσαν εμβιατήρια, κατάλαβαν πως κάτι γίνεται, πήραν τηλεφώνωνα στη θειά μου που έμενα, δεν είχα φανεί. Όταν έφθασαν είχα καταφέρει να φθάσω στο σπίτι, με βρήκαν σε κατάσταση... διάλυσης μετά τριήμερο αϋπνίας, έντασης και αγωνίας. Αλλά στο Νησί διαδόθηκε - ίσως και λόγω της αναχώρησης των γονιών ή της αγωνίας που εξέφρασαν φεύγοντας - πως ήμουν νεκρός. Οι γείτονες πάγωσαν, η γιαγιά Θωμόπλαινα έκλαιγε και χτυπιόταν. Κράτησε μέρες το "μάζεμα" της νεκρολογίας, είχε γίνει θέμα συζήτησης στην πόλη και το σχολείο. Επεσε η κούντα, το κυνηγητό σταμάτησε και η... κυκλοφορία έγινε εύκολη. Αλλά λίγους μήνες μετά ήρθε το δημοψήφισμα. Το δεύτερο γιατί στο πρώτο της κούντας το "ναί" ήταν Παπαδόπουλος και το "όχι" βασιλιάς, άντε τώρα να... επιλέξεις. Ζόρικο και βασιλόφρων το Νησί αλλά οι αντιβασιλικοί... στα κέφια μας με τον αντικουντικό αέρα, στο δημοκρατικό κόσμο κούντα και βασιλιάς ήταν ταυτόσημα πράγματα, για το "πάπλωμα" είχε γίνει ο καυγός. Γυρίζαμε, κολλάγαμε αφίσες, γυρνάγαμε στα χωριά, μας είχε δώσει το αυτοκίνητο ο μακαρίτης ο Φοίβος Κούτσικας για να γυρίζουμε τα χωριά με ψηφοδέλτια. Στο πορτ μπαγκάζ είχε ξεκάσει τον χειρόγραφο... κατάλογο των εν δυνάμει ψηφοφόρων του. Τον ξεφυλλίσαμε και μάθαμε πολλά, αλλά δεν υπήρχαν... φωτοτυπικά για να... απαθανάτισουμε το "φακέλωμα". Αυτούς τους καταλόγους τους πήραν κάποιοι άλλο αργότερα και... γίναν νοματαίοι. Μακριά η παρένθεση για το... κλου: Τη λάτσα των φιλοβασιλικών στο Νησί είχε ανατεθεί σε άνθρωπο ο οποίος δεν μπορούσε να μοιράσει σε δυό γαϊδούρια άχυρο. Κάποιος πονηρός του είπε να έρθει να γράψει φιλοβασιλικά

συνθήματα στον τοίχο του σπιτιού που μέναμε (στου Γαλανόπουλου) από τη μεριά της Καπετάν Κρόμπα. Κάτι είχα ψιλιαστεί, πήρα χαμπάρι να πλησιάζουν, πήγα γρήγορα και γέμισα έναν κουβά νερό και όταν επιχειρήσε να πλησιάσει για να γράψει... του τον έφερα καπέλο και το έβαλε στα πόδια. Την ημέρα των εκλογών εκλογικός αντιπρόσωπος σε μια από τις αίθουσες του Δημαρχείου (μουσείο Κατσουλίδη σήμερα), αντιπρόσωπος της αβασιλευτς (20 χρόνων τότε), της βασιλευομένης ο επωνομαζόμενος "τσιγκος, πάφιας και ντενεκές". Δεκέμβριος και ψοφοκύριο, παράγγειλε τσάι. Αντιβασιλικός ο καφετζής του το έφερε χωρίς... κουταλάκι. Εντάξει, δοκίμασε να ανακατέψει τη ζάχαρη με το το δάχτυλο και μαδήθηκε σαν κοτόπουλο, έλεγε για καιρό το πάθημά του. Ψιλοψαρωμένος λόγω ηλικίας και περιβάλλοντος, το νου μου στην κάλπη και λίγο πριν κλείσει απίστευτη φασαρία. Κάποιος ζητούσε να πάρει πίσω το ψηφοδέλτιο και να... ρίξει άλλο. Ήταν ο φουκαράς ο λαντζέρης των φιλοβασιλικών ο οποίος δεν ήξερε να διακρίνει ούτε τα χρώματα (πράσινο η αβασιλευτς, καφέ η βασιλευομένη), εμπιστευτηκε ένα συμμαθητή του και όταν το έμαθαν οι "εγκέφαλοι" που κρύβονταν θεώρησαν πως τον ξεγέλασαν. Εκείνο τον καιρό αποχτήσαμε πρόσβαση εκτός από την ταράτσα και στο δωμάτιο πάνω σε αυτή. Εκεί στέγασα το... φροντιστήριο, έκανα και τα πρώτα μου μαθήματα στο Νησί σε μετεξεταστέους ή αδύνατους μαθητές στα μαθηματικά. Και θυμάμαι έναν χωροφύλακα που με έψαχνε αλλά με το σύνδρομο τη δικτατορίας έκανα πως δεν ήμουν εκεί. Τελικά διαπίστωση πως δεν ήμουν... καταζητούμενος αλλά απλώς ο άνθρωπος είχε μάθει πως ήμουν καλός στα μαθηματικά και ήθελα να κάνω μάθημα στην κόρη του. Οπερ και έγινε με επιτυχή κατάληξη το Σεπτέμβρη του 1975 πλέον. Στο σπίτι αυτό πρωτομπήκε η ασπρόμαυρη τηλεόραση αλλά πριν παίξει καλά-καλά, μετακομίσαμε για μια ακόμη φορά. Τέλη 1975, αρχές 1976 πήγαμε στου Νίκου του Κουρή στη Σταδίου...

Το τελευταίο σπίτι

Στη φωτογραφία το σπίτι που υπάρχει και σήμερα χωρίς ουσιώδεις αλλαγές από τότε

Και μετά το 1975, το σπίτι της ενηλικίωσης. Τότε έμειναν μόνοι τους οι γονείς, χρειαζόταν ένα σπίτι μικρότερο, βρέθηκε αυτό ενός φίλου του πατέρα μου, του Νίκου Κουρή επί της Σταδίου. Ετσι όπως είναι και σήμερα εξωτερικά. Σε δύο ορόφους, έμειναν στον πρώτο. Στο ισόγειο αρχικά συγκάτοικοι ο μπάρμπα Γιώργης ο Βλαχογιαννόπουλος φίλος και αυτός του πατέρα μου αλλά και ομοϊδεάτης. Αγωνιστής της ζωής, καλλιεργούσε εντατικά μια ελάχιστη έκταση, μικρότερα από εμάς τα παιδιά ο Παναγιώτης (καθηγητής στην Ιατρική Αθήνας σήμερα), η Γιούλα (νοσηλεύτρια στο Νοσοκομείο Καλαμάτας) και η Ντίνα που δυ-

στυχώς έχασε τη ζωή της σε τροχαίο πριν από χρόνια. Ο Παναγιώτης, ανήσυχος και λαμπρός επιστήμονας ζωγράφιζε εξαιρετικά, μαζί με το Νίκο Παναγιωτόπουλο εκείνα τα χρόνια έκαναν μια έκθεση με ρεαλιστική ζωγραφική απεικόνιση παλιών κτηρίων της πόλης και των στενών οφιοειδών δρόμων που την χαρακτήριζαν. Είχα φωτογραφήσει όλα τα έργα, κάπου χάθηκαν στις μετακομίσεις, αν βρίσκονταν κάποια στιγμή οι πίνακες θα έδιναν τη μορφή της πόλης που χάθηκε χωρίς να διασωθούν τα περισσότερα σπίτια που είχαν “αποτυπωθεί” μορφολογικά και η λαϊκή πολεοδομία των μεταπελευθερωτικών χρόνων. Ωραίοι άνθρωποι οι γείτονές

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

μας, μετά έφυγαν και ήρθε ο Βασίλης Καρράς (υπάλληλος της ΔΕΗ από το Πανυπέρι) με τη Γιώτα, εκεί γεννήθηκαν και τα παιδιά τους. Μια σκάλα "σπαστή" οδηγούσε από τη μικρή αυλή του ισογείου στον όροφο που περιβαλλόταν από μια μικρή βεράντα σε σχήμα "Π". Μια τουαλέτα στη νοτιοδυτική της πλευρά, μια μικρή κουζίνα, συνεχόμενα μια επίσης μικρή τραπεζαρία, στη βόρεια πλευρά της το σαλονάκι με τον καναπέ-ντιβάνι και την ανατολική της η κρεβατοκάμαρα των γονιών, δωμάτια που χωρίζονταν με ένα μικρό διαδρομάκι καθώς η κεντρική είσοδος ήταν από την ανατολική πλευρά. Και από τη νότια η βοηθητική από την οποία μπαίναμε συνήθως. Από δίπλα δυτικά το δώροφο σπίτι του μπάρμπα Σταύρου Κουρή, εκεί έμεναν ο γιός του Τάκης (ο συνεταίρος και φίλος του Χαρίλη Σταθόπουλου στο ραφτάδικο) και η γυναίκα του Αγγελική. Ο μπάρμπα Σταύρος έπαιζε απίστευτα ταξίμια στο σαντούρι όλη την ημέρα, ανέβαινα στο μικρό υπερώο πάνω από την κουζίνα και το απολάμβανα. Από εκεί έβλεπα και... σινεμά πλαγίως στο θερινό "Σινέ Παρκ". Κάποια στιγμή όταν αποφασίσαμε να "αναβιώσουμε" το μύθο της γριάς Συκούς, ο μπάρμπα Σταύρος έφτιαξε ένα ταξίμι, το παίξαμε αλλά δυστυχώς δεν προνοήσαμε από τον Πολιτιστικό Σύλλογο να κρατήσουμε και να αναπαράγουμε σε νέα μορφή την κασέτα. Ανατολικά ένα σύμπλεγμα από μικρά σπιτάκια, εκεί έμενε ο κυρ Γιάννης ο ράφτης με την κυρά Χαρίκλεια, τα παιδιά ήταν μεγαλύτερα και έλειπαν. Ακόμη ανατολικότερα, στη γωνία με την Κουμουνδούρου, υπήρχε το κτήριο των Προσκόπων, χρησιμοποιήθηκε ένα φεγγάρι και σαν Δημαρχείο. Δίπλα το Μιχαλοπουλείκο με τη Βάσω και τη Ντιάνα, πιο πέρα το πέτρινο κτήριο της Αστυνομίας, υπάρχει και σήμερα. Απέναντι και βόρεια στη συμβολή με την Κορδιγκώνος ένα σπουδαίο νεοκλασικό, της Πανταζόπλαινας, Της χήρας κατά πως λέει η μάνα μου, με μια μικρή αυλή και ένα σπιτάκι στη βόρεια πλευρά, εκεί πρέπει να έμενε η υπηρεσία. Κατεδαφίστηκε - δεν φρόντισε ο δήμος να κηρυχθεί διατηρητέο - μετά το σεισμό

και αποκαλύφθηκε πως η θεμελίωση και μέχρι ένα ορισμένο μικρό ύψος ήταν πέτρινο. Από εκεί και πάνω πλήθρα. Κάποια σπίτια, μια αποθήκη καί μετά το επιβλητικά μεγάλο κτήριο του μπάρμπα Γιάννη Μπελεχρή και δίπλα το καλύβι της Εύρωσ (από το Ευρώπη, ποιός ξέρει). Σήμα κατατεθέν η μεγάλη κληματαριά, ο μπάρμπα Γιάννης πήγαινε στην αγορά τα σταφύλια, παλιά δεν άφηνε... δια ροπάλου τους πιτσιρικάδες να πλησιάσουν. Από την απέναντι πλευρά στη γωνία το σπίτι του Περωτή, συμμαθητής ο Παναγιώτης, μεγαλύτερος και γνωστός ο Αριστείδης, Δίπλα το "μονοώλιο" (αλάτι, σίρτα και..., τα τοιαύτα), πύο πέρα του Φασιλάκη που πήγαινε πιτσιρικάς και αγόραζα κρασί για το σπίτι. Βρισκόταν κοντά στο 3ο Δημοτικό Σχολείο και από την εποχή που μέναμε στου Πανόπουλου οι φιλικές σχέσεις είχαν απλώσει. Στο στενό κατά τον Αγιοδημήτρη το σπίτι του μπάρμπα Γιάννη Τριανταφυλλόπουλου, ο Γιώργης ήταν συμμαθητής μου, ο Πέτρος μαθητής του πατέρα μου, η κυρά Σταθία φίλη της μάνας και γνωστά τα κορίτσια η Μαρία με την Αντωνία. Εκεί έκανε μια δικάλα ο δρόμος και στον κλάδο προς την πλατεία έμενε ένας άλλος φίλος του πατέρα μου (με εξαιρετική ομοιότητα) ο Καλογερόπουλος ο δάσκαλος, έφυγε νωρίς. Πίσω από του Κούτσικα και βόρεια του Σπυρόπουλου στη γωνία, η κυρά Κατερίνα η "μουσαμίνα" καθόσον ο κυρ Παναγιώτης έφερε το παρατσούκλι "μουσαμάς". Μια μεγάλη αυλή, εκεί εντόπιζα τη μάνα μου όταν έλειπε από το σπίτι. Με όλους αυτούς υπήρχε γνωριμία από την εποχή που μέναμε στου Πανόπουλου, η προσαρμογή στο νέο σπίτι ήταν εύκολη για τη μάνα μου. Ειδική μνεία καθόσον ο πατέρας δεν είχε πρόβλημα καθόσον του καφενείου στον ελεύθερο χρόνο όπως όλοι τότε και εμείς... αμολητοί. Γύρισα το 1977 και από τότε το σπίτι έγινε... γιάφκα. Γραμματέας του Νομαρχιακού Συμβουλίου της ΚΝΕ εγώ, μέλος της Νομαρχιακής Επιτροπής του ΚΚΕ υπεύθυνος αγροτικού ο πατέρας (εν ενεργεία διευθυντής της Ενωσης τότε), κόσμος έμπαινε και έβγαινε για συνεδριάσεις και συσκέψεις, δεν υπήρχε

τότε άλλο σπίτι στο Νησί για... τέτοιες δουλειές. Ωραίες εποχές με τις δικές τους συγκινήσεις, βουλευτικές εκλογές το 1977, δημοτικές το 1978, αγροτικές κινητοποιήσεις στην πλατεία και το "Σίνε Πάρκ", αποκλεισμοί δρόμων από τους πατατοπαραγωγούς, μέχρι την Ασέα είχαν φθάσει με τα τρακτέρ το 1976 νομίζω. Ποτά και καφέδες στο πάρκο, στο καφέ του Σύλλα Κορδονούρη, στο μπαράκι του Γιώργη Παναγόπουλου, στο καφέ ουζερί στου Κατσούρου, παρεπιπτόντως και στην ιστορική Λέσχη. Αφισκολλησεις, πικετοφορίες, ομιλίες, εξορμήσεις "Ριζοσπάστη" στη Μπούκα (προς ενίσχυση των... τετρακέφαλων), εποχή ηρωική και πρώιμα

ώριμη για τη γενιά μας. Για τρία χρόνια καθώς το 1980 πήγα φαντάρος και όταν τελείωσα τη θητεία το 1982, παντρεύτηκα με τη Βούλα και μετακομίσαμε στο "προικίω" στην Καλαμάτα. Για να τελειώσει η περιπλάνηση στο Νησί το 1986, όταν μετά την συνταξιοδότηση του πατέρα την άνοιξη, όλη η οικογένεια πλέον συγκεντρωνόταν στην Καλαμάτα όπου ήδη είχαν μετοικήσει σε άλλο ιδιόκτητο σπίτι οι γονείς της Βούλας και ο αδελφός της Θανάσης που δυστυχώς τον χάσαμε ενωρίς. "Πατρίδα είναι ο τόπος που έζησες τα παιδικά σου χρόνια" λέει ο ποιητής. Μπορεί να είναι και έτσι...

Μνήμες από το
Δημοτικό Σχολείο

Η αξέχαστη δασκάλα και ο... ξυλοκόπος

Στο τσούρμιο μετρώ καμιά 50ριά μαθητές περί τη δασκάλα. Μια εξαιρετική κυρία, η Ασπασία Τσόπελα. Την είχα δασκάλα στην πρώτη τάξη στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Μεσσήνης. Εδώ είμαστε στη δεύτερα τάξη στο 3ο Δημοτικό Σχολείο της πόλης, αλλάξαμε σπίτι και μετατέθηκε η δασκάλα, συμπτωματικά μου έκανε πάλι μάθημα. Σε ένα από τα "παραρτήματα", στην πέτρινη αποθήκη της Μιχαλόπλαινας δυτικά από το θερινό "Τιτάνια". Παλιό αρχοντικό, ο "μύθος" το θέλει να ήταν κατάλυμα των βασιλιάδων που έρχονταν στο Νησί από το 19ο αιώνα. Εννοείται πως το έφαγε η "μαύρη μαρμάγκα" του τσιμέντου, όπως και πολλά από τα κτήρια της περιοχής. Το κεντρικό κτήριο ήταν ένα διώροφο χαράπατο που έβλεπε στην Αριστομένους και την Κορδιγκτώνος. Κούναγε ο σεισμός και έπεφταν σοβάδες. Μια μικρή αυλή των θαυμάτων και των παραστάσεων στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Απέξω κατά την ανατολή η "Ελλη" και ο "Αβέρωφ", οι μικροπωλητές που κουβαλούσαν στο

ευμεγέθες καρτσάκι τα πάντα, με ένα "φουγάρο" για τα ξηροκάρπια που έψηναν (εξ ου και τα ονόματα ως... πολεμικά ατμόπλοια). Αργότερα προσέγγιζε και ο Μιχάλης με το σάμαλι και το καρτσάκι-ποδήλατο. Κατά τη δύση το θεόρατο για την εποχή κτήριο του μπάρμπα Γιάννη Μπελεχρή, μια τεράστια κληματαριά στην αυλή που κοζάραμε τα σταφύλια άνευ αντικρύσματος καθόσον ο "θείος" τα πήγαινε στη λαϊκή και δεν άφηνε να πλησιάσει κανένας. Και δίπλα στο καλύβι η Εβρο, ένας "θρύλος" των παιδικών χρόνων, παραδουλεύτρα που τα έφερνε δύσκολα αντιμετωπίζοντας τη χλεύη μικρών και μεγάλων. Τα παραρτήματα δύο, αυτό της Μιχαλόπλαινας και ένα πλίσθιο κάπου απέναντι από τα ξεχωριστά κτήρια Φωτόπουλου-Δημητρόπουλου. Το δικό μας ήταν... προνομιακό καθώς υπήρχε ακόμη το παλιό γήπεδο (εκεί που είναι πάρκινγκ σήμερα) με τις γαζίες γύρω - γύρω. Εκεί ξεδίναμε στα διαλείμματα μέχρι να αποφασίσουν να χτίσουν νέο σχολείο. Εσκαψαν τα θεμέλια, σκέτη γλίνα, έπιασαν οι βροχές και πλημμύρισαν,

κόντεψα να πνιγώ (όπως και πολλοί άλλοι) όταν γλίστρησα στο όρυγμα περιεργαζόμενος το... έργο. Που δεν έγινε ποτέ, αγοράστηκε άλλο οικόπεδο και έγινε στη σημερινή του θέση. Κάπου στο Νοέμβριο της δευτέρας τάξης, πέθανε η γιαγιά Σταυρούλα. Ηρθε ο πατέρας μου να με πάρει και διαπίστωσε ότι το τετράδιο της ορθογραφίας ήταν... κατακόκκινο από τα λάθη. Ντράπηκα και βάλθηκα να το αλλάξω, τελικά... την έμαθα για τα καλά την ορθογραφία. Και μετά έφυγε η κυρία Ασπασία και μας προέκυψε ένας τύπος μανιάτης, μου διαφεύγει το όνομα (έχω μια υποψία ότι ήταν αυτός που κατ' ομολογίαν του τ. Περιφερειάρχη Παν. Νίκα είχε φάει... πολύ ξύλο για παιδικές ατασθαλίες). Μια λούρα από μουργιά, "Παναγία μου και σώσε", βάρανε αλύππτα όταν δεν λαγοκοιμόταν στην έδρα τα απογεύματα. Ναι, κάναμε μάθημα πρωί απόγευμα και Σάββατο. Χαλαρά το απόγευμα, χειροτεχνία, γεωγραφία, γενική επιμόρφωση. Ένα απόγευμα από την πίσω πλευρά του "παραρτήματος" τη φωτογραφίας, μας την έπεσαν οι μεγαλύτεροι με... τσικουνίδες, ήταν

γεμάτος ο τόπος εκεί. Και όπως φοράγαμε τα κοντοπαντέλινα για λόγους οικονομίας (μετά τις πρώτες τάξεις του γυμνασίου φορέσαμε το μακρύ), μας πλάκωσαν στα πόδια και... βγάλαμε καυτρούλες από την αλλεργική αντίδραση του οργανισμού. Θέλαμε δεν θέλαμε λακήσαμε στο δρόμο. Και νάσου ο "ξυλοκόπος" μανιάτης που μας είδε και αποφάσισε να μας τιμωρήσει γιατί βγήκαμε από την τάξη ενώ είχε σημάνει το κουδούνι από... τα κεντρικά. Ολοι στη σειρά, ο "δάσκαλος" με τη λούρα, από 40 λουριές σε κάθε χέρι. Ηρθαν και πρήστηκαν, ούτε το κουτάλι δεν μπορούσαμε να πιάσουμε. Οι γονείς μόνο γιατί τόλεγε ο δάσκαλος, πήγε και αρπάχτηκε ο πατέρας μου αλλά ποιος λογάριζε τη διαμαρτυρία όταν το ξυλοκόπημα ήταν ανεκτίμητη παιδαγωγική αξία. Μικρές ιστορίες από τα δύσκολα χρόνια. Θυμάμαι σχεδόν πολλά από τα αγόρια της φωτογραφίας χωρίς δυσκολία, ολίγα από τα κορίτσια και εξ αυτών ελάχιστα με ονόματα. Κάποτε οι εφημερίδες έγραφαν "γέρων τεσσαρακοντούτης", με βάση αυτή την... κατάταξη είμαστε... υπέργηροι!

Ενας ξεχωριστός δάσκαλος

Πέρασαν τα χρόνια και φθάσαμε στην πέμπτη τάξη. Κάποιοι εγκατέλειψαν, άλλους βρήκαμε στο δρόμο μαζί με έναν καταπληκτικό δάσκαλο: Το Σταύρο Ξανθέα. Τον έβλεπα μέχρι πριν από λίγα χρόνια όταν ήμουν "ενεργός" επαγγελματικά, ερχόταν στην εφημερίδα και ανέβαινε να τα πούμε για λίγο. Εμενε στα Τσέρια και είχε γράψει ένα εξαιρετικό βιβλίο τα "Λαογραφικά της Εξω Μάνης". Πέθανε σχετικά πρόσφατα. Μετρώ 37 μαθητές στη φωτογραφία, σημάδι για την τάξη έχω τον Προκόπη (Μαρκόπουλο) που έφυγε στην πέμπτη και τον συνάντησα πάλι την πρώτη ημέρα, στο πρώτο έτος του Χημικού περιμένοντας να ανοίξει η πόρτα του Αμφιθεάτρου. Πολλούς βλέπω

ακόμη και το χαίρομαι κάθε φορά. Άλλους τóσους όμως έχω χάσει και κάποιοι έχουμε ξεχαστεί. Για τα κορίτσια δεν το συζητώ, τα θυμάμαι όλα φυσιολογικά, ονόματα ελάχιστα και ακόμη λιγότερα εκείνα που έμαθα την πορεία τους. Ο δάσκαλος - που μας έκανε μάθημα και στην έκτη - ήταν αυτός που μας έβαλε σε τάξη το μυαλό και την ορθολογική σκέψη. Αμέτρητες και περίπλοκες ασκήσεις μαθηματικών, επιμονή στον κανόνα "δεδομένα, ζητούμενα - σκέψη - λύση - απάντηση". Φαίνεται απλό αλλά μόνον δεδομένο δεν ήταν, ενώ σήμερα έχει σηκώσει... λευκή σημαία στην επίθεση του ανορθολογισμού και του ωφελιμισμού. Χωρίς να ξεχωρίζει τους μαθητές δημιουργούσε ένα κλίμα άμιλλας με

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

λέξη κλειδί τη "σκέψη". Όταν το ξανασκέφτομαι, νομίζω ότι ο κυρ Σταύρος με έστειλε στο Χημικό (βοηθώντας του εξαιρετικού φυσικού Γιάννη Κίτσου μετά από 3 χρόνια και του φίλου μαθηματικού Γιώργου Κομπότη μετά από 6 χρόνια). Ναι, πέρα από το μαθηματικό ορθολογισμό, το 1965 και το 1966 έκανε πειραματική φυσική και χημεία στην τάξη. Εκεί είδα για πρώτη φορά δοκιμαστικό σωλήνα και σταγονόμετρο, πειράματα διάθλασης, ηλεκτρικές συνδεσμολογίες με μπαταρία, επίδειξη στατικού ηλεκτρισμού με ράβδους και πολλά άλλα που καλύπτει ή αχλή του χρόνου. Μας έπαιζε και μαντολίνο, μάθαιναν όλοι τότε στην Παιδαγωγική Ακαδημία, του θείου (και νονού) Χρήστου υπήρχε στην αποθήκη του πατρογονικού στο χωριό και έτσι ήξερα πως το έλεγαν. Και όταν πλάκωσαν οι σεισμοί της Μεγαλόπολης και το "σαράι" πήγαινε πέρα δώθε, με απόλυτη ψυχραιμία μας έβαζε κάτω από τα θρανία μέχρι

να περάσει η ταραχή, με τους σοβάδες να πέφτουν βροχή. Αυστηρός, δίκαιος, δάσκαλος που μπορούσε να εμπνεύσει τους μαθητές του. Μια άλλη σχολή σε σχέση με τους παλαιότερους, ακόμη και αυτούς που δεν ενστερνίζονταν την παιδαγωγική της λούρας, του κατακέφαλου, της καρπαζιάς, του σκαμπιλιού και γενικώς της ανεξέλεγκτης χειροδικίας. Μικρό διάλειμμα για το μεσημεριανό στο σπίτι, επιστροφή στο σχολείο και το απόγευμα είχαμε πανηγύρι. Η κυρα Αγγελική σε γεωγραφία και χειροτεχνία. Με την πρώτη δεν είχα κανένα πρόβλημα, πριν από το σχολείο ακόμη είχα κάνει περιήγηση στον κόσμο μέσα από τα ανάγλυφα πλαστικά που μοίραζε κάποιος από τα απορρυπαντικά. Αλλά με το κόντρα πλακέ, τα πριονάκια και τις λάμες ήταν μια ολόκληρη ιστορία. Πλην όμως την ώρα τη σκοτώναμε μέχρι να ψιλοσκοτεινιάσει και να σημάνει το κουδούνι τη λήξη της μέρας. Κάπως έτσι μάθαμε τον κόσμο...

Επιδείξεις στην πρώτη...

Στην πρώτη οι γυμναστικές επιδείξεις ήταν... σεμνές, κλείσιμο της χρονιάς το 1961: Ασπρο πουκαμισάκι, λευκά σοσόνια και παπούτσι (από το Πάσχα ή μπογιατισμένο με σκουπέτσι), μπλέ κοντοπαντέλονο, ενίοτε ντριλίνο για κάθε χρήση. Πρώτη και τελευταία χρονιά στο 4ο Δημοτικό Σχολείο Μεσσήνης, στην Κρεμάλα, φτωχική η γειτονιά του σχολείου και τα περιττά έξοδα για "επιδείξεις" κάτι παραπάνω από πολυτέλεια. Ένα παλιό δίπατο σπίτι με ιστορία: Του γιατρού Ιωάννη Μουρίκη που πέθανε από την "σπανιόλα γρίπη" το 1918. Προσβλήθηκε γιατρέυοντας τους Νησιώτες που είχαν αμέτρπητα θύματα. "Ασθενής και εξαπλωμένος επί της κλίνης" έγραψε τη διαθήκη του αφήνοντας το σπίτι στον Αγιοδημήτρη, εκτός και αν ζούσε η αδελφή του για την οποία γνώριζε πως έχει προσβληθεί από τη γρίπη. Η οποία όμως τον ακολούθησε διαβαίνοντας τον Αχέροντα, τέσσερις ημέρες αργότερα. Έτσι εξηγείται και η οδός Μουρίκη στη βόρεια πλευρά. Μετά από 12 χρόνια εγκαταστάθηκε εκεί η κλινική "Αγιοι Ανάργυροι" του γιατρού Σταύρου Γιαννόπουλου "μαιευτική, γυναικολογική, παιδιατρική, παθολογική" κατά τη διαφήμιση. Πέρασαν δεκαετίες μέχρι να εγκατασταθεί εκεί το 4ο Δημοτικό Σχολείο. Στη διάρκεια της σχολικής χρονιάς μαθήματα, το καλοκαίρι το ισόγειο αποθήκη για συγκέντρωση σταριού από την Ένωση, εκεί θυμή-

θηκα τον πατέρα μου στο νοτιοδυτικό παράθυρο να κάνει την παραλαβή με σειρά προτεραιότητας των χωρικών που συνωστίζονταν από το πρωί. Γνώρισε "δόξες" το κτήριο μέχρι που κατεδαφίστηκε μετά τους σεισμούς. Επιστροφή λοιπόν στο σχολείο, μέναμε ακριβώς απέναντι, στο μπάρμπα Νίκου του Σταθόπουλου. Οι μικροί μαθητές στο ισόγειο και σε μια αίθουσα. Σε αυτή μας έβαλαν στη σειρά και μας... βατινώσανε μια μέρα της άνοιξης. Αξέχαστη η γιορτή των Χριστουγέννων με τα ασήμαντα δώρα που τύχαιναν στον καθένα, ανταλλαγή ουσιαστικά, αφού ο καθένας είχε πάει ό,τι άντεχε το οικογενειακό βαλάντιο. Μια εξαιρετική δασκάλα που προανέφερα, η Ασπασία Τσόπελα να προσπαθεί να φέρει βόλτα δεκάδες παιδιά. Φωτογραφία από την αυλή που έχει σηματοθευτεί με ασβέστη για την περίπτωση και στη νοτιοανατολική γωνία, δίπλα στη μάντρα που δεν φαίνεται καλά. Γυμναστικές επιδείξεις, απόγευμα κατά πως δείχνουν οι σκιές στον τοίχο και οι γονείς με τους δασκάλους και τους επισήμους, απέναντι κάτω από τις μεγάλες μουριές για να μην τους τρώει το λιοπύρι. Χεράκια πάνω, χεράκια κάτω, χεράκια δεξιά, χεράκια αριστερά. Κάτι σαν... σουπηδική γυμναστική για μικρούς, ο υπογραφόμενος προτελευταίος στο στοίχο δεξιά της φωτογραφίας. Κάποιους από τους άλλους θυμάμαι φυσιογνωμικά αλλά τα ονόματα έχουν σβήσει στο χρόνο...

“Κουστουμάτη” γυμναστική

Ο πρώτος δεξιά πάντως δεν κατάφερε να εμφανιστεί με... λευκό παπούτσι, ούτε στουπέτσι δεν έβαλε για να καλύψει το μαύρο

Γυμναστική στο σχολείο, ποία γυμναστική; Κάναμε μόνοι μας χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια και χωρίς να γνωρίζουμε πως... λέγεται αυτό που κάνουμε. Εχουμε και λέμε: Κυνηγητό, τρέχα να πιάσεις τον άλλον και να σου κάνει ζάγκλες στα στενά και στα πλατώματα. Κρυφτό με τις αισθήσεις σε πλήρη εγρήγορση και αγώνας ταχύτητας μέχρι να πιάσεις τη φυλάχτρα. Αμπάριζα, την παίρνω και βγαίνω ένα γενικό τουρλουμπούκι παιδιών που κυνηγεί το ένα το άλλο να το φυλακίσει, να το απελευθερώσει και τελικώς δια της αφής μέσα από ένα περίπλοκο σύστημα να εξοντώσει την αντίπαλη ομάδα. Σκοινάκι, τι σκοινάκι δηλαδή, η τριχιά που δένανε το γάιδαρο και άντε να χοροπηδάς στο ρυθμό που το γύριζαν χωρίς να διπλωθείς και να τουρνοκωλιαστείς και να μετράς... πηδήματα μέχρι να παραδώσεις, κάτι σαν τεστ κοπώσεως στο βάρβαρο. Μακρυά γαϊδούρα και δώστου να πηδάς πάνω από τους

σκυμένους μέχρι να έρθει η σειρά σου σε ξεκαρδιστικές καταστάσεις. Και σκοποβολή, πετροπόλεμος από μακρυά και σημάδι - συνήθως τυφλό - μέχρι να ανοίξεις κανένα κεφάλι και να λακάνε οι δράστες για να γλυτώσουν τον ξυλοδαρμό. Μια βόλτα με πέτυχε ο Μήτσος (άσος στο πετροβολητό) στο δόξα πατρί από την κάτω μεριά των Τριών Ιεραρχών μέχρι την πάνω μεριά κατά την πλατεία, εκατό μέτρα και βάλε, ευτυχώς ήταν η "βολίδα" κάτι παραπάνω από χαλίκι, συνέχισα να τον κοροϊδεύω και την έφαγα χωρίς να το καταλάβω.

Αλλαι αι βουλαί όμως των δασκάλων και της πολιτικής ορθότητας που ήθελαν... γυμναστικές επιδείξεις. Και κάπου εκεί στην τρίτη ή την τετάρτη δημοτικού μας... έπεσαν βαριές. Γιατί δεν έφτανε το πάνω χεράκια, κάτω χεράκια (σουηδική γυμναστική γαρ), έπρεπε και να... μασκαρευτούμε ομοιομόρφως. Αδυνατώ να θυμηθώ αν ήταν μόνον το σχολείο μου ή

όλα τα δημοτικά της πόλης. εκείνο που θυμάμαι είναι η... στολή που αποτυπώνεται στη φωτογραφία. Γελεκάκι και κοντοπαντέλονο πράσινο κατά το φυσικό, κουμπιά επίχρυσα, λευκό πουκάμισο, λευκό παπούτσι και σοσόνια. Για να δέσει η συνταγή και...παπιγιόν μπ... απομνημονευμένου χρώματος. Εκαναν χρυσές δουλειές οι ράφτρες που είχαν προμηθευτεί το σχέδιο και έτρεχαν οι γονείς να βρουν την καταλληλότερη. Πιο πριν βεβαίως έπρεπε να βρουν τα λεφτά γιατί επρόκειτο για μια απίστευτη οικογενειακή σπατάλη εκείνη την

εποχή. Ο χρόνος λίγος, οι πρόβες ολιγοστές και μετά βίας φθάσαμε χωρίς... απώλειες στη μεγάλη πλατεία. Παράταξη, ασκήσεις σουηδικής γυμναστικής κατά το... ωρολόγιον πρόγραμμα, αναμνηστικές φωτογραφίες, πολύ κακό για το τίποτα. Αδυνατώ να θυμηθώ για ποίο λόγο έγινε όλη αυτή η ιστορία, αν ήταν επιδείξεις κατά το πρόγραμμα με πολυτελή επιλογή ή σε κάποιους θα έπρεπε να επιδείξουμε την "ευμάρεια" της εποχής. Κάποια πράγματα η μνήμη τα απωθεί και άντε μετά που τα θέλεις να την... επαναφέρεις!

Σχολικές γιορτές

Γυμναστικές επιδείξεις περιστασιακά στο δημοτικό, αλλά από σχολικές γιορτές με το τέλος της χρονιάς άλλο τίποτα. Εδώ το σκηνικό στημένο στην... αυλή των θαυμάτων. Η οποία δεν μας χώραγε στο διάλειμμα (στην

πρωινή προσευχή να δείτε... σαρδελοποίηση των παρατεταγμένων) και με ανοιχτές τις πόρτες οι μισοί βρισκόμασταν στο δρόμο. Αλλωστε τότε οι δρόμοι ήταν προέκταση των αυλών, άντε να πέραγε κανένα κάρο. Τα λιγοστά

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

αυτοκίνητα κυκλοφορούσαν κατά κανόνα στους κεντρικούς δρόμους και ήταν δημοσίας χρήσεως. Η αυλή ήταν παράγωνη και το σκηνικό συνήθως σπιννόταν με μέτωπο προς την πόρτα της σημερινής Αριστομένους. Εφερναν και τις καρέκλες τους οι γονείς για να παρακολουθήσουν τα... καμάρια τους. Αλλά και όρθιοι βολεύονταν. Ο μουσαμάς με τις παραστάσεις ήταν... δεκαετιών. Το μόνο που άλλαζε ήταν το... κάδρο: Πρόλαβα αυτό με τον Παύλο και τη Φρίκη, στα χρόνια της συμμετοχής μας στην παράσταση φιγούράριζε ο Κωνσταντίνος με την Αννα-Μαρία, ενώ αργότερα ο δικτάτορας Παπαδόπουλος. Το κάδρο μαρτυράει ότι η φωτογραφία είναι από την πέμπτη τάξη. Ο γάμος του τελευταίου Γλύξμπουργκ έγινε το Σεπτέμβριο του 1964 και ο (εικονιζόμενος μεταξύ των άλλων) Προκόπης, με το τέλος της σχολικής χρονιάς έφυγε για την Αθήνα. Στο πάλκο (ξύλινο πατάρι) λοιπόν για το "σκετς" όπως λέγαμε τότε κάτι διαλόγους της πλάκας, ηθοπλαστικούς υποτίθεται με χιούμορ, με τους οποίους... προσπαθούσαν να γελάσουν οι θεατές. Μίνι "θεατρική"

παράσταση χωρίς υποβολέα, αν και από πίσω οι δάσκαλοι προσπαθούσαν να σώσουν την κατάσταση αν έβλεπαν θα έμενε η παράσταση στη μέση. Ο φωτογραφικός φακός έχει απαθανάτισει ένα τέτοιο, με τον υπογραφόμενο δάσκαλο με... καβουράκι και μαύρο γυαλί (που να βρούμε... πρεσβυωπίας, ως εκ τούτου η εικόνα παραπέμπει λιγότερο σε δάσκαλο και περισσότερο σε... Θου Βου), δεν φαίνεται η απαραίτητη ράβδος του δάσκαλου από πηχάκι που είχα πάρει από το ξυλουργείο του "Τσατσαρά". Και στη σειρά: Τον Βασίλη (φίλος προ σχολείου ακόμη και μόνιμα εγκατεστημένος χρόνια στο Νησί). Τον Προκόπη (από την πέμπτη δημοτικού που έφυγε για Αθήνα τον συνάντησα και πάλι την πρώτη ημέρα έναρξης των μαθημάτων στο Χημικό και ως επιμελή φοιτητής. Τον Παπαδόγαμβρο (από το δημοτικό αν θυμάμαι καλά, δεν τον ξανάδα). Και το μακαρίτη Μίμη (παιδιόθεν φίλο που "έφυγε" νωρίς και κόπηκε η "γέφυρα" με το γενέθλιο τόπο). Ένας άλλος κρύβεται πίσω από το φακό και δεν θυμάμαι ποιος ήταν....

Απογευματινό μάθημα

Το χειμώνα γυρνάγαμε νύχτα από το δημοτικό σχολείο. Οχι δεν ήταν... απογευματινό, απλώς στα δικά μας χρόνια είχε μάθημα πρωί – απόγευμα με μια διακοπή για φαγητό και μια ανάσα το μεσημέρι. Μάθημα και το Σάββατο το πρωί και νομίζω ότι δεν είχαμε μάθημα και την Τετάρτη το απόγευμα. Δύο ώρες το απόγευμα και τα μαθήματα βοηθητικά: Γεωγραφία-πατριδογνωσία, ιχνογραφία-καλλιγραφία, χειροτεχνία, φυτολογία, ωδική. Αμετάβλητο το πρόγραμμα από το 1913 μέχρι τη δεκαετία 1960-1970. Με παραλλαγές ανάλογα με την περίοδο και τα διαθέσιμα βιβλία. Η μνήμη έντονη στις τελευταίες τάξεις, μάλλον γιατί βοηθά τη μνήμη η δασκάλα. Η κυρία Αγγελική, έξω καρδιά, η χαρά του παιδιού να την έχει στην τάξη σε εποχές που το μπερντάχι

ήταν στην ημερήσια διάταξη. Πήγαινε το τραγούδι και το γέλιο σύννεφο με κάθε ευκαιρία. Στη γεωγραφία το είχα πριν πάω σχολείο. Ας είναι καλά εκείνη η εταιρεία απορρυπαντικών που μοίραζε μαζί με τα κουτιά και τετράγωνα πλαστικά ανάγλυφα ηπείρων πριν ανακαλύψουμε την... υδρόγειο σφαίρα που κοσμούσε τα γραφεία των σχολείων. Παιχνίδι οι ήπειροι, οι χώρες, τα βουνά, τα ποτάμια και οι θάλασσες. Απόκοντα και η πατριδογνωσία για να γνωρίσουμε τον τόπο μας. Στην ιχνογραφία-καλλιγραφία στην αρχή πολεμάγαμε με την πέννα, το μελάνι και το στουπόχαρτο να κάνουμε καλλιγραφικά τα γράμματα. Μιλάμε για... τραγωδία, ποιός να κάνει τις ουρίτσες και τα φιδάκια με μελάνι, όλο και... περίσσευε, πολεμάγαμε με το στουπόχαρτο να απορροφήσουμε

Στη φωτογραφία η κυρία Αγγελική (Αποστολοπούλου) ανάμεσα σε μαθήτριες και μαθητές του 1ου Δημοτικού Σχολείου τη σχολική περίοδο 1967-1968, δυο χρόνια αργότερα από τότε που τελείωσα το δημοτικό

τις “ατέλειες”. Ικνογραφία άλλο απογευματινό ανέκδοτο, τραβάγαμε γραμμές και μουτζουρώναμε τα τετράδια, την ώρα σκοτώναμε προσπαθώντας να σχεδιάσουμε περιγράμματα. Χειροτεχνία η... καλύτερή μας. Τα αγόρια κόντρα πλακέ, σχέδια πάνω σε αυτό και πριόνισμα με τη σέγα προκειμένου να τα “αποσπάσουμε” από το τετράγωνο φύλλο. Τα πριονάκια σε δύο μεγέθη, κόβονταν πολύ εύκολα από τους ατζαμήδες, χρειαζόμαστε και δεύτερο για να μην γίνει ζημιά. Τα στερεώναμε με βίδες στην άκρη των δύο πλευρών του επιμήκους μεταλλικού πέταλου που στη μια άκρη πάνω από το πριονάκι είχε το ξύλινο χερούλι. Τα κορίτσια – και μερικές φορές και τα αγόρια – χαρτοκοπτική. Ειδικά “τετράδια” με χρωματιστές λωρίδες που κόβονταν και πλέκονταν δημιουργώντας πολύχρωμα σχέδια με διάφορες μορφές. Φυτολογία ο... φασίολος που βάζαμε στο τενεκάκι και φύ-

τρωνε με το πότισμα, μπλοκ με φύλλα στα οποία κολλάγαμε φύλλα από φυτά ταξινομημένα κατά είδος. Δεν ήταν και δύσκολο, στη φύση ζούσαμε εκείνα τα χρόνια. Μέχρι και το γυμνάσιο κάναμε φυτολογία, ζωολογία και φυσική ιστορία, ήταν η εποχή που ακόμη δίνανε σημασία στη γη και την παραγωγή της. Κάπως έτσι μάθαμε να καλλιεργούμε και να αγαπάμε τη γη, τότε δεν το καταλαβαίναμε. Υπήρχαν και φυσιогνώστες απόφοιτοι πανεπιστημίου, τμήμα της φυσικομαθηματικής στη Θεσσαλονίκη που καταργήθηκε κάπου στις αρχές της δεκαετίας 1970-1980 όταν πλέον άρχισαν να αφαιρούνται από τη διδακτέα ύλη τα φυσιогνωστικά μαθήματα. Εντάξει τι ωδική, να βρισκόταν κανένας δάσκαλος που ήταν καλλίφωνος και καταλάβαινε από μουσική ή σκάμπαζε κανένα όργανο κάτι γινόταν. Ο Ξανθέας πάντως που μας έκανε στις δύο τελευταίες τάξεις ήταν από εκείνους

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

που μας έδειχναν πέντε πράγματα με το μαυτολίνο. Στα χωριά τα πράγματα ήταν διαφορετικά, εκεί οι σχολικοί κήποι ήταν πραγματικά σχολείο καθώς τα παιδιά του χωριού μάθαιναν την καλλιέργεια ειδών που δεν είχαν συναντήσει και πάλι, τα παλαιότερα χρόνια είχαν σπουδαία συμβολή στην προσπάθεια γεωργικής ανασυγκρότησης της χώρας. Πρόλαβα σχολικό κήπο στη Στέρνα πλούσιο σε είδη που δεν καλλιεργούνταν στην περιοχή. Και από χειροτεχνία ό,τι μπορούσε να σκαφιστεί ο δάσκαλος και η δασκάλα, στο ίδιο χωριό δημιουργούσαν αντικείμενα από ππλό με γλινόχωμα που αφθονούσε. Και αξιοποιούσαν διάφορα αντικείμενα για να κατασκευάσουν παιχνίδια από κουβα-

ρίστρες μέχρι κουτιά από κονσέρβες. Κάπως έτσι κύλαγαν τα απογεύματα και μετά βολίδα στο σπίτι, άλλοτε με το κλωμό φως της ηλεκτρικής, άλλοτε με τη λάμπα πετρελαίου και άλλοτε με το λυχνάρι για την προετοιμασία της επόμενης ημέρας. Και νωρίς στο κρεβάτι γιατί πλάκωνε το κρύο το χειμώνα και τα κάρβουνα στο μαγκάλι είχαν... ημερομηνία λήξεως, οι σόφες με ξύλα και οι σόμπες πετρελαίου ήρθαν στα μεγαλύτερα χρόνια. Και εκείνες δεν ήταν για χόρταση, οι παντανίες και τα... σαΐσματα πρόσφεραν ανέξοδη θέρμανση όταν κωνώσουν από κάτω. Τότε δεν είχε τηλεόραση και...σίραλ, είχε τούφα και... άγριες νύχτες μέχρι να σε πάρει ο ύπνος.

Γυμνάσιο, μαθήματα,
καθηγητές και ιστορίες

Στον κόσμο των μαθηματικών

Η φωτογραφία από εκδρομή της τελευταίας τάξης το 1971 (ένα χρόνο μεγαλύτεροι οι μαθητές από εμάς) στα Γιάννενα. Στο κέντρο με τη στολή του έφεδρου αξιωματικού ο στρατευμένος πλέον Αιμίλιος Τζανόπουλος. Ακριβώς αριστερά του ο Γιώργος Κομπότης

Τα μαθηματικά στο σχολείο είναι μια μεγάλη υπόθεση και στη δική μας εποχή κατά την οποία τα ιδιαίτερα ήταν άγνωστα και τα μαζικά φροντιστήρια μακριά. Ως εκ τούτου ο καθηγητής ήταν κρίσιμος παράγοντας για την επιτυχία των μαθητών που ακολουθούσαμε την πρακτική κατεύθυνση. Με το “καλημέρα” πέσαμε στο Γιάννη Στρατή, εξαιρετικό μαθηματικό αλλά η φωνή ακουγόταν... μέχρι την πλατεία και έριχνε κανένα αστραπόβολο. Στην πρώτη τάξη είχαμε ένα βιβλίο που πήγαινε... πέντε κιλά και όταν αγρίευε πέταγε κανένα έξω από το παράθυρο. Σε μια περίπτωση πέτυχε στο δόξα πατρί κάποιον που... έβουσκε στο προαύλιο και κόντεψε να τον αφήσει στον τόπο. Με τη χούντα ήταν από τους πρώτους που απολύθηκαν και διάδοχος του ήρθε ο Αι-

μίλιος Τζανόπουλος, άρτι πτυχιούχος (δεν είχε πάει ούτε φαντάρος) και τρομαγμένος με την τάξη, ανιαρή διδασκαλία, σπρώχναμε για να περάσει η ώρα. Είχα την τύχη τα καλοκαίρια στο χωριό να κάνει φροντιστήρια ένας πολύ καλός μαθηματικός και στενός συγγενής, ο Τάσος Λαμπρόπουλος. Εκεί λοιπόν με έβαζε μαζί με τους μετεξεταστέους της επόμενης τάξης και έτσι έβγαζα από το καλοκαίρι την ύλη. Οπότε και με τον Στρατή δεν είχα κανένα πρόβλημα αλλά και με το Τζανόπουλο δεν μου φάνηκε ιδιαίτερα το χαλαρό του πράγματος. Ακολούθησε ο Κορώνης, για λίγο διάστημα, καλός μαθηματικός και ήπιος άνθρωπος. Εκεί που έγινε όμως η πλήρης ανατροπή ήταν στην τετάρτη, όταν πλέον είμαστε μαθητές σε τμήμα πρακτικής κατεύθυνσης και ανέλαβε να μας

ταξιδέψει στο μαγικό κόσμο των μαθηματικών ο Γιώργος Κομπότης. Σπουδαίος μαθηματικός, μεθοδικός δάσκαλος, εξαιρετικός “καλλιεργητής” των μαθηματικών. Ανέβασε πολλά επίπεδα τη διδασκαλία, βρέθηκε δίπλα στους μαθητές, ενθάρρυνε την προσπάθειά τους. Αυστηρός στην απαίτηση και το προσωπικό στυλ, το μάθημα ήταν ιεροτελεσσία και η προετοιμασία υποχρεωτική για όλους προκειμένου να ανταπεξέλθουμε στις απαιτήσεις. Από τα πρώτα πράγματα που μας γνώρισε ήταν ο “Ευκλείδης”, οι περισσότεροι έγιναν συνδρομητές. Με είχε συμπαθήσει ιδιαίτερα και μεταξύ των άλλων ανέθεσε τη διαχείριση του περιοδικού. Ετσι μπήκα για πρώτη φορά σε... τράπεζα αφού κάθε μήνα ή δίμηνο ερχόταν το περιοδικό, έκανα διανομή, μάζευα τα χρήματα και τα έστελνα στη Μαθηματική Εταιρεία. Ο ίδιος δεν θέλησε ποτέ να μεσολαβήσει για να υπάρχει αυτή η διαφάνεια στη σχέση. Και φυσικά δεν γινόταν μόνον διανομή, αλλά και μελέτη και αποστολή λύσεων σε προτεινόμενες ασκήσεις με “δέλεαρ” την αναγραφή των ονομάτων λυτών κάτω από τις λύσεις στο επόμενο τεύχος. Βοηθήματα δεν υπήρχαν αλλά για δύο τάξεις (τετάρτη και πέμπτη) είχα ξεσκονίσει ό, τι μπορούσα να εντοπίσω με τη δική του ενθάρρυνση από τα περίφημα “τογκάκια” μέχρι γεωμετρικούς τόπους από το βιβλίο των Ιησουλτών. Τότε έμαθα να δουλεύω με ραδιόφωνο, ατελείωτες νύχτες συντροφιά με το παλιό “Wega” σε πολύ χαμηλή ένταση να παλεύω ασκήσεις άλγεβρας, γεωμετρίας και τριγωνομετρίας. Με την τριγωνομετρία είχα και την πρώτη εμπειρία στη διόρθωση: Οσο και αν φαίνεται περίεργο, ο καθηγητής μου έδωσε ένα βιβλίο τριγωνομετρίας που είχε γράψει, μου ζήτησε να το διαβάσω και να του κάνω παρατηρήσεις. Και όταν το σκέφτομαι τώρα, σχηματίζω την εντύπωση ότι ήθελε να έχει τη “ματιά” του μαθητή στον οποίο και απευθυνόταν. Του είπα κάποιες σκέψεις και τις υιοθέτησε, περισσότερο διευκρινήσεις ήταν, κάποια στιγμή μετά από χρόνια μου είπε ότι εντόπισε ένα αντίτυπο σε βιβλιοθήκη στις Ηνωμένες Πολιτείες αν θυμάμαι καλά. Εφυγε στην

τελευταία τάξη και συνεχίσαμε με μια πολύ καλή κυρία που νοιαζόταν τους μαθητές, τη Φωτοπούλου, η οποία είχε να δουλέψει με ένα “δουλεμένο” μαθητικό δυναμικό και πολλές φορές αναζητούσε επιβεβαίωση για την ορθότητα των λύσεων. Η δουλειά που άφησε πίσω του ο Κομπότης όμως ήταν ανεκτίμητη. Αποτυπώθηκε στις σημαντικές επιτυχίες σε σχολές που χρειάζονταν τα μαθηματικά, αλλά και στα πρόσωπα τριών πολύ καλών μαθηματικών που “έβγαλε” η τάξη: Το Γιώργο Ξαρχάκο (προσωπικά τον θεωρούσα ιδιοφυή μαθηματικό) που δυστυχώς έφυγε νωρίς, στην εξαιρετική Βαΐτσα Χριστοπούλου με μακρά θητεία στη δημόσια εκπαίδευση που βρίσκεται χρόνια στη Δράμα και τον καλό φίλο Μιχάλη Αλεβίζο που συνταξιοδοτήθηκε μετά από μια πλούσια θητεία σε φροντιστήρια αρχικά και στη δημόσια εκπαίδευση στη συνέχεια. Ο Γιώργος Κομπότης ήταν αυτός που με έπεισε να ακολουθήσω το χημικό, εκφράζοντας την πεποίθηση ότι υπήρχαν μεγαλύτερες ευκαιρίες επαγγελματικής ενασχόλησης. Φρόντιζε για τους μαθητές του και μετά την αποφοίτηση όπως γνωρίζω και από άλλους φίλους μαθηματικούς. Με σύστησε και έκανα φροντιστήρια στην Καλαμάτα, το Περιστέρι, τη Νέα Σμύρνη και διάφορα σημεία της Αθήνας τα πρώτα χρόνια και θα συνεχιζόταν αυτό για καιρό και με πολύ καλές προοπτικές, αν δεν είχα το νου μου στην... επανάσταση αφήνοντας στην άκρη τις επαγγελματικές ασχολίες. Δραστήριος κοινωνικά και πολιτικά ο Γιώργος Κομπότης έπαιξε σημαντικό ρόλο στις υποθέσεις της Ελληνικής Μαθηματικής Εταιρείας, στην περιοχή που έμενε στη Νέα Σμύρνη και επισκεπτόταν μέχρι πρόσφατα συχνά την Καλαμάτα. Και πάντα με αναζητούσε στο γνωστό στέκι, στο “Λωτό”. Ο Γιώργος (εκ των ιδιοκτητών του καφέ) άλλωστε ήταν ο πρώτος μαθητής μου στην Καλαμάτα που λόγω φιλικής οικογενειακής σχέσης με σύστησε για καλοκαιρινό μάθημα όταν ήμουν πρωτοετής. Από τους καθηγητές και ανθρώπους που δεν ξεχνάς ποτέ και εύχεσαι να έχουν όλοι οι μαθητές την ίδια τύχη με σένα στη σχολική τους διαδρομή...

Εργαστηριακή φυσική

Σχολική φωτογραφία του 1967 - Δεξιά ο Γιάννης Κίτσος, αριστερά ο γυμναστής Γιώργος Νταλαχάνης, στο κέντρο προς τα δεξιά ο φιλόλογος Μουντζούρης, δεν θυμάμαι το όνομα του διπλανού - Η φωτογραφία από την εφημερίδα "Πάμιος"

Πρακτική κατεύθυνση και η φυσική στην πρώτη γραμμή. Οι πρώτες εμπειρίες από το δημοτικό με δάσκαλο τον Ξανθέα, στις πρώτες γυμνασιακές τάξεις ο... φασίολος (φυσιογνωσία) και κάποια στιγμή ανακαλύπτω το εργαστήριο φυσικής. Έμενα σε απόσταση αναπνοής από το τεράστιο για την εποχή κτήριο με τη μεγάλη αυλή και η πρόσβαση ήταν ελεύθερη, χώρος παιχνιδιού όταν τελειώναμε το σχολείο. Εκεί λοιπόν κάποια στιγμή είδα το φυσικό Γιάννη Κίτσο να ετοιμάζει την επίδειξη σε μαθητές αρκετά μεγάλων τάξεων, ηλεκτρικές συνδεσμολογίες πρέπει να ήταν. Εντυπωσιάστηκα, δεν ενοχλήθηκα, κάθησα και στο μάθημα. Εξαιρετικά ευγενικός και ήρεμος για καθηγητής εκείνη την εποχή, σιγά-σιγά

γνωριστήκαμε, έγινα... πελάτης, βοηθούσα στην τακτοποίηση και καμιά φορά πεταγόμουν. Η καλύτερή μου, δεν είχαμε να κάνουμε και τίποτε καλύτερο τότε. Και ο ελεύθερος χρόνος άπειρος, δεν μας κυνηγούσαν γλώσσες, φροντιστήρια και παράλληλες γνώσεις. Λιγοστά τα παιδιά στη γειτονιά του γουρνοπάζαρου, στο τέλος... βαριόμασταν ο ένας τον άλλον. Αρχισα λοιπόν να αγοράζω καλώδια και μπαταρίες, μονωτικές ταινίες, λαμπάκια και πάνω σε κόντρα πλακέ να κάνω συνδεσμολογίες. Εν σειρά, παράλληλες, όπως έβλεπα να τις εξηγεί ο Γιάννης Κίτσος στους μεγαλύτερους μαθητές. Το καλοκαίρι πριν την τετάρτη τάξη, ανακάλυψα στο χωριό το ογκώδες βιβλίο του Μάζη στη βιβλιοθήκη του ξάδερφου μαθημα-

τικού Τάσου Λαμπρόπουλου. Το πήρα λοιπόν και άρχισα να διαβάζω για τα μετρικά συστήματα, τις μετατροπές, τις δυνάμεις, την ταχύτητα, την επιτάχυνση. Όταν είχα απορία ρωτούσα τον Τάσο, στο άνοιγμα των σχολείων η εξοικείωση ήταν πλήρης. Και με το ξεκίνημα της τετάρτης έχουμε τη μεγάλη τύχη να μας αναλάβει ο Κίτσος. Εξαιρετικό μάθημα, απλότητα στη μεταφορά της γνώσης, ένα κλίμα εντελώς διαφορετικό στην τάξη σε σύγκριση με τον... κανόνα της εποχής, μια "ήρεμη δύναμη", ένας καθηγητής "φίλος" με τους μαθητές τον οποίο σέβονταν απεριόριστα. Δεν χρειάζονταν περισσότερα για να γίνει η φυσική "έρωτας" όταν ο καθηγητής έδινε να καταλάβει ο καθένας με απλό και μεθοδικό τρόπο τις φυσικές έννοιες. Και εφοδίαζε τους μαθητές με τον τρόπο που θα πρέπει να σκέπτονται. Κάποιοι που είχαμε πάρει φόρα το πήγαμε και παραπέρα, γίναμε συνδρομητές στο "Φυσικό Κόσμο" της Ένωσης Ελλήνων Φυσικών, γράφαμε και στέλναμε κείμενα για τη φυσική, το διάστημα, φιλοσοφώντας με ελάχιστες γνώσεις. Και το περιοδικό είχε αλληλογραφία, έγραφε ότι πήρε το κείμενο, καμιά φορά διατύπωνε παρατηρήσεις και σκέψεις σε 2-3 αράδες για να ενθαρρύνει την ενασχόληση. Στεναχωρήθηκα πολύ όταν έφυγε στην πέμπτη τάξη για άλλο σχολείο, ήταν η "επαφή" με τη φυσική. Τις πρώτες ημέρες ήρθε ο Γιάννης Παπαδόπουλος, πρέπει να είχε διοριστεί τότε για πρώτη φορά, μας ξεκίνησε θερμότητα με κάτι... ολοκληρώματα (τα οποία μόλις προλάβσαμε όταν τελειώσαμε το γυμνάσιο), από "εκπαίδευση" έπινα την

ουσία και μπορούσα να διαχειριστώ το μάθημα αλλά η διαφορά ήταν πολύ μεγάλη, η διδακτική εμπειρία από τον Γιάννη Κίτσο ήταν μοναδική. Γρήγορα όμως αλλάξαμε και πάλι για να μας αναλάβει μια επίσης νέα καθηγήτρια, η Παπαδόγιαννη. Πολύ καλή κυρία και θρησκευόμενη, το μάθημα κύλαγε χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον αλλά και χωρίς προβλήματα. Για να επανέλθει στην έκτη τάξη ο Γιάννης Παπαδόπουλος με τον οποίο ολοκληρώσαμε χωρίς προβλήματα τη διδακτέα ύλη. Εδώ και πολλά χρόνια τον βλέπω συχνά και τα λέμε φιλικά, έκανε μάθημα στην Καλαμάτα, ενώ πολλές φορές στο δρόμο συναντούσα και την Παπαδόγιαννη. Πάντα είχε έναν καλό λόγο να πει για όλους, ρωτούσε να μάθει τι κάνουν οι παλιοί της μαθητές. Σε μια από τις δύο συναντήσεις των συμμαθητών πριν από χρόνια στη Μπούκα, είχε έρθει φέρνοντας μαζί της και το βιβλιαράκι με τις βαθμολογίες που έβαζε σε προφορικά και γραπτά, έχοντας τα ονόματα και τις επιδόσεις όλων. Κάναμε μεγάλα γέλια όταν άρχισε να ξεψαχνίζει τον κατάλογο και να μας λέει τις παρατηρήσεις που έκανε. Σε εκείνη τη συνάντηση είχε έρθει και ο Γιάννης Κίτσος, είχα να τον δω ολόκληρες δεκαετίες, η χαρά ήταν μεγάλη. Τώρα βλέπομαστε στο fb, κάποιες φορές παρεμβαίνει στα γραπτά σχολιάζοντας και παρατηρώντας. Και χαίρομαι κάθε φορά ανεξαρτήτως σχολιασμού και γιατί η γνώμη του έχει πάντα αξία αλλά και γιατί το κάνει με τον τρόπο που μας δίδαξε. Είναι από τους καθηγητές που με αγάπη και εκτίμηση θυμούνται όσοι "πέρασαν από τα χέρια του"...

Φιλολογική... ποικιλία

Ο Γιώργος Κομπότης στη φωτογραφία μπροστά αριστερά το 1971 σε ημερήσιο σχολικό περίπατο στη Μεσσήνη με μαθήτριες της αμέσως μεγαλύτερης τάξης από τη δική μου - Στη μέση ο φιλόλογος Γιώργος Κωνσταντόπουλος

Φυσικά σχολείο χωρίς... φιλολογικά δεν γινόταν και εκείνη την εποχή έκαναν μαθήματα ακόμη και ορισμένοι θεολόγοι. Είναι τόσο μεγάλο το πλήθος που πολύ δύσκολα μπορείς να θυμηθείς καθηγητές και καθηγήτριες που δίδαξαν αρχαία, νέα ελληνικά, έκθεση και ιστορία. Ιδιαίτερα στα μεγαλύτερα χρόνια όταν πλέον το ενδιαφέρον είχε ατονήσει. Τελικά μέσα από έναν κυκεώνα συνεχών αλλαγών με μεγαλύτερη την επιστροφή από τη δημοτική στην καθαρεύουσα και από τον Τριανταφυλλίδη στο Τζάρτζανο και αλλαγών καθηγητών, όλο και... κάτι μας έμεινε. Προσωπικά

δεν αντιμετώπισα προβλήματα σε όλη τη διαδρομή, άλλωστε υπήρχε η προσφυγή στις... μεταφράσεις και τα εκθεσολόγια όταν χρειαζόταν. Ξεκινήσαμε την πρώτη με δημοτική, ο Παναγιώτπουλος που μας έκανε μάθημα ήταν φανατικός της καθαρεύουσας. Για την ακρίβεια δεν έκανε και τόσο μάθημα, ειρωνευόταν τη δημοτική που την αποκαλούσε "μαλλιαρή" κατά το έθος των καθαρευουσιάνων. Εκκλινε τον "μεθυσμένο" με τη μέθοδο, ο μεθυσμένος, του σουρωμένου, τον ταβλιασμένο, ω σταφιδωμένη ή κάπως έτσι τέλος πάντων. Βγάλαμε την "Οδύσσεια" στη δημοτική, ωραίο παραμύθι

και κατανοητό, υπήρχαν και κάτι ερωτήσεις που λίγο έφερναν στο “κρίσως”, δεν υπήρχε καμία δυσκολία στις πρώτες εξετάσεις. Στη δεύτερα τα πράγματα άλλαξαν, μπήκαμε στα αρχαία και άρχισε το πανηγύρι των μεταφράσεων, “Ιλιάδα” στα αρχαία και αναδρομικά απέξω το “άνδρα μοι έννεπε μούσα πολύτροπον...”, το είχα πει τόσες φορές που το θυμάμαι από τότε. Κάπου εδώ πέσαμε στον Τσατσάκη, έπος, από τις ιστορικές φυσιογνωμίες παλιών καθηγητών που προλάβαμε. Απίστευτα περιστατικά, θρυλικές ατάκες, την πλήρωνε αυτός που δεν προλάβαινε να λακήσει ή να κρυφτεί. Τα μεγάλα παράθυρα στο νότο ήταν ιδανική λύση... εξόδο στο διάλειμμα και οι τιμωρίες ποικίλες. Σε μια φάση που είχαν ακουστεί όλα μετά το βροντερό “μουσου” των 60 περίπου αρρένων μαθητών, ένας συμμαθητής υπόδειγμα ψυχίας άρχισε να βαδίζει προς την έξοδο (ο μοναδικός) και περνώντας χαιρέτησε μάλιστα “γειά σας κύριε καθηγητά”. Ανταπέδωσε ο μακαρίτης Τσατσάκης και με το που έκανε να φύγει του τραβάει μια στο σβέρκο που κόντεψε να εκτοξευτεί. Κάποιος έπρεπε να την πληρώσει, οι επιμελητές είχαμε κρυφτεί κάτω από τα θρανία γιατί ξέραμε τι μας περιμένει. Οι περισσότεροι σκώνονταν για μάθημα με τη μετάφραση κάτω από το βιβλίο, μερικές φορές τα μπέρδευαν όταν τους έλεγε να μεταφράσουν ένα απόσπασμα και πηδάγανε αράδες αλλά ο καθηγητής δεν έδινε σημασία, έτσι και αλλιώς... σφαγμένους τους είχε όλους από χέρι στο πρώτο διαγώνισμα που έβαζε. Φυσικά γνώριζε πως όλοι σχεδόν έχουν κάτω από το θρανίο τη μετάφραση και όταν το παρακάναμε στη φασαρία, στο διάλειμμα πολύ απλά έβαζε τους επιμελητές και... απαλλοτριώνει τα βοηθήματα, άντε μετά να πάρουν άλλα από του Χρονόπουλου και του Μοσχοβίτη που έκαναν χρυσές δουλειές. Θουκιδίδης, Δερκυλίδας και το “όρυγμα” παραστατικά με τα πόδια και τα χέρια, “πηγάδι βρε ζώα” στη μετάφραση και στο τέλος της χρονιάς... Πελοποννησιακός πόλεμος, κλαίγανε μανούλες. Συντακτικό από ένα παλιό τριμμένο τετράδιο που το έβγαζε από την κω-

λότσεπη και το συμβουλευόταν, θρυλικό το “βούλωμαι τον παίδα φαγείν” και η διευκρίνιση μετά τα γέλια (καθόσον ήταν και... του φαγητού) “θέλω να φάει το παιδί ρε βόιδα, όχι να φάω εγώ το παιδί”. Πέθανε όταν πηγαίναμε στην τρίτη και συνεχίσαμε με έναν εξαιρετικό καθηγητή, το Γιάννη Καρακαϊδό. Εντελώς διαφορετικό κλίμα, αυστηρός και άκρως “ψαρωτικός”, δεν κουνιόταν φύλλο. Ακριβοδίκαιος με τους μαθητές, “μεταδοτικός” στο μάθημα αλλά και απαιτητικός. “Λυσίου Λόγος” “υπέρ αδυνάτου” και “ου πολλού δέω χάριν έχειν, ω βουλή, τω κατηγόρω, ότι μοι παρεσκεύασε τον αγώνα τούτον”. Είχαμε όμως και την... έκθεση όπου στη δεύτερα μας παρέλαβε ο Μιχαλακόπουλος και γινόταν μακελειό. Εβλεπες τετράδια “οργωμένα” με κόκκινο και παρατηρήσεις από εκείνες που δεν ξεχνάς ποτέ. Θυμάμαι την πλέον χαρακτηριστική σε συμμαθητή και καλό φίλο που δεν του είχε βάλει ούτε μια μολυβιά αλλά τον βαθμολόγησε με... μηδέν σημειώνοντας “η μεν φωνή, φωνή Ιακώβ, οι δε χείρες, χείρες Ισαύ”. Ξερός ο δικός μου, πολύ απλά του έλεγε πως έχει κάνει αντιγραφή από το εκθεσολόγιο, άντε μετά να το ξαναδοκιμάσει κανένας. Στην επόμενη τάξη Σπύρος Κρεμμυδάς. Νησιώτης, γνώριζε όλο τον κόσμο, και ο καθένας φοβόταν ότι θα φτάσει στον... πατέρα του η πρώτη παρατήρηση. Αυστηρός στο μάθημα, μας είχε βάλει τα δύο πόδια σε ένα παπούτσι. Και μετά πήραμε το δρόμο για το πρακτικό. Πιο χαλαρά τα πράγματα γεγονός που διευκόλυνε η παρουσία μιας εξαιρετικής κυρίας στα φιλολογικά μαθήματα, της Βλαχοδημητροπούλου. Ευγενής και προσήνης, φρόντιζε για όλους και προσπαθούσε να διευκολύνει με κάθε τρόπο τους μαθητές με το μικρότερο ενδιαφέρον στο μάθημα. Κατά σύστημα σήκωνε αμέσως μετά από μένα ένα συγκεκριμένο φίλο συμμαθητή και τον ρωτούσε ακριβώς το ίδιο ώστε να το έχει... φρέσκο και να απαντά για να δικαιολογεί τη βαθμολογία. Πολύ φιλική με τους μαθητές, ήταν ευτύχημα που βρέθηκε στην τάξη γιατί στην ουσία διευκόλυνε να ασχολιόμαστε περισσότερο τα μαθήματα της πρακτικής κατεύ-

---

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

θυνας. Και μετά “Αντιγόνη” στην τελευταία τάξη, με την Αθηνά Πάλλη – Παπαχαρίση, μια ξεχωριστή παρουσία στη σχολική μας ζωή, πνεύμα ελεύθερο και δημιουργικό όπως τουλάχιστον το εισέπραξα τόσο στο μάθημα όσο και στην προετοιμασία για τη σχολική παράσταση. Στις τελευταίες τάξεις στην έκθεση είχαμε νεότερες καθηγήτριες, την Παρασκευοπούλου στην Πέμπτη, τη Γεωργοπούλου στην έκτη. Μνήμες αμυδρές, εκείνη την περίοδο έκλεβε την παράσταση ένας άλλος φιλόλογος, ο μακαρίτης Γιώργος Κωνσταντόπουλος ο οποίος μας έκανε “Λογική”. Τον είχαμε “βασανίσει” και δεν είμαστε οι μόνοι. Σε εμάς όμως έγινε η ιστορία με το παπούτσι γυμναστικής που έσκασε στον πίνακα, ένα μακελειό σε εκείνη τη μικρή βορεινή αίθουσα, κρυσάμε την πετούγια που άνοιγε η πόρτα στο “κασελάκι” με τις ασφάλειες

του ηλεκτρικού, κρατούσε το παπούτσι και το έδειχνε στον Πάλλη (γυμνασιάρχης) από το παραθυράκι λέγοντας “κύριε διευθυντά μοι εξετόξευσον υπόδημα”. Εισπράξαμε μια εβδομάδα αποβολή ο καθένας και φύγαμε κατά ομάδες για να μην διακοπεί η λειτουργία της τάξης. Υπήρχαν και άλλοι φιλόλογοι με τους οποίους είτε κάναμε λίγο καιρό μάθημα, είτε κάναμε ιστορία (Κρέπης, Κλείδωνα, Μουτζούρης). Αλλά και άλλοι που άφησαν εποχή αλλά δεν τους συναντήσαμε στο μάθημα, όπως ο Φώτης Δρακόπουλος. Ίσως υπήρξαν και άλλοι ή άλλες που δεν συγκράτησε η δική μου μνήμη, κάποιιο φίλοι θα τους θυμίσουν και θα συμπληρωθούν σε... δεύτερη έκδοση. Όπως και νάχει πάντως... γράμματα μάθαμε παρότι περάσαμε από τις πιο διαφορετικές “σχολές” εκπαιδευτικών αντιλήψεων.

Πάμε στα “δευτερεύοντα”

Στο σχολείο όμως υπήρχαν και τα “δευτερεύοντα”, τρόπος του λέγειν δηλαδή γιατί από... θρησκευτικά για παράδειγμα είχαμε πήξει. Ο πρώτος θεολόγος ήταν ο Τσαμασίρος, έφυγε γρήγορα από το σχολείο και τη μνήμη, θυμάμαι μόνον την αυστηρότητα και την “ειρωνεία” απέναντι στους μαθητές. Αξέχαστος ο Τάσος Μπίτσικας, έφυγε από τη ζωή πριν αρκετά χρόνια. Από τις “μορφές” της σχολικής ζωής, παιδική χαρά την ώρα του μαθήματος, παρέδιδε και έκανε καλαμπούρια, τούλεγες καμιά παραβολή και έπαιρνες άριστα. Εξω καρδιά, δεν στεναχωρούσε κανέναν, “έσπρωχνε” να πει κάτι ο μαθητής για να δικαιολογήσει το βαθμό. Ο, τι και να έγραφα έβαζε 20, μου είχε μια συμπάθεια. Τον έβλεπα για πολλά χρόνια στην Καλαμάτα άλλοτε στο δρόμο και άλλοτε στον Αγιώργη που έκανε κάποια χρόνια τον ψάλτη όταν πήγαινα για καμιά κοινωνική υποχρέωση. Συζητούσαμε, για την οικογένεια και την πόλη καθώς πολύ ενωρίς ασχολιόμουν με τα ζητήματα του δήμου.

Αφού άκουγε προσεκτικά κατέληγε σχεδόν πάντα: “Βρε Ηλία όλα σου καλά, αλλά τι ήθελες και έγινε κουμουνιστής;”. Δεν μπορούσε να το... κωνέψει με τίποτα. Ευγενής αλλά αυστηρός στο μάθημα ο Πέτρος Πανταζόπουλος, που πρέπει να ήρθε σχεδόν νεοδιόριστος στην τετάρτη. Τυπικός ως καθηγητής, με πολλά συγγραφικά ενδιαφέροντα, έχει παρουσιάσει πολλές μελέτες. Τον συναντούσα πολύ συχνά στη Λαϊκή Βιβλιοθήκη, πάντα είχε έναν καλό λόγο για τα βιβλία που έγραφα, έφερνε δικά του κείμενα αρκετά συχνά στην εφημερίδα, έχουμε γράψει (καλές) κριτικές... ο ένας για τον άλλον παρουσιάζοντας εργασίας. Κάποιες φορές συναντιόμασταν στο δρόμο και τα λέγαμε. Ο κύκλος των θεολόγων στο σχολείο έκλεισε με τον Κωνσταντίνο Ξενογιάννη, μάθημα χωρίς προβλήματα, ιδιαίτερος ως άνθρωπος, ασχολιόταν περισσότερο με άλλα θέματα και τη συγγραφή θεολογικών – ιστορικών βιβλίων και λιγότερο με τον... έλεγχο του μαθήματος.

Είχαμε και αγγλικά, άλλη ιστορία αυτή. Στην

Στη φωτογραφία εικόνα από τις γυμναστικές επιδείξεις του 1971, επέλεξα αυτή γιατί εκείνο που θυμάμαι είναι πως μεταξύ των άλλων έκανα την κατακόρυφο και... φορούσα ρολόι

τετάρτη τάξη πρέπει να ξεκινήσαμε το μάθημα με την Κοκκέα, μια γλυκιά νεοδιόριστη καθηγήτρια που προσπάθησε να μας βάλει στο πνεύμα. Είχα πάει στο δημοτικό 1-2 χρόνια στην “Ελληνοαμερικανική Ένωση” έκανε μάθημα ο Παπαφωτίου, το φροντιστήριο ήταν στη βόρεια πλευρά της Τσουσπ λίγο πιο κάτω από την πλατεία. Για πρώτη χρονιά δεν υπήρχε πρόβλημα, αλλά ούτε και για τις δύο άλλες που μας “ανέλαβε” ο Σηψάς. Ένας συμπαθέστατος κοντούλης καθηγητής που προσπαθούσε από τη μια να μας κάνει καλά και από την άλλη να μας μάθει αγγλικά. Όμως για λόγους που δεν μπορώ να καταλάβω, αλλάξαμε βιβλίο και κάναμε πάλι τα ίδια σχεδόν για δύο τάξεις. Κάτι σαν την ώρα του παιδιού, ρωτούσε αγγλικά όταν απευθυνόταν, τόχα πάρει χαμπάρι και απαντούσα το ίδιο, η ουσία είναι ότι δυστυχώς τα παρατήσαμε από εκεί και ύστερα και μας...

παράτησαν και αυτά.

Και λέω να κλείσω την αναδρομή με τη... γυμναστική. Αρχή με Ισμήνη Κυριαζή, ένα ιδιαίτερο στυλ καθηγήτριας για την εποχή, ντυμένη “στην πέννα” όπως λένε, με τη φόρμα στην ώρα της, τσαμπουκάς και με τα δύο φύλλα, πήγαινε η φωνή και ο κατακέφαλος σύννεφο. Τα κορίτσια φουφούλες μέχρι το γόνατο, τα αγόρια κάτι... σώβρακα φαρδιά, ελβιέλες και τα τελευταία χρόνια... πρόδος με χακόλικες φόρμες που κρέμονταν από παντού... για να μην διαγράφονται οι καμπύλες. Σουπδική γυμναστική και τρεχάλα γύρω-γύρω στο τεράστιο προαύλιο, δύσκολα να λουφάρεις την γυμναστική ταλαιπωρία εκείνη την εποχή. Και μετά ο Γιώργος Νταλαχάνης, ευθυτενής και νευρικός “μας έτρεχε” γενικά αλλά μας έβαλε στο “τριπάκι” του κλασσικού αθλητισμού και των αθλοπαιδιών. Και άμα

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

στις μεγάλες τάξεις γινόταν καμία στραβή η τιμωρία ήταν... χορός στο διάλειμμα με τα σώβρακα και ρυθμό διδακτικό “και ένα, δύο τρία, τέσσερα...” προς τέρψιν των... θηλέων που κορόιδευαν με το θέαμα. Γνωστός καθώς ήταν φίλος με τον Τάκη Θωμόπουλο (τον πρόλαβα πολύ λίγο στο σχολείο), αγαπημένο γείτονα και ερχόταν πολύ συχνά εκεί. Με είχε και στους δρόμους ταχύτητας σε... πρώτη ζήτηση αλλά όταν νευρίαζε θα ήταν καλό να βρίσκεσαι μακρύτερα. Μου έφερε μια φορά τη μπάλα του βόλεϋ στη μούρη από κοντά και... είδα αστράκια. Το ίδιο πρέπει να είδε και ο Γυφτέας όταν ήρθε στις τελευταίες τάξεις και πλακώθηκαν με το δίσκο στη βαλβίδα στη διάρκεια των “Λαϊκών Αγώνων” που έριχναν και οι δύο. Ο Γυφτέας με “στρατιωτική” αντίληψη περί της γυμναστικής, τον θυμάμαι με κάτι επιδείξεις αλα Παναθηναϊκό Στάδιο στην πλατεία στις οποίες συμμετείχαν μάλλον φαντάροι. Το Νταλαχάνη τον έβλεπα κάποιες φορές πριν συνταξιοδοτηθώ, έμενε στου Κόκλα και ασχολιόταν με την τοπική ιστορία, μια μέρα συναντηθήκαμε στη Λαϊκή Βιβλιοθήκη. Τον είδα και πρόσφατα σε συνάντηση συμμαθητών ένα χρόνο μικρότερων από εμένα. Το Γυφτέα τον έβλεπα πιο συχνά καθώς από κάποια στιγμή και ύστερα ασχολήθηκε με την αυτοδιοίκηση και κατέλαβε θέσεις ευθύνης. Πρέπει να ήταν στην τρίτη

όταν ήρθε η Αθανασίου (αν θυμάμαι καλά), νεαρή καλλίγραμμη γυμνάστρια που ανέλαβε μόνο... κορίτσια. Προς το τέλος ήρθε νομίζω και ο Παπαδάκος, πρέπει να ήταν στην πέμπτη. Τότε βγήκαν από τα υπόγεια και τα συμπράγκαλα της ενόργανης, και βάλθηκε να κάνουμε... μακρυά γαϊδούρα με τον... ίππο και κωλοτούμπες. Δεν γνωρίζω αν ήταν κατεύθυνση για τη “στρατιωτικοποίηση” της γυμναστικής με ασκήσεις εντυπωσιακών σχηματισμών, αλλά στην πέμπτη μας έφυγε η ούγια μέχρι να συγχρονιστούμε για να τα καταφέρουμε. Δεκάδες μαθητές, δυο σειρές με διαφορετικά... σώβρακα οι άρρενες ανάλογα με την άσκηση που εκτελούσαν. Και άντε να συντονιστούμε όλοι μαζί με τα παραγγέλματα. Κοσμοσυρροή στο στάδιο της πόλης και κατά πως δείχνουν οι φωτογραφίες που διασώθηκαν, οι σχηματισμοί ήταν εντυπωσιακοί.

Και κάπως έτσι τελείωσε η αναδρομή σε πρόσωπα και καταστάσεις στα δύσκολα μαθητικά χρόνια. Οσο κρατάει η μνήμη, χωρίς σημειώσεις και ως εκ τούτου αναπόφευκτα και λάθη θα υπάρχουν και παραλείψεις. Φυσικά δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε όλοι στους χαρακτηρισμούς, άλλωστε ο καθένας είναι διαφορετικές προσωπικές εμπειρίες. Η “χημεία” άλλωστε στις διαπροσωπικές σχέσεις και άλλοι παράγοντες παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των εντυπώσεων...

Τεχνικός... θεάτρου

Ο θίασος της "Αντιγόνης" σε παράταξη

Πέρασαν λοιπόν τα χρόνια από τα σκετσάκια του δημοτικού και φθάσαμε το 1971 στην Πέμπτη Γυμνασίου. Είχαμε καθηγήτρια τη Ντίνα Βαβαλέα και αποφάσισε να ανεβάσουν οι μεγαλύτερες τάξεις ένα "εθνικοπατριωτικό" έργο με την ευκαιρία της 25ης Μαρτίου. Για ποιο λόγο δεν θυμάμαι, επέλεξε εμένα και κάποιους φίλους για... τεχνική βοήθεια: Ξύλα, πριόνια, πρόκες, σφυριά, μπογιές και υποστήριξη του σκηνικού. Μεγάλο το ισόγειο του κτηρίου (χωρισμένο στα δύο από την είσοδο), κάποιες εποχές άνοιγαν και τα χωρίσματα των αιθουσών από κάθε πλευρά και σχηματιζόταν ένας τεράστιος χώρος. Το σκηνικό είχε αναλάβει να κατασκευάσει ο σύζυγος της καθηγήτριας, ο γνωστός ζωγράφος Γιάννης Μανωλακάκης. Μεγάλη κατασκευή, αυλαία με σχοινιά και τροχαλίες, ζωγραφίες και ανάμεσα σε αυτές μια... κινητή εκκλησία καθώς άλλαζε στην πορεία του έργου το σκηνικό. Στις 24 Μαρτίου επικρατούσε... πανικός καθώς έπρεπε να τελειώσει οπωσδήποτε το σκηνικό.

Είχα ανέβει σε μια ψηλή σκάλα και προσπαθούσα να καρφώσω ένα ζωγραφισμένο σε κόκτρα πλακέ διακοσμητικό σαν στεφάνι (της δόξας) στο κέντρο του σκηνικού. Και κόντευα να βρεθώ κάτω αγκαλιά με το στεφάνι και το σφυρί και ως εκ τούτου στο νοσοκομείο, καθώς την ώρα που κάρφωνα, ο διαιτητής σφύριξε τη λήξη του αγώνα του Παναθηναϊκού με την Εβερτον και τον έστειλε ένα βήμα πριν το Γουέμπλεϊ. Παράτησαν τη σκάλα για να πανηγυρίσουν και μένα μου κόπηκε η χολή γιατί όπως να το κάνεις... είχε και ένα ύψος. Αφού ξεπεράστηκε και το τελευταίο εμπόδιο όλα ήταν έτοιμα για την παράσταση. Την επομένη το απόγευμα ο χώρος πατείς με πατώ σε, εκατοντάδες θεατές γονείς και μαθητές για την παράσταση. Η οποία κυλάει ωραία, το χειροκρότημα πάει σύννεφο και κάποια στιγμή όταν αλλάζει το σκηνικό, η πρωταγωνίστρια πάει να προσευχηθεί στο εκκλησάκι. Ελα όμως που μέσα στη... φούρια το είχαμε ξεχάσει! Ταχέως... έρπιν για να μην μας δουν και αιφνιδίως το

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

εκκλησιάκι άρχισε να... αναδύεται από την πίσω πλευρά του σκηνικού. Σώσαμε την παράσταση η οποία είχε τέλος κάτι παραπάνω από... αίσιο: Η τελευταία σκηνή είναι που πέφτει η "Γκόλφω" στην αγκαλιά του "Κίτσου" και μαζί η αυλαία. Η οποία όμως δεν έπεσε εγκαίρως γιατί αυτός που είχε αναλάβει να τραβήξει το σκοινί με την τροχαλία μπερδεψε τα σκοινιά, η κουρτίνα έμεινε ακίνητη και η σκηνή προέκυψε... ρεαλιστική.

"ΑΝΤΙΓΟΝΗ"

Την επόμενη χρονιά... ανεβήκαμε επίπεδο: Με πρωτοβουλία της φιλόλογου Αθηνάς Παπαχαρίση-Πάλλη (υποδιευθύντριας και συζύγου του διευθυντή) το σχολείο ανέβασε "Αντιγόνη" στον αχανή χώρο του εθνικού σταδίου. Πάλι στην τεχνική υποστήριξη με την παρέα, λουφάραμε ημέρες και ημέρες κάτω από τις κερκίδες κατασκευάζοντας ένα απαιτητικό σε όγκο και ως εκ τούτου σε δουλειά, σκηνικό. Φτιάξαμε με λινάρια τα μούσια, βοηθήσαμε ξυλουργούς και πλεκτρολόγους. Οι μανάδες των παιδιών της τάξης που κάτεχαν από μοδοστική έραψαν τα κουστούμια, μουσική υπόκρουση, φώτα και πάμε. Ήταν μια καταπληκτική παράσταση με

γεμάτες τις κερκίδες και τις δύο ημέρες. Στη διάρκεια της είχα επιφορτισθεί να ανάβω και να σβήνω τα φώτα των προβολέων που φώτιζαν τη σκηνή. Και την πρώτη ημέρα με το που τελειώνει η παράσταση και συνεχίζονταν τα χειροκροτήματα, κάπως κάνω και ξαναβάζω την πρίζα στο φως για να αποκαλυφθούν... ασημονούντες μεταξύ τους οι απαρτίζοντες το χορό, κάποιοι είχαν ήδη μείνει με το... σώβρακο και άλλοι έκαναν... επιδείξεις.

Το μικρό γλέντι μετά την παράσταση ήταν από τις καλύτερες στιγμές των μαθητικών χρόνων.

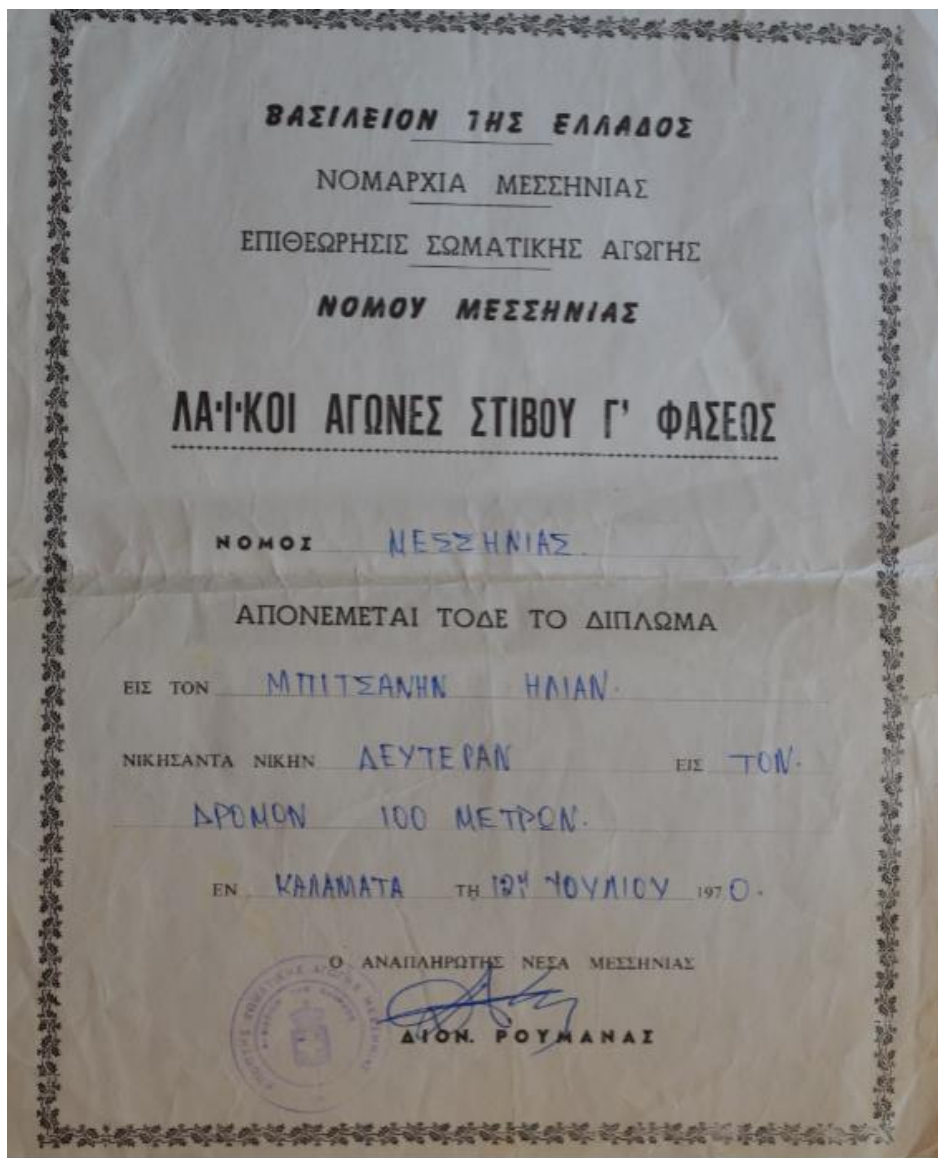
Τα τελευταία χρόνια ανακάλυψα ότι είχε δημοσιευτεί και κριτική για την παράσταση στο "Θάρρος" (16/5/1972). Στην οποία γίνεται μεταξύ των άλλων και αναφορά για τους πρωταγωνιστές και την απόδοση που είχαν: "Μια υπέροχη Αντιγόνη (Βαΐτσα Χριστοπούλου), ένας θαυμάσιος φύλακας (Νίκος Μπουρίκας), ένας μέτριος Κρέοντας (Α. Κυριόπουλος), ένας καλός Αίμονας (Νίκος Φωτόπουλος) και μια καλή Ισμήνη (Μαρία Βανικιώτη). Καλοί και οι Γιώργος Τριανταφυλλόπουλος και Δημήτρης Μανιάτης εις το ρόλο του Τειρεσία και αγγέλου αντιστοίχως. Πολύ καλός εξ άλλου ήταν ο χορός".

Ο αθλητισμός στο σχολείο

Είχαμε "θέατρο" και απαγγελίες, είχαμε γυμναστικές επιδείξεις (στα μεγάλα μας και πέραν της... σουηδικής), παίζαμε και τόπι (από τα τυλιγμένα κουρελόπανα μέχρι τη δερμάτινη που πήγαινε... 100 κιλά όταν μούσκευε το χειμώνα), αλλά δεν έλειπε ο στίβος. Χρειάζονταν τουλάχιστον δύο για τον αγώνα: Τραβάγαμε μια γραμμή, βάναμε ένα τελικό σημάδι, πατούσαμε το ένα πόδι στη γραμμή, μέτραγε ο ένας και έδινε το σύνθημα. Ο αγώνας ταχύτητας μεταξύ των δύο ήταν κάτι σαν το... τάβλι. Τρέχαμε για παράδειγμα πέντε φορές και κέρδιζε όποιος νικάγε τις τρεις (ή έφτανε πρώτος σε αυτές). Αμα είχαμε και τρίτο ως... κριτή, ακόμη καλύτερα. Όταν είμαστε περισ-

σότεροι ο αγώνας μπορεί να ήταν... νοκ άουτ με τη μια πιλάλα ή με γύρους όπου ο νικητής ξεκουραζόταν και... ξαναέτρεχε μέχρι να βγει η τελική дуάδα.

Κάπου στην τετάρτη δημοτικού κάναμε και σχολικούς αγώνες. Μια απίστευτη ιστορία, στίβος η λασπωμένη... ισόπεδη κερκίδα στην ανατολική πλευρά του γηπέδου. Ούτως ειπείν το χωράφι που στάλιζαν όσοι έβλεπαν μπάλα, με διαχωριστικό από το γήπεδο ένα σύρμα. Εκεί λοιπόν έτρεξα επιτυχώς το 60ρι των μικρών και τα πήγα καλά, πρώτος στο σχολείο, κάτι τέτοιο. Επιτυχία και στο... μπαλάκι, μάλλον εκεί πήγα καλύτερα κατά πως δηλοί η ανακαλούμενη μνήμη από τα "κομμάτια και θρύψαλα"

Από τύχη μεταξύ των άλλων διασώθηκε το δίπλωμα των Λαϊκών Αγώνων

των παιδικών χρόνων. Δεν ξέρω αν ήταν από τον πετροπόλεμο (εκεί και αν έχουμε φάει ξύλο) ή βρήκα το κολάι, πάντως το μπαλάκι (ήταν ειδικό για το άθλημα) το έστειλα δεόντως μακριά.

Και μετά μεγαλώσαμε, το πήραμε πιο σοβαρά κάπου στο μεταίχμιο εκείνου που λέμε σήμερα "γυμνάσιο-λύκειο". Είχε γίνει και το στάδιο,

αθλητική... εκδρομή άνευ θεατών θυμάμαι μια βόλτα αλλά είχα αλλάξει... άθλημα: Υψος με τεχνική (θεός να την κάνει) στραντλ, έβλεπα που πηδάγανε οι μεγαλύτεροι αντικαθιστώντας το... ψαλίδι που ήταν σύνθηρες για ερασιτέχνες (κάτι σαν να... πηδάς το φράχτη δηλαδή). Σκάγαμε σαν καρπούζια σε κάτι παλιοστρώματα που κουβαλάγαμε από το σχολείο. Πάντως περνούσα

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

τον πήχη (κανονικός, από τάβλα ξυλουργείου) άνετα στο 1,5 μέτρο, εντυπωσιάζοντας τον καθηγητή αγγλικών που ήταν κάπου στο ίδιο ύψος με... τα χέρια ψηλά.

Μετά όμως τα πράγματα... σοβάρειψαν, από τα 60 των μικρότερων χρόνων πήγαμε στα 100 και άρχισα να τρέχω στους αγώνες, ατομικά και σε σκυταλοδρομία. Το 1970 οργανώθηκαν οι "Λαϊκοί Αγώνες" με τοπικό,επαρχιακό, νομαρχιακό, περιφερειακό και πανελλαδικό χαρακτήρα. Περνώντας τα στάδια έφθασα μέχρι και το τρίτο (νομαρχιακό) όπου και έκανα την... έκπληξη τερματίζοντας δεύτερος. Την ίδια ή την επόμενη χρονιά έγιναν στο Νησί οι μαθητικοί αγώνες στίβου, με αρκετούς μετέπειτα αθλητές στίβου και έτρεξα στον τελικό τερματίζοντας με... βουτιά. Βλέπετε με είχαν προμηθεύσει παπούτσια με καρφιά αλλά στο... γαρμπίλι του στίβου αλλού πάταγες και αλλού βρισκόσουν. Το ανέκδοτο ήταν οι αγώνες... αντοχής. Ολο το σχολείο με αφετηρία του τεράστιο για την εποχή προαύλιο, πιλάλα μια μεγάλη διαδρομή δυτικά προς την Κυδωνίτσα και από εκεί αριστερά μέσα στα χωράφια, έξοδο κάπου στη Σταδίου και επιστροφή στο προαύλιο. Ξεφουσαίναμε στο δρόμο και κάπου εκεί στη διαδρομή πέρασα πάνω σε έναν γνωστό με τρακτέρ και καρότσα. Σκαρφαλώσαμε, κόψαμε δρόμο (άλλωστε δεν ακολουθούσε κανένας) και ξεκούραστοι όταν μπήκαμε στην πόλη πηγαίναμε με... άνετο τέμπο και ρίξαμε ένα κατοστάρι στο φινάλε περνώντας τους προπορευόμενους. Και με την άσχετη ζαβολιά βρεθήκαμε στην ομάδα που θα έτρεχε στους τελικούς στην Καλαμάτα. Συγκεντρωθήκαμε στο τότε δεύτερο γυμνάσιο (κάπου εκεί που είναι ο Μουργής στη Βασ. Γεωργίου), πήραμε οδηγίες και βγήκαμε στην πλατεία. Η διαδρομή ήταν προς τη Βασ. Γεωργίου, Φαρών και κάπου αρκετά ψηλότερα στροφή προς Αριστομένους. Τερματίσαμε με τη βοήθεια του... ασθενοφόρου που στεκόταν στην ουρά καθώς στην ανηφόρα της Φαρών μας βγήκε η γλώσσα σαν γραβάτα. Το τίμημα της απεριοσκεψίας ήταν λίγο βαρύ.

Και μπάλα φυσικά στην ημερήσια διάταξη,

στην ομάδα του σχολείου δεξί μπακ, κυνηγάγαμε έναν μακαρίτη σήμερα διαιτητή με το σημαϊάκι για μια φάση που πήρε ο επιθετικός του 1ου Γυμνασίου τη μπάλα από το στήθος μου με το χέρι στη μεγάλη περιοχή και την έβαλε με το... πόδι καθόσον έπαιζε στη "Μαύρη Θύελλα" αλλά δεν ήταν και... Μαραντόνα. Φίλος μου μετά από χρόνια ο Γιώργος ο διαιτητής, του το έλεγα και τον κοροϊδεύα γιατί πηγαίνονας στο γήπεδο του "Μεσσηνιακού" με τα πόδια τον είχαμε βρει στο δρόμο, είχε συστηθεί και μας έλεγε πως είναι ο πρώτος αγώνας που σφυρίζει, θα είναι δίκαιος και άλλα τινά. Βρεγμένο το γήπεδο, κολλάγαμε και η μπάλα και εμείς, απερίσκεπτα πήγα να τη γυρίσω στον τερματοφύλακα (πρέπει να έπαιζε ο Παναγιώτης) και εισπράξαμε ένα ακόμη τεμάχιο. Την πλήρωσε φίλος μου του πρώτου ο Μιχάλης που του έβαλε πλάτη όταν επιχειρήσε να με περάσει με ταχύτητα και βρέθηκε σωριασμένος στο σκάμμα του μήκους. Ευτυχώς δεν έσπασε τίποτε...

Και για να το τελειώνουμε, πας μετά στο πανεπιστήμιο και σου λένε 40 παρουσίες στη γυμναστική για να σου επιτραπεί να δώσεις εξετάσεις τον Ιούνιο. Και τρέχα πρωί-πρωί στον "Πανελλήνιο" να σε τρέχουν ο Παπανικολάου (ο επικοντιστής) και οι άλλοι γνωστοί γυμναστές ομάδων γύρω-γύρω στο πεδίο του Αρεως για να πάρεις την περιπόθητη σφραγίδα. Ευτυχώς εκ της προηγούμενης πείρας λουφάραμε στους θάμνους και βγαίναμε στον τελευταίο γύρο ακμαίοι. Κάναμε μερικές και ως θεατές σε αδιάφορους αγώνες μπάσκει και βόλεϋ μεταξύ πανεπιστημίων και φθάσαμε το πολυπόθητο "40". Υψίστου θρησκευτικού συμβολισμού ο αριθμός, θεωρήθηκε ίσως ο καταλλήλότερος για την ταλαιπωρία μας. Στο δεύτερο έτος τις κάναμε... όλες μαζί, πηγαίναμε πλέον Πανεπιστημιούπολη ολόκληρη... εκδρομή και βάζαμε σφραγίδες από το πρωί μέχρι το μεσημέρι για να γεμίσουν τα προβλεπόμενα τετραγωνάκια. Στη μεταπολίτευση σταμάτησε το μαρτύριο της... γυμναστικής παρουσίας.

Αντε να τα... μολογήσεις τώρα στους νεότερους, να σε κοιτάνε σαν... εξωγήινο!

“Προπόνηση” στα μαθήματα

Το ερειπωμένο κτήριο όπου έκανε φροντιστήριο ο Μπάμπης Βασιλοπανάγος στην οδό Καπετάν Κρόμα

Μιας και τελειώσαμε με τα μαθήματα και τους εκπαιδευτικούς στο σχολείο, δεν θα πρέπει να ξεχάσω και τους “εξωσχολικούς” εκπαιδευτικούς που είχαν μεγάλη συμβολή στη διαδικασία της μάθησης. Μπορεί να φανεί περίεργο, αλλά πρώτος ήταν ο πατέρας μου. “Αστέρι” στην Πρακτική Αριθμητική (γιαυτό και έμαθε άριστα τα λογιστικά στη Μακρόνησο), μου έκανε “κόντρες” με ασκήσεις που είχαν περίπλοκους υπολογισμούς στην πέμπτη και την έκτη δημοτικού, πέρα από την “ύλη”, ενισχύοντας τον τρόπο σκέψης στην επίλυση προβλημάτων. Είχε εξαιρετικό τρόπο διδασκαλίας και σκέψης, γεγονός που βοήθησε ιδιαίτερω την εποχή της χούντας όταν απολύθηκε, καθώς άρχισε μαθήματα σε παιδιά του δημοτικού αφού δεν υπήρχε άλλο εισόδημα. Και αμέσως μετά ένας εξάδελφος εξαιρετικός μαθηματικός, ο Τάσης Λαμπρό-

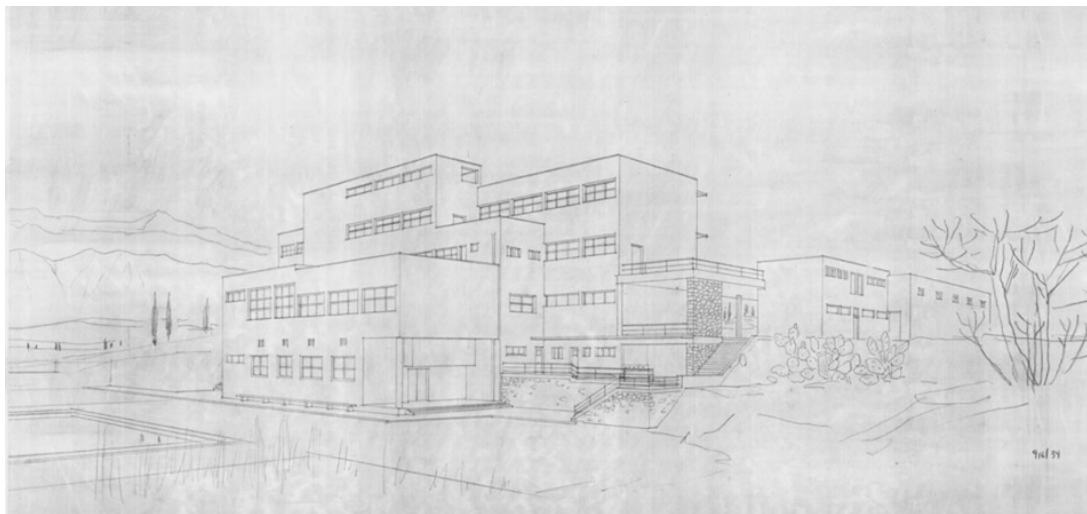
πουλος, κατά έξη χρόνια μεγαλύτερος που ως φοιτητής έκανε μαθήματα τα καλοκαίρια στη Στέρνα. Είχε το φροντιστήριο στην αποθήκη του σπιτιού, όλη την ημέρα είχα επαφή με τα μαθηματικά χαζεύοντας ακόμη και μεγαλύτερες τάξεις. Ξεκινώντας από τη Στέρνα και το γυμνάσιο του Αριστομένη, δίδαξε σε μεγάλα σχολεία της Αθήνας όπου διετέλεσε και διευθυντής, ασχολήθηκε ενεργά με την Ελληνική Μαθηματική Εταιρεία αλλά δυστυχώς έφυγε νωρίς. Κάπου στις πρώτες τάξεις του γυμνασίου κάποιος έριξε την ιδέα να πάμε φροντιστήριο στο Μπάμπη Βασιλοπανάγο και πράγματι πήγα. Είχε το φροντιστήριο σε ένα χαμπλό παλιό σπιτάκι στην ανατολική πλευρά της Καπετάν Κρόμα, στη συμβολή της με την Αναγνωσταρά. Πολύ καλός σαν δάσκαλος και άνθρωπος, έμεινα όμως πολύ λίγο καθώς η καλοκαιρινή προετοιμασία στο χωριό έκανε περιττή την

επιπλέον του σχολείου κατά τη διάρκεια της χρονιάς. Εφυγε και αυτός ενωρίς. Τα καλοκαίρια πριν την Τετάρτη και την Πέμπτη τάξη, ήρθα στην Καλαμάτα και γνωρίστηκα με νέο κόσμο πηγαίνοντας φροντιστήριο στο Γιάννη Χριστόπουλο. Την πρώτη χρονιά στεγαζόταν κάπου στην Αντωνοπούλου αν θυμάμαι καλά και τη δεύτερη στη στοά Λόντου απέναντι από το “Rex”. Παλιά κτήρια και τα δύο, έτριζαν όταν περπατάγαμε και ο πολύ καλός μαθηματικός δάσκαλος... περπατούσε ακατάπαυστα διδάσκοντας. Μεθοδικός στη δουλειά του και “μεταδοτικός”, το τμήμα για την εποχή ήταν μικρό και το καλοκαιρινό φροντιστήριο αποτελούσε πολύ καλή προετοιμασία για την επόμενη χρονιά. Δυστυχώς και αυτός έφυγε ενωρίς από τη ζωή. Το χειμώνα φυσικά με το Γιώργο Κομπότη μαθηματικό δεν υπήρχε λόγος φροντιστηριακής υποστήριξης καθώς το μάθημα ήταν άκρως εντατικό και υπήρχε πολύ δουλειά για το σπίτι. Ενώ στην τελευταία τάξη δεν υπήρχε χρόνος για δύο φροντιστήρια καθώς από το καλοκαίρι πριν την πέμπτη μια σχετικά μεγάλη παρέα από το Νησί πήγαμε φυσική και χημεία στο Νάκο Κληρόπουλο. “Δάσκαλο” τον φωνάζαμε από τότε και μέχρι το θάνατό του πριν λίγα χρόνια, εξαιρετικό μάθημα σε ένα πολύ μεγάλο τμήμα με δεκάδες μαθητές, με το καλαμπούρια του αλλά και με αυστηρότητα στις απαιτήσεις του. Που να μαθαίναμε... οξειδοαναγωγή και περιοδικό πίνακα στοιχείων στο σχολείο αν δεν πήγαιναμε στο Νάκο, Απόκοντα βεβαίως και ο Μανωλκίδης ως βοήθημα κλασσικό και δύσκολο εκείνη την εποχή, τον είχαμε ξεσκονίσει. Καθόμουν στο τελευταίο θρανίο και με το μάτι κάναμε σήμα λίγα λεπτά πριν τελειώσει το μάθημα, καθώς στις 10 που τελείωνε έφυγε και το τελευταίο λεωφορείο για το Νησί. Τον ξαναείδα στις εξετάσεις στην Πάτρα το Σεπτέμβριο του 1972. Γιατί το καλοκαίρι μετά την αποφοίτηση πήγα Αθήνα και καώθηκα είναι η αλήθεια στο άγνωστο. Και αυτό παρότι με υπόδειξη του Γιώργου Κομπότη πήγα στο φροντιστήριο Κουτουμάνου, στη γωνία Ακαδημίας και Ζωοδόχου Πηγής, ο οποίος ήταν φίλος και συμμαθητής

με το θείο Μίμη και έδωσαν ιδιαίτερη προσοχή. Παρότι είχα φύγει από το φροντιστήριο, ο Νάκος που περίμενε να δει την απόδοση των μαθητών του ήρθε και με βρήκε μετά την έξοδο από το εξεταστικό κέντρο, με ρώτησε για τις λύσεις που έδωσα και δεν έκανε καμία παρατήρηση εκεί που κατάλαβε ότι είχα κάνει λάθος για να μην με απογοητεύσει. Μείναμε πάντα φίλοι, βρισκόμασταν πολύ συχνά στην Καλαμάτα υπήρχε αμοιβαία εκτίμηση. Σε όλη αυτή τη διαδρομή όμως υπήρχε και ένα πρόσθετο φροντιστηριακό στοιχείο που ίσως δεν το θυμούνται και πολλοί. Δεν βοηθάει η μνήμη να γράψω το πως (ίσως από κάποια εφημερίδα) ανακάλυψα τα μαθήματα... εξ αποστάσεως. Με αμοιβή φυσικά, έπαιρνες βιβλία, στου δίνονταν τακτικά ασκήσεις (νομίζω και χωριστά οι λύσεις αν δυσκολευόσουν, δεν τις χρησιμοποίησα ποτέ παρά μόνον αν κάποια στιγμή είχα απελπιστεί). Είχα σίγουρα Φυσική και Γεωμετρία, αλλά και Εκθεση καθώς ερχόταν το θέμα, την έγγραφες και... επέστρεφε διορθωμένη. Εννοείται ότι και εδώ κρατούσες χρόνο και δεν συμβουλευόσουν εκθεσολόγια και ορθογραφικά λεξικά. Μέσα από αυτή τη διαδικασία είχα “αποκωδικοποιήσει” τις απαιτήσεις ενός νέου καθηγητή Φυσικής στο γυμνάσιο της Μεσσήνης, του Αναστασιάδη που ξέφευγαν από τις τυπικές ακόμη και στα κλασσικά τμήματα που είχε γίνει... φόβος και τρόμος. Ήταν κάποιες ασκήσεις “φυσικής λογικής” (αν είναι δόκιμη μια τέτοια έκφραση) του τύπου “πως θα μετρήσεις το ύψος ενός κτηρίου με ένα θερμόμετρο και ένα χρονόμετρο”. Και τις έφερνε η αδερφή μου που δεν έδινε και πολύ σημασία στο μάθημα και ως αντίδραση στην όλη παρουσία. Τις έλυνα αλλά έχοντας αντιληφθεί ότι λύσεις και φυσική παρουσία ήταν... ασύμβατα πράγματα την παρατηρούσε για την... έξωθεν βοήθεια. Δυστυχώς δεν κράτησα κάποιο από τα βιβλία αυτής της σειράς, γιατί στις εκκαθαρίσεις δεν είχα σκεφθεί ότι κάποτε θα έφθανα στο σημείο να γράψω γι αυτά. Ολοι και όλα είχαν τη δική τους συμμετοχή στη διδακτική διαδικασία και αξίζει την αναφορά και τη μνήμη μας...

Το σχολείο και η... ΑΜΗΛ

Στη φωτογραφία το αρχικό σχέδιο για το Γυμνάσιο από τη βορειοδυτική πλευρά, στο οποίο φαίνονται τα διαφορετικά επίπεδα που αναπτύχθηκε με τη σκάλα που κατεβαίνει. Το σχέδιο υλοποιήθηκε με αποκλίσεις από αυτό της φωτογραφίας χωρίς τα κτήρια που φαίνονται στη νότια πλευρά

Το σχέδιο του Γυμνασίου που μας φιλοξένησε για 6 χρόνια. Καινούργιο το 1966 που ξεκίνησα την πρώτη, με διάταξη σε μήκος ανατολή-δύση, με ένα μεγάλο γήπεδο στη νότια πλευρά εκεί που φαίνονται οι εγκαταστάσεις, με ένα δεύτερο μεγάλο προαύλιο στη βόρεια πλευρά (όπου βρίσκονταν μεγάλες για την εποχή τουαλέτες). Με έδραση σε δύο επίπεδα, η βόρεια πλευρά ήταν πολύ πιο χαμηλή και σχημάτιζε ένα μεγάλο χώρο και ψηλοτάβανο ως «κλειστό γυμναστήριο» στην αρχική πρόβλεψη. Μεγάλες οι αίθουσες στη νότια πλευρά, από τρεις δεξιά και αριστερά της εισόδου (πάνω από την οποία βρισκόταν η αίθουσα των καθηγητών) και στο ισόγειο και στον όροφο. Χώριζαν μεταξύ τους με ξύλινα πετάσματα τα οποία μπορούσαν να απομακρυνθούν και να γίνει ένας πολύ μεγάλος χώρος εκδηλώσεων. Στη βόρεια πλευρά και στο βάθος ανατολικά του διαδρόμου, μικρότερες οι αίθουσες, αυτή του ορόφου φιλοξενούσε ένα σύγχρονο για την εποχή εργαστήριο φυσικοχημείας. Το πρόλαβα μικρός, και επειδή

έμενα στη γειτονιά πήγαινα και έβλεπα τα πειράματα που έκανε ένας σπουδαίος φυσικός, ο Γιάννης Κίτσος. Εκεί πήρα και το... χούι της έρευνας και του πειραματισμού ειδικώς και γενικώς. Στη δυτική πλευρά υπήρχε μια σουδα που φιλοξενούσε και κυλικείο και τάξη. Συνήθως στις μικρές αίθουσες στεγάζονταν τα πρακτικά τμήματα καθώς είχαν και τους λιγότερους μαθητές/μαθήτριες ή και τα κλασσικά όταν «έσπαζαν». Στην αυλή πήγαινε η γυμναστική σύννεφο, η τιμωρία περιλάμβανε κάποιες στιγμές εκμάθηση καλαματιανού με τα... σώβρακα και τις συμμαθήτριες να χαζεύουν την εκπαίδευσή μας στο «ένα, δύο, τρία και...». Πρόβες παρελάσεων και σφυρίχτρες, σουπηδική γυμναστική, ξυλογαϊδούρες, ολίγη από ομαδικά αθλήματα, «Κρανίου τόπος» η ακανής έκταση, ελάχιστες υποδομές αθλοπαιδιών, γροθάρια και πεύκα. Από τα οποία οικονομία και μια αλλεργία στη γύρη καθώς ένα φεγγάρι είχα αναλάβει το... κλάδεμα. Ως... καλός μαθητής που δεν είχε και πολλή ανάγκη παρακολούθησης και καταλάβαινα από πριόνια και ψαλίδες. Στο χα-

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

μπλότερου επιπέδου (από άποψη ύψους και χρήσεων), η θέα από την ταράτσα όταν ανεβαίναμε για την έπαρση σημαίας, ήταν αυτή των... ατμοπλοίων. Χαρμνιασμένοι οι καπνιστέςμαθητές κατέφευγαν εκεί και από την πυκνότητα... κάπνιζαν και οι τσίγκοι. Όταν πετάγαμε καμιά πέτρα στους τσίγκους, μπορείτε να φαντασθείτε το θέαμα των... τρομοκρατημένων καπνιστών που έβγαιναν τρέχοντας... με τα σώβρακα νομίζοντας ότι δέχονται... βομβαρδισμό.

Περιγραφή μεγάλη για ένα εισαγωγικό περιστατικό που σημάδεψε τη γενιά μας, γνωστό στους παλιούς, άγνωστο στους νεότερους που δεν μπορούν ούτε να το... φανταστούν. Τελειώναμε το σχολείο το 1972 όταν ένα ανοιξιάτικο πρωινό πηγαίνοντας στο σχολείο είδαμε στις κολώνες και τους τοίχους της εισόδου (είναι σαν ανοικτός χώρος υποδοχής που χωρίζει συμμετρικά τις νότιες αίθουσες του ισογείου και πάνω από αυτή ήταν το γραφείο του διευθυντή και των καθηγητών) συνθήματα με τη λέξη ΑΜΗΛ και αστέρια (πεντάλφες) με μπλε

μπογιά. Το είδαν και οι καθηγητές, έπεσε μια αναστάτωση και ένας εξ αυτών (χουντικού... φρονήματος) μετέφρασε το σύνθημα ως Απελευθερωτικό Μέτωπο Η Λευτεριά. Το τι επακολούθησε μπορεί να το καταλάβει ο καθένας, τελικά η μπογιά πρόδωσε κάποιους που ισχυρίστηκαν ότι είναι... μαντέκα αλλά έφαγαν το ξύλο της αρκούδας στην αστυνομία. Για να ομολογήσουν τα... ανομολόγητα. Και βεβαίως ισχυρίστηκαν ότι η μετάφραση ήταν Αλπτεία Μεσοσίνης Η Λεσσαρία. Ως νέα έκδοση της παλαιόθεν πασίγνωστης ΣΑΜΗΠ που είχε αφήσει τα αποτυπώματα σε τρένα και παγκάκια κάποια χρόνια ενωρίτερα. Η οποία μεταφραζόταν ως Σεβαστή Αλπτεία Μεσοσίνης η Πραπαριά. Για να είμαι ειλικρινής, παρότι φίλοι δεν συζητήσαμε ποτέ τι είχε συμβεί. Πάντα είχαμε την εντύπωση πως όλος ο χρόνος είναι δικός μας. Ο Γιώργης έφυγε πολύ νωρίς, δυστυχώς και ο Μίμης που είχαν γίνει "αυτοκόλλητοι" στο Νησί, με τον Αντώνη καθήκαμε, κάποιοι κοντινοί των πρωταγωνιστών απέφυγαν να απαντήσουν στο σχετικό ερώτημα.

Παρέλαση και... λουκούμια

Η μέρες επί ημερών οι πρόβες, με τη σφυρίχτρα το πασίγνωστο "φρου, φρου, φρου φρου φρου" (όπου έχει κόμμα και... ανάσα, όπου δεν έχει... απνευστί), έπεφταν και σφαλιάρες αν έχανες το βήμα. Μπορεί να μην ήταν "στρατιωτικό" το βήμα αλλά απαγορευόταν να κινείσαι στην παρέλαση... κρεμανταλάς. Και την εποχή της χούντας το "απαγορεύεται" ήταν απαγορεύεται, σφαλιάρια, τράβηγμα αυτιού και μπινελίκι άφθονο από τους γυμναστές που το είχαν... ψωμοτύρι σε κάθε περίπτωση (και εκτός παρελάσεων). Δώστου λοιπόν γύρω-γύρω στον τεράστιο αύλειο χώρο του Γυμνασίου (όταν δεν υπήρχε το σημερινό δεύτερο σχολικό συγκρότημα), από το δημοτικό ομολογώ πως δεν έχω καμιά μνήμη, ίσως δεν μου έκανε τίποτε εντύπωση. Την ημέρα της

παρέλασης παράταξη στο χώρο βόρεια του πάρκου που σήμερα είναι πάρκινγκ και στη Σταδίου ανάλογα με την εποχή. Σινιρισμένοι με μπλε παντελόνι, λευκό πουκάμισο, μαύρο παπούτσι και... σκουράτζο. Ητοι γραβάτα με λάστιχο γιατί ήταν πρακτική λύση για τους πιστρικάδες, που να δένουν κόμπο και που να βρεις κοντή γραβάτα ίσα που να κρέμεται από το λαιμό. Κάποιες φορές (και κυρίως στα κορίτσια), η στολή πρόβλεπε και πουλοβεράκι, πολυτέλεια για την εποχή. Στην "κεφαλή" σημαοφόροι και παραστάτες με τη βαθμολογία ανάλογα με την τάξη. Από βορρά προς νότο η κίνηση, γονείς και πανηγυρίζοντες παρατεταγμένοι από τις δύο πλευρές, παλαμάκια στους δικούς τους και σφυρίγματα (διαχρονική αξία), κεφαλή "επί δεξιά" προ των επισήμων και μετά

Η φωτογραφία κάπου στα 1971-1972, σημαιοφόρος, αριστερά η Βούλα Παναγιωταρά και δεξιά η Αρετή Θεοδωρακοπούλου

τη στροφή από την πλατεία στη Φεσάα καλά-ρωμα και καβαλές. Ο γυμναστής μας, ο Γιώργος Νταλαχάνης τότε, περίμενε έξω από το Δημαρχείο επί της Καρατζά με το κουτί τα λουκούμια στο χέρι. Περνούσε ο καθένας και έπαιρνε το δικό του ως... επιβράβευση, και όταν γινόταν... σπρωξίδι, ο Νταλαχάνης δεν το είχε σε τίποτε να γυρίσει ανάποδα το κουτί και να γεμίσουν λουκουμόσκονη τους... συνωστι-

ζόμενος. Και μετά καιρού επιτρέποντος στο "νυφοπάζαρο" με διαφορετικό... σκοπό ανάλογα με την ηλικία. Από το γλυκό στα ζαχαροπλαστεία, μέχρι το γλυκοκοίταγμα των πρώτων σκιρτημάτων (της φύσης και των αισθημάτων). Ολα αυτά υπό κανονικές συνθήκες καθόσον με βροχή γινόταν το έλα να δεις, περόνιαζε το νερό μέχρι το κόκκαλο και για αναβολή ούτε λόγος...

Η μεγάλη εκδρομή

“**Η** ελευταία πράξη” της σχολικής ζωής η μεγάλη εκδρομή, αυτή που εδώ και κάτι χρόνια καθιερώθηκε ως η “πενταήμερη”. Μεγάλη ιστορία για εκείνη την εποχή, οι εκτός Μεσσήνης παραστάσεις ήταν ελάχιστες. Στα χωριά μας (... όσοι είχαμε), κάτι εκδρομές στο δημοτικό σε Στούπα και Μυστρά και στο γυμνάσιο σε Πύλο και Μεγαλόπολη, στην Καλαμάτα για φροντιστήριο. Και πισορικές μακριά στο “κλεινόν άστν” στα πολύ μικρά

χρόνια, με τον παππού σε οικογενειακά... γεγονότα (Περιστερί, Ηλιοπούλη) και τον πατέρα μου με το φορτηγό που πήγαινε σταφύλια από το Βασιλίτσι (αν θυμάμαι καλά) στην Αθήνα για λογαριασμό της Ένωσης. Στο τελευταίο ταξίδι μάλιστα έχει μνήμη στη μνήμη μου ότι ήταν οι μέρες που παιζόταν αν θα πάει ή όχι ο Κούδας στον Ολυμπιακό, στην κεντρική αγορά συζητούσαν μόνον αυτό, ήταν καλοκαίρι του 1966. Μετά από 6 χρόνια το μεγάλο ταξίδι της

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

Στη φωτογραφία ο γυμνασιάρχης Πάλλης στην Εδεσσα, πλαισιωμένος από το Στάθη, τον Περικλή, το Γιώργο και τον Πέτρο (όρθιους), τον Παναγιώτη, την αφεντιά μου τον έτερο Παναγιώτη (καθιστούς) και το Νίκο (ξαπλωμένο)

εκδρομής στη Μακεδονία με κέντρο εξόρμησης τη Θεσσαλονίκη. Σπουδαία υπόθεση για τα σχολικά πράγματα, που είχαν αλλάξει από την εποχή που τοποθετήθηκε γυμνασιάρχης (του εξατάξιου τότε γυμνασίου) ο Πάλλης και η σύζυγός του Παπαχαρίση, έχουν φύγει πλέον από τη ζωή. Πολύ σημαντική αλλαγή, έπνευσε

άνεμος “φιλελευθερισμού” στο σχολείο μετά την ακρότατη αυταρχική θητεία του Αλειφέρη που θα μείνει αξέχαστη για όσους πέρασαν τότε από το σχολείο. Ήταν ένας κλειστός και περιεργός άνθρωπος, τον θυμάμαι όταν έμενε στη Δαγρέ όλο το απόγευμα ζωγράφιζε στο δωμάτιό του. Με είχε “χρεώσει” να του αγοράζω

εφημερίδα, μου έδινε τα χρήματα στο χέρι αλλά όταν επέστρεφα να του δώσω την εφημερίδα και τα ρέστα δεν άνοιγε, του τα έριχνα κάτω από την πόρτα. Η αυστηρότητα πέραν των ορίων ακόμη και της εποχής, είχε και απάντηση καθώς οι μεγαλύτεροι και ταλαιπωρημένοι δεν τον άφηναν... σε κλωρό κλαρί. Σκηνές απείρου κάλλους να μπουκάρει στον εξώστη του “Σινε Παρκ”, να ρίχνει ο μηχανικός τα φώτα και να ακολουθεί ποδοπάτημα του... εφοδευόμενος από το πλήθος... παρανόμων. Νύχτα είχε σταματήσει να κυκλοφορεί και βεβαίως έβγαζε όλη την αντίδραση στο σχολείο. Γυρίζοντας πίσω το χρόνο βλέπω περισσότερο έναν “φοβισμένο” άνθρωπο που έβγαζε την ανασφάλειά του στον τρόπο διεύθυνσης του σχολείου και ταυτόχρονα καλλιτεχνική φύση με ιδιαίτερη μουσική παιδεία. Με τον ερχομό του ζεύγους Πάλλη – Παπαχαρίση (νομίζω ότι υπήρχε μια ενδιάμεση προσωρινή θητεία), τα πράγματα άλλαξαν ριζικά, το σχολείο ανάσανε και είδαμε καινούργια πράγματα. Φιλελεύθερο πνεύμα στη διαχείριση των πραγμάτων (αν και δεν γλυτώσαμε την εβδομαδιαία εκ περιτροπής αποβολή όταν κάναμε χοντρό κουνέρι στο μακαρίτη Κωνσταντόπουλο και δεν μαρτυράγαμε το δράστη) και σχολικές πρωτοβουλίες. Η επιλογή της Μακεδονίας ως προορισμού στην εκδρομή ήταν επιλογή τους καθώς αν θυμάμαι καλά είχαν σχέση καταγωγής ή θητείας στην περιοχή. Οργανωθήκαμε στα μέτρα της εποχής, το μαλλί είχε μεγαλώσει ελέω... πνεύματος και αποφοίτησης, τα κορίτσια με τις ποδιές υποχρεωτικά, η παρέα είχε νοικιάσει μια φωτογραφική μηχανή από του μπαρμπα Γιώργη τον Τασσόπουλο για να απαθανάτισε στιγμές της εκδρομής. Το ταξίδι ατελείωτο, από τον... παλιότερο του παλιού δρόμο μέχρι την Αθήνα, από εκεί και πάνω γολγοθάς. Στάση στα Τέμπη, και ποιός δεν έχει φωτογραφία από τη γέφυρα εκείνη την εποχή. Νύχτα στο ξενοδοχείο, πρέπει να ήταν από αυτά της εποχιακής λειτουργίας κοντά στη θάλασσα και έξω από την πόλη. Ύπνος κατά ομάδες σε... πολύκλινα και φυσικά σε πτέρυγες αρρένων και θηλέων

με τους καθηγητές να κρατάνε καραούλι. Και πήγαινε η νυχτερινή πλάκα σύννεφο χωρίς να παίρνουν χαμπάρι οι... διαδρομοφύλακες. Γιατί κάποιοι αίλουροι πηδάγανε από μπαλκόνι σε μπαλκόνι και έκαναν αναρριχήσεις στους ορόφους με τη χρήση σεντονιών, σπάζοντας το... εμπάρκο. Που να κοιμηθείς τη νύχτα, όλο το ξενοδοχείο στο πόδι καθώς ουκ ολίγοι είχαν βαλθεί και τράβαγαν συνεχώς τα... καζανάκια με το θόρυβο να φθάνει παντού καθώς η ηχομόνωση δεν διεκδικούσε και... βραβείο. Την τελευταία έγινε το έλα να δεις, μαξιλαιοπόλεμος γενικευμένος από δωμάτιο σε δωμάτιο, τον άλλον τον βγάλαμε με τις... σαπουνάδες από το μπάνιο και το βάλαμε στα πόδια. Την πλήρωσε ο καθηγητής που άνοιξε τον πόρτα γιατί άκουγε τη φασαρία και τον πλάκωσε ο παθών με το μαξιλάρι νομίζοντας ότι ήταν κάποιος από εμάς, ευτυχώς άνευ συνεπειών. Τρομάζανε να μας βάλουν για ύπνο κάθε βράδυ. Αυτή βεβαίως ήταν και η νυχτερινή διασκέδαση καθόσον η ποτοαπαγόρευση ήταν δεδομένη αλλά κάποιοι φρόντιζαν να προμηθετούν λάθρα, ενώ δεν είχε... “Βερύκοκα”, Λαδάδικα και κλάμπινγκ αλλά εγκλεισμό στο ξενοδοχείο με τις... κότες. Την ημέρα εκπαιδευτικές εκδρομές και επισκέψεις. Πολεμικό Μουσείο, Άγιος Δημήτριος, Μονή Βλατάδων, δυτικά μέχρι την Εδεσσα και τους καταρράκτες, ανατολικά μέχρι την καβάλα με στάση στους Φιλίππους. Μέρη που επισκεφθήκαμε τα χρόνια που τα παιδιά μας ήταν φοιτητές στη Θεσσαλονίκη, αναζητώντας τα σημεία που είχαν μείνει στη μνήμη μας, τα εγγόνια μου παίζουν τώρα στη Μονή Βλατάδων. Τα νερά στην Εδεσσα, η “ψαρίλα” στο λιμάνι της Καβάλας, το άγνωστο θέατρο Φιλίππων, εικόνες που αποτυπώθηκαν στα φιλμ της φωτογραφικής μηχανής, όσο είχαμε χρήμα να... αγοράζουμε. Και η επιστροφή πάλι ολόημερη, γεμάτη αναμνήσεις με το τέλος του μαθητικού ονείρου καθώς μετά από εκεί ξεκινούσε ο γολγοθάς των εξετάσεων. Που γίνονταν το Σεπτέμβρη και είχαμε ένα “αγκωμένο καλοκαίρι” μέχρι να φθάσουμε στην Πάτρα και να ξεκινήσει η διαδικασία...

Μολύβια, χαρτικά και βιβλία

“Βολύμι” τόλεγε η γιαγιά. Εβγαине καλύτερα από το “μολύβι” στην τραχιά γλώσσα των χωρικών. Και καμιά φορά για να γράψει η γλώσσα είχε τον πρώτο λόγο. Το σάλιωναν την άκρη, όπως οι μπακάληδες όταν έγραφαν στα τεφτέρια. Ολα και σε κάποια ταινία του παλιού σινεμά θα το έχει πάρει το μάτι σας. Εμείς δεν είχαμε... σάλιωμα αλλά ξύστρα για να έχει σένια τη μύτη. Εσπαγε άμα το ζόριζες, άσε που μερικά μολύβια ήταν της συφοράς και η γραφίδα έσπαγε από το εσωτερικό. Και βέβαια το πρόβλημα δεν ήταν η αγγαρεία αλλά η ανάγκη να αγοράσεις καινούργιο μολύβι. Το τρίπτυχο των... εξαρτημάτων γραφής έκλεινε με τη γόμα. Για να διορθώσει τα λάθη αν το έπαιρνες χαμπάρι εγκαίρως, διαφορετικά “κοκκίνιζε” το τετράδιο. Κόκκινη από τη μια μεριά για το μολύβι. Από την άλλη μπλε και ο “μύθος” έλεγε πως είναι για το στυλό μελάνης που χρησιμοποιούσαμε στις μεγαλύτερες τάξεις. “Μπικ” το λέγαμε καθώς μόνον η “Bic” τα κυκλοφορούσε εκείνη την εποχή. Όταν πάγωνε η μπίλια του το χειμώνα το ζεσταίναμε με τα χνώτα μας για να... πάρει μπροστά. Καμιά φορά παθαίναμε το... ανάποδο όταν καταφέρναμε να το κρατάμε με λάθος τρόπο. Και κυνόταν το μελάνι από το σωληνάκι, από τα ρούχα δεν έφευγε με τίποτε. Γράμματα και ορνιθοσκαλισματα στα τετράδια, κάτι φύλλα σαν τσιγαρόχαρτο. Ομοιόμορφα για όλους εξωτερικά, ντυμένα με μπλε κόλλα και πάνω σε αυτή η ετικέτα, όνομα και μάθημα. Πολεμάγαμε με το ψαλίδι να τη φέρουμε στα ίσα και να την κολλήσουμε με κάθε διαθέσιμο μέσο. Μερικά είχαν και στράτσο, σκληρό εξώφυλλο, η λέξη δάνειο από τα ιταλικά. Τα λέγαμε και “καλά” για να ξεχωρίζουν από αυτά της συνεχούς χρήσης. Αλλά είχαν εικόνες ανάλογα μες την... περίπτωση, την προπαίδια στο οπισθόφυλλο ή το “ωρολόγιον πρόγραμμα” για να μην ξεχνάμε τι έχουμε την άλλη ημέρα. Προμηθευτές τα χαρτοπωλεία, η προσθήκη βιβλιοπωλεία

Υπόλοιπο της εποχής που μαθαίναμε την ελληνική λογοτεχνία

συνήθως κατ' ευφημισμόν εκείνη την εποχή. Για τέτοια είδη είμαστε μόνιμοι στο μπάρμπα Βασίλη Χρονόπουλο, πρέπει να είχαμε και μια μακρινή συγγένεια. Στη νοτιοανατολική γωνία της σημερινής Πολυτεχνείου με την Δ. Κούτσικα. Στα δύο χωρισμένο το μικρό κατάστημα, δυτικά το χαρτοπωλείο, ανατολικά το στιλβωτήριο και τα λαχεία του κυρ Γιώργη Χαρλέπα ήταν φίλος του πατέρα μου και πήγαινε συχνά για περιποίηση. Υπάλληλος και το πατούμενο έπρεπε να γυαλίζει, κάτι σαν μέρος ενός άτυπου πρωτοκόλλου. Και το Λαϊκό Λαχείο πάντοτε στο “3”, τότε γρουσουζιά να το αλλάξει, στο φακελάκι το Εθνικό Λαχείο. Από το μπάρμπα Βασίλη

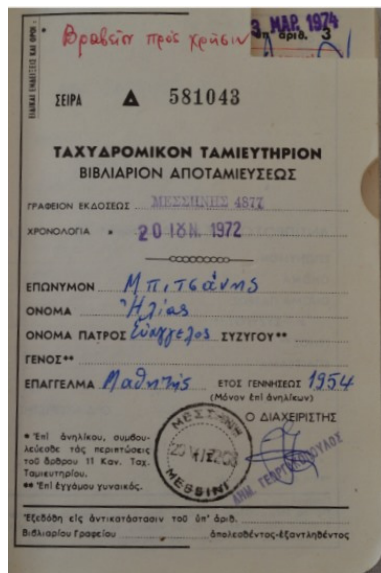
προμηθευόμαστε όλα τα χαρτικά αλλά και τα είδη σχολικής χειροτεχνίας. Στις πρώτες τάξεις του Γυμνασίου τις μεταφράσεις και τα λυτάρια που ήταν σε πρώτη ζήτηση τότε, τα φροντιστήρια ήταν από άγνωστο έως... σπάνιο είδος. Βιβλία στα μεγαλύτερα από το βιβλιοπωλείο του Χρήστου Μοσχοβίτη, λίγο πιο κάτω στη σημερινή Δ. Κούτσικα (τότε η νεοδιοργανωμένη Μπούκας). Ήταν ο πρώτος που έφερε τον κόσμο του διηγήματος και της ποίησης στο Νησί, έγινα... θαμώνας, ψαχούλενα, φυλλομετρούσα, αγόραζα, διάβαζα, επανερχόμουν. Και δώσου Καρκαβίτσα, Κρυστάλλη, Παπαδιαμάντη, Παλαμά, Μαβίλη, Δροσίνη και πολλούς άλλους από τις εκδόσεις του βιβλιοπωλείου της "Εστίας" - Γ. Δ. Κολλάρος. Σε μέγεθος τσέπης για να είναι εύχρηστα, δυστυχώς στο χρόνο, τις μετακινήσεις, τα δανεικά και αγύριστα, χάθηκαν όλα. Ο ιδιοκτήτης εφάρμοζε και τη μέθοδο της... ενοικίασης βιβλίων για εκείνους που δεν είχαν ή δεν ήθελαν να αγοράσουν. Και άνοιξε το δρόμο για τα βοηθήματα πέρα από μεταφράσεις και λυτάρια, βιβλία παράλληλα με τα σχολικά, κλασσικά τα θρυλικά "τογκάκια" στα μαθηματικά, Κανέλλος τριγωνομετρία, Μάζης και Περιστεράκης φυσική και πολλά ακόμη που χάνονται στη μνήμη. Στην πλατεία εφημερίδες, χαρτικά, βιβλία, ψιλικά στου Τσούρνου, στη γωνία με την Φεσσά αν θυμάμαι καλά. Από εκεί προμηθευόμουν μπαταρίες, καλώδια, λαμπάκια και τα συναφή που ήταν απαραίτητα για τις ηλεκτρικές συνδεσμολογίες που είχα αρχίσει να σκαρώνω από τα μαθήματα του αείμνηστου δάσκαλου Ξανθεία. Λίγο πιο πάνω ανάλογο του Καυκά, από εκεί αγόραζα σε τεύχη την ιστορία της εθνικής αντίστασης του Παπαστεριόπουλου, εξαφανίστηκαν με το πραξικόπημα όπως και όλα τα... ύποπτα που μπορούσαν να στοιχίσουν. Και στους δύο ή σε έναν από

τους δύο της πλατείας "Κλασσικά εικονογραφημένα", "Μικρός ήρωας", "Μικρός καμπόσης" που κυκλοφορούσαν χέρι με χέρι και με τη μέθοδο της ανταλλαγής. Χαρτικά είχε και στο κατάστημα Τσάμης και Ρήγας στην Οθωνος αλλά δεν αν θυμάμαι καλά εκεί πήγαινα για βόλους, ξηροκάρπια και καραμέλες καθόσον το κατάστημα διέθετε από όλα. Κάπως έτσι ήταν η "γεωγραφία" των καταστημάτων που υποστήριζαν την προσπάθεια της μάθησης εκείνα τα δύσκολα χρόνια. Αλλά υπήρχε και μια άλλη "πηγή" μάθησης που άρχισε τότε να εμφανίζεται εκείνη την εποχή, οι πλασιέ που έφερναν εκείνο το οποίο δεν κυκλοφορούσε στα βιβλιοπωλεία της μικρής μας πόλης. Θυμάμαι δερματόδετους τόμους με όλα τα έργα του Καζαντζάκη που αγόρασε και μας δώρησε η κυρία Ελένη Τζώρτζη, καλή συνάδελφος του πατέρα μου και οικογενειακή φίλη. Ενα μεγάλο τόμο με τα "Απαντα Κρυστάλλη" και ένα ράφι με ξεχασμένα και χαμένα σήμερα βιβλία. Από τα εκτός... λογοτεχνίας θυμάμαι ένα βιβλίο του μπάρμπα Στάθη του Κανναβού για το κάπνισμα που το είχε μεταφράσει από τα ρώσικα. Και πολλά γεωπονικά βιβλία του πατέρα μου τα οποία προμηθευόταν από τον τον ειδικό εκδοτικό οίκο του Σπύρου Σπύρου με... δόσεις, τα οποία σκάλιζα από εκείνη την εποχή προσπαθώντας να αποκτήσω επαφή με την καλλιέργεια, άκουγα να λένε οι μεγαλύτεροι στο χωριό για περονόσπορο και τα φυλλομετρούσα για να δω τι είναι αυτός ο "διάβολος" που προσπαθούσαν να εξολοθρεύσουν. Αλλά και για τη δενδροκομία, τα σιτηρά, τη... χρυσονηματώδη της πατάτας και διάφορα άλλα που θυμάμαι όταν σκαλίζω τη μνήμη. Κάπως έτσι μάθαμε τον κόσμο των γραμμάτων και των επιστημών, σε εποχές πολύ πιο διαφορετικές από τις σημερινές...

“Αποταμίευση” με... βραβείο

Κάποτε γράφαμε εκθέσεις για την “ημέρα της αποταμίευσης”. Στις 31 Οκτωβρίου του 1924 ιδρύθηκε στο Μιλάνο το Διεθνές Ινστιτούτο Ταχυδρομικών Ταμειυτηρίων και σε ανάμνηση αυτού του γεγονότος καθιερώθηκε η “παγκόσμια ημέρα αποταμίευσης”. Πιτσιρικάδες γράφαμε τα γνωστά “φασούλι το φασούλι γεμίζει το σακούλι”, “μάζευε και ας είναι ρώγες”, “σταλαγματιά, σταλαγματιά γεμίζει η στάμνα η πλατεία” και πλείστα όσα περί χρήματος και οικονομίας. Η ιστορία ήταν ποιος θα τα γράψει περισσότερο... καλλιτεχνικά. Τόχα με το γραφτό, έκανα συλλογή από... κουμπάρδες. Μεταλλικοί για να μην σπάνε και καλάει η... αποταμίευση, είχαν κλειδάκι αλλά έπρεπε να πάμε στην Εθνική Τράπεζα ή στο Ταχυδρομικό Ταμειυτήριο (στις μεγάλες πόλεις), να ανοίξουν... επισήμως, να μείνει το περιεχόμενο κάποιο μήνα για να πάρει... τόκους και μετά τα έβαζες στην τσέπη. Ως εκ τούτου οι κουμπάρδες έμεναν άδειοι, τι να κάνεις με δεκάρες στην αποταμίευση. Κάποια χρονιά άρχισα να ρίχνω μέσα κάτι ψιλά έριχναν και οι άλλοι, αλλά ήρθε η στιγμή που σκέφτηκα ότι θα έπρεπε να... εισπράξω το “φασούλι το φασούλι”. Ήταν ένας μπλέ κουμπάρας (υπήρχε και η παραλλαγή σε κόκκινο), με χερούλι και τρύπα από πάνω, με κινούμενο πάτο που άνοιγε όμως μόνον με το κλειδί. Οπότε άρχισε το... ματσακόνισμα. Και να τα κατσαβίδια, να οι πρόκες, να τα σφυριά, στο τέλος κατάφερα να τον ξεχαρβαλώσω με μεγάλη προσπάθεια και να... κεφαλοιοποιήσω την αποταμίευση. Στα μεγαλύτερα χρόνια όμως θα έπρεπε να επινοήσουμε πιο σοβαρά επιχειρήματα για την αξία της αποταμίευσης. Προετοιμασία κάναμε για τις πανελλήνιες, φροντιστήριο δεν υπήρχε στο Νησί, είχα ανακαλύψει ένα φροντιστήριο δι’ αλληλογραφίας που έστελνα θέμα, έγγραφες έκθεση και στην επέστρεφαν διορθωμένη. Με οδηγίες για τον τρόπο που γράφουμε και ταχυδρομικά. Οπότε κόλλησα και κάτι “αναπτυξιακά” στην αποταμίευση, τα

γαρνίρισα με παραδοσιακή σάλτσα αποφθεγμάτων και παραδειγμάτων και νάσου το βραβείο με τη λήξη της χρονιάς (20/6/1972). Και επειδή ήταν η τελευταία τάξη, ο κουμπάρας συνοδευόταν και από ένα βιβλιάριο με 500σάρικο. Μιλάμε για ποσό εκείνη την εποχή, σχεδόν μισθός μισού μήνα. Εξετάσεις δώσαμε το Σεπτέμβριο, αποτελέσματα ανακοινώθηκαν τον Οκτώβριο, μάζεψα τα... υπάρχοντα και μαζί πήρα το βιβλιάριο του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου. Μετά από δύο χρόνια, το 1974, ζόρισαν τα πράγματα (άλλη μεγάλη ιστορία αυτή) και αποφάσισα να το... σκοτώσω. Εμένα στη Φαιδριάδων στην Κυψέλη, κάπου στη μέση της οδού Κυψέλης είχα εντοπίσει ένα σημείο που μπορούσαν να... ρευστοποιήσω το βραβείο (δεν θυμάμαι αν ήταν Εθνική Τράπεζα ή Ταχυδρομικό Ταμειυτήριο). Οπερ και εγένετο (3/3/1974) προς μεγάλη μου χαρά και από αυτή την ιστορία διασώθηκε το βιβλιάριο. Ενθύμημα νιότης αλλά ποτέ δεν είχα και τόσο καλή σχέση με τα λεφτά και ως εκ τούτου οι εκθέσεις ήταν ασκήσεις επί χάρτου, αλλά ως γνωστόν και το... μούσι βραβεύεται!

Εισαγωγικές το Σεπτέμβριο

Στο ρυθμό των εξετάσεων εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι κάθε χρόνο καθώς με αυτές εδώ και πάρα πολλά χρόνια ασχολούνται όχι μόνον οι εξεταζόμενοι αλλά ολόκληρη η οικογένεια, οι συγγενείς και οι φίλοι. Περιμένουν με αγωνία να σκάσουν μύτη τα παιδιά από το εξεταστικό κέντρο και να μάθουν πως έγραψαν. Και επειδή δεν περνούν όλοι και πολύ περισσότερο στις σχολές που θα ήθελαν γιατί είναι αδύνατον να γίνει, στη συνέχεια είναι εξαιρετικά δύσκολο να πεισθούν τα παιδιά που δεν φιγουράρουν στους επιτυχόντες ή στις λίστες των σχολών προτίμησης, ότι τέλος πάντων δεν είναι και η τελευταία μάχη που θα κληθούν να δώσουν στη ζωή τους.

Εχουν περάσει δεκαετίες από τις δικές μας εξετάσεις.

Τότε δίναμε εισαγωγικές εξετάσεις το Σεπτέμβριο και μάλιστα στην Πάτρα. Θα έπρεπε να διαβάζουμε όλο το καλοκαίρι και άντε να το... σπρώξεις. Φροντιστήριο θα πηγαίναμε και εδώ ήταν ένα ζήτημα επιλογής. Εννοείται συζητούμε για "ομαδικό" καθόσον τα "ιδιαίτερα" ούτε που τα... είχαμε ακούσει, μόνο για "γκρουπάκια" μας έλεγαν για ορισμένους. Τα καλοκαίρια του 1970 και του 1971 κάποιοι από τη Νησιώτικη παρέα πήγαμε φροντιστήριο μαθηματικά στον αείμνηστο Γιάννη Χριστόπουλο (την πρώτη χρονιά κάπου σε ένα... σαράι στη Μπτροπέτροβα που έτριζε ολο, τη δεύτερη στη Στοά Λόντου) και φυσικοχημεία στον επίσης αείμνηστο και καλό φίλο αργότερα Νάκο Κληρόπουλο (σε άλλο... σαράι της Αριστομένους, αξιόλογα διατηρημένο κτήριο σήμερα). Εκείνα τα καλοκαίρια πρωτογνώρισα τη Λαϊκή Βιβλιοθήκη καθώς στα κενά (ερχόμεσαν για... φτήνια με το τρένο) έπρεπε να διαβάζουμε.

Το χειμώνα την τελευταία τάξη βαρέσαμε και πάλι φυσικοχημεία με το Νάκο, πήγε η οξειδοαναγωγή σύννεφο. Το μάθημα 9-10 το βράδυ, φεύγαμε πέντε λεπτά νωρίτερα τρέχοντας

για να προλάβουμε το τελευταίο λεωφορείο για το Νησί. Δεύτερο φροντιστήριο δεν ήταν δυνατόν να σκεφθούμε, η απόσταση ήταν απαγορευτική και ο χρόνος περιορισμένος. Στα μαθηματικά το ρίξαμε στην... αυτομόρφωση, από Τογκάκια μέχρι... Ιπσουίτες.

Καλοκαίρι του 1972 έπρεπε να διαλέξουμε. Με την παρότρυνση του φίλου καθηγητή και σπουδαίου μαθηματικού Γιώργου Κομπότη, αποφάσισα να πάω φροντιστήριο του Απ. Κουτουμάνου, Ακαδημίας και Ζωοδόχου Πηγής. Συmpατριώτης και συμμαθητής του θείου Μίμη ο ιδιοκτήτης, δεν μου έκανε μάθημα ο ίδιος αλλά το γεγονός αυτό σου έδινε μια αίσθηση σιγουριάς. Ψάρι έξω από τα νερά του και ως εκ τούτου από διάβασμα λιγοστά πράγματα. Μας αλάλιαζε και η ζέστη της Αθήνας, αλλά είχα αποκούμπι τις θείες Πότα και Κλεάνθη που φρόντιζαν για την καλή διαμονή μου. Φανατικός του Παναθηναϊκού ο ξάδερφος Δημήτρης με "διαρκείας", είδα όλα τα ματς προετοιμασίας. Και το Δέμελο (Ντε Μέλο στα... ελληνικά) να κάνει τα ζογκλερικά με τη μπάλα. Χωρίς αντίπαλο γιατί με αντίπαλο δεν το είχε και πολύ. Καμιά βόλτα στην πλατεία Κυψέλης που είχε ο θείος Πότης το μεγάλο καφενείο στη γωνία με την Κρίσης, νυχτερινές... καταδρομές με το αυτοκίνητο του ξάδερφου και την ανηφόρα στη Στεφανοπούλου κοντά στην Αγία Γλυκερία για το σπίτι του θείου Γιάννη. Εκεί έμενα και είχα στοιβάξει τους... Αλεξόπουλους, άντε να τους διαβάσεις καλοκαιριάτικα.

Κάπως έτσι το σπρώξαμε το καλοκαίρι και ήρθε η ώρα της Πάτρας. Ομαδική... εκδρομή με το τρένο, βαλίτσες με ρούχα και βιβλία και ντουγκρού η Νησιώτικη παρέα για το ξενοδοχείο. Από τους μεγάλους ήταν σίγουρα ο πατέρας μου. Το ξενοδοχείο ένα χαράπατο, τρίζανε τα πατώματα ακόμη και όταν άλλαζες πλευρό στο κρεβάτι. Στα δωμάτια ανά πέντε (ίσως και παραπάνω), μια τουαλέτα για όλους στο βάθος διάδρομο. Για διάβασμα όπως γίνεται αντιληπτό,

μόνο στο κρεβάτι καθιστοί ή ζάπλα. Και από φως δεν σας λέω τίποτε, κάτι σε κρυφό σχολειό έφερνε, μάλλον δεν υπήρχε ούτε παράθυρο.

Το εξεταστικό κέντρο ένα γυμνάσιο ψηλά στη Γούναρη αν δεν με γελά η μνήμη μου, ορθοπεταλιά από την παραλία που μέναμε για να φθάσουμε, μια μικρή πλατεία με μαζεμένους καθηγητές που έδιναν οδηγίες πριν και έλυναν τις ασκήσεις μετά. Εκεί θυμάμαι το Νάκο σε ένα πεζούλι με όλους μας γύρω – γύρω να λύνει μεγαλοφώνως τα θέματα.

Για φαγητό είχαμε εντοπίσει ένα μαγέΡΙκο που είχαμε διαβεβαιώσεις ότι δεν θα... κοπούμε από κόψιμο, ο καθένας μπορεί να φαντασθεί τι κοσμοσυρροή υπήρχε στα εστιατόρια με τους αμέτρητους υποψήφιους και γονείς που είχαν κατακλύσει και τα ελεεινότερα των καταλυμάτων.

Κάπως έτσι πέρασαν σχεδόν δύο βδομάδες με το πήγαινε-έλα μέχρι να επιστρέψουμε στα πάτρια εδάφη. Κάπου λίγο πριν το τέλος Σεπτεμβρίου και αποτολήσαμε τη... μεγάλη εξόρμηση για να γιορτάσουμε το τέλος των δεινών... ανεξαρτήτως αποτελεσμάτων. Νομίζω όλη η παρέα πήραμε το λεωφορείο και εξορμήσαμε στο Πεταλίδι όπου έμενε ο συμμαθητής μας, καλός φίλος και εξαιρετικός μαθηματικός στη συνέχεια Γιώργος Ξαρχάκος που έφυγε νωρίς από το μάταιο τούτο κόσμο πριν λίγα χρόνια. Η αποκοτιά: Γυρίσαμε με τα πόδια περπατώντας παράλληλα με την ακτογραμμή μέχρι τη Μπούκα. Μιλάμε για... υπερχειλίζουσα ενέργεια που συμπιέσθηκε όλο το καλοκαίρι.

Πριν να εκδοθούν τα αποτελέσματα έφυγα για την Αθήνα και άρχισα να εξοικειώνομαι με τη ζωή στην πόλη πλέον χωρίς το άγχος του διαβάσματος. Θεωρούσα πως θα περάσω αλλά δεν μπορούσα να εκτιμήσω σε ποίο τμήμα. Αρχικά ήθελα να βάλω πρώτη προτίμηση το μαθηματικό αλλά ο φίλος καθηγητής Γιώργος Κομποτής με έπεισε πως το χημικό είχε περισσότερο μέλλον αλλά και περισσότερες μονάδες. Το βράδυ που εκδόθηκαν τα αποτελέσματα τη στήσαμε στο ραδιόφωνο της θείας Κλεάνθης, ακροβολιστήκαμε τριγύρω με το αυτί τεντωμένο

Χημιούν Αθηνών

Μεσοβέλη Παναγιώτα Κων. 219, Βλάχος Ιωάννης Χρ. 215, Παπαζήσης Κωνσταντίνος Ρήγ. 214, Μπίτσι Ριζέκκα Άβρ. 213, Λαγκλής Αντώνιος Στ. 213, Γερασιμίδης Κωνσταντίνος Έμμ. 210, Μανωλάκος Κωνσταντίνος Άλ. 209, Σαϊτάκης Αρτίμιος Μιχ. 209, Αθανάσιος Παναγιώτης Νικ. 209, Δανιήλ Γεώργιος Ιωάν. 208, Ψευτογιάννης Νικόλαος Κωνστ. 207, Βουξάνης Ηλίας Γεώρ. 206, Καλογεράκης Στάυρος Ιάκ. 206, Χαλκιάς Ιωάννης - Χρήστος Νικ. 205, Δημητράκοπουλος Δημόσθενης Δημ. 204, Πετρόγιαννης Γεώργιος Η. 203, Καληγιάννης - Καλογεράκης Γεώργιος Στ. 203, Λαγουστάκης Γεώργιος Ιωάν. 202, Σκουτσόπουλος Μερσέτ Εω-έγ. 202, Αρβανιτάκης Διονύσιος Κων. 202, Καμαρεπούλου Μαρία Νικ. 202, Δασενάκης Εμμανουήλ Ιωάν. 201, Φάνης Ιωάννης Γεώρ. 201, Νικολάου Χαρά Σωτ. 200, Μπιτσάνης Ηλίας Ευστ. 200, Παύλης Γεώργιος Θεοδ. 200, Δούκας Γεώργιος Νικ. 199, Καρακόπουλος Βασίλειος Στ. 199, Χαρτοφύλαξ Βασίλειος Ηρ. 197, Ζήσης Κωνσταντίνος Γεώρ. 197, Γεωλάκης Κωνσταντίνος Γεώρ. 196, Ράουτ Μαρία Πέτρ. 196, Μανώλης Νικόλαος Αίον 196, Σπυριδούλας Παναγιώτης Σπ. 196, Μούντριχα Έλση Κων. 195, Στρούμπου Λοιπαία Πέτρ. 195, Τούνας Αναστάσιος Στ. 194, Μαρκαπούλας Προκόπιος Παν. 194, Αναστασάκου Ευστάθιος Ιωάν. 194, Μάρκου Σταμάτιος Παν. 194, Πίγκος Νικόλαος Βασ. 194, Παπακωνσταντίνου Παρασκευή Παν. 193, Ζάκκα Αικατερίνη Κων. 193, Ίωαννίδη Χρήστος Δημ. 193, Ρέτσος Κωνσταντίνος Ηλ. 193, Παγιάλης Ιωάννης Γεώρ. 193, Ζούβαλης Ιωάννης Άνδρ. 193, Κουτσούνη Δημήτρως Κων. 192, Μπαζέλης Ιωσήφ Αλ. 192, Κωνσταντινίδου Μαρία Αν. 191, Κωνσταντίνου Μιχαήλ Διον. 191, Καπελώνης Γεώργιος Ζαχ. 191, Μεταμόρφωτου Γαβριήλ Παντ. 191, Καραλάτης Δημήτρως Μιχ. 191, Γασπαράκης Εμμανουήλ Αντ. 190, Γαλιάνης Νικόλαος Ιωάν. 190, Σαφέλης Κοιμιάς Αναθ. 190, Ρούσσος Ηλίας Γεώρ. 189, Σταμπολάκης Γεώργιος Σπ. 189, Παπαγιαννίου Γεώργιος Γεωρ. 189, Παλατιζής Αντώνιος Διον. 189, Παπακωνσταντίνου Δημόσθενης Μιλ. 188, Δούκας Αλέξανδρος Στ. 188, Φιλικτός Θεόφιλος Νέστορ 188, Αργυρός Χρήστος Μικ. 188

και ακούγαμε. Αρχισαν να περνούν τα τμήματα της Φυσικομαθηματικής αλλά... πουθενά το όνομα. Η αγωνία άρχισε να χτυπάει κόκκινο όταν έφθασε στο "Χημικόν Αθηνών". Στα πρώτα ονόματα... ταραχή: Ηλίας Βουζάνης λείει ο σπήκερ και πριν χτυπήσω κανένα... νεανικό εγκεφαλικό μετά από λίγα ονόματα Ηλίας Μπιτσάνης. Αγκαλιές, φιλιά, πανηγύρια αλλά... το ήθελα και γραμμένο. Μια και δυό ο ξαδερφος Δημήτρης που ήταν και φανατικός των αυτοκινήτων, με φορτώνει και με αφήνει στα τυπογραφεία της "Βραδυνής" πίσω από την Πειραιώς. Εκεί από τα παράθυρα ψηλά πετούσαν τις στήλες με τα ονόματα μετά τη διόρθωση που έκαναν πάνω σε λωρίδες χαρτιού σύμφωνα με την τεχνική της λινοτυπίας. Χιλιάδες κόσμου από κάτω έκαναν... βουτιές για το μαγικό χαρτάκι. Κάποια στιγμή φωνάζει κάποιος "Χημικό Αθηνών", δεν υπήρχε άλλος ενδιαφερόμενος, τρέχω, το αρπάζω και έρχομαι στα ίσια μου... με υπογραφή.

Κάπως έτσι τελείωσε ένα βασανιστικό καλοκαίρι και άρχισε μια νέα περίοδος γεμάτη συγκινήσεις που δεν είχαν σχέση μόνο με τη σχολή, αλλά κυρίως με ένα κίνημα που φούντωνε και βρεθήκαμε στη φουρτούνα της μάχης κατά της δικτατορίας.

Τώρα θα μου πείτε τι σας ενδιαφέρουν όλα αυτά. Πιθανόν καθόλου, απλώς αποτυπώνουν μια φάση της ζωής μας και πολλοί έχουν ανάλογες εμπειρίες. Ευκαιρία να τις ανακαλέσουν στη μνήμη....

Τα παιχνίδια μας

Βόλοι και γυαλένιες

Η φωτογραφία από το διαδίκτυο

Στην αρχή ήταν οι βόλοι. Κατ' ευθείαν από την αρχαιότητα, ππλός=βόλος που σήμαινε και σφαίρα, αλλά και είδος αργίλου με κόκκινο χρώμα. Ολα αυτά νεοελληνικώς και την εποχή της αθωότητας, σφαιρίδια από γλίνα, πλασμένη και ξεραμένη που κυλούσαν με το χτύπημα του δακτύλου και αποτελούσαν δημοφιλές παιχνίδι μέχρι και τη δεκαετία του 1950, ίσως και αργότερα στα χωριά. Τους έφτια-

χναν οι μεγαλύτεροι στη Στέρνα όπου έμενα με τους μήνες μέχρι να πάω σχολείο. Και εδώ που τα λέμε, όμως τυχαίως έκανα και μια... προκαταρκτική. Δίπλα στο σπίτι του παππού έμενε ο δάσκαλος ο Βέργης και η επίσης δασκάλα γυναίκα του. Εξαιρετικοί άνθρωποι και δάσκαλοι, αριστεροί της.. απόκριψης καθόσον οι εποχές δύσκολες. Ανακαλώντας τη μνήμη μου εδώ και χρόνια, είμαι σχεδόν βέβαιος ότι στη "χει-

ροτεχνία" (ναι είχαμε και τέτοιο μάθημα), ελλείπει άλλων μέσων μάθαιναν τα παιδιά να κάνουν παιχνίδια και κατασκευές από γλίνα. Αργιλόχωμα που υπήρχε στην περιοχή και με το οποίο έκαναν ομοιώματα. Θυμάμαι κάποια έργα μεγαλύτερων παιδιών που με εντυπωσίαζαν καθώς υπήρχε μια μίνι έκθεση με αυτά σε παράταξη στα εσωτερικά πρεβάζια (έτσι τα λένε;) των παραθύρων για πολλά χρόνια στο πέτρινο σχολείο στο Λοῖ.

Και μετά οι γυαλένιες: Τα γυάλινα σφαιρίδια διαφόρων μεγεθών που απαιτούσαν για να τα προμηθευτείς πεντάρες, δεκάρες, εικοσάρες ίσως και νομίσματα... χωρίς τρύπα, αναλόγως του μεγέθους. Τις αγοράζαμε από μπακάλικα, περίπτερα και μαγαζιά με κάθε είδους μπικλιμπίδια, ακόμη και από βιβλιοχαρτοπωλεία. Εκεί πήγαιναν τα... εξτραδάκια της μικρής ηλικίας, είτε έβρισκες τη δεκάρα... στο δρόμο, είτε σου ξέμενε στο βαφτίσι μετά την ονοματοδοσία όταν ο πατέρας πέταγε τα... ψιλά με τις χούφτες και κάναμε βουτιές για να τα πιάσουμε.

Η μαγκιά όμως ήταν οι μπίλιες αλλά σε αυτές είχαν πρόσβαση τα παιδιά που ήταν κοντά σε μαστόρους, συνήθως παιδιά εργατικών οικογενειών. Τα χαλασμένα ρουλεμάν έδιναν στρογγυλά μεταλλικά σφαιρίδια διαφόρων μεγεθών που γυάλιζαν καθώς ήταν κατασκευασμένα έτσι ώστε να υπάρχει η ελάχιστη δυνατή τριβή.

Βόλοι, γυαλένιες, μπίλιες, το παιχνίδι ίδιο με πολλές παραλλαγές. Για αγόρια κατά κανόνα, αλλά δε έλειπαν και τα κορίτσια καμία φορά, κάνουν λάθος όσοι νομίζουν ότι έμεναν στο σπίτι και... κένταγαν. Στις αλάνες παίζαμε αγόρια και κορίτσια μέχρι να πέσει ο ήλιος.

Εμείς... τσικάγαμε (η λέξη μάλλον από τον ήχο "τσικ" που έκαναν οι γυαλένιες κατά τη... σύγκρουση): Πιάναμε το δρόμο (μόνον άλογα, γαϊδούρια και ποδήλατα κυκλοφορούσαν τότε, το αυτοκίνητο ήταν αξιοθέατο στη γειτονιά), απλώναμε τα "σφαιρίδια" (από όποιο υλικό και αν ήταν, ομοιογενές συνήθως), κάναμε κλήρωση και ξεκίναγε ο τυχερός σημάδι και τσίκιμα αν τα κατάφερνε. Ο, τι τσίκαγε το έπαιρνε δικό του μέχρι να αποτύχει και μετά ακολουθούσε ο άλλος.

Εργαλείο τα δάχτυλα του χεριού: Για στρωτό παιχνίδι χτύπημα με τον οριζοντιωμένο δείκτη που πίεζε από μπροστά ο αντίχειρας. Για "σκαλέτα" και βαριά σφαιρίδια (μεγάλες γυαλένιες ή μπίλιες) ο κάθετος στο έδαφος αντίχειρας πάνω από τον οριζοντιωμένο δείκτη, για μακρινές βολές ο μέσος με καθέτως οριζοντιωμένο τον αντίχειρα.

Εντάξει, η γεωμετρία των δαχτύλων δεν περιγράφεται εύκολα, όσοι έπαιζαν όμως με βόλους, όταν τοποθετήσουν τα δάχτυλα θα θυμηθούν περισσότερα...

Στα ελληνικά... κλίτσικας

Οι αμερικάνοι είχανε μπέιζμπολ, εμείς είχαμε... κλίτσικα. Μάλλον αναγραμματισμός (ίσως και... αποκλειστικά στη μνήμη μου) στο πιο εύκολο του τσίκικα, αλλού τσιλίκι και ευρέως γνωστό ως ξυλίκι. Οχι μεταφορικός ως... άγιος ξυλοδαρμός, αλλά κυριολεκτικώς ως παιχνίδι στα μικρά μας χρόνια. Δεν είχε μπαστούνι όπως στο μπέιζμπολ, είχε όμως... σανίδα. Δεν είχε μπαλάκι, είχε όμως... κλίτσικα. Είχε προσπάθεια παρα-

βίασης του φυλασσομένου χώρου, αλλά και προσπάθεια απόκρουσης. Και φυσικά... σύλληψης με τα χέρια του επίμαχου αντικειμένου. Απίστευτες ομοιότητες που δεν χρειάζεται να παιδευόμαστε για να αναζητήσουμε τις ρίζες. Ο κλίτσικας παιζόταν από δύο άτομα αλλά και από ομάδες. Τον έμαθα τα χρόνια που έμενα στο γουρνοπάζαρο στο Νησί, όπου οι συνομήλικοι και περίπου μετριόμασταν στα δάχτυλα τους ενός χεριού. Με το Μίμη κατά βάση και

Η φωτογραφία κλασική και "δανεική" από το διαδίκτυο

κανά δυό άλλους παίζαμε, στις μεγάλες γειτονιές το έπαιζαν με ομάδες. Ο εξοπλισμός ήταν μια σανίδα ή ένα ξύλο κάτι λιγότερο από το μέτρο. Και ένα χοντρό ξύλο, κάπου 20 πόντους το οποίο και από τις δύο πλευρές ήταν ξυσμένο όπως τα ξυλομόλυβα για να γίνει μυτερό, αυτός ήταν ο κλίτσικας. Ανοίγαμε μια γούβα και βάζαμε τον κλίτσικα να είναι ο μισός παράλληλα σε αυτή και ο άλλος στο έδαφος, ή βρίσκαμε μια πλακουτσουδερή πέτρα και τον βάζαμε πάνω έτσι ώστε να είναι πλαγιαστή η μια μύτη. Γύρω από το σημείο αυτό χαράζαμε έναν κύκλο ως "φυλασσόμενο χώρο". Κοπάναγε ο ένας τη μύτη του κλίτσικα, αυτός πεταγόταν στον αέρα και άρχιζε να παίρνει στροφές, εκείνος που εκτελούσε έπρεπε να τον πετύχει και να τον στείλει μακριά. Ο αντίπαλος καρδοκούσε για να τον πιάσει και αν δεν τα κατάφερνε

προσπαθούσε να γελάσει τον σανιδο(η ράβδο)φόρο και να στείλει τον κλίτσικα να "καθήσει" στο φυλασσόμενο χώρο. Αυτό ως "κεντρική ιδέα" βεβαίως και όχι ως περιγραφή του παιχνιδιού. Στο οποίο πρόσεχες μην... βγάλεις κανένα μάτι με τις περιστροφές, τα κοπανήματα και τις αποκρούσεις. Ωρες ατελείωτες με χαρά, ένταση και ξέδωμα, στο δρόμο μπροστά από τις εγκαταστάσεις του ΑΣΟ και τις αποθήκες της Ενωσης, με τις ελιές απέναντι και πιο πίσω τα γύφτικα...

Οι λεπτομέρειες είναι αρμοδιότητα εκείνων που ασχολούνται με τα παλιά παιδικά παιχνίδια ως καταγραφή και ενίοτε στη λογική της "αναβίωσης". Με την σταθερή υπογράμμιση ότι η αναβίωση προϋποθέτει βίωμα. Και ό,τι "πεθαίνει" στο χρόνο δεν νεκρανασταίνεται παρά μόνον ως "καρικατούρα" λαϊκής παράδοσης...

Μπιζζζζ!

Η φωτογραφία γνωστή και δανεική από το διαδίκτυο

Εθνικό σπόρ η καρπαζιά (κυριολεκτικώς και μεταφορικώς) έχει κάνει μεγάλη καριέρα στον εγχώριο σινεμά. Πρωταθλητής καρπαζοεισπραχτορας ο Τζανετάκος, απόκοντα ο Βέγγος, παραπίσω ο Παπαδόπουλος (πυ-πυ-πυ-πυραυλος) και βεβαίως ο Γκιωνάκης και πλείστοι άλλοι. Πρώτος... καρπαζορίχτης ο

Κωνσταντάρας (ένα χέρι σαν... μαδέρη), ο Σταυρίδης έριχνε κάτι ξεγερεμένες και ο Παπαγιαννόπουλος δεν πήγαινε πίσω.

Εθνικό σπόρ και το υποκατάστατο της καρπαζιάς που στο τέλος κατέληγε σε... ανελέητο ξύλο αν βρισκόταν κανένας με... κατάλληλο σβέρκο ή προέκυπτε διαφωνία των παικτών.

Αν δεν καταλάβατε ακόμη... μπίζ. Εκ των "βαρβάρων" παιδικών παιχνιδιών που δεν χρειάζοταν ούτε εξοπλισμό, ούτε προετοιμασία. Στο άψε - σβήσε στο διάλειμμα, το απόγευμα στο δρόμο και τη ρούγα, όπου μπορούσε να βρεθεί ένα τσούρμιο αποφασισμένο να ξεδώσει βιαίως. "Α μπε μπα μπλομ του κείθε μπλομ μπλημ μπλομ" επαναλαμβανόμενο μέχρι να σταματήσει στο... θύμα, και εν πάσει περιπτώσει με κάποιο τρόπο επιλογής στεκόταν ο καρπαζοεισπράκτορας στη μέση. Το ένα χέρι κάτω από την απέναντι μασχάλη με ανοιγμένη και κολλημένη την παλάμη στην άκρη της πλάτης. Το άλλο χέρι στην ίδια πλευρά να κρύβει η παλάμη το οπτικό πεδίο στο χέρι που βρισκόταν κολλημένο στην πλάτη. Εκ των από πίσω ένας τράβαγε μια ξεγερεμένη στην παλάμη που σου έφευγε το καύκαλο. Και όλοι μαζί το χέρι

με τεντωμένο το δείκτη και το χέρι να γυρίζει γύρω - γύρω υπό τον ρυθμό του "μπιζζζζζζ" που αναφωνούσαν όλοι μαζί. Αν πετύχαινε το ποιος έχει χτυπήσει γλύτωνα από το μαρτύριο της... πειστής σφαλιάρας. Αν όχι υπέφερε και αν ήταν όλοι συνεννοημένοι (συνήθης ζαβολιά)... του έφευγε η ούγια στο ξυλοκόπημα. Στο τέλος κάτι από εδώ, κάτι από εκεί, πες ο ένας, πες ο άλλος και ακολουθούσε γενικευμένη σύρραξη όπου ο καθένας καρπάζωνε όποιον προλάβαινε και του ερχόταν από εκεί που δεν περίμενε. Παιδικές "βαρβαρότητες" ουδεμίαν σχέση έχουσε με το λεγόμενο μπουλινγκ καθόσον όλοι ήταν μια παρέα και όταν τελείωνε το αλληλοκοπάνημα όλα "μέλι γάλα". Αρκεί να μην είχε σημαδευτεί κανένας γιατί τότε ακολουθούσε... εξομολόγηση και... χειροκίνητος αγιασμός στο σπίτι.

Αυτό... δεν ήταν παιχνίδι

Από το "μπιζζζ" στο "σοπάκι" όχι ως παιδικό παιχνίδι πλέον αλλά ως μέθοδος... φρονηματισμού, η ηπιότερη πολλών άλλων. Τη λέξη είχα χρόνια να συναντήσω και να χρησιμοποιήσω παρότι συχνά ανατρέχω στην ντοπιολαλιά. Οχι επίτηδες αλλά επειδή εκεί με πάνε η γλώσσα και το χέρι. Με αφορμή ανάρτηση για τα σχολικά χρόνια παλαιότερα, φίλος μου έγραψε ότι υπήρχε και το... σοπάκι. Μεταφραζόμενο στην... νεοελληνική σημαίνει έναν συναισθηματικό ξυλοδαρμό. Προέρχεται από την τούρκικη λέξη sora που σημαίνει ραβδί, το υποκοριστικό σοπάκι θα το λέγαμε ραβδάκι. Το χρησιμοποιούσαμε σε περιπτώσεις που ο ξυλοδαρμός ήταν ήπιος και... αγαπιοσάριος. Η... φοβερή λέξη ήταν η "λούρα". Εκ του "λώρος" (λουρί) που φαίνεται πως προσδιορίζει κάτι μακρύ και ευλύγιστο που μπορεί να τυλιχτεί (εξ ου και ο ομφάλιος λώρος ή το λουρί). Συνήθως... ξεφουρτισμένη κλάρα από μουριά ή λυγιά που ήταν ευλύγιστες. Σφύριζε στον αέρα και έσκαγε στο χέρι με πά-

ταγο, τούμπανο γινόταν από το βίαιον του πράγματος και το ελαστικόν που έπιανε την παλάμη από τη μια άκρη στην άλλη. Είχαμε όμως και άλλου τύπου ξυλοδαρμό, με τη... ρίγα. Από το ιταλικό rìga, δηλαδή το χάρακα. Συνήθως ξύλινος, σε έβαζε ο βασανιστής δάσκαλος να κρατάς το χέρι στα ίσια και ψηλά για να σε παίρνει στα γεμάτα με παράλληλη επαφή παλάμης και χάρακα. Για τις άλλες βιαιότητες μην το συζητούμε. Θυμηθείτε το "από το αυτί και στο δάσκαλο" για να καταλάβετε γιατί... μακρύνανε τα αυτιά μας. Θυμηθείτε το σβέρκωμα και ενδεχομένως το γεροντικό... αυχενικό σας από την πολύ σφαλιάρα (εκ του ιταλικού sfagliaaro), άλλως κατραπακιά ή καρπαζιά (αγνώστου προελεύσεως). Θυμηθείτε το μεσαιωνικής προέλευσης μπάτσο, ενδεχομένως από το ιταλικό bazza που ροδοκοκκίνιζε τα μάγουλα σαν της... μικρής Ολλανδέζας. Θυμηθείτε την παραλλαγή του ως... σκαμπίλι από το γαλλικό brusquembille. Τόσο βίαιο χτύπημα, όσο και το ανάλογο χτύπημα στο τραπέζι κατά

Εδώ θα το... φάει το σπακί του ο Βέγγος από τον Χατζηχρήστο, εκείνος που βάρανε κανονικά ήταν ο Παπαγιαννόπουλος. Πολύ σφαλιάρα και χαστούκι

το ομώνυμον χαρτοπαίγνιον. Εντάξει το ξύλο δεν βγήκε από τον Παράδεισο, απλώς κάποιοι δάσκαλοι φρόντιζαν να μας μάθουν στις ξένες γλώσσες πως νοείται ο... ξυλοδαρμός. Πλήν της (αρχαιοελληνικής προέλευσης) λούρας, του περίφημου... κατακέφαλου και του αγνώστου ετυμολογίας χαστουκιού (ή άλλως... φούσκου). Από όλα είχε ο... μπαξές (τούρκικης προέλευσης και αυτό), για να διαπιστώσουμε

παράλληλα και τον πλούτο της λαϊκής γλώσσας που ενσωματώνει δημιουργικά κάθε επιρροή. Σήμερα θα λέγαμε το περιεχόμενο και "διδασκαλικό μπούλινγκ". Και να μην ξεχάσουμε την αρχαιοελληνική απειλή "θα σε ραπίσω", τον αγνώστου ετυμολογίας ραβδισμό με άκαμπο ξύλο (ραβδί) "που σε πονεί και που σε παίρνει", και το εκ του τούρκικου perdah προερχόμενο μπερντάχι...

Παιχνίδια ομαδικά

Φωτογραφία με τη μακρὰ γαϊδούρα δανεική από το διαδίκτυο

Στα προηγούμενα κείμενα προσπάθησα να γυρίσω πίσω το ρολόι του χρόνου, εκεί στα παιδικά παιχνίδια. Η πρόθεση δεν ήταν οι τεχνικές λεπτομέρειες των παιχνιδιών, ούτε μια πλήρης καταγραφή όλων, άλλωστε με τόσο μεγάλο αριθμό θυμάσαι εκείνα που ήταν πιο συχνά ή εντυπωσιακά. Εξ άλλου ό,τι δεν βιώνεται δεν αναβιώνεται παρά μόνον ως καρικατούρα καθώς δεν υπάρχουν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκε και ο σκοπός τον οποίο υπηρετούσε. Το παιδικό παιχνίδι ήταν στοιχείο κοινωνικοποίησης στη γειτονιά, δεν είχε κόστος και σπνόνταν με καθόλου ή απλά υλικά, απαιτούσε έναν αριθμό παιδιών και τη συνεργασία μεταξύ τους για να στηθεί. Δεν ήταν το ίδιο παντού, από γειτονιά σε γειτονιά ανάλογα με τις ηλικίες, τη σύνθεση σε αγόρια – κορίτσια και τις προτιμήσεις έπαιζαν διαφορετικά παιχνίδια. Εννοείται βεβαίως πως υπήρχαν τα κοινά με το

κυνηγιτό, το κρυφό, την αμπάριζα που στήνονταν στο λεφτό αρκεί να υπήρχε... όρεξη και επαρκής αριθμών παικτών. Οι μεγαλύτεροι έπαιζαν με... τζόγο νομίσματα με τρούπες, άντε και κανένα πεννηνταράκι. Γουβίτσα που έδινε και έπαιρνε τις ημέρες με... κάλαντα που κυκλοφορούσε πολλή πενταροδεκάρα ως “έπαθλο” για το νυχτερινό κρύο που τρώγαμε για να τις μαζέψουμε. Τοκάκι με ένα κουτί (συνήθως από μπελντέ που ήταν και ψηλότερο) και πλαναδήρες (μεταλλικά στρογγυλά αντικείμενα από μηχανήματα) ή πλακουτσές πέτρες. Κατά την αστυνομικό ορολογία “τεχνικά παίγνια” διαχωριζόμενα από τα τυχερά. Οι πιο μικροί ομάδες με πλακουτσές πέτρες, κουτσό στα τετραγωνάκια με την κιμωλία, σκοινάκι με την τριχιά των τετράποδων και ό,τι μπορούσε να επινοήσει η φαντασία από το κόκκαλο – ξεκόκκαλο μέχρι την πινακωτή, το κορόιδο, τη... μακρὰ γαϊδούρα και βάλε. Διαγωνιστικά οι

σακοδρομίες (μέσα στα τσουβάλια) και οι αυγοδρομίες (με το κουτάλι στο στόμα και μέσα σε αυτό το αυγό) σε αποστάσεις αναλόγως της ηλικίας που ήταν θέαμα και για τους μεγαλύτερους της γειτονιάς. Ατομικά το καρέλι, μια ρόδα να τη δέρνεις με το ξύλο ή την ειδική μεταλλική κατασκευή για να κρατιέται το ίσο. Και το πατίνι με ξύλα και ρουλεμάν, προνόμιο των παιδιών με συγγενείς πάσης φύσεως μα-

στόρους. Ομαδικά το τόπι, στην αρχή από κουρέλια, μετά ήρθαν τα πλαστικά, προπόνηση στους χωματόδρομους που γίνονταν μικρά γήπεδα. Και πολεμικά παιχνίδια ανάμεσα στις γειτονιές, πετροπόλεμος, ο τόπος ήταν γεμάτος τότε και οι αφορμές ακόμη και για... την πλάκα. Όλα αυτά να τα αναπαραστήσουμε ή να τα περιγράψουμε μπορούμε, να τα αναβιώσουμε όχι....

Το “τόπι” στην εποχή μας

“Κάτσε χάμου ρε!”. Ποδοσφαιρική κραυγή από την “κερκίδα” για να κάνει ο παίκτης τον... ψόφιο κοριό και να κερδίσει χρόνο, το θυμήθηκα σήμερα το βράδυ “σκοτώνοντας” την ώρα με τηλεοπτικό τόπι. Τόση ξάπλα που τα 5 λεπτά καθυστέρησης έγιναν 8. Την σήμερα εποχή πολλά τα λεφτά, τα παλιά τα χρόνια η επιθυμία της (ποδοσφαιρικής) κοινωνίας για “νίκη”. Πρέπει να ήμουν 5-6 χρονών όταν πήγα για πρώτη φορά γήπεδο στο Νησί. Ο Αντρέας, εκ των σπιτονοικοκυραίων, φανατικός Παναθηναϊκός τα νεότερα χρόνια, τότε έπαιζε στον Ολυμπιακό Μεσοίνης αν δεν με γελάει η μνήμη. Ιστορικά αρκετά συχνά το Νησί είχε δύο ομάδες, σταθερά ο Πάμισος και κατά καιρούς άλλη μια ομάδα. Με πρώτο τον θρυλικό προπολεμικό Αχιλλέα. Το γήπεδο “πυρήνας” του σημερινού σταδίου, ένα ίσιο σύρμα για περίφραξη. Αμα έβρεχε γλίτσα γύρω-γύρω, πάτωνες στη λάσπη. Σκηνές απείρου κάλλους, η εποχή της αθωότητας, του ποδοσφαιρικού ρομαντισμού αλλά και της βαρβαρότητας κατά περίπτωση. Αφού πήρα το “βάπτισμα” με τον Αντρέα και μου άρσε, κάποια στιγμή άρχισα να πηγαίνω με τον πατέρα αλλά και γείτονες. Είχα αλλάζει σπίτι, έμενα στου Μουτρουζάνου κατά την πανηγυρίστρα. Στον Πάμισο ο Νώντας, τον κυνήγαγε ο πατέρας του να κάνει και κανένα μεροκάματο στα χωράφια τους στο βάλτο. Από κάτω ο Παναγιώτης ο Θωμόπουλος και λίγο πιο κάτω απέναντι ο Παναγιώτης ο Λεκαδίτης. “Ποδοσφαιρογειτονιά”, φτωχοί και

καλοί άνθρωποι, μια οικογένεια, από το ένα σπίτι στο άλλο. Πιτσιρικομάνι στη γειτονιά, ένας δρόμος έφτιαχνε δυο ομάδες για φιλικό με πολεμικούς όρους. Τότε ο δρόμος κατά την πανηγυρίστρα και η προέκτασή του ήταν χωμάτινος. Το χειμώνα για να πάμε σχολείο βγαίναμε την Καπετάν Κρόμπα με... σκαφίδα που έσερναν οι μεγαλύτεροι Θωμοπουλαίοι, το καλοκαίρι σκόνη του διαβόλου. Ποδοσφαιρικό γήπεδο ο δρόμος, τόπι για τις ανάγκες του σπόρ. Κουρέλια τυλιγμένα σε σχήμα σφαίρας, ξυπολιά και κλωτσιές με το... μύτο (τα δάχτυλα τεντωμένα). Τρεις κόρνες ένα μπέναλτι καθόσον δεν υπήρχε πλάτος για κόρνα, αράουτ (εκ του άουερ άουτ μάλλον) τουτέστον πλάγιον άουτ, το “γήπεδο” κατηφορικό και γινόταν ένας χαμός τον οποίο απολαμβάναμε οι μικρότεροι. Στο “κανονικό” γήπεδο, ιστορίες αξέχαστες. Σε έναν αγώνα με τον Εθνικό ο διαιτητής σφύριξε πέναλτι υπέρ του Παμίσου. Ο μπάρμπα Βασίλης ο Χρονόπουλος αν θυμάμαι καλά (ο βιβλιοπώλης, μακρινός συγγενής) είχε σχέσεις και με τον Πάμισο και με τον... Αγιώργη του νεκροταφείου. Από τον οποίο έπαιρνε μια καρέκλα σκηνοθέτη και παρακολουθούσε τους αγώνες εκ του σύνεγγυς. Οπότε πήρε την καρέκλα, κάθισε έξω από τη μεγάλη περιοχή και απόλαυσε την εκτέλεση του πέναλτι πανηγυρίζοντας για το γκολ. Η Καλαμάτα είχε και... ΠΑΟΚ, μάλλον αν έχω καταλάβει καλά το “Κ” σήμαινε “Καρέλια” ή τέλος πάντων έπαιζαν καπνεργάτες. Είχε έναν τερματοφύλακα που όταν τράβαγε

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

Ο Πάμισος Μεσσηνίας γύρω στα 1960. Από αριστερά, όρθιοι: Παπαγιάννης, Καραμπέτσος, Λεκαδίτης, Παναγιωτόπουλος (Νώντας, Μουτροζάνος), Τσίκινης, Παπαγιαννόπουλος. Καθιστοί: Θωμόπουλος, Τσάμης, Μπακανδρέας, Λεκατσάς, Τσαφατίνος (Κατσάκος) - Η... μισή ομάδα γείτονες]

κανένα ξεγερεμένο μπλοζόν... του έφεψαν τα νεφρά. Και έτρεχαν οι του... ιατρικού τήμ (της χειροπρακτικής δηλαδή), τον άρπαζαν από τη μέση και με κάποιες κινήσεις τα... έφερναν στην θέση τους. Από τις κουβέντες στη γειτονιά και το σχολείο μου είχε μείνει το όνομα "Λεκατσάς" συνδυασμένο με την χρυσή εποχή για την ομάδα. Και ένας αγώνας με τον Παναθηναϊκό που τάχωναν στο Νησιώτη διαιτητή γιατί αδίκησε τον Πάμισο.

Και ο Όμιλος της Καλαμάτας (συγχώνευση ομάδων) που διαβάζαμε για την πορεία του στην "Ομάδα" την οποία έφερνε στο σπίτι ο Παναγιώτης ο Θωμόπουλος και διαβαζόταν ως... ποδοσφαιρικό ευαγγέλιο. Στην αλλαγή γειτονιάς, στο γουρνοπάζαρο είχα γείτονα το Στάθη τον Τσάμη. Ο πατέρας του ο μπάρμπα

Χρήστος στο καφενείο-παντοπωλείο που διατηρούσε, είχε κορνιζάει μια μεγάλη φωτογραφία του με αθλητική στολή και την είχε κρεμάσει στον τοίχο απέναντι από την είσοδο και δίπλα στο ραδιόφωνο που του κρατούσε ολημερίς συντροφιά. Από αυτό άκουσα για το ναυάγιο στη Φαλκονέρα, όταν με έστειλαν να ψωνίσω κάτι για το σπίτι. Και μετά μεγαλώσαμε, παίζαμε και εμείς μπάλα ("Ματσόλα" - εκ του ιταλού αστέρα - το παρατσούκλι που μου είχε κολλήσει ο μικρός αδερφός του Παναγιώτη, ο Αντρέας Θωμόπουλος), πηγαίναμε πιο πολύ στο γήπεδο, μερικές φορές ακολουθούσαμε την ομάδα. Ιστορίες ατελείωτες που τις γνωρίζουν καλύτερα οι άνθρωποι που τις έζησαν από μέσα. Και θα είχε πολύ ενδιαφέρον κάποια στιγμή να τις γράψουν...

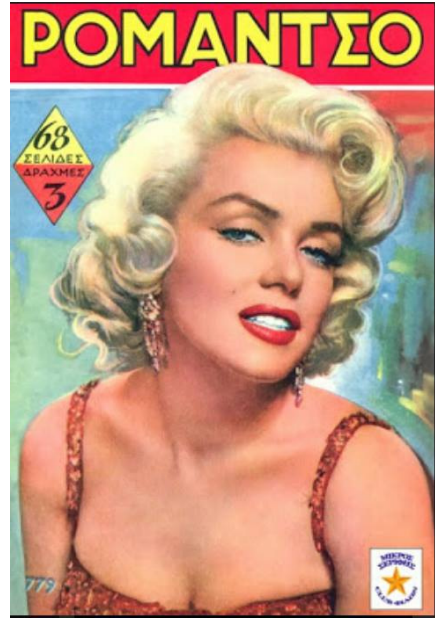

Ψηφίδες
από τη ζωή

Αλφαβητάρι το... περιοδικό

Το "ΡΟΜΑΝΤΣΟ" για άλλους είναι μακρινή ανάμνηση των παιδικών χρόνων με ωραίες γυναίκες στο εξώφυλλο, για μένα όμως είναι το πρώτο μου... αλφαβητάρι. Από αυτό έμαθα να διαβάζω και να γράφω πολύ πριν πάω σχολείο. Το οφείλω στον μικρό αδερφό του πατέρα μου, το θείο Γιώργο που "ρίζωσε" και έζησε όλα του τα χρόνια στο γενέθλιο τόπο, στο Φαρμίσι (το οποίο ακατανοήτως μετονομάστηκε σε Αίπεια). Νεαρός στην ηλικία όταν ήμουν πιτσιρικάς και έβγαζα πολλές ημέρες τα καλοκαίρια στο χωριό, είχε ντανιασμένα τα περιοδικά. Εφθάναν στο χωριό με τον ταχυδρόμο κάθε Τετάρτη, καθόσον συνδρομητής. Αλλά με... συνεταιρισμό, το μοιραζόταν με έναν φίλο του τον οποίο θυμάμαι με το παρατσούκλι ως "τσολιά". Μην φαντασθείτε κανέναν... εύζωνο τη φρουράς, στο 1, 20 με τα χέρια ψηλά ολίγον στρογγυλός και εξ ου και το παρατσούκλι. Καλός πατριώτης, στο (επίσης) μισό - μισό της κολιτσίνας στου Σκαρτσίλη, είτε κέρδιζε αυτός είτε ο θείος Γιώργος το παιχνίδι, εγώ έτρωγα... ολόκληρο το λουκούμι. Και μισό - μισό σήμαινε ότι ο καθένας έπαιρνε τον καφέ του και το έπαθλο του παιχνιδιού ήταν μισό - μισό το λουκούμι: Το μοιράζονταν αλλά το πλήρωνε ο... χαμένος. Μιλάμε για... πολυτέλειες ασύλληπτες. Το περιοδικό λοιπόν ερχόταν και όπως φαίνεται από το εξώφυλλο που είναι (με έναν συγκριτικό υπολογισμό) πριν το 1960, κόστιζε 3 δραχμές. Το έπαιρνε ο "τσολιάς" και πλήρωνε 1 δραχμή. Το κράταγε τις μισές ημέρες και μετά το έπαιρνε ο θείος Γιώργος που πλήρωνε 2 δραχμές αλλά του έμενε το... χαρτί. Ήταν απαραίτητο για να διπλώνει τα σταφύλια ώστε να μην στραπατσarisτούν όταν τα ντάνιαζε στο πούργι. Ενα πούργι από τη μια πλευρά, άλλο ένα από την άλλη... πισσοκάπουλα στο ποδήλατο και ορθοπεταλιά για τη λαϊκή της Καλαμάτας. Δέκα χιλιόμετρα δρόμος και στην ανηφόρα του Ασπροχώματος ξεκαβαλίκευμα και... σπρώξιμο στο ασήκωτο βάρος. Χάζευα τα περιοδικά και τις εικόνες

τους, δεν με ενδιέφεραν τα εξώφυλλα αλλά τα σχέδια στο εσωτερικό και τα σκίτσα του Αρχέλαου. Με τους "βαρελόφρονες" που έβλεπα τα βράδια στο Νησί να... πιάνουν τις κολώνες. Ολοι φορούσαν έναν κούκο (στις γελιογραφίες και τη ζωή) και από τότε μου κινούσε την περιέργεια πως γίνεται τη νύχτα να φοράνε κούκο. Μετά από πολλά χρόνια όταν ήμουν φοιτητής, ρώτησα έναν "βαρελόφρονα" στο Νησί μια νύχτα που γυρίζαμε και οι δύο... ψάχνοντας για το κονάκι μας: "Μα γιατί φοράς κούκο νυχτιάτικα;". Και η απάντηση: "Ρε μεγάλε τον βλέπεις τον γλόμπο στην κολώνα, που να πάρω τα ίσια μου χωρίς κούκο, με στραβώνει, σαν ήλιος μου φαίνεται". Και έπανε την κολώνα μην του φύγει όπως ακριβώς στα σκίτσα του Αρχέλαου.

Από τις εικόνες που χάζευα, περάσαμε στα γράμματα. Και δώστου ο θείος Γιώργος να επαναλαμβάνει ένα ολόκληρο καλοκαίρι τα γράμματα που έβλεπα στον τίτλο του περιοδικού και τους τίτλους των θεμάτων. Και εγώ να συλλαβίζω και να σκαλίζω γράμματα. Νομίζω ότι τα έμαθα ικανοποιητικά...

Πρακτική ιατρική

Κάποτε όταν ήμασταν πιτσιρικάδες όλα τα λέγαμε... γρίπη. "Είναι γριπωμένος", "έχει θέρμη", "είναι κρυωμένος", "έχει τα λαιμά του" και πάει λέγοντας. Πρακτική ιατρική, στο γιατρό έφτανες αν το πράγμα πήγαινε... στο αμίν. Στον πυρετό κουκούλα στο πάπλωμα για τις κρυάδες, σκονάκι και αναμονή να περάσει η (άγνωστη και ως λέξη) ίωση. Σκονάκι = δηλητήριο. Τότε τα φάρμακα διπλώνονταν σε ένα χαρτάκι (εξ ου και το όπλον των... αντιγραφών στα διαγωνίσματα). Το έφτιαχνε ο σπετσέρης (κατά πως έλεγαν το φαρμακοποιό οι γεροντότεροι) που είχε όλα τα σύνεργα και ήταν φαρμακοποιός κατά πως λέει η λέξη (κυριολεκτικά) και όχι... φαρμακοπώλης (με όλο το σεβασμό για την επιστήμη αλλά αναγκαίο για την αντιδιαστολή). Σε ένα μεγάλο κουτάλι έβαζαν τη σκόνη, πρόσθεταν όσο γινόταν περισσότερο προσεκτικά το νερό, το ψιλοανακάτευαν και έφθανε η ώρα της δοκιμασίας. Με τη μια κάτω, ένα ποτήρι νερό... να πάνε κάτω τα φαρμάκια, ξέπλυμα του κουταλιού, ασθενέστερη δόση δηλητηρίου και άλλο ένα ποτήρια για να... στανιάρεις. Αν ήσουν τυχερός και το άντεχε η τσέπη του γονιού, ένα κομμάτι κάντιο από το ζαχαροπλαστείο ερχόταν να γλυκάνει την πίκρα (κρυσταλλωμένη σε ευμεγέθη καραμέλα ζάχαρης, σε γαλάζιο χρώμα τις θυμάμαι. Από εκεί και το ζαχαροκάντιο στα ακατάληπτα κάλαντα). Παυσίπονα, αντιβιοτικά για κάθε πρόβλημα υπήρχε και το σκονάκι. Συνήθως σε συνεννόηση με το φαρμακοποιό, ενίοτε με τη συμβουλή γιατρού. Πιτσιρικάς κάπου στα 5 είχαν την πλέον οδυνηρή δοκιμασία με σκονάκι που μου έδωσε ο σπετσέρης από του Μουσταφάμπασα (έτσι το έλεγε η γιαγιά μου που πήγε να το φέρει με τα πόδια) όταν πλάκα στην πλάκα με είχαν... σουρώσει σε γάμο στη Στέρνα. Και χωρίς συνοδευτικό... κάντιο.

Αν η οικογενειακή σύσκεψη διαπίστωνε... κρουολόγημα, έπεφτε βεντούζα. Μάστορας ο πατέρας μου, έβαζε στη σειρά τα κρασοπότηρα,

στην άκρη του πηρουνιού κάρφωνα σφιχτά βαμβάκι, το πότιζε με (μπλε) οινόπνευμα και άρχιζε η διαδικασία: Το φλεγόμενο πηρούνι μέσα στο ποτήρι όσο να ζεσταθεί και "σφίνωμα" στην πλάτη, 4-5 ποτήρια μαζί, ταχυδακτυλογηγικές κινήσεις, το "πλοπ" σύννεφο (ο θόρυβος του ποτηριού που "αφαιρείται" από το σώμα), εναλλαγή ποτηριών και θέσεων. Στο τέλος απίστευτη ανακούφιση από την υπεραιμία που είχε δημιουργηθεί, κουκούλωμα και ύπνος βαθύς.

Στις πιο βαριές περιπτώσεις "κοφτές βεντούζες", αποτρόπαιη πρακτική: Με ένα ξυράφι χάραζαν σε βάθος 1-2 χιλιοστών το δέρμα και έκαναν αφαίμαξη μιας ποσότητας αίματος βοηθώντας στην καλύτερη κυκλοφορία του. Σας πιάνει σύγκρυο αλλά το ίδιο παθαίναμε όλοι ως "θύματα" η θεατές.

Από τον Ιπποκράτη η χρήση της βεντούζας, επανέρχεται τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο των εναλλακτικών θεραπειών όπως τις χαρακτηρίζουν εκείνοι που τις εφαρμόζουν, κάποιοι κάνουν χρυσές δουλειές. Τις βδέλες για τους πόνους στην πλάτη και ως αντιπληκτικό καθώς... πίνουν αίμα δεν τις πρόλαβα "εν δράσει" αλλά και αυτές επανέρχονται ως εναλλακτική θεραπεία.

Και στο λαιμό τι κάναμε; Λαίμωμα! Εδώ να δείτε βασανιστήριο, κάποιες από τις μεγαλύτερες γυναίκες της γειτονιάς γνώριζαν το "άθλημα" και επιδίδονταν με επιτυχία. Αν δεν με απατά η μνήμη μου, στη γειτονιά που μέναμε το "λαίμωμα" γνώριζα η Ρωμανίνα (Ρωμανού) και η Χαρλέπαινα (Χαρλέπα). Στην άκρη του δείκτη ή στην άκρη ενός κουταλιού ένα κομμάτι βαμβάκι εμποτισμένο με σκούρο ιώδιο και ημίχοντρο αλάτι. Η μασέλα σε πλήρη διάταση και η "γιατρέσσα" έχωνε το βαμβάκι μέχρι τις αμυγδαλές, ζούλαγε τις φουσκάλες και έσπαγε το πύον, τις άλειφε και η πρώτη φάση του μαρτυρίου τελείωνε με την αντισηψία. Και μετά η δεύτερη φάση γαργάρες με διάλυμα νερού, ιωδίου και

ψιλού αλατιού. Η αλήθεια είναι ότι από τότε αρρώστησα από αμυγδαλές μια φορά πριν από 30+ χρόνια. Ίσως τυχαία αλλά μου έχει μείνει στη σκέψη η αποτελεσματικότητα της μεθόδου.

Για το βήχα ζεστά, συνήθως φασκόμυλο. Στα δικά μας υψόμετρα δεν υπήρχε τσάι αλλά το φασκόμυλο αφθονούσε, όπως και το χαμομήλι. Το οποίο είχε αντιαλλεργικές ιδιότητες (αντί κολλυρίου στις επεφυκτιτίτιδες και γενικά στις δερματικές ενοχλήσεις) και "μαλάκωνε" στο στομάχι αν είχε βαρύνει για κάποιο λόγο.

Για τη διάρροια που συνήθως συνόδευε τις "γρίπες" κλασικά καφές διαλυμένος σε λεμόνι και λαπάς με λεμόνι, να τον κόβεις με το μαχαίρι).

Και επειδή όλα και κάτι στραμπουλάγαμε πηδώντας σαν κατσίκια δεξιά και αριστερά, υπήρχε και η "Αρμένισα" με τα καταπλάσματα αλλά και τη χειροπρακτική. Κάπου εκεί στα Καρντασείκα αν δεν με απατά η μνήμη μου, έλεγαν πως τα κατάφερνε και με τα σπασίματα αλλά ευτυχώς... δεν μου έτυχε.

Στα πιο περίπλοκα φθάναμε και στην Καλαμάτα. Η μάνα μου θυμάται τη Ροβολήνα κάπου στον Αγιώργη που με έφερνε πιτσιρικά για να θεραπεύσει το... σάγριο στο κεφάλι. Και τα κατάφερε σε τέτοιο βαθμό που το θυμάται ακόμη η... (τερτράκις) δισηγεγονούχος γιαγιά. Και το θυμάται σωστά καθώς το διασταύρωσα εκ των υστέρων από τον εγγονό της "Ροβολήνας" (Ροβολή δηλαδή).

Θα μου πείτε τώρα, μα δεν υπήρχαν γιατροί;

Υπήρχαν και παρα-υπήρχαν. Όμως η βαθιά ριζωμένη παράδοση της πρακτικής ιατρικής προηγείτο της... προσφυγής στο γιατρό. Και τα γιατροσόφια πήγαιναν σύννεφο, ο πατέρας μου και αν είχε πει... τόνους από ρόφημα αγριάδας για τα νεφρά, αλλά δυστυχώς μόνον με προσωρινό αποτέλεσμα. Ο Κολοκάθης από την Πυλία έμεινε στη μνήμη μου ως η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση πρακτικής ιατρικής με βάση την εμπειρική βοτανολογία. Και φυσικά θα έφερνε μαζί του την πείρα των προηγούμενων γενιών.

Και από "παιδικές ασθένειες" άλλο τίποτα. "Βασιόνα" στην πρώτη δημοτικού (δαμαλισμός), ένεση στο αριστερό χέρι (συνήθως) κατά της ευλογιάς, σημάδι που κρατάμε εφ' όρου ζωής (γιαυτό και ο χαρακτηρισμός για κάτι που μας συνοδεύει σε όλη μας τη ζωή). Και μετά ανεμβολογία, παραμαγούλες, οστρακιά, ιλαρά, ερυθρά με αντιμετώπιση στην τύχη και με παραδοσιακές πρακτικές. Το μόνο που θυμάμαι από αυτές τις παιδικές περιπέτειες ήταν μια από αυτές τις αρρώστιες που δεν έπρεπε να μπαίνει καθόλου φως. Μέναμε στου Γαλανόπουλου και ο πατέρας μου κόλλησε στα τζάμια αυτό το σκούρο μπλε χαρτί που βάζαμε ως εξώφυλλο στα τετράδια, για να μην μπαίνουν ούτε ακτίδες.

Αν σήμερα τα πιτσιρικάκια δεν πίνουν το φάρμακο με γεύση φράουλας ενδεχομένως για λόγους ψυχολογικούς, φαντασθείτε το μαρτύριο με το σκονάκι. Και την απόσταση στις αντιλήψεις για την υγεία και την αντιμετώπιση νοσογόνων καταστάσεων...

Όταν έβρεχε ακατάπαυστα

Εκείνα τα χρόνια έριχνε νερό, πολύ νερό. Τον Αύγουστο να δείτε καταιγίδες. Ποτάμια αγριεμένα και θολά να κατεβάζουν δέντρα ξεριζωμένα κατά πως λέει το δημοτικό άσμα. Χειμάρρους να πηδάνε στα αλώνια και να παίρνουν μαζί τους τη σκεπασμένη σταφίδα. Αλαφιασμένους ανθρώπους να τρέχουν μήπως

καταφέρουν να κάνουν κάτι για να μην χαθεί το βιός τους. Χωριά ολόκληρα να κλαίνε για την καταστροφή. Και αργότερα το Σεπτέμβρη τα “πρωτοβρόχια” που άνοιγαν το “χορό” των ετήσιων βροχοπτώσεων. Στο Νησιώτικο πανηγύρι τότε τάμα, άμα δεν έριχνε νερό κοντεύαμε να... πάρουμε για κακό. Και όταν ξεκίναγε κάτι

χρονιές δεν σταμάταγε με τίποτε. Τότε η βροχή είχε “μυρουδιά”. Εκείνη της πρώτης χωματίλας που ξέχασαν ή δεν μύρισαν ποτέ οι άνθρωποι της πόλης. Σε δρόμους χωμάτινους και κατηφορικούς που σχημάτιζαν γράνες. Αυλές, κήποι και χωράφια ρουφούσαν νερό και “αρωμάτιζαν” τον αέρα. Μέχρι να ρουπώσουν, από εκεί και ύστερα η βροχή γινόταν βασιανιστική. Γαλότσες για τις λάσπες και τις λακκούβες, κοιτάγαμε όταν νύχτωνε να δούμε που γυαλίζει το λιγοστό φως της ηλεκτρικής για να μην μουσκέψουμε στις “λούμπες”. Οχι που... κάναμε βόλτες βέβαια αλλά όλο και κάποια δουλειά θα έπρεπε να κάναμε. Να πάρουμε κάρβουνα, να πάμε κάτι στη γειτόνισσα, να επιστρέψουμε στο σπίτι από κάποιο άλλο της γειτονιάς, να ειδοποιήσουμε για κάτι τον πατέρα στο καφενείο, μέχρι το μπακάλικο για κάτι που ξεχάσαμε ή για κάρβουνα, στην πλατεία να πάρουμε κανένα... χωνάκι λουκουμάδες με μέλι, κανέλλα και καρύδι. Μαύρα σκοτάδια αλλά κυκλοφορούσαμε άφοβα και μόνοι μας πιτσιρικάδες. Μόνο τους “αράπηδες” φοβόμασταν και τα “φαντάσματα” που την έστηναν σε... προκαθορισμένα σημεία των διαδρομών που περνούσαμε... περικοπά ή τρέχοντας με τα πόδια να βαράνε στο κεφάλι. Αποκυήματα φαντασίας, πλάκες αλλά και παρανομίες πίσω από κάθε σημείο που παραμόνευε το υπερφυσικό. Μερικές φορές οι αφηγήσεις ήταν τρομακτικές με φανταστικές ιστορίες που σου... σπκωνόταν η τρίχα κάγκελο, περπάταγες και άκουσες το άλογο να σε... κυνηγάει. Άνθρωπο δεν φοβόμασταν, μόνο τα δημιουργήματα της φαντασίας του. Όταν σταμάταγαν τα αστραπόβροντα, νανούρισμα της βροχής με το πύρι-πύρι στα κεραμίδια και τους τσίγκους. Και με το φως της μέρας σχολείο, που ομπρέλες, περιμέναμε να κόψει για να φύγουμε είτε για είτε από το σχολείο. Δεν κάναμε και χιλιόμετρα, αν και κάποιες φορές μας έπεφτε λίγο μακριά. Πιάναμε και κανένα τοίχο προφυλαγμένο με τσίγκο, αποφεύγαμε τους ρέχτες για να μην μας... καταβρέξουν, καμιά φορά επιστρέφαμε μουσκίδι. Νερό, πολύ νερό όλο το φθινόπωρο, το χειμώνα και την άνοιξη. Αμα ξεκίναγε στο

Νησί, ξέχναγε να σταματήσει. Κάπως έτσι η λαϊκή σοφία αποφάνθηκε ότι “στον καταραμένο τόπο Μάη μήνα βρέχει”. Και δημιουργήθηκε το ανέκδοτο με το μικροπωλητή που ήρθε στο πανηγύρι και δεν μπόρεσε να στήσει παράγκα από την πολλή βροχή, επανήλθε την άλλη χρονιά και έπεσε σε βροχή με αποτέλεσμα να αναρωτηθεί γιατί δεν... σταμάτησε καθόλου η βροχή από τότε που έφυγε. Μιλάμε για φυσιολογικές καταστάσεις που τη βγάζαμε... εσωκλειστοι στη διαδρομή σπίτι – σχολείο, σχολείο – σπίτι με μικροαποκλίσεις στις... ημερήσιες διαδρομές. Γιατί ήταν και κάτι μέρες άγριες με εκείνα που λένε “έντονα καιρικά φαινόμενα” για να δικαιολογήσουν τις αμέλειες. Να φουσκώνει ο Πάμισος και ο ρυάκας, να χρειάζεται... σκαφίδα για βάρκα ώστε να φτάσεις σε βατό σημείο, να πλημμυρίζουν ισόγεια και υπόγεια, να πηδάνε τα νερά από τα φρεάτια των λιγοστών αγωγών ομβρίων. Να χορεύει το κεραμίδι και να ζεις με την αγωνία μήπως μπάσει από κάπου, να βροντάνε ξεχαρβαλωμένα παράθυρα. Της... αποκάλυψης που λένε. Νερό, πολύ νερό εκείνοι οι χειμώνες. “Σαπίσαμε” λέγαμε τότε, όταν ο καιρός ήταν διαφορετικός. Γιατί τώρα τον πειράξαμε και... ανταποδίδει. Τιμεντώσαμε τα πάντα και ξεχάσαμε το βρεγμένο χώμα. Δεν αφήσαμε κανένα ελεύθερο δρόμο στο νερό της βροχής αλλά αυτό έχει μνήμη, πάει να βρει τον τόπο του, θυμώνει καθώς τον βρίσκει απαλλοτριωμένο, παρασύρει ορμητικά ανθρώπων έργα. Νερό, πολύ νερό εκείνες οι εποχές αλλά δεν “χάλαγε” και κανέναν. Είχαμε τον καιρό στα φυσιολογικά του με ψιχάλες, βροχές, καταιγίδες και διαλείμματα πλιοφάνειας με λαμπρότερο εκείνο των “αλκουονίδων”. Και όχι “κακοκαιρία” που έμαθαν να παπαγαλίζουν από τις τηλεοράσεις στην πρώτη μπόρα. Η ξηρασία χτυπάει για τα καλά την πόρτα μας προειδοποιούν τα “μικρά καλοκαιράκια” αλλά εμείς δείχνουμε να “λατρεύουμε” την επικίνδυνη παράταση της ανομβρίας. Και όταν αγριεύει ο καιρός με “ακραία” φαινόμενα κοιτάζουμε τα δελτία καιρικού και σταυροκοπιόμαστε να σκάσει μακριά από εμάς το βαρομετρικό, γιατί κάπου θα σκάσει...

Με το μαγκάλι

Μπορεί τα τελευταία χρόνια να έχουμε καλοκαιράκια διαρκείας, αλλά τα πράγματα δεν ήταν πάντα έτσι. Όταν είμασταν πιτσιρικάδες στο Νησί, οι βροχές άρχιζαν με το άνοιγμα των σχολείων και συνέχιζαν ακατάπαυστα μέχρι την άνοιξη. Και δίπλα ο βάλτος, σαπίζαμε στην υγρασία. Αντίδοτο το... μαγκάλι: Ένα στρογγυλό τσίγκινο βαθύ "ταψί" στηριγμένο

σε τρία πόδια που προσπαθούσε με τα κάρβουνα και την πυρήνα να ζεστάνει το χώρο. Σε πρώτη ζήτηση και τα ασημόχαρτα από τα τσιγάρα που τα άπλωναν πάνω από τα θερμαντικά στοιχεία για να επιβραδύνουν την καύση και να... επιμκύνουν την ψευδαίσθηση θαλπωρής με την εκπομπή θερμότητας. Μέσα και λεμονόκουπες μάλλον για να εξουδετερώσουν αναθυμιάσεις.

Κάθε τρεις και λίγο παρατάγαμε το μολύβι και κουκουλιάζαμε από πάνω για να ζεστάνουμε τα παγωμένα χέρια και καμιά φορά όταν θέλαμε να ζεστάνουμε και... ευαίσθητες περιοχές μπορούσαμε να βρεθούμε και μέσα. Δεν έφτανε βέβαια το χουνέρι, έπεφτε και το μπερντάχι για τη ζημιά. Και όταν ανατρεπόταν το καυτό μαγκάλι με τα κάρβουνα, τότε... καλύτερα να τα έτρωγες κατά τη λαϊκή σοφία. Τα τελευταία χρόνια το θερμαντικό αυτό μέσο νεκραναστήθηκε με την κρίση αλλά δυστυχώς με θανατηφόρα αποτελέσματα λόγω εκπομπής μονοξειδίου. Για κάποιους που αναρωτιούνται γιατί δεν είχαμε... γενοκτονία εκείνη την εποχή με την έκταση που είχε η χρήση του μαγκαλιού, η εξήγηση είναι απλή: Τότε τα περισσότερα σπίτια "έμπαζαν" από παντού αέρα. Το... στεγανό ήταν άγνωστο και το μονοξείδιο της ατελούς καύσης λόγω έλλειψης οξυγόνου ήταν περιορισμένο μέχρις ανύπαρκτο. Και τα κάρβουνα, προμήθεια μέρα παρά μέρα. Σχεδόν όλο το δημοτικό τη βγάλαμε στο... σαράι του Μουτρουζάνου, αυτό και αν ήταν... ευάερο. Και από τους... τσατουμάδες έμπαινε αέρας. Ξύλινο το πάτωμα αλλά το μαγκάλι το είχαμε σε μια "προσθήκη" μα τιμεντένιο δάπεδο και δεν υπήρχε κίνδυνος αλλά έμπαινες στο κρεβάτι

και νόμιζες ότι... κολυμπάς στην υγρασία. Είχα κρεωθεί με... 108 την προμήθεια σε κάρβουνο και πυρήνα. Συνήθως νωρίς τα βράδια με ένα μικρό καλαθάκι ειδικό για την περίπτωση, ομπρέλα και γαλότσα για να βαδίσω μέσα στη λασπουριά μέχρι του Μαρίνη ή του Λότση (κάπου 500 μέτρα) για να το γεμίσω και να επιστρέψω. Λιγοστοί ολιγοστών "κπρίων" γλόμποι στις κολώνες του ηλεκτρικού αν και όταν δεν είχαν καεί. Μετρημένοι στα δάχτυλα του χεριού άνθρωποι στους δρόμους, και κάποιοι μπεκρήδες με την κλασική τραγιάσκα της γελοιογραφίας για να μην τους... στραβώνουν οι γλόμποι. Τα φώτα στα σπίτια χαμηλά ή σβηστά, άντε να έφεγγε κανένα μπακάλικο ή καπνελιό στη διαδρομή. Με το καλαθάκι στο χέρι σε κατάσταση εγρήγορσης αν ακουστεί κανένας θόρυβος ή φανεί καμιά σκιά, που ξέρεις, κυκλοφορούσαν φαντάσματα και αράπιδες. Κάπως έτσι περνούσαν οι χειμώνες πριν τα σπίτια επιβάλουν και τα οικονομικά επιτρέψουν τη στόφα με ξύλα και αργότερα τη σόμπα πετρελαίου. Ούτε κοινόχρηστα, ούτε αυτονομίες, ούτε καυστήρες, ούτε συντηρήσεις, ούτε πετρέλαια, ούτε γκρίνιες. Ο καθένας το έλυσε κατά δύναμην και δυνατότητα...

Λουκουμάδες "μνήμη εποχής"

Τους μυρίζω από... χιλιόμετρα αν βοηθάει το αεράκι, πρώτη αίσθηση πως μπήκαμε για τα καλά στο φθινόπωρο: Λουκουμάδες! Δεν είμαι απολύτως βέβαιος για την ένταση της μυρουδιάς, μπορεί να είναι και η ιδέα μας ξέρετε καμιά φορά. Ναι, και η μνήμη... μυρίζει απίστευτα. Ο αγαπημένος φίλος Γιώργης Μαρκόπουλος πέρναγε έξω από το φούρνο του Καίσαρη μετά από χρόνια μετανάστης στο "κλεινόν άστυ" και του μύριζε... ξύλο που καιγόταν παρότι πλέον ο φούρνος ήταν "γερμανικός" κατά πως λέγαμε και μόνο ξύλο δεν έκαιγε. Του τόλεγε ο Προκόπης και δεν το πίστευε, μέχρι που πήγε και ρώτησε το Νίκο.

Στο ζαχαροπλαστείο του Αδαμόπουλου (των

αδελφών για την ακρίβεια) στο Νησί, στην ουρά όταν το επέτρεπε ο οικογενειακός... προϋπολογισμός. Ήταν φίλοι του πατέρα και ένα φεγγάρι γείτονες για την ερμηνεία της προτίμησης ανάμεσα στα τρία ζαχαροπλαστεία της πόλης (Βαλσαμάκη-Λαδά και Δελήγιωργα). Φίλοι πατριώτες μου θύμισαν και τον Ηλία Μπαχαρίδη που έφτιαχνε λουκουμάδες (σύμφωνα με ορισμένους τους καλύτερους) στη Φεσσά, δίπλα στον Σακελλαρόπουλου. Τότε οι λουκουμάδες είχαν... τρύπα. Επιανε ο μάστορας το ζυμάρι, έχωνε το δάχτυλο για να κάνει την τρύπα και το εκσφενδόνιζε στο καυτό λάδι. Και μετά η μερίδα στο ευμεγέθες χωνάκι από λαδόκολα με μέλι, καρύδι και κανέλα από πάνω.

Κάποιες φορές έφερνε ο πατέρας... αυτοβούλως. Ημουνα βέβαιος ότι είχε κερδίσει στην πρέφα, ήταν από τους κορυφαίους στην πόλη καθόσον μαθηματικά "τετράγωνος" και από μνήμη εκπαιδευμένος και δυνατός. Πλην όμως ως γνωστόν στατιστικώς στο παιχνίδι... δεν κερδίζεις ποτέ. Αλλοτε με... παραγγελιά: Κατέφθανα στη Λέσχη (μοναδικό κεντρικό καφενείο τότε) και με το άνοιγμα της πόρτας θύμιζε το "μες στους καπνούς και τις βρισιές". Κόσμος και λαός γύρω από τα μικρά μαρμάρινα τραπέζια, πρέφα θορυβώδης, τα καπίκια κάτω από την τσόχα που έπινε ένα μέρος του τραπεζιού. Υπήρχε και η απαγόρευση βλέπετε. Ο σερβιτόρος πηγαινοερχόταν στα τραπέζια, ξεφώνιζε από μακριά τους καφέδες με το που έπαιρνε την παραγγελιά (άντε τώρα να φτιάξεις έναν "πολλά βαρύ και όχι"), το ταμπής πίσω από το "παρathyράκι" άκουγε την παραγγελιά και έβανε το μπρίκι στη φωτιά. Και άμα δεν έπαιζαν πρέφα έπιαναν την πολιτική συζήτηση "χαϊμός κυρίου" κατά πως λέμε όταν τα πολιτικά πράγματα.. έπαιρναν φωτιά ακόμη και χειμώνα. Στο κεντρικό τραπέζι ο γέρο Κούτσικας, δήμαρχος τότε, με τον καφέ, την εφημερίδα και... μισή ασπρίνη.

Δεν είχε πονοκέφαλο, την έπινε από πεποίθηση ότι κάνε καλό. Είχε ένα καρφισάκι στο πέτο (να δείτε τι αποτυπώνει το παιδικό μυαλό και να... προσέχετε) και το έβαζε στην σχισμή με αποτέλεσμα να κόβεται ισομερώς στα δύο.

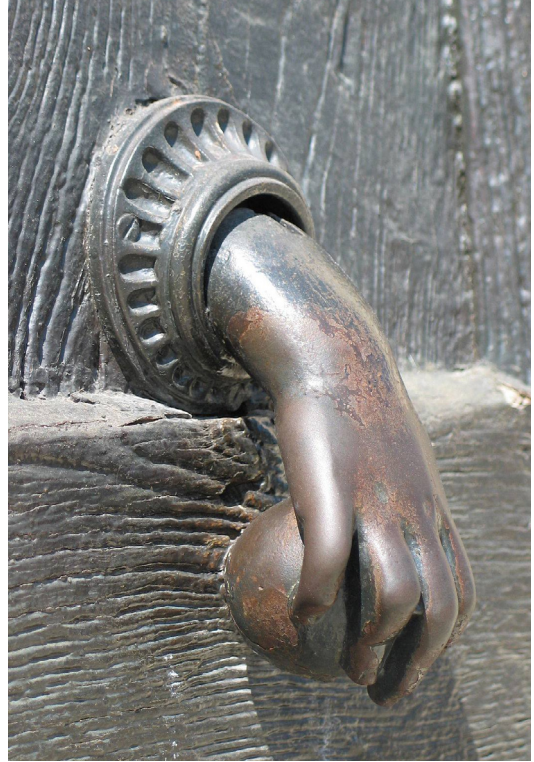
Εκεί λοιπόν τσίγκλαγα τον πατέρα για την παραγγελιά: "Με έστειλαν για λουκουμάδες". Στα 30-40 μέτρα ήταν το ζαχαροπλαστείο, χτύπαγα και κανένα τεμάχιο κάντιο στο όρθιο, οι λουκουμάδες στο κωνί και βολίδα για το σπίτι για να μην κρυσώσουν.

Μετά στην Αθήνα που αλλού; "Αιγαίον" στην Πανεπιστημίου με κάθε ευκαιρία αλλά και αυτό πριν λίγο καιρό έβαλε λουκέτο.

Τώρα τους φτιάχνουμε καμιά φορά το χειμώνα και στο σπίτι, χωρίς... τρύπα. Εξαιρετική γεύση, αγνά υλικά αλλά η μουρουδιά... είναι του ζαχαροπλαστείου: Στην Οθωνος στου Μπαλίκη, παλαιότερα στη Λεϊκών στο Coral, στην αγορά στου(τότε) Θαρουνιάτη. Και σε πολλά ακόμη σημεία στην Καλαμάτα. Αλλα μένουν, άλλα αλλάζουν, άλλα μετακομίζουν. Εκείνο που δεν αλλάζει είναι η αίσθηση του λουκουμά που πέφτει στο καυτό λάδι. Και φέρνει το φθινόπωρο για να προϋπαντήσει το χειμώνα...

Ρόπτρο και ζεμπερέκι

Ρόπτρο και ζεμπερέκι. Αντίθετα και όμοια, χρηστικά αντικείμενα μιας άλλης εποχής. Όταν δεν υπήρχαν ηλεκτρικά κουδούνια, θυροτηλέφωνα και... κινητά για να ειδοποιεί κανένας ότι είναι κάτω από το σπίτι και περιμένει να του ανοίξεις. Ρόπτρο της αρχαιοελληνικής προέλευσης και ζεμπερέκι δάνειο από τα τούρκικα. Το ρόπτρο κοσμούσε τα αρχοντικά (και τέλος πάντων τα πιο περιποιημένα σπίτια), κατά κανόνα ένα μπρούτζινο χερούλι που κρατούσε μια μπαλίτσα το οποίο κρεμόταν στερεωμένο στην ξύλινη πόρτα με τρόπο που μπορούσε να κινηθεί ελεύθερα. Και χτύπαγε σε ένα άλλο κομμάτι μπρούτζινο βιδωμένο στην πόρτα. Θόρυβος βαρύς και υπόκωφος, αντηχούσε στο σπίτι και... στη γειτονιά. Πιτσιρικάδες εκμεταλλευόμενοι το σκοτάδι ή το ημίφως των γλόμπων της ηλεκτρικής εταιρείας, μέσα στη σιγαλιά (δεν υπήρχαν ούτε αυτοκίνητα στο δρόμο, ούτε τηλεοράσεις στα σπίτια) αρχίσαμε να βροντάμε τα ρόπτρα απανωτά με δύναμη και για λίγο χρόνο, ξεπετάγαμε από την πουχιά (ή και τον ύπνο) τους νοικιάρηδες, όταν ακούγαμε κανένα εσωτερικό θόρυβο γινόμαστε λούπηδες και χανόμαστε στο σκοτάδι. Πρέπει να είχαμε φάει πολλά μπινελίκια αλλά που να τα ακούσουμε, βρισκόμασταν ήδη... εκτός βολής όταν ο νοικοκύρης διαπίστωνε ότι δεν ήταν κάποιος βιαστικός επισκέπτης αλλά θορυβούντες ενοχλητικοί πιτσιρικάδες. Στα αρχοντικά με τα σκαλάκια και τα μάρμαρα, στο πρώτο σκαλί ήταν πακτωμένο και το ποδόμακτρο. Εκείνες τις εποχές οι δρόμοι ήταν χωμάτινοι, τις βροχερές ημέρες τα παπούτσια γέμιζαν λάσπη και τα αρχοντικά... δεν την σήκωναν. Ετσι στο πρώτο σκαλί βρισκόταν σταθεροποιημένο και κάθετα σε αυτό ένα κομμάτι σίδηρο, στο οποίο ο επισκέπτης θα έπρεπε να αφήσει τις... λάσπες σέρνοντας τις σόλες των παπουτσιών πάνω σε αυτό. Καθάριζαν τα παπούτσια, χτυπούσαν το ρόπτρο και ο σπιτονοικοκύρης άνοιγε την πόρτα με έναν μηχανισμό από τον όροφο του

κτηρίου που τραβούσε το σύρτη.

Το ζεμπερέκι των πιο φτωχικών σπιτιών, ένας σιδερένιος μηχανισμός της ξύλινης πόρτας, με χερούλι και “δάχτυλο” απέξω από το ένα φύλλο της, που ανασήκωνε ένα εσωτερικό οριζόντιο σίδηρο το οποίο μάγκωνε σε μια σιδερένια υποδοχή στο άλλο φύλλο και κρατούσε την πόρτα κλειστή. Ενας εσωτερικός σιδερένιος σύρτης εξασφάλιζε ότι δεν θα ανοίξει η πόρτα όταν δεν ήθελες. Πάταγες το “δάχτυλο” διαδοχικά, ανεβοκατέβαινε το οριζόντιο σίδηρο και χτυπούσε στην υποδοχή κάνοντας έναν μεταλλικό θόρυβο “γράμπα, γρούμπα, γράμπα, γρούμπα”. Από εκεί έμεινε η έκφραση “γραμπαρίζεις” που σημαίνει κάνεις θόρυβο (μεταλλικό συνήθως). Αμα δεν άκουγε η νοικοκυρά ο επισκέπτης βάραγε με την παλάμη την ξύλινη πόρτα, έμπηγε και καμία φωνή “μωρή Βασίλω”

και δώστου το ζεμπερέκι μέχρι να ανοίξει ή να φύγει... απελπισμένος. Από εκεί βγήκε και η πολιτική έκφραση “ζεμπερεκάδες”. Σήμερα θα τους λέγαμε “ψηφοθήρες” (των δημοτικών εκλογών συνήθως), γύρναγαν όλη τη νύχτα για να μην τους δουν οι... αντίπαλοι που πηγαίνουν. Και δώσου γραμπάνισμα στην πόρτα με το ζεμπερέκι, νυχτερινή συναυλία για μέταλλο. Σταυρωμένα ψηφοδέλτια στην τσέπη, έτοιμοι να τάξουν λιμάνι στο βουνό, να υπενθυμίσουν το (ατομική ή ομαδικό) ρουσφέτι, να

θυμηθούν τη συγγένεια (ακόμη και τη φιλία με το... μακαρίτη) και ό, τι μπορούσε να σκαρφιστεί η πονηρία των σταυροθήρων. Στα... εύθυμα της ιστορίας οι περιφερόμενοι... βαρελόφρονες που χτύπαγαν όποια πόρτα... έμοιαζε με τη δική τους την οποία κάποιες φορές εύρισκαν αμπαρωμένη. Οπου “αμπάρα” ο σιδερένιος σύρτης που έπαινε από πίσω και έπρεπε να την... γκρεμίσεις για να μπείς μέσα.

Σκηνές από ταινίες εποχής που παρήλθε ανεπισημασμένα...

Σούπερ φουντ... καψαρούλια

Αντε τώρα εκεί που μασούλαγες τα καψαρούλια να φανταστείς πως έτρωγες πιτσιρικάς σούπερ φουντ με το τσουβάλι. Έτσι λέγαμε στο χωριό τα σκληρά στραγάλια. Βρασμένα και ξεροψημένα με αλάτι ρεβύθια. “Μεζές” για το ούζο από τη νταμιζάνα. Βαθμοί

κατά παραγγελία του καφετζή, ποτηράκια-δαχτυλίθρες και στο πιατάκι που σέρβιραν το γλυκό κουταλιού η “μερίδα” με τα καψαρούλια. Και χύμα βεβαίως, φτηνό πράμα. Η αλμύρα έφερνε και άλλα ποτηράκια, η χαρά του ιδιοκτήτη. Αμα έτρωγες μια χούφτα χύμα, έπινες

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

κανά δυό ποτήρια νερό, τηλώνόσουν από το φούσκωμα των ρεβυθιών. Στραγάλια παραπέμπουν στον αστράγαλο, κάπως έτσι μοιάζουνε. Καψαρούλια δεν γνωρίζω αλλά υποθέτω: Από το ψήσιμο και τη φωτιά που έβαζαν για να τα καβουρντίσουν ή να τα καψαλίσουν. Κάπως έτσι τα πουλάγανε ο "Αβέρωφ" και η "Ελλη". Δυό συμπαθείς στραγαλοπώλες (και όχι μόνον) που έσπρωχναν τηνπραμάτεια πάνω σε έναν πάγκο που διέθετε... καβουρντιστήρι με φουγάρο. Εμοιαζαν με ατμόπλοιο, έρχονταν έξω από τα σχολεία, κυκλοφορούσαν στην πλατεία στο Νησί, ένας άντρας και μια γυναίκα με διαφορετικά... πλοία και γιαυτό τα ονόματα που είχαν επινοήσει κάποιοι πριν από μας. Τα παίρναμε ζεστά σε ένα χωνάκι, πολλές φορές φτιαγμένο από παλιά εφημερίδα και κόβαμε βόλτες στην πλατεία μασουλώντας. Στις ολονυχτίες των εκκλησιών είχαν μεγάλο... σουξέ, τρώγαμε για να περάσει η ώρα. Και ως... παπαδάκια στο ιερό, στραβοκοίταγαν οι παπάδες και βάραγαν καμιά απαγόρευση αν γινόμασταν ενοχλητικοί. Πάντως για να λέμε και τα στραβά, ευθύνονται και για κάτι δόντια που σπάσαμε. Μερικές φορές ή δάγκωνες στραγάλι ή δάγκωνες χαλίκι, ένα και το αυτό. Και με τη φόρα που είχε η μάσέλα άκουγες ένα κρακ και σκεφτόσουν τον

χειροκίνητο τροχό της κυρά Πάτρας ή τον εξελιγμένο του Κακούρη. Μετά είχαμε και το σινεμά καθόσον "στραγάλια, φυστίκια, πασατέμπος" διαλαλούσαν πριν την έναρξη και στα διαλείμματα. Ολα αλμυρά, όλα... σουπερ φούντ σήμερα. Ειδικά ο... τσακατσούκας που σου έσπαγε τα νεύρα με το "τσακ-τσουκ" όταν τα δόντια επιχειρούσαν να ανοίξουν το "τσόφλι" στον αλατισμένο κολοκυθόσπορο. Ειδικά όταν το κινηματογραφικό στόρι ήταν στο απόγειό του. Φυστίκι είχαμε στον τόπο μας, φυστίκια φιλεμένα ψήναμε στο ταψί όταν κατέφθασε η στόφα στο σπίτι μας. Άλλοτε σέτα και άλλοτε με αλάτι. Μεγαλείο, το κυνηγάμε και τώρα αν πετύχουμε φρέσκα. Κάπου 40 στρέμματα έβαζε ο πεθερός μου. Κάποια στιγμή έσκασαν μύτη και τα μαλακά στραγάλια, κάπως μας φαίνονταν άνοστα, Μέχρι που επινοήθηκε η προσθήκη της σταφίδας και γλύκανε το πράγμα, ενώ απογειώθηκε... διατροφικώς την εποχή που το αυτονόητο έγινε επιστήμη. Που και που χτυπάμε καμιά κούφτα στη βραδινή έξοδο ως συνοδευτικό στο... ποτό χαλάρωσης.

Τα καψαρούλια του χωριού επιβιώνουν στη μνήμη αλλά και με παραλλαγές στην καθημερινότητα. Άλλοτε αλμυρές και άλλοτε γλυκίες. Οπως τα φυστίκια...

Στα σκουπίδια για γραμματόσημα

Παρότι το έργο των Ταχυδρομείων μειώνεται και ο δημόσιος χαρακτήρας τους υπονομεύεται και απαξιώνεται, δεν παύουν να αποτελούν ένα "μαγικό κόσμο" για όσους τον έζησαν. Τις εποχές που περιμέναμε με αγωνία το γράμμα με τις πληροφορίες για τη ζωή των αγαπημένων μας, τις εποχές που στέλναμε τα δικά μας νέα σε φίλους και συγγενείς, τις εποχές που αποτυπώναμε στο χαρτί συναισθήματα και καταστάσεις. Αγαηψισάρικα, οργισμένα, αισιόδοξα, απελπισμένα. Ενας είδος "λαϊκής λογοτεχνίας" όταν ο καθένας προσπαθούσε να "καλλιγραφήσει" το γράμμα του. Και

αν δεν τα κατάφερνε να του το καλλιγραφήσει ο φίλος ή ο γείτονας που γνώριζε γραφή και ανάγνωση. Γράμμα όμως χωρίς... γραμματόσημο δεν γινόταν στις μέρες μας. Πρακτικά αποτελούσε την προπληρωμή της υπηρεσίας, νωρίτερα πήγαινε ο ταχυδρόμος το γράμμα και γινόταν ολόκληρο... παζάρι με τον παραλήπτη αν δεν το είχε πληρώσει ο αποστολέας. Το γραμματόσημο όμως εξελίχθηκε σε εικαστικό έργο, μεγάλης ιστορικής, πολιτικής, κοινωνικής και ως εκ τούτου συλλεκτικής αξίας. Αποτύπωνε, πρόσωπα, τόπους, καταστάσεις, νομίσματα, έργα τέχνης και χαρακτήριζε την εποχή του

Στη φωτογραφία από σελίδα του άλμπουμ, αποτύπωση μιας εποχής με την Ευρωπαϊκή Ένωση στα σπάργανα, με το Λένιν ακόμη στα Σοβιετικά γραμματόσημα, με την Ελισάβετ στα Κυπριακά. Πολλά χάθηκαν, σημαντικά σώθηκαν μαζί και η μνήμη από εποχές που χάραξαν τη ζωή μας με την απλότητα και την αυθεντικότητα των αναζητήσεων, το ανέξοδο αλλά σημαντικό του παιχνιδιού, την φυσικότητα της ζωής στην καθημερινότητά της...

και τις κρατικές προτεραιότητες. Που να τα αντιλαμβανόμαστε όλα αυτά όταν είμασταν πιτσιρικάδες. Σε εμάς κυρίαρχο ρόλο είχαν το παιχνίδι, η περιέργεια και η αναζήτηση. Μετά έρχονταν και οι πληροφορίες, όσες μπορούσαμε να αντλήσουμε και να αντιληφθούμε εκεί στις αρχές της δεκαετίας του 1960-1970. Κάπου εκεί αρχίσαμε με τον αγαπημένο φίλο Μίμη που έφυγε νωρίς, να ψάχνουμε για γραμματόσημα. Από το σπίτι γνωρίζαμε τα γράμματα με τους... βασιλιάδες που είχαν συνθήως, άντε και κανένα επετειακό ή κάποιες σειρές που δεν μπορούσαμε να αντιληφθούμε τότε. Οπότε αρχίσαμε να ψάχνουμε στα σκουπίδια κυριολεκτικά. Δυτικά από το καινούργιο (τότε) κτήριο της Ένωσης Συνεταιρισμών, υπήρχε μια σούδα στην οποία πετούσαν όλα τα άχρηστα χαρτιά, μεταξύ των οποίων και τους φακέλλους της αλληλογραφίας. Με το Μίμη πηδάγαμε τον μαντρότοικο με τιμμεντόλιθα και αρχίζαμε να ανακατώνουμε τα χαρτιά. Στο τέλος κάναμε τον απολογισμό, βάζαμε κάτω τη... σοδεία και μοιράζαμε τα γραμματόσημα ανάλογα με τι είχε στη συλλογή του ο καθένας ή τέλος πάντων μοιρασμένα στη μέση. Πετάγαμε και πολλά από τα ελληνικά γιατί οι σειρές δεν άλλαζαν τόσο γρήγορα και ήταν τα ίδια. Πλάτη με τον μαντρότοικο της σούδας δυτικά ήταν το κτήριο γραφείων-κατοικίας του ΑΣΟ και οι αποθήκες του. Σε μια άκρη πέταγαν χαρτιά και φακέλλους αλληλογραφίας, οπότε αρχίζαμε και εκεί το... ξεψάχνισμα. Η καταδρομή συνεχιζόταν στα... κανονικά σκουπίδια, στο σκουπιδότοπο δίπλα στο νεκροταφείο, εκεί που κατασκεύασαν το ΚΤΕΟ. Καμία σχέση φυσικά με τα... σημερινά σκουπίδια και έτσι εξηγείται ότι... αλιεύαμε και εκεί γραμματόσημα. Γιατί τότε ζυμώσιμα δεν πήγαιναν στα σκουπίδια, τέτοιες... πολυτέλειες δεν υπήρχαν. Δεν πεταγόταν τίποτε φαγώσιμο και για τα αποφάγια υπήρχαν κότες και γουρούνια. Άχρηστα αντικείμενα πετάγονταν, κουτιά από κονσέρβες που ήταν στην... ημερήσια διάταξη ως φθινό φαγητό στα χωράφια, γενικά πολύ λιγότερα... βρωμερά από αυτά που πάνε σήμερα στους κάδους. Έτσι τα χαρτιά κατά

βάση ήταν άθικτα (όταν δεν έβρεχε) και το κυνήγι για γραμματόσημα ήταν αποδοτικό. Δεν έλειπαν ασφαλώς και κάποια γραμματόσημα που μάζευα από φιλικές οικογένειες όταν έβλεπα ότι έχουν αλληλογραφία. Κάποια στιγμή όταν τα γραμματόσημα έγιναν πολλά, πήρα και κάποια άλμπουμ για να τα ταξινομήσω. Εφτασαν μέχρι πριν λίγα χρόνια δύο από αυτά, το ένα το δώρισα στον ανηψιό μου το Νίκο όταν ενδιαφέρθηκε για γραμματόσημα. Το άλλο το φυλλομετρώ με διάφορες ευκαιρίες και περιεργάζομαι τις εποχές και τις χώρες. Το συμπέρασμα είναι πως το Νησί επικοινωνούσε με... όλο τον κόσμο κρίνοντας από την προέλευση των γραμματοσήμων. Οπως προανέφερα από βασιλιάδες άλλο τίποτα: Παύλος σε διάφορα χρώματα και τιμές, Παύλος με "Φρίκη", Κωνσταντίνος και Άννα Μαρία (άνευ ή μετά τέκνων), Αμαλία, Ολγα, όλο το σόι των Γλύξμπουργκ σε παράταξη. Και Βενιζέλο είχαμε κάποια στιγμή εκείνα τα χρόνια και σε... διαφορετικές τιμές. Δομίνικος Θετοκόπουλος, Έλληνες ζωγράφοι (Λύτρας, Βρυζάκης, Βολονάκης, Γύζης, Ιακωβίδης), λογοτέχνες (Παλαμάς), χαρακτηριστικά με τοπία (Μετέωρα, Ολυμπία, Ύδρα, Κνωσσός, Ρόδος), και επανάσταση του '21 (Ρήγας Φεραίος, Εμμανουήλ Ξάνθος, όρκος Φιλικής Εταιρείας, Κολοκοτρώνης), Κρητική επανάσταση (Χατζή Μιχάλης, Αρκάδι), αρχαία θέατρα (Διονύσου, Επιδαύρου), νομίσματα, αρχαίες παραστάσεις από νησιά (Παξοί, Κύθηρα), τζάμπορι προσκόπων, αποταμίευση (μια με τα μυρμηγκάκια και μια με το βιβλιάριο και τον κουμπιρά) και πολλά άλλα ακόμη εκείνης της εποχής και πολύ παλαιότερα. Μαθαίναμε και γεωγραφία ανάκατα όμως τα γραμματόσημα: Τανγκανίκα, Κύπρος αλλού με Ελισάβετ και αλλού με Φίλιππο (προτεκτοράτο ακόμη γαρ), Σουδάν, Τουρκία (με Κεμάλ σε διάφορες... τιμές, φωτογραφίες πόλεων, άλλα πρόσωπα και δυό κοριτσάκια που... φιλιούνται), Αιθιοπία, Νότια Αφρική (και ως south και ως... suid), Πολωνία, Αργεντινή, Πολωνία, Ιταλία, Γαλλία, Ελβετία, Κονγκό (και ως Δημοκρατία και ως Βέλγικο), Ιαπωνία, Λιβύη, Περού, Ιρακ, Λίβανος, Κένυα-Ουγκάντα,

, Μαρόκο, Χόγκ Κογκ, Βιετνάμ, Σοβιετική Ένωση (με Λένιν και εικόνες εργατών) και αναμνηστικά για την ένωση της Ευρώπης με αφορμή την πενταετία από τη συνθήκη της Ρώμης. Ηνωμένες Πολιτείες, Καναδάς, Γερμανία και Αυστραλία με τους πολλούς μετανάστες, ήταν στο άλλο άλμπουμ που δώρισα. Τότε μας εντυπωσίαζαν τα χρώματα και η ποικιλία, λίγες πλη-

ροφορίες μπορούσαμε να αντιληφθούμε. Στο πέρασμα του χρόνου συνθέτεις την εικόνα του κόσμου εκείνη την εποχή. Και αντιλαμβάνεσαι τις σχέσεις αυτού του “ασήμαντου” τόπου που ψάχναμε για γραμματόσημα, με πάρα πολλές χώρες του κόσμου. Σχέσεις οικονομικές ή κοινωνικές, γραμματόσημα που κρύβουν πολλές ιστορίες...

Τα κάλαντα της πεντάρας

Και το πρωί με το φως μετράγαμε τις δεκάρες που μαζεύαμε τη νύχτα και τις μοιράζαμε. Συναθροιζόμενες με τις... τοιγκούνικες πεντάρες και τις πλούσιες εικοσάρες. Σπανίως και κανένα νόμισμα... χωρίς τρούπα, κανά πεννηνταράκι δηλαδή. Στα μικρά μας τα κάναμε... γυαλένιες, αργότερα τα παίζαμε γουβίτσα και τοιχάκι.

Τώρα αν αντί για ροδέλα εισπράτταμε μελομακάρονο, κουραμπιέ ή κουλουράκι (όλα έτοιμα για τις γιορτές αλλά και για την... περίπτωση), ως ευγενείς ποιούσαμε την ανάγκη φιλοτιμίας και απερχόμεθα ευχαριστούντες. Συνήθως μετά το πρώτο, δεύτερο τα άλλα τα έτρωγαν... οι γράνες. Έτσι απλά και για την πλάκα την εποχή που και η πεντάρα είχε αξία.

Στην εποχή της “μπαρμπούτας”

“Μπαρμπούτες” έλεγε η γιαγιά Νίκη (μπριά της μάνας μου) τους μασκαρεμένους. Φούμο από τα χαλκώματα, λουλάκι, τα ρούχα ανάποδα, αντρικά οι γυναίκες, γυναικεία οι άντρες, λεμονόκουπες, τσίμουλες, χοροί, αυτοσχέδιοι διάλογοι, τραγούδια που φαντάζουν αθυρόστομα σε όσους δεν είχαν ακούσει τις γιαγιάδες να συζητούν τα βράδια του καλοκαιριού στη ρούγα για... σεξ (σικ!), ένας οργασμός χαράς και κεφιού για τον ερχομό της άνοιξης και την κυοφορία της φύσης. Με μια κούφτα χειροποίητα μακαρόνια και περίσσιο κέφι οι αποκριές που τις... εννούσαν τηρώντας ευλαβικά τη... δίαιτα μετά την “κραιπάλη”: Κανά κοψίδι στις γουρνοσφαξίες, οματιά οπωσδήποτε, ο... καρούτζαφλος του χοιρινού. Το υπόλοιπο πήγαινε για παστό και λουκάνικο, χρήσιμο να ξεντροπιαστεί η νοικοκυρά αν έσκαγε μύτη κανένας επισκέπτης, αλατισμένο για πίεση... 25 προκειμένου να διατηρηθεί στο ντενεκέ για να περάσει η οικογένεια το χρόνο. Ταραμάς και λαγάνα, καλαμαράκια πορτόλες, πίκλες, καλβάς τα νεότερα χρόνια αναλόγως βαλαντίου. Λούπινα απαραίτητα. Και οι μπακάληδες με τους πάγκους και απλωμένα τα καλούδια της Καθαροδευτέρας έξω από τα μαγαζιά στις πόλεις και τις ασίδες από φύλλα φοίνικα, ποτέ δεν κατάλαβα αυτό το διάκοσμο της Καθαροδευτέρας. Από το χωριό στο Νησί καθώς μεγαλώναμε, συγγενείς και γνωστοί ξεπέζευαν στο σπίτι πολλές φορές για τον καρνάβαλο. Και στην κρεμάλα ντίρλα οι δήμιοι κρέμαγαν αδιακρίτως αλλά... κοστολογούσαν τον κρεμασμένο σε αντάλλαγμα για να τον κατεβάσουν. Φωτιές την Κυριακή το βράδυ μετά το οικογενειακό φαγητό και χορός γύρω από αυτές ως τρόπος αρχέγονης διασκέδασης της κοινότητας και όχι ως τουριστική ατραξιόν. Στα νεότερα χρόνια και όσο κράταγαν πόδια και παρέες φέρναμε βόλτα τις φωτιές της πόλης μετακινούμενοι με τον “αρκουδιάρικο” χορό κατά μέτωπο. Πρώτη επαφή με τη δια-

φήμιση όταν ο “τουρισμός” της εποχής άλωσε την παράδοση και έκανε θεατές τους χθεσινούς πρωταγωνιστές. Ξυραφάκια, τσιγάρα, σαπούνια (πολυτελείας σε σχέση με τα αρχαϊκά “τούβλα” ιδιοπαραγωγής) και κυρίως... σοκολάτες. Μέσα στο άρμα τις μισές τρώγαμε και τις μισές πετάγαμε, ο λαίμαρχος της παρέας κόντεψε να φάει και το σαπούνι μέσα στο σκοτάδι. Και μετά η κρεμάλα έγινε κρέμασμα της γριάς Συκούς από τον Ιμπραήμ και πλάκωσαν οι μαζορέτες, καρναβάλι – μπανιστήρι. Πιτσιρικάδες... του δίνανε και καταλάβαινε. Και μετά πυροτεχνήματα και μπούκωμα με χαρτοπόλεμο: Μπαμ και αστεράκια το πυροτέχνημα, “aaa!!!” οι χαζεύοντες/σες, με το στόμα ανοιχτό έτρωγαν μια κούφτα χαρτοπόλεμο. Εννοείται ότι ήταν και ένας βάρβαρος τρόπος για φλερτάρισμα, κώδικες άλλης εποχής. Στα μεγαλύτερα χορός το βράδυ της Καθαροδευτέρας, “επινίκεια” με τσιγάρο, μουσική στο αγκαλιαστό και... γαία πυρί μιχθήτω. Και μετά... μεγαλώσαμε (κυριολεκτικά κα μεταφορικά) με ό, τι συνεπάγεται αυτό. Αλλά το καρναβαλικό DNA... δυσκόλως αποβάλλεται. Με ό, τι... συνεπάγεται και αυτό στα μεγάλα μας χρόνια. Κάτι χρόνια “στέναζε” η γειτονιά στο Ξηροκάμπι, Σάββατο βράδυ με το σπίτι καλοκαιρινό και 100 και βάλε μασκαρεμένους, ένοι των οποίων μου συστήθηκαν μετά από... χρόνια. Τώρα ψάχνουμε παρέα για μεταμφίεση, πουρέψαμε...

[Στη φωτογραφία, όταν οι αποκριές ήταν πραγματικό λαϊκό πανηγύρι. Η κομπανία ξεκίνησε Καθαροδευτέρα από τη Στέρνα (νομίζω το 1959) και πήγε στου Σαμπάλκαφα δηλαδή Αετοφωλιά στον εκμοντερνισμό. Δεξιά η γιαγιά Νίκη (μπριά της μάνας μου) δίπλα η θεία Διαμάντω και ο άντρας της ο Χαραλάμης. Από αριστερά ο Τάσος και ο Παναγιώτης, πίσω ο γάιδαρος του Χαραλάμη. Η παρέα για χρόνια πρωταγωνιστούσε τις αποκριές στη Στέρνα, η ανατροπή ρόλων της αποκρίας απεικονίζεται γλαφυρά, θυμάμαι το Χαραλάμη ανάποδα στο

γάιδαρο, μουτζουρωμένο με όλη την παρέα να κόβει βόλτες στο χωριό. Όταν τα καρβναβάλια ήταν λαϊκή γιορτή και όχι θέαμα προς κατανώαωση. Από τα "εν αγραίς" στα "εν άστυ" και μετά στις καταναλωτικές μαϊμουδιές κάθε εποχής. Άλλοτε με μαζορέτες, άλλοτε με βραζιλιάνες,

άλλοτε... "θου Κύριε" να μην εκφραστούμε ελευθέρως και μετά πάλι επιστροφή στις ρίζες με μουμιοποιημένη την παράδοση. Αναζητείται σημείο ισορροπίας και δημιουργικής αναπροσαρμογής της προαιώνιας παράδοσης....]

Καλοκαίρια στην πόλη
και το χωριό

Καλοκαίρια στο Νησί

[Η κεντρική πλατεία όταν ακόμη λειτουργούσε ως... νυφοπάζαρο]

Καλοκαίρια στο Νησί: Ξενομερίτες στο γενέθλιο τόπο, συνήθως τριγυρνούσαμε στα πάτρια των γονιών. Αλλά δεν... εκπατριζόμαστε από το άνοιγμα μέχρι το κλείσιμο των σχολείων. Το πρόγραμμα είχε... Μπούκα. Στα παιδικά μας χρόνια φιλοξενούμενοι σε καλύβες γειτόνων και φίλων. Πρωινό ξύπνημα με το φλοίσβο του κύματος και τα καρπούζια να κολυμπάνε πριν από μας για να παγώσουν, αλάλιασμα στον ήλιο ολημερίς με κολύμπι και παιχνίδι, φαγητό μαγερεμένο υπαιθρίως, καμιά γκαζόζα στα μπιτσόμπαρα, οι γιαγιάδες κουλουπωμένες με άμμο για τα αθριτικά, νυχτερινές ιστορίες-παραμύθια και πάλι από την αρχή. Στα εφηβικά με το λεωφορείο και τα σχετικά σκιρτήματα στην... πρόσκληση της φύσης, αργότερα ξυλορακέτες και κανά ούζο με (μια)

γόπα. Τα βράδια είχε αυτοσχέδιο караγκιόζη στη γειτονιά, ένα σεντόνι από το σπίτι, μια λάμπα από πίσω, φιγούρες και εισιτήριο από τα στελέχη που πετούσαν οι εισπράκτορες των λεωφορείων. Άλλοτε μια πεντάρα, άλλοτε μια δεκάρα, όλο και κάτι έβγαινε για τους караγκιοζοπαίχτες. Φωτισμός με λάμπες, μια φορά θυμάμαι σε μια αυλή απέναντι από του Παπαζεβέα που ήταν ο χώρος της παράστασης, καταφέραμε και κάψαμε το... λευκό σεντόνι που χρησίμευε σαν... μπερντές του караγκιόζη.

Και όταν μεγαλώσαμε "δράμα και κωμωδία", η "άνοιξη" του ελληνικού σινεμά με σπουδαίες ταινίες σημαντικών δημιουργών. Αλλά και γουέστερν "ο καλός, ο κακός και ο άσχημος", Τσίτσιο και Φράνκο "το λιμάνι φεύγει" και πάει

λέγοντας. Στο “Σινέ Παρκ”, την “Τιτάνια”, το “Σινέ Μεσοήνη”. Με τη γνώριμη πρόσκληση “στραγάλια, φουστίκια, πασατέμπος, ταμ ταμ” αλλά και λεμονάδες και πορτοκαλάδες και γκαζόζες και μπυράλ. Κάτι καλοκαίρια είχα και ένα τετράδιο που έγραφα τις ταινίες, τους πρωταγωνιστές, την υπόθεση και δίπλα τράβαγα μια... βαθμολογία.

Στα σοβαρά μας θέατρο οικογενειακώς, είχα x@στ@ απάνω μου που λένε με τους “10 μικρούς νέγρους” στο “Τιτάνια” από σπουδαίο περιοδεύοντα θίασο (νομίζω του σπουδαίου θεατρικού επιχειρηματία Βαγγέλη Λιβαδά) και κάποιες άλλες παραστάσεις που δεν βοηθάει η μνήμη.

Στα “ανήσυχια” πάνω στην ταράτσα μικρού κτηρίου του ΟΤΕ, καθόσον Ζέτα Αποστόλου, Γκιζέλα Ντάλι και... πόθοι στους βάλτους δεν επέτρεπε η ηλικία τη θέαση. Περιοριζόμασταν στο... λίαν προσεχώς με τα αστεράκια στα επίμαχα σημεία που ήταν κατάλληλα για να... εξάπτουν τη φαντασία και να οδηγούν στην “παράνομη θέαση” και τις βουτιές στο κενό όταν εμφανιζόταν η αστυνομία.

Μπελάς μέγας τα μεσημέρια η αστυνομία, ο “ακατονόμαστος” (για ευνόπτους λόγους παραλείπται το όνομα) γυρνούσε όλο το μεσημέρι στη γειτονιά μας και αλλοίμονο σε όποιον τον

τοίμπαγε εκτός οικίας και με τόπι. Πήγαινε η σφαλιάρα σύννεφο και το τράβηγμα στο αυτί μέχρι... ξεκωλώματος.

Στο ενδιάμεσο η υδροφόρα. Και εμείς πιστιρικάδες να τρέχουμε από πίσω ξυπόλτοι στις λάσπες που άφηναν οι χωματόδρομοι της Καπετάν Κρόμπα και της Μητροπολίτου Χρυσοστόμου. Και πιο πίσω τα σκυλιά... ενθουσιασμένα να ακολουθούν σπέρνοντας ενίοτε και τον πανικό από την... πολλή χαρά τους.

Και άμα το έφερναν φτούριο τα οικονομικά, σουβλάκι και ντοματοσαλάτα στου Πατσαβούρα και του Τράγου. Αργότερα πήγαμε και στην άλλη πάντα της πόλης, στου Τσάκωνα με τα... ιστορικά αμελέττα και το τζουκ μποξ.

“Σουλάτσο” στην πλατεία, “νυφοπάζαρο” κατά την κοινή εκδοχή, κάζεμα στα μικρότερα, ψιλοεπίδειξη στην εφηβία. Οικογενειακά ή κατά μόνας στα ζαχαροπλαστεία Αδαμόπουλου (προσωπικοί φίλοι του πατέρα και γείτονες), Βαλσαμάκη-Λαδά, Δεληγιωργα στις μέρες μου, με το κωκ... βασιλιά στα μικρά μας και μετά οι πάστες, οι σοκολατίνες και αργότερα το προφιτερόλ και το μιλφέιγ, νηστίσιμοι αργολάβοι.

Σκόρπιες εικόνες μιας άλλης εποχής που έχουν την αξία τους ως μνήμη, που αξίζει να χτιστεί ως συλλογική εκείνων των χρόνων. Με την παράθεση βιωμάτων και εικόνων.

“Κάμπινγκ” στη Μπούκα

Καλοκαίρι στη Μπούκα όπου οι Νησιώτες από αμνημονεύτων χρόνων είχαν ανακαλύψει το ελεύθερο κάμπινγκ με τις καλύβες, ενώ αντιστοίχως σε όλο το μυχό του Μεσοπνιακού Κόλπου από το Νέδοντα μέχρι το Ριζόμυλο με την απέραντη αμμουδιά έσπναν τις κατασκηνώσεις τους οι κάτοικοι της ενδοχώρας.

Φορτηγά, “μινόταυροι”, κάρα, άλογα και γαϊδούρια κουβάλαγαν τα φτωχικά νοικοκυριά μέχρι την αμμουδιά που έσπναν το καλοκαιρινό κατάλυμα με διάφορες τεχνικές και υλικά.

Ξύλα, καλάμια, κουρελούδες, πανιά. Μέσα στρωματσάδα ο... λόχος συγγενών και φίλων που βολευόταν με το τίποτα πάνω στην άμμο. Απέξω η υπαίθρια κουζίνα, μια σιδερωστιά, ένα τηγάνι, μια κατσαρόλα, ξερά ξύλα και φόκο για μαγειρέμα. Παραπίσω και όσο μακρύτερα ανάμεσα στα θαλασσινά αγκάθια γινόταν τυλιγμένες με κάτι παλιόπανα οι “τουαλέτες” για τις αναγκαστικές... εφοδεύσεις. Ντροπή ντε να μας βλέπει και ο κόσμος, πήγαινε η βρώμα σύννεφο.

Στο Νησί είχαμε το προνόμιο με τα αρχαϊκά

Στη φωτογραφία η Μπούκα τον παιδικών μας χρόνων, από το λεύκωμα των ΓΑΚ Μεσσηνίας για το Νησί - Αρχείο Νίκου Ρούτσου

μπιτσόμπαρα γύρω από την απόληξη του δρόμου στη θάλασσα, οι έχοντες για καφέ, αναψυκτικό, κανά ούζο ξεροσφύρι, άντε και καμία γόπα ή ντομάτα και ελιά για μεζέ. Τα παγωτά... ήρθανε μετά, όταν άρχισαν να αραιώνουν οι “ορδές” των καλοκαιρινών επισίτων.

Εμβληματικό το παλιό Τελωνείο με το κανονάκι έξω από αυτό, κάποιο κυτήριο το εξαφάνισε τα χρόνια των μεταλλοκυνηγών αφού κανένας δεν φρόντισε να το προστατεύσει. Αν δεν κοσμεί βεβαίως καμία βίλα ή τη συλλογή κάποιου εκπαιδευμένου στην αρχαιοκαπηλία. Πρωινό ξύπνημα με το φλοίσβο από το κυματάκι, δροσιά και αργότερα μέσα - έξω με βουτιές γιατί η άμμος είχε αρχίσει να βράζει. Στην ακροθαλασσιά τα καρπούζια για να “παγώσουν”, ουρά για το πρόχειρο μεσημεριανό φαγητό, υποχρεωτική τήρηση της μεσημεριανής κοινής ησυχίας. Και το απόγευμα πάλι τα ίδια, το βράδυ φωτιές για να φεύγουν

τα κουνούπια, τραγούδι... α καπέλα για διασκέδαση και ιστορίες με δράκους και φαντάσματα από τις μεγαλύτερες γυναίκες.

Η ώρα του... λεωφορείου κόμιζε καλούδια και ανθρώπους, ζωντάνευε την σε ραστώνη διάγουσα τεράστια καλυβοπαρέα, έφερνε τον “πολιτισμό” στην ακτή.

Σήμερα θα φάνταζε... ατραξιόν, τότε ήταν απολύτως σύνηθες, οι ηλικιωμένοι χωμένοι μέχρι το λαιμό στην άμμο κοίταγες που πατάς για να μην ακούσεις κανένα... σιχτίρισμα) για να τους περάσουν τα... αρθριτικά.

Ως “περαστικοί” από το Νησί δεν είχαμε ούτε τη συνήθεια, ούτε την τεχνογνωσία, ούτε τα μέσα. Είχαμε όμως φίλους και γείτονες που πρόθυμα μας φιλοξενούσαν για καιρό στις καλύβες. Και τσουλάγαν έτσι τα καλοκαίρια, άλλοτε στις καλύβες και άλλοτε στα χωριά.

Στα μεγαλύτερά μας χρόνια η Μπούκα απέκτησε προτεραιότητα. Η εφηβεία με τα σκιρ-

τήματά της, έρωτες ανομολόγητοι και ανολοκλήρωτοι. Άλλοτε με το λεωφορείο σαν παστές σαρδέλες και άλλοτε πισοκάπουλα στο ποδήλατο μέσα στο λιοπύρι και τον οδηγό να... αγκομαχάει. Στα φοιτητικά χρόνια, μακρύ μαλλί, φαβορίτα και ξυλορακέτες. Εγκαύματα στον ήλιο και μια περιαρθρίτιδα διαρκείας που με μάγκωσε γύρω στα 22 και δεν με έχει αφήσει από τότε. Η απότομη και αγύμναστη περιφορά του χεριού έκανε δια βίου τη ζημιά της, με τα πολλά συνηθίσεις να ζεις με αυτή προλαβαίνοντας τις εξάρσεις από τα σήματα και μετριάζοντας τις επιπτώσεις με χαλαρά καλοκαιρινά μπάνια.

Και τα επόμενα χρόνια σχεδόν κάθε Κυριακή εξόρμηση “ΡΙζοσπάστη” μέσα στο λιοπύρι και την άμμο, κάπου 200 φύλλα παραγγέλναμε, είχαμε γίνει για 2-3 χρόνια οι... καλύτεροι πελάτες του μακαρίτη Σπύρου. Ιδρώτας και

φωνή, ικανοποίηση για το αποτέλεσμα και μετά η.. καθιερωμένη πλέον καλοκαιρινή βουτιά. Κάποτε ήρθε η ώρα της αναχώρησης για Καλαμάτα και μετά στη Μπούκα αρχές του καλοκαιριού την εποχή των εξετάσεων που δεν υπήρχε... συνωσιτισμός. Περισσότερο για το νερωμένο ούζο με μια γόπα και φέτες αγούρι στου Ζαφειρόπουλου που ήταν και σημείο συνάντησης με παλιούς συμμαθητές, γείτονες και φίλους και αναφορά της μνήμης.

Μετά όλα άλλαξαν, μαζί και εμείς, τώρα η Μπούκα αποτελεί για μένα προορισμό “ανύποπτων” εξορμήσεων σε εποχές ηρεμίας όταν πράγματι μπορείς να θαυμάσεις τις ομορφιές της περιοχής. Συνήθως κατά μόνας, ενίοτε με παρέα, παλαιότερα με τα παιδιά για να πετάξουμε αετούς και να παίξουν. Γιατί η ζωή κυλάει, οι άνθρωποι και τα πράγματα αλλάζουν, μένει η ανάμνηση των μικρών μας χρόνων...

Καλοκαίρι στα χωριά

Παιδιόθεν του υγρού στοιχείου. Και μην φαντασθείτε τις θάλασσες, στα ποτάμια τη βγάζαμε τα καλοκαίρια. Επιτρέφουν στη μόδα ως αξιοθέατα, οι κάθε είδους “πορείες” ξυπνούν αναμνήσεις αλλά πλέον οι άνθρωποι δεν ζουν με τα ποτάμια. Ίσως γιατί δεν ζουν και τα ποτάμια, δεν κυλάνε νερά, δεν υπάρχει υδρόβια ζωή. Από λεκάνες απορροής βρόχινων νερών έγιναν ανοικτοί οχετοί αποβλήτων. Και τα παιδιά δεν βγάζουν τα καλοκαίρια τους στα χωριά. Σχέση αμφίδρομη, η εγκατάλειψη απαξιώνει τα νερά και η απαξίωση διώχνει τον κόσμο.

Παιδικά καλοκαίρια στη Στέρνα, που να μας μαζέψουν οι παππούδες και οι γιαγιάδες. Νεράιδες και φαντάσματα επιστρατεύονταν για να μην ξεμεσημεριάζουμε στα ποτάμια και να ξενυχτάμε στις βρύσες. Τέτοια εποχή έβγαιναν σεριάνι οι νεράιδες εκεί που είχε νερό και ξελόγιαζαν τα παιδιά με την ομορφιά τους. Νεραϊδοπαρμένοι ήταν οι λοξοί του χωριού, παράδειγμα προς αποφυγή για τους μικρούς. Ει-

δικά του (ή της) Σωτήρος ήταν η... μεγάλη έξοδος των νεραϊδικών. Που να ξεμυτίσουμε από το φόβο μέχρι να πιάσουμε... εφηβεία. Εδώ που τα λέμε, όσοι έχουν ζήσει (ή ζουν) τα καλοκαίρια στα χωριά, αντιλαμβάνονται τον πραγματικό κίνδυνο. Ο Αύγουστος ήταν ο μήνας των καταιγίδων, ξαφνικά ακουγόταν το βουπτό του νερού που κατέβαινε από τα βουνά και ανταριασμένο, το ποτάμι φούσκωνε σε ελάχιστο χρόνο, πολλές φορές το βλέπαμε να “γλύφει” το τοξωτό πετρόχτιστο γιοφύρι που έφτιαξαν οι παππούδες όταν βρήκαν εύφορο τόπο και εγκαταστάθηκαν μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Οι “ρουφήχτρες” εκεί που λίμναζε το καλοκαίρι το νερό στις στροφές του ποταμού (δεν ήταν άλλωστε ο... Δούναβης), ήταν υπαρκτός κίνδυνος για τους επίδοξους κολυμβητές και το ποτάμι είναι πολύ πιο δύσκολο χωρίς την άνωση του αλατιού της θάλασσας.

Οι μεγάλες λούμπες το καλοκαίρι ήταν πηγή ζωής, Ξεβρύσιζαν οι πηγές και διατηρούσαν το νερό, αφήνοντας λίγο να επικοινωνεί η μια με

την άλλη και να κυκλοφορούν οι υδρόβιοι οργανισμοί, πολλές φορές κάτω από τις πέτρες. Καβούρια αμέτρητα, σήκωνες την κοιτώνα που είχε φέρει το ποτάμι και νάσου η καβουρομάνα με τα καβουράκια. Ο (ξάδερφος και γείτονας) Παναγιώτης μας είχε εκπαιδεύσει στη... σύλληψη: Από πίσω και δαγκάνα τα δάκτυλα στις δαγκάνες του. Αν ήταν να παίξεις το αμόλαγες, αν ήταν για... καβουροζούμι το ξεμασχάλιαζες. Ωρες ατελείωτες στη μεγάλη λούμπα στην πρώτη στροφή μετά το γιοφύρι, λίγο πιο κάτω από το παλιό λιοτρίβι με τις τεράστιες πέτρες, εκεί που έφτανε το ρέμα από τη κούνη. Ο Παναγιώτης άλλοτε με χελοκόφιο, άλλοτε με πηρούνι δεμένο στην άκρη του καλαμιού σαν καμάκι, έπιανε τα κέλια, τα ξεχώριζε από τα νερόφιδα. Μεζές πρώτης αλλά η αλήθεια είναι ότι τον έχω απολαύσει πιτσιρικάς στο Αριοχώρι, Ένα μικρό μαγαζί μετά τη στροφή στο γιοφύρι που έφτιαχνε καταπληκτική χελόπιτα, όταν έρχονταν οι θείοι από την Αθήνα στο Φαρμίσι το είχαν... τάμα να πάνε εκεί. Πανύψηλοι ευκάλυπτοι, δροσιά, ζεστή συντροφιά των αγαπημένων θείων. Με πρώτο το Σωτήρη που γύρισε στο χωριό μετά από χρόνια “αυτοεξορίας” στο γάμο του θείου Μίμη. Και έσπευσε να ανέβει για να κοιμηθεί στο τσαρδάκι που έσπνε ο θείος Γιώργος στην αγαπημένη μουριά δίπλα στο πατρικό.

Επιστροφή στη Στέρνα και στο... ποταμίσιο ψάρεμα, αυτή τη φορά μενίδες και χαμοσούρες. Κάτι σαν ποταμίσια μαρίδες και... γόπες, είδη υπό εξαφάνιση. Ο Παναγιώτης τα ψάρευε με αυτοσχέδια απόχη, μερικές φορές με κοφίνι, άλλοι το νάρκωναν με “φλόμο”: Στούμπαγαν το φυτό στις πέτρες, έκλειναν με πέτρες μια περιοχή και νάρκωναν τα ψάρια. Και μετά στο τηγάκι σαν... ψηλό μαριδάκι ή... γόπα. Χοντρά ψάρια είχε ο Πάμισος, ιταλούς τα λέγανε και γριβάδια, κυπρίνοι το είδος,. Στο Φαρμίσι κατέβαιναν μέχρι το ποτάμι και ψάρευαν για να

το κάνουν συνήθως τσιλαδιά τα καλοκαίρια που υπήρχε ντομάτα. Αντε σε καμιά νηστεία με πελτέ. Λιπαρό ψάρι ήθελε η τσιλαδιά. Στην πραγματικότητα είναι κάτι σαν... στιφάδο ψάρι. Με σκοπό την απόσπηση από τη μουρουδιά των ποταμίσια ψαριών, με κρεμμύδια, δάφνες και ξύδι όπως το... κουνέλι.

Τα βράδια στα χωριά (και όχι μόνον), έβγαιναν τα... φαντάσματα. Στη Στέρνα που υπήρχε η αίσθηση του χωριού με ρούγες και καφενεία, πανταχού παρόντα. Εδώ είχε αράπη, εκεί είχε σκοτωθεί άνθρωπος, παραπέρα κάποιος... πρόγονος ήθελε να επιστρέψει στα εγκόσμια (δεν συζητάμε για πέρασμα από το νεκροταφείο). Και πέρναγες από εκεί... βολίδα το βράδυ ακούγοντας εκείνα που έλεγαν οι γιαγιάδες στη ρούγα και οι παππούδες στο καφενείο. Ούτε αράπιδες, ούτε φαντάσματα. Κάποιοι απλώς δεν ήθελαν να τους ενοχλούν στις νυχτερινές περιπέτειες, άλλοτε για ερωτοδουλειές και άλλοτε για απατεωνιές. Σκοπιμότητα και θρύλος γέναγαν φαντάσματα, βολική δικαιολογία για να μην παρανυχτώνει όταν γυρνούσαμε το βράδυ. Και ρογιάζαμε το βράδυ στο μεγάλο πλάτανο στις βρύσες της Στέρνας με τη γιαγιά ή με τον παππού στο καφενείο. Στο Φαρμίσι που δεν ήταν τυπικό χωριό με ρούγα καθώς ο νέος οικισμός ήταν στο πλάι του εθνικού δρόμου, οι ιστορίες ξεδιπλώνονταν πάνω στη μάντρα και κάτω από τα αστέρια, με το θείο Γιώργο και τον εργάτη που κατέβαινε από Πολιανή ή Γαρδίκι δεν θυμάμαι και για πολλά καλοκαίρια έμενε στο σπίτι βοηθώντας στο μάζεμα της σταφίδας και των σύκων και την επεξεργασία τους μέχρι να πάνε στον έμπορο. Που να δεις αυτοκίνητο τη νύχτα στην παλιά εθνική. Εδώ όταν λίγα χρόνια νωρίτερα ζούσε ο παππούς Ηλίας, το λεωφορείο τον περίμενε να... τελειώσει το ξύρισμα για να επιβιβαστεί.

“Υγρές μνήμες” χωρίς επιστροφή. Γιατί ο κόσμος έχει αλλάξει...

Το νερό στη Στέρνα

Φωτογραφία στη Στέρνα, από αριστερά η Φλώρα (αδερφή της θείας Ειρήνης, νύφης της μάνας μου), η αδερφή μου, η μάνα μου και ο παππούς Θάνασης με αγκαλιά το συνονόματο ξάδερφο

Το νερό είναι ζωή, πόλεμοι γίνονται γι' αυτό. Ένα τεράστιο "κεφαλάρι" έγινε το κέντρο του χωριού που ονομάστηκε "Στέρνα" και κατοικήθηκε στα μεταπελευθερωτικά χρόνια. Εμείς προλάβαμε το νερό "πόσιμο" και χρήσιμο στο πότισμα και την καλλιέργεια. Τιμμενταρισμένο το κεφαλάρι με 10 ευμεγέθεις βρύσες στη νότια πλευρά αλλά και απορροή στη βόρεια. Ποτάμι το νερό έτρεχε χωρίς καμία υποβοήθηση. Παίρναμε με τις βίκες δροσερό νερό για το σπίτι, βάζαμε τα καρπούζια να παγώσουν, μπούζι ήταν. Και το άλλο "κινούσε" το χωριό. Το ποτάμι χωρίζει τα σπίτια από τα χτήματα στο ύψος που είναι χτισμένο το χωριό. Δύο αντικρουστοί λόφοι και στη μέση αυτό. Από την ανατολική πλευρά τα σπίτια. Απέναντι τα χτήματα, από τα πρώτα αυτά της οικογένειας. Από την ανατολική πλευρά ένα τιμμενταύλακο πήγαινε μακριά

το νερό και πότιζε τα μπουστάνια χωρίς σταματημό. Ήταν πιο ψηλά από αυτό σε μεγάλο μήκος και οι χωρικοί ανέβαζαν το νερό με τον ντενεκέ δεμένο στο σκοινί, άλλοτε τραβώντας κοπιαστικά, άλλοτε με την τροχαλία. Το μόνο... μηχανικό μέσο της εποχής. Ο λόφος έγερνε κατά το ποτάμι, δυτικά από τις βρύσες ήταν τα σημάδια του παλιού χωριού. Είχε κατοικηθεί από την αρχαιότητα, τα λείψανα παλαιοχριστιανικής εκκλησίας δίπλα στη νεότερη των Αγίων Θεοδώρων και κάποια αρχαία ευρήματα πάνε την κατοίκηση του χώρου πολύ μακριά, ανεξερεύνητα ακόμη. Και προς τα εκεί έτρεχε με διακλάδωση το νερό. "Κωνσταντέικο" λέει η μάνα μου για τον τόπο, κάποια ερείπια στην άκρη του αυλακιού, ήταν ο μύλος τον οποίο ίσα που θυμήθηκε. Αμυδρά θυμάμαι λίγο πιο πάνω και δίπλα από τις βρύσες μια ταβέρνα της εποχής που ήταν του Λεωνίδα. Εκεί πήγαινε

ο πατέρας για κανένα ούζο και εκεί στο άπλωμα θυμήθηκε το πρώτο πανηγύρι. Η τοιμενένια πίστα υπήρχε για πολλά χρόνια ακόμη. Εβγαине το νερό από... τη γη καθώς η απόσταση από τον υδροφόρο ήταν ελάχιστη. Στην ίδια άκρη του αυλακιού οι νεότεροι έφτιαξαν τη "γέφυρα" για να ποτίζει η βρύση τη δυτική πλευρά του ποταμιού. Εφτιαξαν ένα "ταμπούκι" όπως το έλεγαν (αν θυμάμαι καλά), ένα ανάποδο τραπέζιο ξύλινο και ανοιχτό από πάνω που το στήριζαν το καλοκαίρι με κορμούς κυπαρισσιών χιαστί. Και ενωνόταν με το απέναντι αυλάκι που πότιζε της "λαχίδες" γης στη διαδρομή του προς το νότο. Από πάνω το ταμπούκι, από κάτω εμείς το καλοκαίρι που δεν κατέβαζε πολύ νερό το ποτάμι, ασκήσεις ισορροπίας στις ποταμίσιες κοτρώνες που έμπαιναν στην ευθεία για να πατάμε χωρίς να μπλατσουράμε στα νερά. Και να ανέβουμε στον άλλο λόφο και τις λαχίδες. Στον "κήπο" λέγανε οι δικοί μου, τεμάχιον γης στην ευθεία και ανατολικά του αυλακιού που περνούσε σύριζα στο λόφο. Ένα μικρό κομμάτι γης, πολύ μικρότερο από στρέμμα, με μια τεράστια καρυδιά στο κέντρο (το ποτάμι γύρω-γύρω ήταν γεμάτο καρυδιές που έβγαζαν εκείνο το περίεργο άρωμα μαζί με τη δροσιά τους τα καλοκαίρια). Και ανατολικά του ένα μονοπάτι που το χώριζε από την κοίτη του ποταμιού. Ο οποίος όταν αγρίευε έπαιρνε παραμάζωμα τα ταμπούκια και πλημμύριζε τους κήπους. Σε αυτή τη λαχίδα η γιαγιά Νίκη, είχε το καλοκαιρινό της βασίλειο. Με την αξίνα έκοβε τα αυλάκια και οδηγούσε το νερό στις ντομάτες, τα κολοκύθια, τα αγγούρια, κάτι λίγες μελιτζάνες, ίσως και κάποιες πιπεριές, Ξυπόλυτος πάταγα μέσα στα αυλάκια και βούλιαζα για τα καλά μέσα στη λάσπη. Ακούμπαγα τις ντοματιές και έβγαине ένα απίστευτο άρωμα που περνούσε στο "σώμα" τους. Αν ήταν καμιά ντομάτα γινομένη την ξέπλενε στο νερό η γιαγιά, την έκοβε στα δύο και μου την έδινε με λίγο ψωμοτύρι που είχε τυλίξει σε ένα μικρό πεσκέρι. Φυσική μαγεία, μερικές φορές και σήμερα μπορεί να βάλω μια ντοματιά στον κήπο μόνο για να την καϊδεύω και να ξυπνάει

η μνήμη. Ντομάτες για σαλάτα αλλά μην φανταστεί κανένας πως ήταν για πέταμα. Με φειδώ γιατί έπρεπε να γίνει και πελτές για το χειμώνα. Η γιαγιά πολλές φορές άφηνε την ντομάτα για μας και η ίδια έτρωγε αντράκλα με αλάτι και ξύδι. Τότε δεν την έδιναν ούτε στις κότες. Τώρα τις ταΐζουν για να κάνουν αυγά με... ω-3 λιπαρά. Ποιά γεμιστά; Τέτοιες πολυτέλειες δεν υπήρχαν, κολοκυθοανθοί με μυρουδικά γεμισμένοι με ρύζι ήταν το σύνθημα τότε και γκουρμέ σήμερα. Στην κατσαρόλα φυσικά (που να κάψεις... φούρνο για γεμιστά), με μικρά ξυλαράκια από κάτω για να μην κολλήσουν και στο παραγώνι (με το τσουκάλι) ή το γκάζι (με την κατσαρόλα). Ο παππούς μονίμως επιβλέπων: Είχε κατά νου να ποτίζει τα... λουλούδια του. Εβλεπε τους κατουφέδες να μεγαλώνουν τους πότιζε και... αναγάλιαζε η ψυχή του. Περνάει μια μέρα ο συγχωριανός και τον ρωτάει: Τι κάνεις εκεί μπάρμπα Θανάση; Η απάντηση... ποτίζω τους κατουφέδες. Και ο συγχωριανός σε πανικό: Ποιοί κατουφέδες μπάρμπα, χασίσι είναι! Τον είχαν πάρει χαμπάρι ότι δεν κατείχε και φύτεψαν στην άκρη του κήπου χασίσι, αναβαθίστηκε ο παππούς και έσπευσε να ξεκωλώνει και να πετάει στο ποτάμι. Κάπως έτσι πέρναγαν τα καλοκαίρια με τα ζαρζαβατικά σε μέτρο, με τους κρεμμυδολόγους που τα τρυγούσαν και με εναλλαγές. Κάτι χρόνια η γιαγιά είχε ένα μικρό κηπάκο μέσα στο χωριό, βόρεια της στέρνας και του "Τρικουπάκου" που έλεγε το συγγενή του ο παππούς που κόλλαγε παρατσούκλι σε όποιο παιδί γεννιόταν στο χωριό, σε ακίνητο που διαχειριζόταν ο παππούς. Και το νερό έφτανε εκεί από τη βόρεια πλευρά της στέρνας όπου έτρεχε ένα "μάτι" και είχε σχηματισθεί ένα αυλάκι για να οδηγεί το νερό με ελαφριά κατηφόρα μέχρις εκεί και μετά έγερνε προς το ποτάμι. Ήταν εκείνο το ακίνητο που πέρασε στην Κοινότητα και κατεδαφίστηκε για να γίνει πιο "γλυκιά" η στροφή 90 μοιρών στο κέντρο του χωριού και σήμερα είναι πλατεΐτσα. Συναρμολογώντας τη μνήμη μέσα από την ιστορία και τα "αρώματα" της ζωής και της φύσης...

Καλοκαίρι στο Φαρμίσι

Το χωριό του πατέρα μου, το Φαρμίσι, ήταν ο... προορισμός τα πρώτα καλοκαίρια. Οι νεότεροι το συναντούν ως "Αίπεια" καθώς τον ταυτίζει με την (αρχαία) Θουρία την ομηρική πόλη ο Στράβωνας, αν και ο Πausanias έχει... αντίρρηση και την στέλνει στην Κορώνη (σημερινό Πεταλίδι). Εκείνοι που αποφάσισαν τις μαζικές μετονομασίες χωριών με τούρκικα (και όχι μόνον) ονόματα, προφανώς αγνοούσαν τη φράγκικη παρουσία στην περιοχή που αποτυπώνεται στις φραγκοβυζαντινές εκκλησίες του Αγίου Γεωργίου στη "Λαγκάδα" και του Αγιοκίλλα στα "Γεράνεια". Μέσα στον εύφορο κάμπο προς τον οποίον είχαν αποτραβηχτεί και για λόγους προστασίας από θαλάσσιες επιδρομές. Ενα χωριό σε τόπο "γεμάτο" ιστορία, από τη μια μεριά του ρέματος τα πατρογονικά κτήματα με το μικρό σπιτάκι και από την άλλη ο μεγάλος μυκηναϊκός θολωτός τάφος. Το νεκροταφείο του παλιού χωριού δίπλα στο σπουδαίο Ασκληπιείο της Αρχαίας Θουρίας. Οι σταφίδες του παππού δίπλα στα ρωμαϊκά λουτρά στον κάμπο. Και θρύλοι για ψήγματα χρυσού που κατέβαζε το ρέμα κάποια πολύ παλιά χρόνια.

Όλα αυτά τότε άγνωστα και εμείς επιμέναμε και επιμένουμε στο "Φαρμίσι" ως ισχυρό στοιχείο πατρογονικής ταυτότητας. Εκεί λοιπόν, μέσα σε ένα... πούργι την έβγαλα τα δύο πρώτα καλοκαίρια της ζωής μου. Όταν οι άλλοι έλειπαν από το σπίτι μαζεύοντας σταφίδες ή σύκα και άφηναν έμενα με τον παππού Ηλία. Ήταν κάτι σαν το "παιδικό πάρκο" των ημερών μας που αφήνουν τα παιδιά να παίξουν στο διαμέρισμα για να κάνουν τις δουλειές του σπιτιού. Μια κουρελού για εσωτερική επένδυση και όλα καλά. Αν όμως έχεις... πούργι για πάρκο, που να βρεις παιχνίδι να παίξεις; Και όμως το ρόλο του παιχνιδιού τον έπαιξε η μελιτζάνα που ήταν σκληρή και ένα μωρό στην καλύτερη περίπτωση την έγλυφε. Απομακρύνθηκε όταν ο παππούς την ώρα που προσπαθούσε να με

πρεμήσει, ανακάλυψε ότι είχα βγάλει δόντια και άρχισαν να δαγκώνω. Τρίτο χρόνο στο πούργι δεν πρόλαβα. Όχι γιατί μεγάλωσα, αλλά γιατί ο παππούς έφυγε ξαφνικά κάπου στα 74 χρόνια του. Πήρα το όνομά του το πρώτο καλοκαίρι της ζωής μου, το Δεκαπενταύγουστο, στον Αγιάνη Θεολόγο την εκκλησία του παλιού χωριού, όταν με βάφτισε ο θεός Χρήστος που έμενε στη Θεσσαλονίκη. Τα επόμενα καλοκαίρια από το θάνατο του παππού, με τη γιαγιά και περισσότερο το θείο Γιώργο, το μικρό αδερφό του πατέρα μου. Αλλά και το θείο Μίμη μέχρι να παντρευτεί και να μετακομίσει στο Βεΐζαγα (Ανθεια σήμερα).

Στο πατρικό σπίτι, μια μικρή αποθήκη ουσιαστικά χωρισμένη με κόντρα πλακέ στα δύο για κουζίνα (με ένα μεγάλο τραπέζι και σκαριά για κάθισμα) και υπνοδωμάτιο (κρεβάτια και στρωματσάδα κατά περίπτωση). Νότια η μεγάλη κληματαριά με φράουλες και (μάλλον) αετονύχι, η θεόρατη μουσμουλιά και οι πορτοκαλιές. Βόρεια το αμπελάκι με το ροδίτη και πιο πέρα ο κήπος, στην άκρη το ημιτελές σπίτι που είχε ξεκινήσει να κτίζει ο θεός Μίμης. Διάσπαρτες στο χώρο οι αχλαδιές, κάναμε συναγωνισμό με τα... μπουρμπούνια για ποιός θα προλάβει να τα φάει. Τα λέγαμε "βασιλιάδες" για το πρασινωπό χρώμα τους που λαμπύριζε, τα πιάναμε και τα δέναμε από το "πόδι" με κλωστή και τα φυλάγαμε να μην μας φύγουν μέσα σε σπιρτόκουτα. Στην ανατολική πλευρά ο λόφος με τους αναβαθμούς, στον πρώτο και το δεύτερο ελιές, στον τρίτο και μεγαλύτερο σε έκταση το αμπέλι με τα φαγουλάρικα, στον τέταρτο πρανές με λίγες ελιές και πολύ... βίκο για τα γιδοπρόβατα. Στην άκρη του πέρασε αργότερα ο αγωγός που φέρνει το νερό στην Καλαμάτα και καταχώθηκε. Δίπλα στο σπίτι ανατολικά η ξελότζα με το λινό, τα κρασοβάρελα και τα εργαλεία. Χώρος ανίχνευσης αντικειμένων και αναζήτησης της χρησιμότητας που είχαν για τους πιτσιρικάδες της οικογένειας όταν επισκέπτο-

Στη φωτογραφία ο παππούς Ηλίας με το μεγάλο ξάδερφο Δημήτρη στα πόδια του, 5-6 χρόνια πριν... έρθει η σειρά μου

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

νταν το χωριό, χώρος μεσημεριανού παιχνιδιού για να μην μας βαράει ο ήλιος όταν οι μεγαλύτεροι έκαναν τη... σιέστα τους και δεν έπρεπε να ενοχλούμε. Πιο πέρα νοτιοανατολικά μια μικρότερη ξελότζα δίπλα στον πρώτο αναβαθμό με τα γιδοπρόβατα και το γαϊδούρι. Μεταφορικό μέσο... άριστο όταν μάθαινες να κρατιέσαι από τα κολιτσάκια πισσοκάπουλα, που να πάνε να κάνουν τις δουλειές τους οι άνθρωποι χωρίς αυτό. Οι σταφίδες και τα αμπέλια ήθελαν γαλάζωμα, έπρεπε να φτάσουν μέχρι εκεί οι βούτες με το νερό, μιλάμε για τελετουργία ολόκληρη. Στη δυτική πλευρά ένας μικρός διάδρομος και η παλιά μάντρα που χώριζε το κτήμα από τη δημοσιά που βρισκόταν ένα επίπεδο κάτω. Μια μάντρα που είχε ακούσει απίστευτες ιστορίες καθώς τα βράδυ λειτουργούσε ως παγκάκι που ξαπόσταιναν όλοι από τον κάματο της ημέρας. Το πιο αναπαυτικό σημείο ήταν η ορθή γωνία στη νότια πλευρά της που σχημάτιζε με το κάθετο πέτρινο "δοκάρι" πάνω στο οποίο στηριζόταν η μεγάλη ξύλινη εξώπορτα. Στη μάντρα μαζεύονταν όλοι εκείνοι που έμεναν στο σπίτι που περιγράφηκε αλλά και την... δροσερή ξελότζα του. Τα καλοκαίρια πληθαίναμε γιατί έμεναν μαζί μας και "υπηρετες". Δηλαδή φτωχοί εργάτες γης που κατέβαιναν από τα ορεινά χωριά της περιοχής για τις καλοκαιρινές αγροτικές δουλειές σε σταφίδα και σύκα και έμεναν μέχρι να τελειώσουν στο σπίτι. Φαγητό το ίδιος για όλους και μια αμοιβή για την εργασία τους. Πήγαινε το γέλιο σύννεφο από τις πλάκες και τα πειράγματα, ο θεός Γιώργος είχε ένα τρανταχτό θορυβώδες γέλιο που το έχω ακόμη στο αυτί μου. Στη βόρεια πλευρά της μάντρας μια μεγάλη μουργιά όπου έστηνε το τσαρδάκι του ο θεός Γιώργης και το προτιμούσε όταν ερχόταν ο θεός Σωτήρης. Ήταν ένα "κρεββάτι" με τάβλες στηριγμένο στα μπράτσα της μουριάς που σκιαζόταν και δροσιζόταν από τα φύλλα της. Δεν την χρησιμοποιούσαν όμως μόνο για δροσιά, την ήθελε η γιαγιά για τα κουκούλια της, κάπου θολά την θυμάμαι να τα περιποιείται κάπου κάτω από την κληματαριά.

Σε αυτό το περιβάλλον πήγα καλοκαιρινό... προνήπιο: Το "ΡΟΜΑΝΤΣΟ" για άλλους είναι μακρινή ανάμνηση των παιδικών χρόνων με ωραίες γυναίκες στο εξώφυλλο, για μένα όμως είναι το πρώτο μου... αλφαβητάρι. Από αυτό έμαθα να διαβάζω και να γράφω πολύ πριν πάω σχολείο. Το οφείλω στο το θείο Γιώργο. Νεαρός στην ηλικία όταν ήμουν πισσιρικάς και έβγαζα πολλές ημέρες τα καλοκαίρια στο χωριό, είχε ντανιασμένα τα περιοδικά. Εφθαναν στο χωριό με τον ταχυδρόμο κάθε Τετάρτη, καθόσον συνδρομητής. Αλλά με... συνεταιρισμό, το μοιραζόταν με έναν φίλο του τον οποίο θυμάμαι με το παρατσούκλι ως "τσολιά". Μην φαντασθείτε κανέναν... εύζωνο τη φρουράς, στο 1, 20 με τα χέρια ψηλά ολίγον στρογγυλός και εξ ου και το παρατσούκλι. Καλός πατριώτης, στο (επίσης) μισό - μισό της κολιτσίνας του Σκαρτσιλή, είτε κέρδιζε αυτός είτε ο θεός Γιώργος το παιχνίδι, εγώ έτρωγα... ολόκληρο το λουκούμι. Και μισό - μισό σήμαινε ότι ο καθένας έπαιρνε τον καφέ του και το έπαθλο του παιχνιδιού ήταν μισό - μισό το λουκούμι: Το μοιράζονταν αλλά το πλήρωνε ο... χαμένος. Μιλάμε για... πολυτέλειες ασύλληπτες. Το περιοδικό λοιπόν ερχόταν και κόστιζε 3 δραχμές. Το έπαιρνε ο "τσολιάς" και πλήρωνε 1 δραχμή. Το κράταγε τις μισές ημέρες και μετά το έπαιρνε ο θεός Γιώργος που πλήρωνε 2 δραχμές αλλά του έμενε το... χαρτί. Ήταν απαραίτητο για να διπλώνει τα σταφύλια ώστε να μην στραπατσarisτούν όταν τα ντάνιαζε στο πούργι. Χάζευα τα περιοδικά και τις εικόνες τους, δεν με ενδιέφεραν τα εξώφυλλα αλλά τα σχέδια στο εσωτερικό και τα σκίτσα του Αρχέλαου. Με τους "βαρελόφρονες" που έβλεπα τα βράδια στο Νησί να... πιάνουν τις κολώνες. Όλοι φορούσαν έναν κούκο (στις γελοιογραφίες και τη ζωή) και από τότε μου κινούσε την περιέργεια πως γίνεται τη νύχτα να φοράνε κούκο. Μετά από πολλά χρόνια όταν ήμουν φοιτητής, ρώτησα έναν "βαρελόφρονα" στο Νησί μια νύχτα που γυρίζαμε και οι δύο... ψάχνοντας για το κονάκι μας: "Μα γιατί φοράς κούκο νυχτιάτικα;". Και η απάντηση: "Ρε μεγάλε τον βλέπεις τον γλόμπο

στην κολώνα, που να πάρω τα ίσια μου χωρίς κούκο, με στραβώνει, σαν ήλιος μου φαίνεται". Και έπιανε την κολώνα μην του φύγει όπως ακριβώς στα σκίτσα του Αρχέλαου.

Από τις εικόνες που χάζεα, περάσαμε στα γράμματα. Και δώστου ο θεός Γιώργης να επαναλαμβάνει ένα ολόκληρο καλοκαίρι τα γράμματα που έβλεπα στον τίτλο του περιοδικού και τους τίτλους των θεμάτων. Και εγώ να συλλαβίζω και να σκαλίζω γράμματα, να μαθαίνω αριθμούς και να κάνω τις πρώτες πράξεις.

Ο θεός Γιώργος στο... μάθημα, η γιαγιά Σταυρούλα στο νοικοκυριό. Η καλύτερη ανάμνηση το... γλυκό κουταλιού. Φύσει της οικονομίας, έφτιανε τη φράουλα που την είχαμε... τσάμπα στην κληματαριά. Για την ακρίβεια ένα μικρό μέρος, το μεγαλύτερο μαζί με τα φαγουλάρικα σταφύλια του αμπελιού το πουλούσαν οι θείοι στη λαϊκή της Καλαμάτας. Κουβαλώντας τα πούργια με ένα... προπολεμικό "βίσμαρκ" (του θείου Μίμη) ή "ράλεϊ" (του θείου Γιώργη). Δέκα χιλιόμετρα δρόμος και σπρώχνοντας βασανιστικά στην ανηφόρα του Ασπροχώματος, που να κάνεις ορθοπεταλιά με δύο πούργια. Της ενσυνείδητης λιτότητας η γιαγιά Σταυρούλα, φρόντιζε να τοποθετεί το βάζο με την κομπόστα στο ψηλότερο αρμάρι που ήθελε καρέκλα να το φτάσει ακόμη και μεγάλος. Μια, δύο ρόγες στη χάση και τη φέξη για να γλυκαθούμε. Οσο για τα φαγουλάρικα σταφύλια, ρόγες και ακατάλληλα για την αγορά, κάθε σταφύλι είχε τη δική του αξία. Υπήρχε μια ποικιλία που θυμάμαι το λέγανε "αγούμιστο", τεράστιες και ζουμερές εύγευστες ρόγες. Το πολιορκούσαμε αλλά η γιαγιά κράταγε τη... βεργούλα προς αποτροπή του τσιμπολογήματος που αχρήστευε... εμπορικά το σταφύλι. Στην ίδια κατηγορία και το κέρινο, μια καταπληκτική ποικιλία που χάνεται μέσα στις αλλαγές οι οποίες συντελούνται. Ελεύθερος ήταν ο... ροδίτης. Κρασοστάφυλο, μια από τις τρεις ποικιλίες που έβαζε ο παππούς – έμπορος κρασιού – για το δικό του (και μαζί φιλέρι και μοσοφίλερο σε μια ορισμένη αναλογία). Πλούσιο σε χυμό και σε αφθονία, πλύσιμο με λίγο

νερό από το πηγάδι του Αγιώργη στα 50 μέτρα από το σπίτι, το τρώγαμε φτύνοντας τα κουκούτσια στον αέρα.

Και τα σύκα εξαιρετικής ποιότητας, μια καταπληκτική ποικιλία λευκά κοντά στο φράχτη που ήταν η βόρεια συνέχεια της μάντρας καθώς το κτήμα κατέβαινε στο επίπεδο του δρόμου. Δυστυχώς κόπηκε όταν έγινε η διαπλάτυνση του δρόμου και μαζί καταστράφηκε η μάντρα. Και άλλη μια στο πρώτο επίπεδο πάνω από το σπίτι, με μαύρα μεγάλα σύκα που αν θυμάμαι καλά ήταν και δίφορα. Και μια αγριουσικιά εκεί που το κτήμα κατέβαινε επίπεδο στη βόρεια πλευρά, αποτελούσε πηγή εσόδων για το θείο Γιώργη που τα έφερνε μέχρι το γουρνοπάζαρο στο Νησί, αφού είναι απαραίτητα για να γονιμοποιηθούν οι συκιές από τις οποίες παράγονται τα ξηρά σύκα. Για το κτήμα τα μπουρλιάζαμε το βράδυ σε βούρλα και γίνονταν "στεφάνια" που κρέμαγαν το πρωί οι θείοι στις συκιές. Τώρα τα κάνουμε... γλυκό κουταλιού.

Το φθινόπωρο του 1961 "έφυγε" και η γιαγιά, ο θεός Γιώργος έμεινε μόνος στο χωριό φορτωμένος με όλες τις δουλειές από το μαγειρέμα μέχρι τα χωράφια, τα καλοκαίρια άλλαξαν και η πλάστιγγα έγειρε στο άλλο χωριό τη Στέρνα που είχε... παππού και γιαγιά. Στο Φαρμίσι πηγαίναμε για λίγο, κυρίως γύρω από το Δεκαπενταύγουστο που γιόρταζαν τα Ελληνικά. Ο θεός Μίμης παντρεύτηκε και πήγε στο Βεΐζαγα, αργότερα παντρεύτηκε και ο θεός Γιώργος που μετακόμισε στο ημιτελές σπίτι του θείου Μίμη που ολοκληρωνόταν σταδιακά, αργότερα στο χώρο ανάμεσα στο παλιό και το νέο έχτισε το δικό του. Μικρότερα τα ξαδέρφια, βρισκόμαστε πλέον συχνά αλλά για λίγο καθώς πλέον... μεγαλώναμε και η πόλη μαζί με τις υποχρεώσεις προετοιμασίας μας τραβούσαν. Ξεχωριστές οι μέρες στη σταφίδα, πηγαίναμε με τα μεγάλα ξαδέρφια, τον Ηλία και τον Παναγιώτη, και κωνόμασε μέσα στα αρχαία λουτρά και παίζαμε, "παιδική άγνοια κινδύνου" σε... κρυψώνες για φίδια. Μέχρι και φοιτητής πήγαινε μερικές ημέρες, θυμάμαι ένα φεγγάρι έκανα και φροντιστήριο σε μικρούς συνομηλίκους του (μα-

θηματικού αργότερα) Ηλία. Σε κάθε επίσκεψη βεβαίως είχα και... προπόνηση στα μαθηματικά. Σπουδαίο μυαλό ο θεός Μίμης, απόφοιτος του Πρακτικού Λυκείου Καλαμάτας με καθηγητή τον Πέτρο Τόγκα με υπέβαλλε σε... γραπτές δο-

κιμασίες μέχρι την τελευταία τάξη. Σαράντα χρόνια μετά την αποφοίτηση, θυμόταν και αντιμετώπιζε σύνθετα προβλήματα.

Καλοκαιρινές στιγμές που δεν γυρίζουν ούτε επαναλαμβάνονται αλλά αξίζει να θυμόμαστε...

Φανάρια και πάγος

Ζέστη αφόρητη, πλην όμως καλοκαίρι είναι, δεν φαντάζει ως κάτι το περίεργο. Ζέστη έκανε και παλιά, δεν είναι "προνόμιο" μόνο της εποχής κλιματικής αλλαγής. Την οποία έφερε (και) ο "πολιτισμός" του ηλεκτρικού ρεύματος, που αντικατέστησε τους φυσικούς τρόπους και τις (σχετικά) αθώες περιβαλλοντικά ανθρώπινες επινοήσεις.

Ηλεκτρικά ψυγεία δεν υπήρχαν μέχρι και τη δεκαετία του 1960 περίπου. Αλλά εδώ που τα λέμε... τι να βάλεις εκείνη την εποχή στο ψυγείο; Το τυρί ήταν στο δοχείο του αλατισμένο κάργα και σε τυρόγαλο για να μην αλλοιωθεί. Το παστό παρομοίως στους τενεκέδες και τα αγγεία με το λίπος (και) για προστασία, δεν πάθαινε τίποτε αν... κατάφερνε να φθάσει στο καλοκαίρι, συνθήτως έμεναν οι τσιγαρίδες. Τα αυγά από την παραγωγή στην κατανάλωση, ο κόκκορας όταν υπήρχε σύναξη και δεν έμενε κόκκαλο, τα αρνοκάτσικα σε γλέντια γιορτινά και γάμων που εξαφανίζονταν εν ριπή οφθαλμού. Για το ψωμί δεν το συζητάμε, διπλωμένο με πανί και χωρίς συντηρητικά, κράταγε μέρες και μέρες. Φαγητό... που να περισσέψει για την επομένη, άντε να ξέμενε... μισή μερίδα που δεν πεταγόταν φυσικά.

Για τα περισσεύματα είχε επινοηθεί το φανάρι: Ένα "κουτί" με τσίγκινο σκελετό (για να είναι ελαφρύ) και πολύ ψιλή σίτα (για να μην περνούν ζωύφια) και ένα-δυό ράφια για να τοποθετούνται τα πιάτα. Κρεμασμένο σε σημείο που δεν το έπανε ο ήλιος και είχε εν δυνάμει αεράκι, πολλές φορές έξω από το σπίτι. Ένα πιάτο φαΐ, τεμαχισμένο ψωμί και ο,τιδήποτε μπορούσε να διατηρηθεί για μια μέρα.

Μετά στις πόλεις ήρθε το ψυγείο πάγου αλλά

στα χωριά παρέμειναν τα φανάρια, που να φτάσει ο πάγος... νερό θα γινόταν. Τα οικιακά ψυγεία πάγου ήταν... ξύλινα έπιπλα. Με εσωτερική επένδυση από τσίγκο για να διατηρείται η θερμοκρασία όσο γινόταν χαμηλά. Στο πάνω μέρος υπήρχε μια μικρή δεξαμενή που έβαζαν νερό και μια βρυσούλα για να το παίρνουμε παγωμένο καθώς ο μισός χώρος ήταν η δεξαμενή και στον άλλο μισό έμπαινε ο πάγος τυλιγμένος στη λινάτσα που καθυστερούσε το λιώσιμο. Στον κυρίως χώρο που διέθετε μια πόρτα η οποία ασφάλιζε ερμητικά για να μην χάνεται η χαμηλή θερμοκρασία, τοποθετούνταν τα τρόφιμα που μπορούσαν πλέον να μένουν περισσότερο από μια ημέρα καθώς ο χώρος πάγωνε με την ψύξη του τσίγκου από το νερό που κατέβαινε καθώς έλιωνε ο πάγος. Το οποίο κατέληγε από κάτω σε ένα συρτάρι (αυτόματη... απόψυξη) και απομακρυνόταν με μια βρυσούλα.

Στο Νησί υπήρχε το παγοποιείο Γέρουλα-Παναγόπουλου στην είσοδο της πόλης από την Καλαμάτα δεξιά, απέναντι από το φουγάρο του Πετρούλια που λειτουργούσε το ορυζεργοστάσιο Γαλανάκη. Σε καλούπια τοποθετούσαν νερό το οποίο ψυχόταν και γίνονταν παγοκλώνα με τη βοήθεια εξωτερικών σωλήνων που είχαν αλάτι και αμμωνία. Και μετά γινόταν η διανομή με τα κάρα, ενώ αν θυμάμαι καλά υπήρχε παγοπωλείο και στη σημερινή οδό Ερμού, κάπου απέναντι από του Σακελλαρόπουλου, θυμάμαι ένα μεγάλο ψυγείο και έναν ηλικιωμένο σε μια καρέκλα στην πόρτα.

Ο πάγος έφτανε την καθορισμένη ώρα και ο "παγοπώλης" είχε πελατολόγιο, γνώριζε ποιός παίρνει και πόσο πάγο, Πάνω στο διπλόκαρο

Η φωτογραφία με το κάρο και τον πάγο είναι της Βούλας Παπαϊωάννου από το Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη

το οποίο είχε στρώσει με λινάτσα, φορτωμένες (και σκεπασμένες επίσης με λινάτσα για να μην λιώνουν) παγοκολώνες που τις τραβούσε με ένα σιδερένιο γάντζο. Τις έκοβε με μια "μαχαίρα-πριόνι" στα τέσσερα, τόσο χωρούσε προκαθορισμένα το κάθε οικιακό ψυγείο, αν ήταν

για μαγαζί μπορεί και κοβόταν στα δύο ή και να πουλιόταν ολόκληρη. Γινόταν ένα πανηγύρι, καβαλάγαμε από πίσω και παίρναμε τα τμήματα να τα γλύψουμε, κάτι σαν παγωτό. Μέσα στη βρώμα, μας κυνηγούσαν οι μανάδες. Το κάρο στεκόταν στο προκαθορισμένο σημείο και έσπευ-

δαν οι πελάτες να παραλάβουν τον πάγο και να τον τυλίξουν στη λινάτσα ή στην πετσέτα, που να τον πας 50 και 100 μέτρα με γυμνά χέρια, εγκαύματα πάθαινες.

Κυκλοφορούσαμε όμως με γυμνά... πόδια, η ξυπολισιά ήταν ευτυχία, την... απολαμβάνω και σήμερα. Προσέχοντας να μην συμβεί το τραγικό που έζησα πιτσιρικάς, μαθητής του δημοτικού. Μέναμε στου Μουτρουζάνου, κοντά στην Καπετάν Κρόμα και την Πανηγυρίστρα. Εφτασε το κάρο με τον πάγο και ο πατέρας μου κατέβηκε να τον παραλάβει καθώς είχε ξυπνήσει πρωί για να πάει στη δουλειά. Και κατά πως περπατούσε ξυπόλητος, πάτησε έναν σκούρκο που κειτόταν... ξάπλα. Εβαλε τον πάγο στο ψυγείο και πήγε στον καμπινέ του χαράπατου για να ξυριστεί. Και ακούστηκε ένας γδούπος, έτρεξε η μάνα μου και τον βρήκε λιπόθυμο και σωριασμένο. Βάλαμε τις φωνές, ήρθαν οι γείτονες και βοήθησαν να σηκωθεί, έμενα με έστειλαν να πάω τρέχοντας στο γιατρό. Πέρασα από του Σώκου και ένα οικόπεδο που έβαζε ο Μουτρουζάνος πατάτες, πήδησα μια μάντρα που το χώριζε από το μπακάλικο του Κουτρουμπόου και βολίδα στο γιατρό τον Αλεβίζο στη Μουλαβασίλη, λίγο πιο πάνω από τη μάντρα. Τον βρήκα στο γραφείο του (ισόγειο του σπιτιού που έμενε, αν θυμάμαι καλά είχε ένα, δυο σκαλάκια που κατέβαινε), του είπα τι

έγινε (που να ξέρω για το σκούρκο, το διηγήθηκε όταν συνήλθε ο πατέρας), "μυρίστηκε" από διαίσθηση τι συμβαίνει καθώς του είπα ότι είχε πηρστεί και έτρεξε στο σπίτι πηδώντας τις μάντρες με την ένεση κορτιζόνης. Και κάπως έτσι γλύτωσε ο πατέρας μου από το αλλεργικό σοκ.

Με περιπέτειες μερικές φορές, κάπως έτσι εξασφαλιζόταν η... δροσιά, αήρ κοντίσιον και ανεμιστήρες δεν χρειάζονταν, έμπαινε ο αέρας από παντού στα σπύτια. Και εδώ που τα λέμε στο Νησί έφθανε ακόμη η αύρα της θάλασσας.

Καρπούζια "μαύρα" και "παλληκαράκια" (πεντανόστιμα μικρά πεπόνια) στο ψυγείο του πάγου ήταν το... παγωτό μας (στα χωριά πάγωναν στα κεφαλάρια), άντε και κανά κωνάκι από.. περιοδεύοντα τροχήλατο παγωτατζή. Συνήθως όμως και εφόσον υπήρχαν οι απαραίτητες δεκάρες, προτιμούσαμε τα ζαχαροπλαστεία σε απόσταση πεζού. Και αργότερα έφθασε το ξυλάκι κρέμα ή σοκολάτα με την περιφερόμενη ποδηλατικώς... ΕΒΓΑ.

Που να ξεχωρίσουμε τότε... καύσωνα και μάλιστα καθηλωμένοι τις ώρες "κοινής ψυχίας" στο κρεβάτι, μουσκεύαμε ανεξαρτητως... θερμοκρασίας. Καθόσον οι υπόλοιποι και η γειτονιά θα έπρεπε να κοιμηθούν και δεν... το διαπραγματεύονταν άνευ του σχετικού... βιαιού φρονηματισμού

Πήγαμε και κατασκάνωση

Τα καλοκαίρια είχε και κατασκάνωση, αλλά πήγα σχετικά μεγάλος για πρώτη φορά ως πρόσκοπος. Υπάλληλος ο πατέρας, οι προνοιακές κατασκηνώσεις... δεν μας έπιαναν. Κάπου στα τέλη του 1968 ή αρχές του 1969, ο δάσκαλος Ηλίας Παρασκευόπουλος ίδρυσε στο Νησί ένα Σύστημα Προσκόπων. Στεγάστηκε στο ισόγειο ημιτελούς κτηρίου στο στενό δυτικά από το σπίτι του γιατρού του Σπυρόπουλου. Δέλεαρ η οργάνωση και το παιχνίδι, η παρέα και η ευχερής... κυκλοφορία χωρίς πολλές διατυπώσεις. Χούντα ήταν, υπήρ-

χαν περιορισμοί ακόμη και στις ώρες που μπορούσαν να γυρίζουν στην πόλη οι μαθητές. Ο Παρασκευόπουλος βεβαίως τράβαγε και κάτι φιλοχουντικά κηρύγματα, αλλά κανένας δεν έδινε σημασία. Οι περισσότεροι βαθμοφόροι εκείνης της εποχής στο Νησί, ως φοιτητές βρεθήκαμε στο αντικουντικό μέτωπο και αργότερα στην ΚΝΕ. Τσάμπα έχανε ο άνθρωπος στα λόγια του για εθνική πητική διαπαιδαγώγηση. Μιλούσε αλλά εμείς είχαμε το νου μας στο σκάκι και το πινγκ πονγκ. Είχαμε μάθει μικρότεροι από τη... Χριστιανική Ένωση, είχε όλο τον εξοπλισμό

Στη φωτογραφία με... λυκόπουλα εποχής, δεξιά ο αγαπημένος φίλος Μίμης Ζώης (αρχηγός) που δυστυχώς “έφυγε” ωρίς, και αριστερά ο υποφαινόμενος (υπαρχηγός). Αδυνατώ να θυμηθώ το όνομα του μεγαλωμένου, τα λυκόπουλα από αριστερά: Παναγιώτης Γαβράς, Μίμης Τζώρτζης, Κώστας Καλογερόπουλος, (;) , Νίκος Νικολακόπουλος, Σάκης Τσιριγώτης (με το κοντάρι). Μια λεπτομέρεια της φωτογραφίας: Στο πουκάμισο που φοράω αριστερά είναι καρφισωμένο το τρίγωνο με την... κουκουβάγια και το όνομα του σχολείου. Εκείνη την εποχή ήταν υποχρεωτικό για την... κυκλοφορία για να παρακολουθείται η κίνηση και η συμπεριφορά των μαθητών

και βρήκαμε ευκαιρία να μένουμε τις Κυριακές όλο το πρωί με παρέα και παιχνίδι. Πηγαίναμε και καμία βόλτα, μαθαίναμε τους κόμπους και άλλες προσκοπικές δεξιότητες, ο καιρός περνούσε ευχάριστα.

Επιασε καλοκαίρι και κάποια στιγμή μας είπαν να δηλώσουμε για την κατασκήνωση. Δηλώσαμε και όταν ήρθε η ώρα αρχές Αυγούστου, φορτώσαμε τα μπογαλάκια μας και στην Καλαμάτα για τη μεταφορά. Ηρθε το... φορτηγό, σκαρφαλώσαμε πάνω και πήραμε θέση για το ταξίδι. Μας βγήκαν τα συκώτια στο κούνημα, λουστήκαμε σύννεφα σκόνης και μετά από ώρες φθάσαμε στον προορισμό: Στον Ποτισώνα,

δίπλα στον Αγιοκικήτα, παλαιόθεν παραθεριστική η περιοχή. Ενα κομμάτι γης ξεχειρωμένο για τις ανάγκες της κατασκήνωσης, κάτι παραπάνω για τους βαθμοφόρους και μεγάλες σκηνές για τους προσκόπους. Τις στήσαμε με τη βοήθεια των παλαιότερων και ειδικών, οι Νησιώτες ήμασταν οι μεγαλύτεροι σε ηλικία αλλά οι μικρότεροι σε προσκοπική θητεία. Και αφού τις στήσαμε ανοίξαμε αυλάκια γύρω-γύρω για να φεύγει το νερό, ούτε είχαμε φανταστεί ότι... μπορεί να βρέξει. Ανοίξαμε τα ράντζα και συμφωνήσαμε τις θέσεις (πρέπει ήμασταν 8-10 σε κάθε σκηνή), ταχτοποιήσαμε πίσω από αυτά τα μπαγκάζια μας και πήγαμε

για το φαγητό. Εστιατόριο υπαίθριο στον πιο πάνω λόφο σε ισοπεδωμένο χώρο και ξύλινες, πρόχειρες αλλά μόνιμες τραπεζαρίες και πάγκοι από κορμούς δέντρων. Το φαγητό... μπλουμι τις περισσότερες φορές στα καζάνια, που να ταΐσει κανένας δεκάδες πεινασμένους από την περιπλάνηση στο δάσος όλη τη μέρα. Πήραμε και όνομα ως σκηνή, καθόσον πέραν των άλλων το σύστημα διαβίωσης είχε και βαθμολογία. “Λύκοι” βαφτιστήκαμε με σύνθημα “ου, ου ,ου, λύκοι του βουνού”. Και επειδή δεν είμαστε τόσο της τάξης, η βαθμολογία ήταν μονίμως σχεδόν αρνητική. Φώναζε ο Γεωργιόπουλος (αν θυμάμαι καλά) “λύκοι μείον πέντε” και ο Παπανικολόπουλος προσπαθούσε να μας δώσει να καταλάβουμε τους... κανόνες. Κάναμε και κανένα καλό, οπότε ισοφαρίζαμε τις απώλειες, σταθερά στο τέλος της βαθμολογίας. Τη νύχτα έκοβε κρύο, σκεπαζόμασταν με διπλή κουβέρτα και μερικές φορές τρομάζαμε να ζεσταθούμε. Το πρωί άντε να νιφτείς με το νερό της πηγής, ξύλιαζαν τα χέρια και τα μούτρα. Με βάρεσε και μια επιπεφυκίτιδα από την πρώτη σχεδόν ημέρα λόγω των πεύκων (που να συνειδητοποιήσω τότε το πρόβλημα και την αιτία) και τρώμαξα να ξεκολλήσω τα βλέφαρα. Στολή υπηρεσίας και δρόμο για πρωινό: Ψωμί με μαρμελάδα του... (μεγάλου) κουτιού και τσάι καθόσον ημέρες νηστείας. Σμήνη οι σφήκες έπεφταν πάνω στις μαρμελάδες ακόμη και όταν πήγαινες να βάλεις τη μπουκιά στο στόμα. Νερό κουβαλάγαμε από τις πηγές, το κατέβασμα ήταν εύκολο: Πιάναμε αγκαλιά τη βίκα και κατεβαίναμε από το μονοπατάκι... τσουλώντας στην κατηφόρα. Το ανέβασμα ορθοπεταλιά, έβγαινε η γλώσσα σαν γραβάτα για να φθάσουμε στην κορφή δίπλα στον Αγιονικήτα.

Εκπαίδευση σε κόμπους και άλλα προσκοπικά κόλπα, πεζοπορίες στο βουνό, χρήση πυξίδας, χάρτη και σημαδιών προσανατολισμού, αναγνώριση της θέσης των αστερισμών, τραγούδια, παιχνίδια και τη νύχτα... σκοπιά. Οι μεγαλύτεροι, δηλαδή οι Ανιχνευτές και οι Νησιώτες. Εκεί... πήραμε το βάπτισμα του πυρός, με βάρδιες τη νύχτα φυλάγαμε με τα κοντάρια και τα τσεκου-

ράκια τους οι Ανιχνευτές. Κάτι νύχτες ακούγαμε ένα μονότονο θόρυβο, την ίδια ώρα, στην ίδια διαδρομή. Σαν κάτι να περπατούσε, πήγαινε η ψυχή στην κούλουρη και το... μυαλό μας στο πονηρό, ότι δηλαδή κάποιοι παρακολουθούσαν αν φυλάμε. Δεν το λέγαμε και πουθενά αλλά μεταξύ μας, ίσως για να μην έχουμε μπλεξίματα, ούτε που μπορώ να θυμηθώ πως σκεφτόμασταν. Και ένα βράδυ έγινε της... αποκάλυψης. Ενα μεγάλο πουρνάρι δίπλα στην κατασκήνωση άρχισε να κουνιέται και να ακούγεται θόρυβος. Αποφανθήκαμε ότι πρόκειται περί εχθρού και... επιτεθήκαμε με όλη τη δύναμη πυρός, με κοντάρια και τσεκούρια. Μέχρι να καταλάβουμε περί τίνος πρόκειται, κοντέψαμε να διαλύσουμε το σαμάρι στο άτυχο μουλάρι που το αφεντικό του το είχε δέσει προσωρινά στο πουρνάρι. Αφού μας... ξ@x@s@v οι αρχηγοί μάθαμε και το μυστικό των θορύβων: Οι χωριάτες αγάραγο περνούσαν με τα μουλάρια από το πέτρινο μονοπάτι για να ποτίσουν τις πατάτες και άλλα είδη που καλλιεργούσαν. Και κατά πως οι ημέρες περνούσαν, άρχισαν τις επισκέψεις οι βροχές, για να μην βρεχόμαστε πιάναμε σκηνή και κρεβάτι με την ελπίδα ότι το νερό δεν θα φθάσει μέχρι τον... πάτο του ράντζου. Από εδώ το έφερνε, από εκεί το έφερνε και 1-2 ημέρες πριν την ημέρα που θα φεύγαμε, μια νύχτα ξημερώνοντας Δεκαπενταύγουστος, έκανε κατακλυσμό. Ανοιξαν οι ουρανοί, αστραπόβροντα, ξεχείλισαν τα χαντάκια και τα μικρά ρέματα, τα νερά μπουκάραν στις σκηνές, μούσκεψαν τα ράντζα και βαλίτσες, όλοι στο πόδι για τα χειρότερα, συγκεντρωθήκαμε στο αρχηγείο που ήταν ασφαλέστερο. Τηλέφωνα δεν υπήρχαν, κινήσαμε 3-4 από τους μεγαλύτερους να συνοδεύσουμε τον Παπανικολόπουλο μέχρι το χωριό, το Νιχώρι θαρρώ πως ήταν. Χωματόδρομοι μέσα στη λάσπη, κοιμμένοι από τις νεροφαγιές, ο ουρανός έτοιμος να ανοίξει και πάλι. Από το τηλεφωνείο ειδοποιήθηκαν οι πρόσκοποι στην Καλαμάτα και έστειλαν ένα λεωφορείο να μας πάρει. Μέχρι να βρεθεί και να έρθει στα καζάνια έβρασαν τα κρέατα και για να φάμε και για να μην χαλάσουν, τοιπήσαμε στο πόδι, τις βαλίτσες

παραμάσχαλα και δρόμο. Ο δρόμος είχε κοπεί κάπου δύο χιλιόμετρα μακρύτερα, το λεωφορείο δεν μπορούσε να περάσει και έπρεπε να κουβαλήσουμε μέχρι εκεί... σαρκία και υπάρχοντα. Κάπως έτσι τελείωσε η καλοκαιρινή περιπέτεια και την επομένη... οδηγήθηκα στο γιατρό για να διώξει τις τσίμπλες που με βασάνιζαν για ημέρες. Και χρειάστηκαν κάποιες ημέρες για να γίνει κατορθωτό.

Την επόμενη χρονιά... δασοπρόσκοποι, πήγαμε εκπαιδευτικές διακοπές στην Αρκαδία. Εδρα η Τεγέα, μέναμε στο οικοτροφείο της Οικοκυρικής Σχολής και εξορμούσαμε. Διαφορετική “κατα-

σκήνωση” πολύ καλύτερη διαμονή και φαγητό, εκείνο που μου έμεινε στη μνήμη γιατί δεν είχα φάει άλλη φορά ήταν το σπυρωτό ρύζι με γιαούρτι για βραδινό. Μάθαμε αρκετά για τα δάση και την προστασία τους, κάποιους χειρισμούς σε περίπτωση πυρκαγιάς για τη δημιουργία αντιπυρικών ζωνών. Γνωρίσαμε το δάσος από κοντά με εκδρομές και από αυτές θυμάμαι ένα μεγάλο δημόσιο κτήμα στη Βυτίνα και το εργοστάσιο ξυλείας στο Χρυσοβίτσι. Χωρίς μεγάλες συγκινήσεις αλλά με εμπειρίες έκλεισε έτσι η κατασκηνωτική θητεία στους προσκόπους...

Ημέρες Πάσχα

Πάσχα στην πόλη και τα χωριά

Στη Στέρνα με τον παππού Θανάση και τη γιαγιά Νίκη, την αδερφή μου Βούλα και τα παιδιά μας

Μπαρούτι χωρίς κρότο = μπαλαφουμάς, επιστροφή στα μικρά μας χρόνια τις μέρες κατά τις οποίες καταλαβαίνει ο καθένας αυτό που προσδιορίζεται ως “παράδοση” με τον πλέον έντονο τρόπο. Ημέρες με πλούσια μνήμη, αναστάσιμες θρησκευτικά στο έδαφος

της φυσικής “ανάστασης”. Ημέρες ανατροπών μέσα από την ετήσια επανάληψη των μύθων της πίστης. Με σεβασμό στην κατάνυξη των πραγματικών πιστών και εκείνων οι οποίοι αναζητούν ένα μεταφυσικό στήριγμα στις δυσκολίες της ζωής. Που δείχνουν να θεριεύουν

στα χρόνια του πλαστικού εκκρηματισμού και της βασιλείας των εμπόρων της ζωής.

Επιστροφή της μνήμης σε χρόνια ανέμελα. Πιτσιρικάς συνήθως πέρναγα τη Μεγαλοβδομάδα στη Στέρνα, το χωριό της μάνας μου. Ψάλτης και κατά δήλωση “χριστιανοκομμουνιστής” ο παππούς Θανάσης (βλαστήμαγε στο... ξεσταύρι του όπως έλεγε όταν θύμωνε), άκουγα από νωρίς τα “πΑ, Βου, Γα, Δι, κΕ, Ζω, νΗ” και τους ήχους πλάγιους. Με έπαιρνε ο ύπνος στα σκαλοπατάκια που είχε το ψαλτήρι κάτω από τα πόδια του. Εικόνες θαμπές στη μνήμη, κάτι σαν σπασμένοι καθρέφτες μιας εποχής που μπορεί να θυμόμαστε μέσα από τις αφηγήσεις των μεγαλύτερων. Ο παππούς ψάλτης στο διπλανό Λοϊ, κατεβαίναμε με τα πόδια και με τον πλακέ φακό με το “καρούμπαλο” γυαλί ανά χείρας. Οι μέρες της Μεγαλοβδομάδας συνήθως ήταν σκοτεινές και η αίσθηση του νεκροταφείου που πέρναγες δίπλα κάπως τρομακτική.

Στα πιά μεγάλα τη Μεγαλοβδομάδα τη βγάζαμε στο Νησί. Ολονυχτίες άλλοτε στους Τρεις Ιεράρχες και άλλοτε στον Αγιοδημήτρη ανάλογα με την περιοχή που μέναμε καθόσον περιπλανώμενοι ανά την πόλη άνευ ιδιοκτησίας. Μια διαδικασία κοινωνικοποίησης, εκεί ήταν σημείο συνάντησης των ανθρώπων που έβλεπες ή όχι στους δρόμους. Πειράγματα, χαβαλές και καψαρούλια για να περάσει η ώρα, στραγάλια σκληρά που τα πληρώσαμε με... δόντια καθόσον πολλές φορές καλύτερα να δάγκωνες χαλίκι. Στους Τρεις Ιεράρχες ο Τσακόπουλος, ψάλτης ολόκληρες δεκαετίες, μας μάζευε για συνοδεία στον Επιτάφιο. Πλην όμως ως... κακοφωνίζ δεν έκανα για την πεζή χορωδία. Κάτι το ένα, κάτι το άλλο όμως, από τους ψαλτάδες μάθαμε και τον “Νυμφίο” και την “εν πολλαίς αμαρτίας περιπεσούσα γυνή” και τον Επιτάφιο Θρήνο.

Ακόμη μεγαλύτεροι από τη Μεγάλη Παρασκευή συνήθως βρισκόμασταν στο Φαρμίσι, το χωριό του πατέρα μου. Το καινούργιο σπίτι χώραγε περισσότερους και γιόρταζε μετά το Πάσχα ο θείος Γιώργος. Το φαγητό νησιήσιμο, αυτό που κρατάει η μνήμη είναι μπιζέλια με κουκιά και αγκινάρες. Με το λάδι δεν θυμάμαι

πως... τα βολεύαμε, ίσως δεν είμαστε και τόσο της “καθαράς” νηστείας πάντα. Ο επιτάφιος κατέβαινε από τον Αγιάννη στο παλιό χωριό. Στη δημοσιά όλες οι οικογένειες έξω από τα σπίτια, μικροί σωροί από κληματόβεργες που είχαν μισοξεραθεί μετά τον κλάδο και έπαιρναν εύκολα φωτιά. Τις άναβαν οι νοικοκυρές στη θέα της πομπής, περνάγαμε κάτω από τον επιτάφιο και αναμέναμε τη Λαμπρή.

Ανάσταση σηκώναμε το πρωί της Κυριακής. Κοντοπαντέλονο, λευκό σκαρπίνι όταν το επέτρεπαν τα οικονομικά γιατί χρόνο με το χρόνο τα πόδια... μεγάλωναν, άσπρο σοσόνι. Το... δαγκώναμε στο δρόμο αλλά το είχαμε συνηθίσει, μακρύ παντελόνι φορέσαμε τα γυμνασιακά χρόνια και όχι με την... πρώτη. Είχαμε και τα καλαμπούρια, ο θείος Γιώργος ήταν μεγάλο τσιγκλιτήρι στην εκκλησία. Εμπαινε ο γείτονας και του έλεγε πονηρά στο αυτί “Γιαννιά σκουπίσου”. Ήταν σίγουρος ότι είχε φάει τη μαγειρίτσα και ο γείτονας γύριζε την παλάμη ανάστροφα για να σκουπιστεί, βέβαιος ότι... προδόθηκε από το λάδι. Με το “Χριστός Ανέστη” σιόταν ο τόπος. Πήγαινε το τρομπόνι σύννεφο. Άλλοι το έσκαγαν στον τοίχο της εκκλησίας και μέσα γινόταν σεισμός. Άλλοι το πέταγαν στη ρεματιά και αντιλαλούσε ο τόπος. Ελεγε δεν έλεγε ο παπάς, κανείς δεν έδινε σημασία, γιορτή ήταν και το ευχαριστιόνταν με την ψυχή τους.

Ξενοσητωμένοι και ποδαράδα πάλι στο σπίτι με τις λαμπάδες προφυλαγμένες για να μην σβήσουν μέχρι να ανάψουμε το καντήλι, κάτι χιλιόμετρα από την εκκλησία (αργότερα “κατέβηκε” στην Αγία Ειρήνη δίπλα στο πατρικό) και βουρ στη μαγειρίτσα. Ολη η οικογένεια με τη συνταγή της γιαγιάς Σταυρούλας: Συκωταριά, πατσά, έντερα, ποδαράκια, πάσπς φύσεως αρωματικά, κόκκινη και αυγοκομμένη. Θείον έδεσμα στα μεγάλα χρόνια είχα το “προνόμιο” να την δοκιμάζω από νωρίς το απόγευμα για να δω αν είναι γευστικά... ισορροπημένη, η μάνα μου νήστευε. Τώρα αν φας στις 6 το πρωί, τι να... ψήσεις το μεσημέρι; Το πρόγραμμα είχε σουπιά για να μαλακώσει το στομάχι από το βίαιον του περάσματος εκ νηστείας στο πρωινό ντερλίκωμα.

Ψητό στο φούρνο είχε τη Δευτέρα του Πάσχα που συνήθως έπεφτε και του Αγιωργιού που γιόρταζε ο θεός. Και επειδή το φούρνο τον χαλάσαμε νωρίς, το έργο αναλάμβανε η κυρά Ελένη του Σκαρτσίου απέναντι στο δικό της φούρνο.

Επιστροφή στο μπαλαφουμά της εκκίνησης: Παιδικόν “άθυρμα” θα το χαρακτήριζε η αστυνομική ορολογία. Μπαρούτι σε εύφλεκτο χαρτί που έδινε και έπαιρνε στα καφενεία όταν κρέμαγαν το Φάντη τη Μεγάλη Πέμπτη και οι θαμώνες δεν είχαν... με τι να παίξουν. Καθόταν ο άλλος ήσυχος στην καρέκλα και ξαφνικά του πέταγε από κάτω ο άλλος τον μπαλαφουμά. Αναβε η μπαρούτη φλόγα μέχρι το κάθισμα και πεταγόταν έντρομος. Μερικές φορές την πάθαινε ο δράστης, την ώρα που έσκυβε να βάλει τον μπαλαφουμά τον προλάβαινε ένας άλλος και του έριχνε μπαλαφουμά στα μπατζάκια. Μιλάμε για πανδαιμόνιο, ο ένας έριχνε στον άλλον, όλοι πήδαγαν να μην καψαλιστούν και βρωμοκόπαγε ο τόπος μπαρούτι.

Υπήρχαν ασφαλώς και τα πιο... ζόρικα, αυτοσχέδια πάντα. Διαβάθμιση από τα μικρού κινδύνου, καρυδάκια: Μπαρούτι σε τραπουλόχαρτο που ήταν σκληρό, διαμορφωμένο σε χωνάκι με σπύρτο στη μύτη. Αναβε το σπύρτο, το πέταγε ο άλλος και έσκαγε άνευ κινδύνου. Αλλά τα πιο μεγάλα ήταν εξαιρετικά επικίνδυνα, έσκαγαν με διάφορους τρόπους, ουκ ολίγοι σκοτώθηκαν ή έμειναν με σοβαρές αναπηρίες.

Όλα αυτά στα ανέμελα χρόνια και τα φοιτητικά με λαχτάρες. Πέταξα ένα ξεγερεμένο στην πλατεία στο Νησί και πήγε να το πάρει ένας πιτσιρικάς, ευτυχώς φοβήθηκε τις φωνές και κόλωσε με αποτέλεσμα να γλυτώσει την αναπηρία, από τότε δεν έριξα ούτε μπαλαφουμά. Στο ενδιαμέσο άλγεβρα και γεωμετρία καθόσον πλησίαζαν οι εξετάσεις και απαιτούσαν προετοιμασία εφ’ όλης της ύλης. Και το πρόγραμμα το κάναμε μόνοι μας, άγνωστα τα φροντιστήρια στη διάρκεια της χρονιάς, ελάχιστα και σποραδικά στην τελευταία τάξη. Οπότε αυτοοργάνωση εν μέσω ολονυχτιών, επιταφίων, εκρηκτικών και μαγειρίτσας.

Δεν ήταν και άσχημα, μετά εμφανίστηκε η... αγορά: Βεγγαλικά και “μπομπάκια” σε αφθονία, μια ολόκληρη βιομηχανία που χρειάστηκε η κρίση για να υποχωρήσει καθόσον... τέρμα τα ευρά για τα περιττά.

Το κακό της ιστορίας είναι ότι παρότι φανατικός λάτρης της μαγειρίτσας, έχω πλέον χρόνια να φάω. Γιατί αυτός ο διάβολος που λέγεται “αυτοάνοσο” μου έσκασε εδώ και μια δεκαετία αλλεργία σε ό, τι έχει σχέση με αρνί. Κάποια στιγμή πίστεψα ότι ήταν... αλλεργία του Πάσχα αλλά κατέληξα στη βραχεία και... εκτός εποχής. Οπότε πλέον οι άλλοι τρώνε και εμένα... μου τρέχουν τα σάλια.

Μυρωδιές μνήμης τέλος, Καλή Ανάσταση, να περάσετε καλά με τις οικογένειες και τους φίλους σας!

Πάσχα στο Φαρμίσι

Για το Πάσχα κατά κανόνα πηγαίναμε στο χωριό του πατέρα μου, στο Φαρμίσι. Σε Αίπεια το μετονόμασαν οι φωστήρες της “καθαρότητας”, κατευθείαν απόγονοι των αρχαίων κατοίκων της περιοχής από τα ομηρικά χρόνια. Αυτό το οικογενειακό έθιμο είχε να κάνει με το γεγονός ότι στη “ρίζα” έμεινε ο μικρότερος των επτά αδελφών, ο θεός Γιώργος που γιόρταζε συνήθως τη Δευτέρα του Πάσχα.

Ενας σπουδαίος άνθρωπος, βασανίστηκε άγρια μαζί με τον παππού από τους χίτες ανήλικος ακόμη για να καταδώσει τα αδέρφια του, αυτός που κράτησε την οικογένεια γύρω από τη ρίζα της, φρόντισε παππού και γιαγιά στα δύσκολα, με έμαθε πριν πάω σχολείο να διαβάζω τα γράμματα από το “Ρομάντζο” (το μοιραζόταν με τον... Τσολιά - παρατσούκλι ένεκα... 1,5 μέτρο με τα χέρια ψηλά όπως λέμε -, πλήρωνε κάτι

Κούνια τ' Αγιωργιού στο Φαρμίσι, ο πατέρας μου αριστερά, ο θείος Γιώργος δεξιά και στη μέση η ξαδέρφη μου Βούλα

περισσότερο από το μισό και το έπαιρνε στο δεύτερο μισό της εβδομάδας για να χρησιμοποιεί το καρτί στις συσκευασίες σταφυλιών που έφερνε στη λαϊκή αγορά της Καλαμάτας με το ποδήλατο μέσα σε έμφορτα πούργια). Η μεταφορά πολλές φορές λεωφορειακή με... ανταπόκριση: Από το Νησί στην Καλαμάτα και απέναντι από τη συμβολή Θουρίας και Είρας το καφενείο από όπου ξεκινούσε το δεύτερο λεωφορείο για Αρφαρά. Καμιά φορά όταν τα οικονομικά το επέτρεπαν, παίρναμε και κούρσα κατ' ευθείαν για το χωριό από το το Νησί. "Στρατοπαιδευμάμε" αρχικά στο πατρικό, ένα μικρό σπιτάκι που μέρος του υπάρχει ακόμη. Μετά στο ημιτελές παραδίπλα του (μεγαλύτερου) θείου Μίμη (ο οποίος όμως έμενε στο Βεΐζαγα) που είχε αρχίσει να χτίζει όταν πέθανε ο παππούς το 1956. Και αργότερα στο σπίτι του θείου Γιώργου ανάμεσα στα δύο άλλα. Κάτι λίγα χρόνια προλάβαμε και τη γιαγιά Σταυρούλα που είχε το γενικό πρόσταγμα του νοικοκυριού, η μαγειρίτσα της υιοθετήθηκε από τις εν Μεσσηνία νύφες και φθάνει στη δική μας οικογενειακή παράδοση. Το Μεγάλο Σάββατο είχε... τροφή από τους όχτους. Αγκινάρες με κουκιά (ή μπιζέλια) και μυρουδιές που φύτευαν κατ' οικονομίαν στο φρύδι των ανισόπεδων επιφανειών οι οποίες ήταν χρήσιμες για... άλλες καλλιέργειες. Επιτρεπομένου του ελαίου, πήγαινε το λαδομπούκι σύννεφο για να... προετοιμαστεί το άντερο μετά την πολυήμερη νηστεία (όσο και όσοι την κρατούσαν), ώστε να υποδεχθεί τη μαγειρίτσα. Τότε είχε Ανάσταση το πρωί της Κυριακής, αργότερα σήκωνα το... μεσημέρι του Σαββάτου δοκιμάζοντας τα αλατοπίπερα της μαγειρίτσας. Στα χωριά γύρισε τα μεσάνυχτα την εποχή της χούντας, στο πλαίσιο των απαγορεύσεων κυκλοφορίας. Πέφταμε νωρίς για ύπνο και κάπου στις 3 (ίσως και αργότερα) είχε εγερτήριο. Ρούχα ανοιξάτικα, κοντοπαντέλονο, σκαρπίνι και καλτσάκι μέχρι το Γυμνάσιο (τουλάχιστον). Και χιλιόμετρα ορθοπεταλιά για τον Αγιάννη στο παλιό χωριό για την Ανάσταση. Χτισμένος δίπλα ακριβώς στο Ασκληπιείο της Αρχαίας Θουρίας που ανακαλύφθηκε τα τελευταία χρόνια, σε ένα σημείο που δεσπόζει στο

μεσσηνιακό κάμφο (αργότερα το κάτω χωριό "επέβαλε" την Αγία Ειρήνη ως κεντρική εκκλησία, συμβολικό λέει το όνομα, που χτίστηκε δίπλα στον μεγάλο ηγεμονικό τάφο της μυκηναικής εποχής). Μια γράνα χωρίζει τα πατρώα από το σπουδαίο αυτό μνημείο). Με γράνες κατάφυτες ελιές και κυπαρίσσια, ένα μοναδικό τοπίο που ελπίζω ότι δεν θα καταστρέψει η "ανάδειξη" του αρχαιολογικού χώρου. Άλλοι από τη δημοσιά και άλλοι από το παλιό χωριό ψηλά στους λόφους, κατέφθαναν με τα καλά τους καθόσον το επέβαλε η ημέρα. Αγουροξυπνημένοι οι περισσότεροι, κάποιοι φαγωμένοι εν κατανύξει καθώς δεν άντεχαν τη μυρουδιά της μαγειρίτσας μετά τη μακρά νηστεία. Συνηθισμένοι στις πλάκες στο χωριό, οι άνθρωποι το διασκέδαζαν επίσης... εν κατανύξει. Μπαίνει μέσα γείτονας που ήταν γνωστό ότι καταχέριζε προκαταβολικά τη μαγειρίτσα και ο θείος Γιώργος, μεγάλο τοιγκλητήρι, σκύβει και του λέει στο αυτί "σκουπίσου Γιαννιά" εννοώντας ότι το λάδι είχε πιάσει σαγόνι. Εκ προοιμίου ένοχος αυτός βγάζει το μαντήλι και αρχίζει να σκουπίζεται για να μην... ρεζιλευτεί θρησκευτικώς. Και το γέλιο πήγαινε σύννεφο. Με το "Χριστός Ανέστη" η εκκλησία πήγαινε και ερχόταν. Οι ειδικοί στα πασχαλινά πυρομαχικά έριχναν τα τρομπόνια στα ρέματα και τις γράνες, κάποιοι έσκαγαν τα "καρπούζια" στον τοίχο του Αγιάννη, είχαν ρηγματωθεί και οι τοίχοι κάποια στιγμή. Φιλιά, ευχές και βολίδα για τη μαγειρίτσα. Είχε ξημερώσει για τα καλά, κοιμισμένοι νωρίς ήταν όλοι, μετά λαιμαργίας πέφταμε σε πλεμόνια, ουκώτια, νεφρά, σπλήνας, ελιές, πατσιές, άντερα και ποδαράκια ανακατατεμένα με μαρούλια, κρεμμυδάκια φρέσκα και μυρουδιές. Τίποτε ποτέ δεν πήγαινε χαμένο, στη δική μας εκδοχή υπήρχαν όλα στην κατσαρόλα με πελτέ και ενίοτε αυγοκομένη, γενικώς τούρμπο αλλά μετά λαχανικών. Και μετά... άντε να κωνέψεις, ο κράσος την αυγή δεν είναι και... σόδα. Δεύτερος γύρος κατά τις 10-11 το πρωί, ερχόταν και ο θείος Μίμης από το διπλανό χωριό, συνένωση των εν Μεσσηνία. Βραστά αυγά με αλάτι, πιπέρι, ξυδάκι κακό και λάδι, τυρί φρέσκο καθόσον το γάλα της νηστείας... έπιανε τόπο, ουκωτάκια

στο τηγάκι με λάδι, ρίγανη και λεμόνι. Το μισομέρι σούπα για να μαλακώσει το στομάχι, ο οβελίας και το κοκορέτσι τουλάχιστον στα δικά μας μέρη ήταν άγνωστη ιστορία που εισέβαλε από την όσμωση ανθρώπων και εθίμων από διαφορετικές περιοχές της χώρας. Και όσο έσβηνε η μέρα, καταναλώναμε σιγά-σιγά αυτά που είχαν μείνει. Την άλλη μέρα η τιμητική του θείου Γιώργη, όλη η οικογένεια στη δική μας εκκλησία, τον φραγκοβυζαντινό Αγιώργη, μνημείο που δεν γνωρίζαμε εκείνα τα χρόνια την αξία του και ίσως μαζί με τον επίσης φραγκοβυζαντινό Αγιονικόλα στα Γεράνια δίνουν εξήγηση για το όνομα του χωριού. Λίγα μέτρα μακριά από το πατρικό, δίπλα στο πηγάδι της δημοσίας που παίρναμε νερό με το ντενεκέ και τις βίκες μέχρι να φανεί η... ύδρευση. Όλη τη νύχτα ακούγαμε τα πέταλα των αλόγων που κινούνταν στην άσφαλο, καθώς πήγαιναν στου Μπάστα για τις ιπποδρομίες τ' Αγιωργιού. Παλιό και συνεχιζόμενο έθιμο, με διαφορετικές εκδοχές για την προέλευση. Το πρωί στην πέννα, εκκλησιά, χαιρετούρες, γλυκά, όλο το κάτω χωριό μια αγκαλιά και πολλοί από το παλιό. Την ημέρα αυτή είχε ψητό. Τα πρώτα χρόνια στο δικό μας φούρνο, μετά που γκρεμίστηκε στο πλαίσιο του... εκσυγχρονισμού, τα ταψιά πήγαιναν στις κυρά Ελένης της Σκαρτσιλαινάς το φούρνο που φιλοξενούσε όλη τη γειτονιά. Μέχρι να καταφθάσει μοσχομυριστό από το πολύωρο ψήσιμο

στον ξυλόφουρνο, ο θείος Γιώργος είχε ετοιμάσει τις κούνιες, άλλο έθιμο τ' Αγιωργιού. Και δώσου μέχρι να πάνε ψηλά οι πιτσιρικάδες, ήταν το παιχνίδι των ημερών. Κατά τα άλλα, στα μεγαλύτερα τα κενά γέμιζαν με γεωμετρικούς τόπους, αλγεβρικές παραστάσεις και φυσικοχημεία. Τις μέρες των διακοπών του Πάσχα έκανα ουσιαστικά επανάληψη και εξάσκηση στα δύσκολα που δεν είχα προλάβει, πλησίαζαν οι εξετάσεις άλλωστε. Και ο θείος Μίμης ήταν μια μαθηματική ευφυΐα, από τους καλύτερους μαθητές του Πέτρου Τόγκα (και ποιός δεν γνωρίζει τα “τογκάκια” από τη δική μου γενιά και τις περί αυτήν) και συμμαθητής πολλών επιφανών καλαματιανών επιστημόνων.

Κάπου στα 60 χρόνια του μου έκανε τεστ στις εκθετικές εξισώσεις που κάναμε στην τελευταία τάξη, οι έχοντες αίσθηση των πραγμάτων καταλαβαίνουν το σπουδαίο του πράγματος. “Νέστορας” της οικογένειας, εκ των ιδρυτικών μελών της “Νέας Φιλικής Εταιρείας”, ανοιχτό μυαλό στα δύσκολα χρόνια της κατοχής και της αντίστασης, ανταμείφθηκε με Ικαρία, Αη Στράτη και Μακρονήσι, μεγάλη ιστορία ενός σπουδαίου ανθρώπου σημείου αναφοράς για όλη την οικογένεια με την πραότητα, την ευθυκρισία και την αποτελεσματικότητα στην προστασία της ζωής όλων των άλλων αδελφών του. Μέρες που είναι τα θυμόμαστε όλα. Ετσι πρέπει...

Πάσχα επιστροφής

Πάσχα επιστροφής κάναμε κάτι λίγα χρόνια όταν ήμασταν φοιτητές. Συνήθως ηλιόλουστες μέρες και το Μεγάλο Σάββατο οι περισσότεροι είχαμε γυρίσει στα πατρία και τριγυρούσαμε γύρω από την πλατεία. Δυό βήματα από εκεί μέναμε, στου Νίκου Κουρή, στην αρχή της Σταδίου. Μενού ημέρας πάντα χταπόδι με κοφτό μακαρονάκι κοκκινιστό καθόσον νηστεία. Χταπόδι αποξηραμένο, που να βρεθούν φρέσκα και κατεψυγμένα τότε. Τόφερνε ο πατέρας από τους Τσερπαίους (συνήθως ψώ-

νιζε από το μαγαζί που ήταν στη Φεσσά) και το μούλιαζε η μάνα αποβραδής για να φουσκώσει. Το χταπόδι το καταλάβαινα λόγω νηστείας, γιατί όμως με κοφτό μακαρονάκι δεν κατάλαβε ποτέ και εδώ που τα λέμε, ούτε και ενδιέφερε. Λιχουδιά το χταπόδι, μια-δυό φορές το χρόνο στις νηστείες και με... το αναλογούν μέτρο για τις εποχές. Ισα να πάρει γεύση το ζυμαρικό και να νοστιμίσει. Πάντως εδώ που τα λέμε, αν εξαιρέσεις τα τεμάχια πλοκαμιών, προτιμούσαμε τις φρέσκες Νησιώτικες πατάτες

με καμιά ελιά, στη ζούλα κόβαμε και κανένα κομμάτι τυρί για να στανιάρουμε. Ούτως εκόντων των πραγμάτων, θα ήταν το 1977 αν θυμάμαι καλά, όταν η μάνα προετοίμαζε το χταποδάκι και με έστειλαν να πάρω ψωμί του Καίσαρη, στο φούρνο απέναντι από το σημερινό. Είχε τελειώσει η πρώτη παρτίδα και μου είπαν πέρνα σε καμιά μισή ώρα. Οπότε την έκανα για πάρκο όπου βρήκα όλη σχεδόν την παλιοπαρέα: Αντωνάκος, Ηλιόπουλος, Κροντήρης, Πλατάρος, ίσως και κάποιοι άλλοι σε ένα τραπέζι και... άντε ούζα όσοι το πήγαιναν. Τι ούζο δηλαδή, νερό με ολίγον οινόπνευμα και... κανονική χρέωση. Από τους ποτοποιούς ζηταγε ο μαγαζάτορας τους... βαθμούς που ήθελε. Γεύση από... γλυκάνισο αλλά για να βαρέσει κεφάλι έπρεπε να πιεις ένα ντενεκέ. Ο μεζές νησιώσιμος και φτωχικός: Ενας-δυό γίγαντες με ξύδι και ολίγη από μαρουλόφυλλο. Κουβέντα την κουβέντα για τα νέα μας, χαβαλές με μπαλαφουμάδες σε καρέκλες με το πλαστικό νήμα έτοιμο να... λιώσει, χαβαλές και στο τέλος μαζεύτηκε ένα τραπεζάκι ποτηράκια, αυτά που λένε "σφηνάκια" τώρα. Ολίγον το οινόπνευμα του ούζου, πολλά τα ποτηράκια, ντίρλα, κάπου 3 ώρες στον κόσμο μας.

Χαιρετηθήκαμε, κόβω αζιμούθιο για το σπίτι, στα 100 μέτρα αλλά στην ευθεία έπρεπε να περάσω από 2-3 ανθισμένες ακακίες και να πηδήσω την περίφραξη καθόσον οι πόρτες ήταν στην απέναντι πλευρά. Οπότε βάρκα γιαλό φθάνω στο σπίτι, ανεβαίνω τη σκάλα... ανθοστόλιτος με τα κίτρινα λουλουδάκια της ακακίας, χτυπάω, ανοίγει ο πατέρας μου καλή του ώρα και μου ρίχνει ένα... ξέχεσμα καθόσον με έψαχναν και στο σπίτι περίμενε μαζί τους και η Βούλα ως... μέλλουσα νύφη.

Πήρα τις ευθείες μου άνευ αντιρρήσεως,

χτύπησα το χταποδάκι με το κοφτό μακαρονάκι και την έπεσα στο πρώτο κρεβάτι που βρήκα. Ξύπνησα μετά την Ανάσταση για να χτυπήσω τη μαγειρίτσα και να επιστρέψω στην... οριζόντιωση.

"Ιστορικές" εποχές για το πάρκο τέτοιες ημέρες, σημαδιακά γεγονότα: Σάββατο μετά το Πάσχα το 1976 βρισκόμασταν εκεί όταν μάθαμε ότι σκοτώθηκε ο Αλέκος Παναγιούλης, φύγαμε για την κηδεία, ανεπανάληπτες στιγμές σε μια Αθήνα φλεγόμενη από το πάθος κατά της δικτατορίας και όσων συνεργάστηκαν με αυτή.

Και επειδή εκεί ήταν σημείο συνάντησης των "κομμουνιστών" (αρκούσε να είσαι φοιτητής τότε για το χαρακτηρισμό και το φακέλωμα), η Ασφάλεια επινοούσε διάφορους τρόπους για να πλουτίσει το φάκελο. Σκότωνε τις ώρες με κανέναν καφέ στις διακοπές του Πάσχα που έκανε ζέστη αλλά δρόσιζε το πάρκο, έπαιρνα και κανένα βιβλίο για να περνάει η ώρα. Οπότε κάποια στιγμή πλησιάζει ο σερβιτόρος και με ρωτάει τι διαβάζω, για το "Ριζοσπάστη" έτσι και αλλιώς είχε δώσει ραπόρτο αλλά... δεν χρειαζόταν, κυκλοφόραγα παραμάσχαλα. Δεν θυμάμαι τι ακριβώς διάβαζα, αλλά του απάντησα "ένα βιβλίο για τον κρατικομονοπωλιακό καπιταλισμό". Και επειδή ήταν αδύνατον να συνειδητοποιήσει τι του είπα, μου ζήτησε να του δώσω το βιβλίο να το διαβάσει όταν... το τελειώσω.

Κάθε γωνιά του τόπου και κάθε εποχή, κρύβουν μικρές και μεγάλες ιστορίες. Το πάρκο στο Νησί τις δικές του. Πολλές φορές απαθανατισμένες στις φωτογραφίες. Όπως αυτή κάποιες διακοπές του Πάσχα εκείνης της εποχής, άνευ μύστακος, με κροκοδειλάκι στο κίτρινο, το "Ριζοσπάστη" ανά χείρας και τα τσιγάρα στο τραπέζι...

Μνήμες από
τα χωριά

Το σπίτι στο Φαρμίσι

Ο παππούς Ηλίας κατέβηκε από το Γαρδίκι στο Φαρμίσι καθώς ορφάνεψε νωρίς από πατέρα. Η μάνα του ξαναπαντρεύτηκε, μείνανε στο σπίτι του πατριού, Τσόλκας στο επώνυμο. Ενα παλιό ωραίο πέτρινο σπίτι, το πρόλαβα πειραγμένο, φάνταζε στα μάτια μου τεράστιο με το ψηλό ισόγειο-αποθήκη, τη σκάλα, το μπαλκόνι, τον όροφο-κατοικία. Δίπλα στο πηγάδι στον Αγιώρη που υδρευόταν το κάτω χωριό μέχρι και τη δεκαετία του 1960. Απόκτησε μπλαδέρφια, θυμάμαι το παππού Γιώρη στο χωριό αλλά και τον παππού Δημήτρη (Μητσάρα), Ιδιοκτήτη αστικού λεωφορείου στην Καλαμάτα που με έπαιρνε για βόλτα μέχρι την Παραλία όταν πηγαίναμε σπίτι του από το Νησί. Ο παππούς γεννημένος το 1882, παντρεύτηκε γύρω στα 1910. Είχε ξεκινήσει το εμπόριο, η γιαγιά Σταυρούλα από του Αρφαρά, Μπούρα στο επώνυμο, είχε έμπορο τον αδερφό της Στυλιανό. Μάλλον κάπως έτσι έγινε η γνωριμία, εποχές δύσκολες. Μείνανε αρχικά σε κάτι “σπιτάκια” που υπήρχαν βόρεια από το παλιό πέτρινο σπίτι. Σκόπευαν να μείνουν στην Καλαμάτα, ήρθαν οι πόλεμοι, ο παππούς πηγαينوερχόταν, ήρθαν τα παιδιά και το σχέδιο ναυάγησε. Γύρω στα 1920 ο παππούς έκανε το δικό του σπίτι, λίγα μέτρα βορειότερα. Είχε ήδη μια μικρή περιουσία δίπλα σε αυτή του πατριού, έφτιαξε ένα τετράγωνο ισόγειο “κουτί” για σπίτι. Ίσως ήταν το μερτικό του από την κοινή περιουσία καθώς η μάνα του είχε εισφέρει σημαντικά στο δεύτερο γάμο. Το νότιο σύνορο ήταν μέχρι και σχετικά πρόσφατα σε επαφή με αυτή του μπλαδερού του. Το βόρειο ήταν το μικρό ρέμα, δίπλα στο βασιλικό μυκηναϊκό τάφο της (αρχαίας) Ανθείας. Ζήτημα να ήταν 5 X 10, υπάρχει ακόμη και σήμερα “πειραγμένο”, εκεί έζησαν μέχρι (και) τον πόλεμο 9 άνθρωποι: Παππούς, γιαγιά και 7 παιδιά, πέντε αγόρια και δυό κορίτσια. Εκεί κοιμόνταν, εκεί έτρωγαν, εκεί υποδέχονταν τους ξένους. Είχε και ένα παραγώνι, άλλοτε

για μαγείρεμα και άλλοτε για να ζεσταίνονται. Πιτσιρικάς και πριν χτιστούν τα σπίτια των θείων, το θυμήθηκα χωρισμένο στα δύο με νοβοπάν. Στο ένα “δωμάτιο” πρόχειρα κρεβάτια και ράτζα, στο άλλο η τραπεζαρία. Μακρόστενη, ξύλινη φυσικά, χωρίς... καρέκλες. Καθόμασταν στα σκαριά, μεγάλους πάγκους σε όλο το μήκος της. Στο ίδιο δωμάτιο ήταν και το ψηλό σκαλιστό ξύλινο έπιπλο που η γιαγιά τοποθετούσε τα πιατικά αλλά και τους... θησαυρούς, τα γλυκά κουταλιού. Στην ανατολική πλευρά του σπιτιού βρισκόταν η μακρόστενη αποθήκη με το λινό, έδρα του... εμπορικού οίκου. Είχε δροσιά, τον προτιμούσαν το καλοκαίρι μερικές φορές ακόμη και για ύπνο. Κολλητά στη βόρεια πλευρά, το υπαίθριο κουζινάκι και δίπλα ο φούρνος. Και ακόμη μια μικρή αποθήκη με πολύτιμα εργαλεία και... πατάρι για να χωράνε. Εκεί μέχρι να κατεδαφιστεί το... σύμπλεγμα χρήσεων (κουζίνα, φούρνος, αποθήκη) βρισκόταν ένα μαντολίνο. Το θυμάμαι από πολύ μικρός, ήταν του θείου Χρήστου από την εποχή που σπούδαζε στην Παιδαγωγική Ακαδημία. Εκτός από το μαντολίνο θυμάμαι και την... δεντρογαλιά. Ενα τεράστιο άκακο φίδι που μπαινόβγαينه... ελεύθερα. Ο θείος Γιώργης “τόχε” με τα ενοχλητικά φίδια. Τον έβλεπα να τα αρπάζει από την ουρά, να τα περιστρέφει και να τα εξουδετερώνει δίνοντας να δαγκώσουν ένα πανί και να χύσουν το δηλητήριο. Στη νοτιοανατολική πλευρά του σπιτιού και σε ένα αναβαθμό καθώς το χτήμα ήταν επικλινές και ήταν ανεπτυγμένο σε “σκαλοπάτια” και σε διαφορετικά επίπεδα, υπήρχε μια ξελότζα με τα ζώα και τα... ππνά του σπιτιού. Ο θείος Γιώργης που έμεινε στο χωριό και το σπίτι, είχε λίγα απ’ όλα: Πρόβατα, κασίκες, γουρούνι, γάιδαρο, κότες, εποχιακά γαλιά, ίσως κάτι μου διαφεύγει.

Ο παππούς είχε καημό να φτιάξει ένα μεγάλο σπίτι. Και το είδε να θεμελιώνεται λίγο πριν πεθάνει, ένα μεγάλο διώροφο με μεγάλα

ανοίγματα στο ισόγειο. Είναι το σπίτι του θείου Μίμη ο οποίος γύρισε από την Αθήνα, αλλά έζησε στο διπλανό χωριό, του Βεΐζαγα, στο σπίτι της θείας Γιωργίας, παντρεύτηκε το 1958. Έμεινε για πολλά χρόνια ημιτελής, αργότερα έμεινε ο θείος Γιώργος μέχρι να κατασκευάσει το δικό του, αυτός παντρεύτηκε τη θεία Μαρία το 1963. Σε αυτά τα τρία σπίτια, το ένα κοντά στο άλλο σε μια ευθεία δίπλα στη δημοσιά... ξεπερνούσαμε διαδοχικά και ανάλογα με την κατοίκηση. Γιορτές, καλοκαίρια, ένα μέρος του χρόνου το περνούσαμε εκεί. Δύσκολα χρόνια τη δεκαετία του 1950 που πρόλαβα να μένουμε στο μικρό πατρικό. Μια σκηνή σαν όνειρο, μαζεμένοι όλοι γύρω από το ξύλινο τραπέζι με χόρτα. Υπήρχε και... συμπλήρωμα, μια παστή σαρδέλα για τον καθένα. Εκτός από μένα, δεν έκανε να φάω κατά πως έλεγε η γιαγιά. Ετσι περιοριζόμουν να γλύφω τις... ουρές για να έχω την ψευδαίσθηση πως έφαγα. Ηθελα δεν ήθελα το έπινα το κατσικίσιο γάλα, δεν υπήρχε η εναλλακτική του... ζαχαρούχου όπως στη Στέρνα. Εκείνο που δεν έτρωγα με τίποτε ήταν το κορκοφίγκι: Πρωτόγαλα στο τηγάνι με λίγο λάδι και αλάτι, βράσιμο μέχρι να πήξει, λικουδιά για τους περισσότερους. Το απεχθανόμουν όσο και την κροκάδα: Κρόκος αυγού χτυπημένος με ζάχαρη για... να ανοίγει ο λαιμός. Εννοείται και το... μπουρουνέλαιο που μας πότιζαν για να δυναμώσουμε. Ο θείος Γιώργος έφτιαχνε τα πάντα και παρακολουθούσα την τελετουργία της παραγωγής παστού και λουκάνικου μέχρι και το κάπνισμα. Πάντα περίμενα το μεζέ, ειδικά στα μεγαλύτερα χρόνια που... τσούζαμε και κανένα ποτήρι κρασί. Εννοείται ότι το καλοκαίρι άλλοτε στο θείο Γιώργο και άλλοτε στο θείο Μίμη, κυνηγάγαμε τον καγιανά με τη λόντρα ή... ρεγκούνα, το παχύ μέρος του χοιρινού. Μέχρι και σήμερα με καταδιώκει αυτή η γευστική ανάμνηση, άμα πέσω σε σπίτι με παστό ψάχνω την... πρώτη ύλη. Πορτοκαλιές και μανταρινιές από τη μια μεριά του σπιτιού

(νότια), αμπέλι με ροδίτη στην άλλη πλευρά. Και ανάμεσα σε αυτές (και παραδίπλα) αχλαδιές και συκιές, καλοκαιρινή απόλαυση. Ασπρόσυκα και βαλόσυκα, κοντούλες και κρυστάλια. Και βασιλιάδες που έκαναν επιδρομές, τους πιάναμε, δέναμε το... ποδάρι τους και τους φυλακίζαμε σε σπιρτόκουτα. Οι όχτοι ήταν κατάλληλοι για τις ανοιξιάτικες... σπεσιαλιτέ του σπιτιού: Αγγινάρες, κουκιά, μπιζέλια τη μεγαλοβδομάδα (και όχι μόνον) πήγαιναν σύννεφο. Και μαύριζαν τα χείλια καθώς δαγκώναμε τη βάση του φύλλου που είχε "ψήγματα" από την "καρδιά" της αγγινάρας, τις χτυπάγαμε και ωμές με λεμόνι αν βρίσκονταν σε περίσσεια. Εβαζαν και μποστάνια για το καλοκαίρι δίπλα στο σπίτι και στο Φαρμίσι και στο Βεΐζαγα, από κάποια στιγμή και ύστερα ο θείος Γιώργος είχε και μικρό οικοτεχνικό θερμοκήπιο. Προοδευτικός καλλιεργητής παρακολουθούσε όλα τα εκπαιδευτικά σεμινάρια και τις εξελίξεις στη γεωργία. Και παραδοσιακός, ήταν ο μόνος που έπιανε και μαγεύερε τα σκατζοχέρια, ψητά ήταν ο καλύτερος μεζές έλεγε, καμιά φορά τον μοιράζονταν με κρασί του Σκαρτσίλη: Καφενείο, παντοπωλείο, οιοπωλείο απέναντι από το σπίτι. Παραδοσιακές μαγειρίσες και οι θείες με τα τυριά και τις μυτζήθρες τους. Καπαμάς τούρμπο η θεία Γιωργία, εξαιρετικές ματσολιές και... φάβα από κουκιά ή μπιζέλια. Οικογενειακής παράδοσης μαγειρίτσα και εκλεκτές κοντρολιές η θεία Μαρία, καθόσον με το που έφθασε το νερό ο θείος Γιώργος τις καλλιέργησε επαγγελματικά. Το χωριό ήταν ταυτισμένο με το σπίτι, κέντρο δεν υπήρχε παρά λίγα καφενεία απλωμένα δίπλα στη δημοσιά. Και όπως πάντα, πολιτική συζήτηση, κολιτσίνα ή ξερή και το έπαθλο (λουκούμι ή παστέλι) στον πιτσιρικά που χάζευε τους μεγάλους να σκοτώνουν ευχάριστα την ώρα τους. Και το καλοκαίρι υποβρύχιο, βανίλια με κρύο νερό. Η πιο δροσερή και ανάλαφρη ανάμνηση μιας εποχής που ευτυχίσαμε να ζήσουμε...

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

Στη φωτογραφία από αριστερά ο πατέρας μου, ο θείος Μίμης και ο θείος Γιώργος γύρω στα 1975, μπροστά από το πατρικό σπίτι-κουτί, η εικόνα αποκαλυπτική και για το πολύ μικρό του μέγεθος

Το σπίτι στη Στέρνα

Ενα μεγάλο τραπέζι κολλημένο στο δυτικό τοίχο (μεσοτοιχία από τσατουμά με το αδερφομοίρι) που το τραβάγαμε στη μέση όταν μαζευόμασταν πολλοί. Στη βόρεια πλευρά ο σκαλιστός κομός, ανατολικά το... τρίδιπλο αυτοσχέδιο κρεβάτι με τάβλες. Στη νοτιανατολική γωνία το εικονοστάσι, όταν όλα τελείωσαν έμεινε στα χέρια μου μια εικονίτσα. Μια τάβλα ζωγραφισμένη από άγνωστο χέρι ερασιτέχνη αγιογράφου, ίσως από το 19ο αιώνα. Πάντα φοβούμουν το καντήλι καθώς το πάτωμα ήταν ξύλινο. Στο κέντρο του πατώματος μια τετράγωνη τάπα, κάπου 10 με 15 εκατοστά. Ήταν τοποθετημένη σοφά, όταν τη σήκωνες έβλεπες παντού στο πανύψηλο κατώ, από την πόρτα του πέρναγε ο αδερφός του παππού και καβαλάρης στο άλογο που τα παλιά χρόνια σταυλιζόταν εκεί. Στο αδερφομοίρι από δίπλα έβαναν τα γεννήματα και συντηρούμενες τροφές. Από την τρύπα που άφηνε η τάπα όταν σηκωνόταν, γινόταν ο έλεγχος όταν ακουγόταν θόρυβος ή τα ζώα ήταν ανήσυχια. Στη βόρεια πλευρά μια μεγάλη μπαλκονόπορτα χωρίς... μπαλκόνι, γεράνια στα πόδια της, έβλεπε κατά το χωριό, και μια λαχίδα γης που αργότερα πουλήθηκε. Ανατολικά ένας χώρος - γωνιά. Στη νότια πλευρά το κρεβάτι που κουζούρευε ο παππούς γιατί δίπλα και βόρεια ήταν το παραγώνι. Και δίπλα στο κρεβάτι ένα παράθυρο με λεπτεπίλεπτες κουρτινίστες και γεράνια απέξω. Στα πόδια του η "εργαλειοθήκη": Ψαλίδα, φαλτσέτα, κασάρι, τσεκούρι και ό, τι άλλο χρειαζόταν για το χτίμα. Κάποια τα άφηναν στο υπόγειο: Αξίνα, ψεκαστήρα, κόσα, άροτρα. Στην ανατολική πλευρά του σε οχήμα ορθής γωνίας δωματίου, το παραγώνι και η κουζίνα: Σκεύη αρμοδιότητας... γανωματί, τσουκάλια, πλόινα ποτήρια και πιάτα, ένα μαυρισμένο πετρογκάζ αργότερα σε αντικατάσταση της πυροστιάς και της φωτιάς με ξύλα. Μικρό διαδρομάκι στην είσοδο του σπιτιού, μπαίνοντας στ' αριστερά το μπαούλο

με τα ρούχα. Ψηλό το σπίτι, ανέβαινε με εξωτερικό κεφαλόσκαλο δίπλα στη μεγάλη λυγιά και ξύλινη σκάλα μέχρι το μπαλκόνι φάτσα στην είσοδο. Στο κεφαλόσκαλο ο παππούς μάζευε τους πισσιρικάδες της γειτονιάς, συγγενείς σχεδόν όλοι, και έλεγε ιστορίες. Στο μπαλκόνι είχε τη... θερινή του κατοικία. Το κατώ μου φάνταζε τεράστιο. Μια μεγάλη ψηλή πόρτα με πέτρινη αψίδα ώστε να μπαίνουν απ' ευθείας τα άλογα με τους αναβάτες, αμπάρες μέσα-έξω απομεινάρια (ακόμη πιο) δύσκολων εποχών. Ήταν το μισό πατρικό του παππού. Χτισμένο από τον πατέρα του Λάμπρο, από τα πρώτα σπίτια του χωριού, τεράστιο για την εποχή του. Το άλλο μισό ιδιοκτησίας του αδελφού του Δημήτρη, θα μπορούσε να είχε περάσει στην ιδιοκτησία του αλλά φοβήθηκε στη γερμανική κατοχή να κατέβει με τα πόδια στο Νησί για τα συμβόλαια, όταν του το πρότεινε ο αδερφός που ήταν άρρωστος και πέθανε. Κάπως έτσι το αφηγείται η μάνα μου. Το "συγκρότημα" εντυπωσιακό, μπαίναμε από μια γκρεμισμένη αυλόπορτα με ψηλή τοξωτή αψίδα. Δεξιά της ένας σωρός από πέτρες, υπόλοιπα της αψίδας και της μάντρας στη νότια πλευρά που είχε καταρρεύσει. Και ανάμεσα στις πέτρες μια μεγάλη μουριά και... ο φόβος για τα φίδια. Δεξιά της αυλόπορτας ο παλιός φούρνος και δίπλα ένα δωματιάκι-αποθήκη με λυχνάρι για φωτισμό. Στο σπίτι... πολυτέλεια: Λάμπα πετρελαίου και φακός με το... καρούμπαλο για τα δύσκολα. Λίγο πριν φθάσουμε στο σπίτι, δίπλα από ένα θάμνο απέναντι από του μπάμπια Χαρλάμη, ο μύθος ήθελε έγκλημα και φαντάσματα που ξύπναγαν τη νύχτα. Ποιός ξέρει προς τι η μυθοπλασία. Ο φακός στα χέρια, τα πόδια στο κεφάλι και βολίδα στην αυλή και το σπίτι αν είχε νυχτώσει. Τουαλέτες υπαίθριες πίσω από κάτι λυγίες που σχημάτιζαν μια "σούδα" ανατολικά του σπιτιού. Το σούπερ μάρκετ της φύσης έκανε τη δουλειά του, μούρόφυλλα, αμπελόφυλλα (ενίοτε μετά... βορδι-

Μνήμη της οικογένειας, η πόρτα του σπιτιού ενός από τους πρώτους οικιστές του χωριού, κάπου τη δεκαετία του 1870. Του Χαράλαμψ Λαμπρόπουλου που αργότερα διετέλεσε και δήμαρχος Αριστομένη. Απέναντι έχτισε το σπίτι ο αδερφός του και προπάππους μου Λάμπρος

γαλείου) άντε και κανένα υπόλοιπον εφημερίδας. Στους σεισμούς της Μεγαλόπολης τη δεκαετία του 1960, το σπίτι πεσικάρισε κυριολεκτικά: Μια μεγάλη ρωγμή στα ανατολικά το έκανε να χάσκει, μέναμε μετά φόβου ψυχής μέχρι να κατασκευαστεί ένα παραλληλόγραμμο

ισόγειο με πέτρα ως σπίτι. Και πολύ αργότερα ένα μικρό σπιτάκι με δάνειο της Πρόνοιας που βρέθηκε ως... χρέος στην κληρονομιά. Το προσωρινό κτίσμα έμεινε στη μάνα μου, το κτίσμα στον αδελφό της. Αποκούμια μνήμης στις φευγαλέες επιστροφές στη Στέρνα.

Η ζωή στη Στέρνα

Η φωτογραφία γύρω στα 1990 όταν ακόμη "ζούσε" ο μεγάλος πλατάνος της βρύσης στηριγμένος σε μεγάλη πέτρα που είχε τοποθετηθεί στο πλαίσιο επεμβάσεων "εξωραϊσμού" και πίσω το ταβερνάκι του "Λεγωνιδόπουλου" δεν είχε καλυφθεί από τα... βάτα. Η Μαρία, η Αμαρυλλίδα, η γιαγιά Νίκη, η Βούλα (αδελφή), η Βούλα (γυναίκα) και μπροστά ο Βαγγέλης

Το χωριό Στέρνα χτίστηκε με επίκεντρο το κεφαλάρι που έδινε τεράστιες ποσότητες νερού και δημιούργησε ένα μικρό "δάσος" από πλατάνια. Αντικρουστά από τις βρύσες υπήρχε ένα γερό πλατάνι με μια μεγάλη κουφάλα. Εκεί έκαναν ρούγα το βράδυ οι γυναίκες (κυρίως οι μεγαλύτερες) που επιτηρούσαν το παιχνίδι των πιτσιρικάδων. Οι άντρες ακροβολισμένοι στα καφενεία και τα διάφορα μαγαζιά

που περιτριγύριζαν τις βρύσες. Μαγαζιά και σπίτια "πνιγμένα" στο πράσινο των πλατανιών. Του "Κουτσού" το κλασσικό καφενείο-βουλή του χωριού. Από δίπλα του "Πατσά" και καφενείο και παντοπωλείο και κουρείο το πρόλαβα κάποια εποχή. Ένα πλατάνι στο καθένα, ένα μεγάλο πεζοδρόμιο για... τραπεζοκαθίσματα εκείνων των καιρών. Πιο πέρα του Σοφού, εκεί θυμήθηκα το τηλεφώνιο. Κάτω από εκεί

του Κατσικαρίδη με τα κρέατα. Του Γιάννη του "Μαθέ" το ψιλικατζίδικο, κουβαρίστρες, βελόνες, λάστιχα, παιχνίδια στο σπίτι που κατεδαφίστηκε. Από δίπλα στου "Τρικούπη" ένας θεόρατος πλάτανος. Ένα τεράστιο παλιό σπίτι που ορθώνεται μέχρι σήμερα, εκεί λέγανε έμενε ο γιατρός ο Φωτάκος. Λαμπροπουλέικο ήταν όπως και τα περισσότερα κτίσματα εκεί. Κοντινοί ή μακρινοί συγγενείς που ροβόλησαν κάποια στιγμή από τη Βούταινα, από τους πρώτους οικιστές ο προσπάππους Λάμπρος. Από δίπλα του Δημητρακόπουλου, πολύ νεότερο κτίσμα και κατάσταση. Και πιο πέρα του Λεωνίδα η ταβέρνα με τα γιγάντια πλατάνια. Θάταν 4-5 που τάφαγαν στη χούντα γιατί κάποιους ενοχλούσαν. Και από πάνω το καφενείο-μπακάλικο του Παναγιώτη Μαθέ. Από κάτω το κουρείο του Αντωνόπουλου. Πολύ μετά τη χούντα εμφανίστηκε ο μύκκτας που κατέστρεψε τα άλλα πλατάνια, χωρίς να καταφέρουν να τον αναχαιτίσουν. Κατά πως λένε οι ειδικοί, ο μύκκτας ταξίδεψε από την Αμερική στον πόλεμο, μαζί με τα ξύλινα κουτιά που έστειλαν σε Γαλλία και Ιταλία με όπλα. Και την αυγή του 21ου αιώνα πέρασε την Αδριατική με κάποια δέντρα για να καταστρέψει τα δάση των πλατανιών. Ένα τέτοιο ανάμεσα σε ιτιές και λυγίες από την Χρυσοφόρα μέχρι του Σαμπάλκαφα, του οποίου απόληξη ήταν τα πλατάνια της πλατείας, έπεσε θύμα της τεράστιας καταστροφής.

Γύρω από αυτή την πλατεία κινιόταν η ζωή του χωριού. Τα πανηγύρια στήνονταν από τους μαγαζάτορες, το παλιότερο το έζησα στου Λεωνίδα (Λεγωνιδόπουλος στην ντοπιολαλιά μάλλον από το Λεωνίδα Κωνσταντόπουλος). Τα πολλά στου Σοφού, μια χρονιά στην κόντρα και ο Μαθές, δυο συγκροτήματα με... πριμαντόνες σε απόσταση 100 (-) μέτρων. Κάποια χρονιά έγινε και πάνω στη βρύση.

Στα καφενεία κολιτσίνα και ξερή με έπαθλο το μισό λουκούμι, αλλά και πρέφα με... χρηματικό έπαθλο. "Αντρο" χαρτοπαιξίας του Σοφού, έχει περάσει κόσμος και κοσμάκης από εκεί. Για τα χαρτιά μια χρονιά στο πανηγύρι, έγινε "σφαγή". Κάποιος τράβηξε μαχαίρι και έκοψε το λαιμό

συμπαίκτη του. Θυμάμαι πως στο χωριό ήταν ο θείος Λάμπρος (ίσως και στην παρέα που χαρτόπαιζε), ο οποίος πήρε το ταξί που είχε στην Αθήνα και τρέχοντας στους στουρναρόδρομους έφθασε στο νοσοκομείο πριν ξεματώσει το θύμα.

Τα ψιλοχώριζαν τα καφενεία πολιτικά, αλλά του "Κουτσού" ήταν η μικρή βουλή του χωριού. Εκεί έζησα τους πρώτους καυγάδες απολαμβάνοντας γλυκό κουταλιού... από το κουτί, λουκούμια, υποβρύχια με νερό από τη βρύση από καλοκαίρι και αναψυκτικά. Εφτανε το λεωφορείο, πέταγε τις εφημερίδες, άρχιζε η ανάγνωση και η... ανάλυση. Υπήρχε βεβαίως και ραδιόφωνο αλλά με μπαταρίες. Ο εξηλεκτρισμός ήταν άγνωστος, το βράδυ ο χώρος μέσα-έξω φωτιζόταν με λουξ και στα σπίτια με λάμπες πετρελαίου. Καυγάδες ομηρικοί τέλη Αυγούστου ή αρχές Σεπτεμβρίου όταν γινόταν το απόγευμα η ανακοίνωση για την τιμή ασφαλείας της σταφίδας. Κανένας δεν ήταν ικανοποιημένος αλλά η κρίση ήταν από τη σκοπιά του συμπολιτευόμενου ή αντιπολιτευόμενου.

Κάπως έτσι μεγαλώσαμε "πολιτικά" και κοινωνικά τα καλοκαίρια, μετά ήρθε η εφηβεία, το πανεπιστήμιο και το αραϊώμα των επισκέψεων. Ξαναγύρισα μεγαλύτερος, αλλά ως επισκέπτης. Άλλοτε ως δημοσιογράφος του "Ριζοσπάστη" και άλλοτε ως υποψήφιος του ΚΚΕ ή του Συνασπισμού. Περνούσα για λίγο από τον παππού και τη γιαγιά και μετά... στη δουλειά. Δύσκολη η διαχείριση, δεν ήμουν πλέον ο πιτσιρικάς που του έδιναν το... λουκούμι, μπορεί να ήμουν συγγενής και συμπατριώτης πλην όμως πρωτίστως πολιτικός αντίπαλος. Ο παππούς το καμάρωνε, είχε μικρόβιο με την πολιτική και... προπολεμικούς δεσμούς με την αριστερά. Όταν εκλέχτηκα βουλευτής τον Ιούνιο του 1989, κέρασε όλο το χωριό στα καφενεία διαπανώντας... μια σύνταξη.

Τώρα γυρνάμε εκεί αριά και που όταν το επιτρέπουν οι μεταβαλλόμενες υποχρεώσεις, πάρα πολλοί οι γνωστοί αλλά δεν υπάρχουν ούτε ο παππούς, ούτε η γιαγιά, ούτε το χωριό των μικρών μας χρόνων.

Μνήμες γαστρονομικές

Ο παππούς Θανάσης έτρωγε λιτά και νωρίς με το σούρουπο. Συνήθεια χρόνων την εποχή του λυχναριού και της λάμπας, μετά είχε καφενείο και τα... συναφή. Το αυτό απλά και λιτά καθόσον εκείνα τα χρόνια μετράγανε και τη δεκάρα. Η γιαγιά Νίκη (από το Ανδρονίκη, μπριά της μάνας μου από τα μικρά της χρόνια) αφού είχε φροντίσει για τους άλλους, μερικές φορές έμενε μόνη της σε εκείνη την τραπεζαρία που χωρούσε ολόκληρη την οικογένεια. Μου έκανε εντύπωση μερικές βραδιές του καλοκαιριού το φαγητό της: Αντράκλα με αλάτι, ξύδι και λίγο λάδι, ψωμί και λίγο τυρί από το δικό της. Τότε δεν ψώνιζες αβέρτα από το... σούπερ μάρκετ και τη λαϊκή ντομάτες, αν είχε το μπουσάνι έτρωγες, διαφορετικά θα έπρεπε να επινοήσεις για να συλωθείς. Και μετά στο καφενείο... γυναικών, στη ρούγα με έδρα την εξώπορτα του θείου Χαρλάμη και οικοδεσπότησα τη θεία Διαμάντω, Μαζεύονταν όλες οι γυναίκες της γειτονιάς, συγγένισες... διαφόρων βαθμών. Το κουτσομπολιό πήγαινε σύννεφο, γλώσσα... αριστοφανική. Αμα δεν λέγανε για φαντάσματα, δίνωσαν τους μικρότερους. Ετσι απλά και λιτά κύλαγε η ζωή. Εκ των ενόντων, με ό, τι μπορούσε να παράγει ο καθένας ή να τον φιλέψει ο συγγενής και ο γείτονας. Σύνηθες και αγαπημένο φαγητό οι κολοκυθοανθοί, με την κοπριά ο κήπος ήταν γεμάτος. Γεμιστοί με ρυζάκι και λίγα μυρουδικά, στο φαρδύ τσουκάλι πάνω από τα ξυλαράκια που τοποθετούσε στον πάτο για να μην κολήσουν. Ερχόταν και μέλωνε με τη σιγανή φωτιά και το χρόνο την εποχή που η αργή ταχύτητα είχε τη δική της μαγεία. Και τα γεμιστά στο τσουκάλι, μόνον αν είχε ανάψει φούρνος για ψωμιά μπορούσε να βάλει η γιαγιά και κανένα ταψί. Άλλες εποχές άλλες τεχνικές, προσωπικά είναι οπαδός των γεμιστών στην κατσαρόλα (νταβά), θεωρώ ότι απογειώνει το καλοκαιρινό φαγητό. Είτε γεμιστά είναι, είτε... μαζέρεμα. Δηλαδή εκείνο που λένε σήμερα

"τουρλού" σε όλες τις εκδοχές από την άποψη του περιεχομένου. Οι κολοκυθοκορφάδες... γραμμή καθόσον με το ακατάπαυστο πότισμα θέρειναν τα φυτά. Λίγη ντομάτα, λάδι στο... κολύμπι (όταν υπήρχε) και τα υπόλοιπα γνωστά. Οπως τα πράσινα φασολάκια, μπαρμπούνια, τσαουλιά, πηχιάρικα και πάει λέγοντας: Μπόλικο λάδι, ξερό κρεμμύδι, πιπέρι, τσιγάρισμα, ντομάτα, σιγοβράσιμο. Φυσικά δεν έλειπαν τα ζυμαρικά ιδιοπαραγωγής: Χυλοπίτες μαγερεμένες με όλους τους τρόπους, ξυνός τραχανάς αλλά και μακαρόνια χειροποίητα που έφτιαχνε πάντα η γιαγιά στις αποκριές όταν τα είχαν εκποτήσει αυτά της βιομηχανίας.

Θα μου πείτε τώρα με το... κρέας τι γινόταν. Για μεγάλο ζώο δεν το συζητάμε, ποιός να σφάξει μοσχάρι στο χωριό και που να βάλει εκείνο που περισσεύει... προ εξηλεκτρισμού. Αρνοκάτσικα στις μεγάλες γιορτές που μαζευόταν κόσμος και μπορούσαν να φαγωθούν στην καθισιά ή διαμοιρασμένα. Μαγερευτά στο τσουκάλι, σπανίως στο φούρνο. Και εννοείται ότι η κατανάλωση ήταν με μέτρο, δεν... έδεναν τα σκυλιά με τα λουκάνικα άλλωστε. Το γουρούνι σχεδόν αποκλειστικά στις αποκριές. Πανηγύρι στα γειτονικά-συγγενικά σπίτια, ο παππούς με τη γιαγιά μόνοι τους ήταν, τι να το κάνουν ένα γουρούνι παστωμένο. Κορυφή του πανηγυριού η... οματιά, το έντερο με το βρασμένο σιτάρι και τα μυρουδικά, είναι από αυτά που... ζητιανεύω όταν έρχεται ο καιρός τους. Ως εκ τούτου έμεναν τα... κοκκόρια για κατανάλωση όταν μαζευόταν η οικογένεια, άντε να περισσεύει και καμία μερίδα να την έτρωγε κάποιος αργότερα. Κυρίως με μακαρόνια ως καπαμάς, αλλά εκείνο που κυνηγούσαμε ήταν ψπτό με μπόλικο λάδι στο τσουκάλι, να έχει "αρπάξει" στο τσιγάρισμα και στη συνέχεια λεμονάτο με πατάτες. Εννοείται αριά και που, δεν υπήρχαν και... κοπάδια. Για μικρή χρήση υπήρχαν και τα... πιτσούνια. Ετρεφε ο μπάρμπα Χαρλάμης περιστερία (θυμάμαι τους γκαζοντενεκέδες που

Στη φωτογραφία πιτσιρικάς στη Στέρνα σε... φυτεία από καλαμπόκια
στην ανατολική πλευρά του ποταμιού κοντά στο χωριό

έκαναν φωλιά) και έδινε κανένα πιτσούνι στη γιαγιά, συνήθως τα έκανε με ρύζι κοκκινιστό αυγολέμονο. Αποθέωση, στα νεότερα χρόνια κορυφή αυτός ο τρόπος με κατοικάκι. Φίλημα κανένα κουνέλι από γειτόνους-συγγενείς, πήγαινε κλασσικά για στιφάδο... δεν ήταν και η καλύτερή μου!

Το χειμώνα οι τσίχλες με όλες τις παραλλαγές που ανέφερα μέχρι τώρα. Δεν κυνηγούσε ο παππούς, αλλά το χτήμα είχε γειτονία με το ρέμα και το ποτάμι, είχε ελιές, κυνηγότοπος. Με τον παλιό τρόπο του ανθρώπου-κυνηγού από την αρχαιότητα, που προσπαθούσε για τα προς το ζην. Κάποιος ερχόταν σε συμφωνία, έβαζε τα αγκίστρια και ο παππούς έπαιρνε ποσοστό. Πήγαινε το πρωί στο χτήμα, μέτραγε τα αγκιστρωμένα, έπαιρνε τα ολίγα που του αναλογούσαν και άφηνε τα άλλα για τον... αγκιστρολόγο. Πάντα σε εποχές που το κυνήγι ήταν στοιχείο επιβίωσης και όχι επίδειξη καταναλωτισμού και εμπόριο.

Για τυρί και γιαούρτι η γιαγιά είχε την κασίκα, την προβατίνα και από πίσω τα... μαρτίνια της. Τη θυμάμαι ακόμη να πήζει τυρί, μυτζήθρες και γιαούρτι. Θυμάμαι και τα στρογγυλά κουτάκια από τις πτυιές. Με το τυρί και τη μυτζήθρα το είχα. Με το γάλα και το γιαούρτι καθόλου. Βλέπετε είχαμε μπει στη "βιομηχανική" εποχή. Γάλα το σακχαρούχο και γιαούρτι ξινό με πέτσα. Σακχαρούχο είχαν όλα τα μπακάλικα, για τη γιαούρτι πέρναγε μερικές φορές ο γι-αουρτάς. Το γάλα ως πρωινό σκέτο ή με κακάο (ή σκέτο κακάο), αλλά και ως... γλύκισμα. Μια φέτα ψωμί από εκείνο που έκανε η γιαγιά στο φούρνο, σφικτό και πεντανόστιμο, απλωμένο σακχαρούχο πάνω, ζούλαγες τη φέτα και... ανέβαινες ταχύτητες γεύσης. Εναλλακτικά το πιο δυνατό: Φέτα με λάδι και από πάνω ζάχαρη. Το χλαπάκιαζες χωρίς ανάσα και επειδή το λάδι και η ζάχαρη είχαν ένα κόστος, σου έλεγαν ότι δεν κάνει να τρως πολύ γιατί θα βγάλεις τη... χρυσή. Μια άλλη εκδοχή η φέτα με τον πελτέ, δεν ήταν στο... γευστικό μου πεδίο γιατί και ο πελτές ήταν ελάχιστος. Σε αντίθεση με γείτονες συγγενείς με σχετικά μεγάλους κήπους

που κρέμαγαν τα μαξιλάρια με τον πολτό και... ξίνιζε η ατμόσφαιρα σε ακτίνα δεκάδων μέτρων ενώ κατέφθαναν σμήνη από μύγες. Επιστροφή στο πρωινό των ειδικών αναγκών και των νηστειών, χαμομήλι και φασκόμπλο αυτοφυή αποξηραμένα, ποτέ δεν έλειπαν από το φτωχικό του χωριού. Όσο για το γιαούρτι, δεν το αποχωριζόμουν με τίποτε. "Θα μου δώσεις και μένα λίγο;" έλεγε για να με πειράξει η γιαγιά και απαντούσα "αν περισσέψει". Συνέβαινε και αυτό καμιά φορά.

Και τα αυγά στην ημερήσια διάταξη όταν... τόχαν οι κότες: Βραστά, τηγανητά, καγιανάς, πάνω στα μακαρόνια αλλά και μπλουμι (ποσέ το λένε σήμερα) για να μαλακώνει το στομάχι και να... ρουπώνει με μπουκιές.

Η βιομηχανία όμως σιγά-σιγά έμπαινε στο χωριό. Καλαμαράκια "πορτόλες" στις νηστείες, σαρδέλες "ραμόνες" με ή άνευ σάλτσας που... γλύφαμε και τα σαρδελοκουτία. Τότε άρχισε και η ρύπανση, τα κουριά δεν μπορούσαν να καταναλωθούν και δίπλα στο ποτάμι είχε σχηματισθεί μια πρόχειρη χωματερή που στη συνέχεια εμπλουτίσθηκε με προϊόντα του... πολιτισμού.

Υπήρχαν βεβαίως και τα παραδοσιακά παστά της αλιευτικής βιομηχανίας: Μπακαλιάρος, σαρδέλες, ρέγγες. Για νηστείες (μπακαλιάρος), συνοδευτικά τα άλλα και ορισμένες φορές με ειδική επεξεργασία. Θυμάμαι τον παππού όταν φύτευε τα γροθάρια για να πυκνώσει τον ελαιώνα στο παλιό σιταροχώραφο που είχε αντικαταστήσει μέρος της σταφίδας στην κατοχή για λόγους επιβίωσης. Εκεί είδα για πρώτη φορά να καψαλίζει το ρέγγο στην εφημερίδα, λύσσα το αποτέλεσμα αλλά με τον ιδρώτα που έβγαινε το αλάτι χρειαζόταν... αντικατάσταση. Και ο καψαλισμένος ρέγγος ζήταγε κρασί για να... κολυμπήσει και το κρασί έδινε ενέργεια για το σκάψιμο. Αργότερα στο σχολείο οι "αρχαίοι" που πήγαιναν από αγγαρεία, έψηναν ρέγγους στο τελευταίο θρανίο. Στα φοιτητικά χρόνια ήταν... δομικό στοιχείο χαβαλέ στα τσυντάδικα. Και η τελευταία θύμψη ο πεθερός μου που τον έψηνε στην τaráτσα του διαμερί-

οματος για να μην μυρίσουν το διαμέρισμα και η... πολυκατοικία.

Και από γλυκά; Εκτός από τα "αυτοσχέδια" με το ψωμί, είχαμε και τη βιοτεχνία. Λουκούμια στο ξύλινο κασελάκι με διάφορα αρώματα, με ή χωρίς αμύγδαλο, τίναζε ο Νίκος του Κουτσού τη λουκουμόσκονη πριν το βάλει στο πιατελάκι. Και "γλυκά κουταλιού", κομπόστες στη ντοπιολαλιά αλλά σε ορισμένες περιοχές χρησιμοποιείται για τις "νεροκομπόστες". Προτίμηση στο κεράσι και βύσσινο που δεν έφτιαχναν στα

σπίτια και τη... μπλεζονιά, δηλαδή το καρπούζι. Τότε ήταν χροντρόφλουδο, το μαύρο καρπούζι και γινόταν ένα ξεχωριστό γλυκό. Κάποιες φορές υπήρχε και νερατζάκι (φλούδα ή ολόκληρο) και περιγαμόντο. Εκεί γινόταν χαμός όταν το επέτρεπαν τα οικονομικά και η συχνότητα στην κατανάλωση. Όλα είχαν τον καιρό τους.

Μικρή περιήγηση στο περβόλι των γεύσεων και των αναμνήσεων. Πως μπορείς άλλωστε να τα ξεχωρίσεις;

Γιαγιά τροφουλλέκτης

Η γιαγιά (Ανδρο)Νίκη, μητριά της μάνας μου, ήταν τροφουλλέκτης. Όπως όλοι σχεδόν στα χωριά εκείνη την εποχή. Ψώνιζε...δωρεάν από το σουπερ μάρκετ της φύσης. Δεν γνώριζε ούτε το λινολενικό οξύ, ούτε τα αντιοξειδωτικά, ούτε τα μέταλλα, ούτε τις βιταμίνες που κατακλύζουν πλέον τη ζωή μας ως "φάρμακα ευζωΐας". Που να φανταζόταν ότι εκείνο το ζιζάνιο του κήπου (την αντράκλα ντε) που έτρωγε ως σαλάτα και έριχνε στις κότες κάποια στιγμή η επιστήμη θα το αναγόρευε ως... φάρμακο και τα αυγά της θα ήταν περιζήτητα ως έχοντα ω-3 λιπαρά. Και νάταν μόνον αυτό, όλα όσα μάζευε με τη σοφία των ανθρώπων που ζούσαν με την αειφορία της φύσης, σήμερα τα λένε "φάρμακα" και ουκ ολίγοι τα αναζητούν μανιωδώς (ως καλλιέργησιμα πλέον) στα "ιν" κηπουρικής πολυκαταστήματα τροφίμων. Δεν βάζω τυχαίως το "Ανδρο" μπροστά από το συντετηγμένο "Νίκη", μιλάμε για ακούραστο άνθρωπο, στέναζε το ξηνάρι στα χέρια της. Σκαπέταγε στα μέρη που φύτρωναν εκείνα που χρειαζόταν. Χτύπαγε στους 30-40 πόντους να βγάλει ένα-ένα τα βρουβιά που ήταν χρήσιμα για τις ημέρες της νηστείας, ανάμεσα στις πέτρες που είχαν κωθεί. Οσο έβρισκαν χώμα, τόσο κατέβαιναν προς τα κάτω. Εκείνα τα "ήμερα" που πουλάνε τώρα στην αγορά και τα μαγαζιά, είναι σε γόνιμο έδαφος και κρατιούνται ψηλά με ειδικό δίκτυο για να

μαζεύονται εύκολα και κατά εκατοντάδες. Οι βρουβες (αλλιώς λαψάνες, τουτέστιν άγριο σινάπι, βάση της μουστάρδας) που αφθονούσαν, ήταν πολύ πιο απλή ιστορία. Εκοβε τα βλαστάρια στην εποχή τους, βραστά με λεμόνι.

Το τροφοπωλείο είχε απ' όλα: Αγριοράδικα, προκάσια, τζοχούς, κηροβότανα και ό, τι δεν αναγνωρίζουμε σήμερα καθώς γενιά με τη γενιά χάνεται η επαφή με τη φύση και ως εκ τούτου η αναγνώριση των προϊόντων της φύσης. Είχε και τσιγαρολάχανα. Λάπατα, σέσκουλα. Και μυρουδιές: Μάραθο, άνηθο, αγγουρίτσες, καυκαλίθρες, σφελίτσι. Ποικιλία η φύση, ποικιλία το φαγητό ανάλογα με το βαλάντιο και την εποχή. Συνήθως σκέτα, άλλοτε όμως με τυρί, άλλοτε με αλίπαστα, άλλοτε με μπακαλιάρo, άλλοτε με ξερά φασόλια. Αυτή η κουζίνα εξελίχθηκε τα νεότερα χρόνια, στα σπίτια όσων κράτησαν την παράδοση ως "γευστικό κειμήλιο" με αστικές προσαρμογές. Και στα "φαγάδικα" πάσης φύσεως ως γκουρμέ και... πάει λέγοντας.

Η γιαγιά Νίκη μάζευε καιμανιτάρια. Τα αναγνώριζε, όμως είχε συναίσθηση και των κινδύνων. Τα μάζευε κάτω από τα πουρνάρια και τις πατουλιές, έφερνε πάντοτε συγκεκριμένες "φυλές" αλλά απέφευγε να το προσφέρει στα εγγόνια. Κάθε λάθος μπορεί να ήταν μοιραίο, προτιμούσε να τα βάζει στο τηγάνι για την ίδια και τον παππού. "Σαν συκώτι είναι" μου απα-

Στη φωτογραφία η γιαγιά Νίκη δεξιά με τη μαγκουρίτσα, και δίπλα της η γειτόνισσα Καλλιόπη Γιαννακοπούλου – Φωτογραφία του 1994 που μου έστειλε ο καλός φίλος συμπατριώτης Κώστας Αδαμόπουλος

ντούσε στην ερώτηση αλλά φρόντιζε να υπάρχει κάτι πιο ελκυστικό. Και ποιός δεν μάζευε οβριές (βραστές μια πίκρα) και σπαράγγια (με το αυγό της... κότας και όχι του... οργανοτροφείου) ως φαγητό και όχι ως... μεζέ. Ούτε ψυγεία υπήρχαν, ούτε είχε εμπορευματοποιηθεί η φύση. Οποιος ήθελε έβρισκε γιατί δεν γινόταν η επιδρομή των ημερών μας που πληρώνεις παπορίσιο ένα ματσάκι αν δεν μπορείς να το μαζέψεις επειδή έχει γίνει... εκκαθαριστική επιχείρηση.

Η φύση έδινε και τα "ροφήματα", χαμομήλι και φασκόμπλο, καμιά φορά και φλισκούνι αν έσκαγε μύτη. Τσάι δεν υπήρχε γιατί απλώς

ήταν... του βουνού και βουνό δεν υπήρχε.

Η γιαγιά όμως φρόντιζε και για τις... τσίχλες μας. Η καρδιά ενός ανθού με αγκάθια ήταν... ανώτερη της μαστίχας Χίου. Να δείτε σήμερα πως μαζεύουν ορισμένοι από τους δρόμους τα γαϊδουράγκαθα γιατί διαπίστωσαν ότι είναι... φάρμακο. Και θα θυμηθείτε τη σοφία των ανθρώπων που μπορεί να μην γνώριζαν ανάγνωση και γραφή, γνώριζαν όμως ότι η ζωή υπάρχει στη φύση. Με τα προϊόντα της αλλά και με την προσπάθεια να τα αποκτήσουν που σημαίνει σωματική άσκηση. Με το λιτόν και όχι το γκουρμέ του πράγματος...

Η αγροτική ζωή

Σιτάρι και ψωμί

Χαρακτικό του σπουδαίου συμπατριώτη χαρακτι Τάσσου (Αλεβίζου)

Ψωμί και αυτό σημαίνει πρώτη ύλη, σιτάρι. Δεν το είχαμε πάντα, τα προπολεμικά χρόνια ο επιούσιος αν υπήρχε το χρήμα εξασφαλιζόταν σε μεγάλο ποσοστό με τις εισαγωγές. Και ήρθε η κατοχή, ο παππούς Θανάσης στη Στέρνα ξεριζώσε 3-4 στρέμματα σταφίδα σε ένα επίπεδο σημείο, και άρχισε να καλλιεργεί σιτάρι όπως πολλοί ακόμη χωρικοί. Καλλιεργούσε “μαυραγάκι” λέει η μάνα μου, μια ιταλική ποικιλία σκληρού σιταριού με εξελληνισμένο όνομα καθώς προέρχεται από το χρώμα του άγανου που ήταν μαύρο. Στα Μανεσέικα καλλιεργούσαν “καμπέρα” αυστραλιανή ποικιλία όπως φαίνεται από το όνομα, χωρίς άγανο, που έκανε κιτρινωπό αλεύρι. Η δουλειά με το χέρι και τα ζώα, την τσάπα ο παππούς, τα βόδια του Χαρλάμη (στενού συγγενή και γείτονα στα κτήματα) για το όργωμα. Το αλώ-

νισμα γινόταν με τα άλογα στο σταφιδάλωνο και σε ένα σημείο σκεπασμένο με πανιά για να μην χάνεται ο καρπός. Και μετά λίχνισμα για να καθαρίσει ο καρπός και... γραμμή για τον υδρόμυλο. Ενας που είχε γίνει στο χωριό και τον χώριζε από το κτήμα το ποτάμι, δεν είχε την τύχη να λειτουργήσει. Ετσι πήγαιναν το σιτάρι σε νερόμυλο στα Στρεφέικα από το δρομάκι δίπλα στην ποταμιά. Αλλοι πιο ψηλά στο χωριό πήγαιναν στα Μανεσέικα που υπήρχε υδρόμυλος. Πρόλαβα το σιτάρι μέχρι την αρχή της δεκαετίας του 1960-1970 όταν ο παππούς φύτεψε πλέον ελιές και η καλλιέργεια του σιταριού έγινε ασύμφορη. Τον θυμάμαι να παλεύει με την τσάπα για να ανοίξουν οι λάκκοι ρίχνοντας και τα σχετικά “ξεσταύρια” του, μούσκεμα στον ιδρώτα αλλά με αντίδοτο... ρέγγα στην εφημερίδα που την έψηνε επιτόπου.

Την καλλιέργεια την πρόλαβα, όχι όμως και το αλώνισμα. Είχαν εμφανιστεί οι “κομπίνες”, οι αλωνιστικές μηχανές που τις έσουρναν και τις κινούσαν μεγάλων διαστάσεων τρακτέρ, θρυλικά τα σοβιετικά “Μπελαρούς” (Λευκορωσία έμαθα ότι σημαίνει τα νεότερα χρόνια). Στη Στέρνα σπνόνταν στον ελεύθερο χώρο γύρω από το αποστειρωτήριο των σύκων, οι χωρικοί μετέφεραν με κάθε μέσο το σιτάρι τους μέχρι εκεί με σχετική ευκολία καθώς το οδικό δίκτυο ήταν διαμορφωμένο έτσι ώστε να φθάνουν εκεί τα σύκα. Οι πιτσιρικάδες τρέχαμε να περιεργαστούμε τις τεράστιες για τα μάτια μας μηχανές με τους μεγάλους μάντες να δουλεύουν. Τις γνώριζα από μικρός καθώς όλως τυχαίως είχα μείνει δίπλα στον Παπαζερβέα και τον Πετρουλάκη στο Νησί που έφερναν τις μηχανές μέχρι τα σπίτια τους, την απέναντι αυλή ο πρώτος, στο ειδικά διαμορφωμένο ισόγειο ο δεύτερος. Λόφοι το άγανο, πηδάγαμε από την ταράτσα στους σωρούς και μετά η φαγούρα δεν περνούσε με τίποτε, ματαιώς με πλάκωνε με κρύο νερό από τη βρύση η γιαγιά Νίκη.

Το σιτάρι είχε μπει για τα καλά στη ζωή μας, ο πατέρας μου δούλευε γεωπόνος στην Ένωση Συνεταιρισμών Μεσσηνίας και εκεί τον χρέωσαν με τη συγκέντρωση του σιταριού. Κεντρική η συνεταιριστική διαχείριση τότε, οι παραγωγί προμηθεύονταν σπόρους και παράδιναν το σιτάρι. Μέσα από αυτή τη διαδικασία ο Βαγγέλης έγινε γνωστός σε όλη την περιοχή καθώς στη δύναμη της Ένωσης ανήκαν συνεταιρισμοί από 63 χωριά “ζωντανά” ακόμη εκείνη την εποχή. Μέχρι και τώρα οι πολύ μεγάλοι άνθρωποι στην περιοχή με ρωτούν... αν είμαι ο γιός του Βαγγέλη. Συγκέντρωση στο Νησί αλλά συγκέντρωση και στα χωριά, θυμάμαι που με είχε πάρει μαζί του στο Πεταλίδι. Στο Νησί πρόλαβα τη συγκέντρωση στο ισόγειο του κτηρίου στην κρεμάλα που στεγαζόταν το 4ο Δημοτικό Σχολείο. Όταν τελείωναν τα μαθήματα γινόταν... αποθήκη, ο πατέρας μου στεκόταν στο δυτικό παράθυρο και μοίραζε χαρτάκια για την προτεραιότητα των χωρικών, κατέγραφε

ποσότητες, έκανε υπολογισμούς και έκοβε παραστατικά. Η πίεση να τα παραβιάσει και να εξυπηρετήσει “υμέτερους” οδήγησε σε σύγκρουση που είχε τις συνέπειές της αργότερα καθώς έσκιζε δημοσίως τα χαρτάκια αιτημάτων για ρουσφέτι. Τη δεκαετία του 1960-1970 η συγκέντρωση μεταφέρθηκε στις μεγάλες αποθήκες του νεόδμητου κτηρίου της Ένωσης στο “γουργυνοπάζαρο” που είχαν κατασκευαστεί επί τούτου: Μεγάλες, ψηλές και χωριστές. Υπήρχε η εντύπωση της... αιωνιότητας στο σχεδιασμό αλλά η συγκέντρωση κράτησε λίγα χρόνια ακόμη, μετά η ελιά έφαγε το σιτάρι. Τον θυμάμαι να κάνει την απολύμανση με ένα σιδερένιο κοντάρι στην άκρη του οποίου ήταν προσαρμοσμένη μια υποδοχή για τα σωληνάρια του εντομοκτόνου για να προστατευτεί το σιτάρι. Μπορεί να ήταν και “ντι-ντι-τι”, εκείνο που θυμάμαι ήταν η... νεκροκεφαλή που σήμαινε δηλητήριο. Επέστρεφε στο σπίτι εξουθενωμένος ό,τι ώρα τελείωνε η... ουρά των χωρικών και τότε έπεφτε ή σιωπητήριο η... ράβδος.

Και μετά το σιτάρι το... ψωμί. Στη Στέρνα ο ξυλόφουρνος ήταν σε πρώτη ζήτηση, ζύμωνε η γιαγιά κάτι καρβελάρες που τις έπιανε... αγκαλιά για να κόψεις φέτα. Ολόκληρη πινακωτή με το πεσίκι και τη ζύμη στα κουτάκια της... προσερχόταν για ψήσιμο. Φούρνιζε η γιαγιά με το ξυλόφτυαρο, παρακολουθούσε το ψήσιμο, το τράβαγε και το πλάκωνε με τη βρεγμένη πατσαβούρα, το ξανάβαζε μέσα, μύριζε ο τόπος... ψωμί. Για την αγκωνή σκοτωμός αλλά δεν λέγαμε όχι και στις φέτες σαν... παντόφλες. Λάδι, ρίγανη και αλάτι (άμα υπήρχε και σκορδόφυλλο η... απογείωση) ως φαγητό (ενίστε μαζί με χειροποίητο τυρί). Λάδι και ζάχαρη ή βρέξιμο και ζαχαρούχο γάλα ή νερό και σκέτη ζάχαρη για γλυκό. Στο Φαρμίσι υπήρχε φούρνος αλλά είχε καταργηθεί το... φούρνισμα όταν θυμήθηκα εγώ. Η γειτονία με δυό κεφαλοχώρια (Θουρία και Αρφαρά) εξασφάλιζε φρέσκο ψωμί... ημέρας από επαγγελματικούς φούρνους, θυμήθηκα τον Αγγελόπουλο στη Θουρία με τον οποίο συγγένεψε αργότερα η οικογένεια.

Η πατίδα των μικρών μας χρόνων

Στο Νησί οι φούρνοι πολλοί και αλλάζαμε... προμπθευτή ανάλογα με τις μετακινήσεις στο ενοίκιο. Πολλά χρόνια ψωμί από της “Καισαρούς”, ο φούρνος ήταν απέναντι από τη σημερινή του θέση, ογκώδης και ψαρωτική για τους μικρούς, φυσιογνωμία εκείνης της εποχής. Πολλά χρόνια επίσης από του Δρακόπουλου και μετά στην ίδια θέση από το Νιόνιο Θωμόπουλο, γείτονα και καλό φίλο. Ο φούρνος ήταν στην Παλιά Βρύση δίπλα στον “αρύακα” και εκεί στα μεγαλύτερα χρόνια περνούσα ώρες ολόκληρες. Καμιά φορά παίρναμε και από του Δρινέα που έπεφτε κοντά. Θρυλικό ψωμί η... κουλούρα, την περνάγαμε... βραχιόλι να την μεταφέρουμε αν είχε κρυώσει, χώραγε το χέρι μας μέσα. Λευκό και αφράτο πάντα βεβαίως το ψωμί, η κατοχή δεν ήταν και... μακρυνά και ό, τι την θύμιζε ήταν... εξοριστέο. Θυμάμαι μια περίοδο το ψωμί ήταν με το ζύγι. Το έβαζε πάνω στη ζυγαριά ο φούρναρης και να ήταν

λιποβαρές έκοβε ένα κομμάτι από άλλο καρβέλι και συμπλήρωνε το κιλό. Και ένα φεγγάρι στη χούντα έβαλαν και... σταφίδα στο ψωμί (δεν θυμάμαι αν ήταν προαιρετικό) αλλά γρήγορα αποσύρθηκε.

Μακρινές εποχές για σήμερα, εποχές που ξύπναγες το πρωί, όλο και κάποιος φούρνος σκόρπιζε ψωμένα αρώματα στην ατμόσφαιρα και σε έκοβε μια... λιγούρα. Και μόνο ψωμί χωρίς πολλές επιλογές, σήμερα μπαίνεις στο φούρνο και προσπαθείς να θυμηθείς τι είδους... ψωμί πήρες την προηγούμενη, χαζεύεις αρτοσκευάσματα, γλυκά και σάντουιτς, βάλε και το take away για καφέ και νερό, μερικές φορές αναψυκτικά και γάλατα και έχεις μια πλήρη εικόνα των τεράστιων διαφορών.

Αυτό που κρατήσαμε είναι το σπιτικό ψωμί αλλά είναι πειρασμός γιατί πλακώνεις μετά το λαδομπούκι και στην ηλικία μας τα κιλά όσο εύκολα παίρνονται, τόσο δύσκολα χάνονται...

Η σταφίδα στη ζωή μας

Ο Αύγουστος του τρύγου. Πόλεμος ως κορύφωση μιας διαδικασίας που κρατάει όλο το χρόνο. Όταν τέλειωνε ο χειμώνας στον κλάδο θυμάμαι τον παππού (από μητέρα) Θανάση και το θείο (αδερφό του πατέρα μου) Γιώργο, να παλεύουν με τα κλήματα. Κλάδεμα στα 2-3 μάτια και μετά όταν άρχισε να στεγνώνει ο τόπος τα κουτρούλια. Θυμάμαι το Λαγό στο Φαρμίσι που έφτανε πρωί για να σκάψει γύρω από τα κλήματα. Ξερακιανός και ακαταπόνητος στο δικό του ρυθμό. Ένα αυγό για πρωινό και μια νταμιζάνα κρασί. Χρειαζόταν ενέργεια. Εσκαβε και έφτιαχνε τα κουτρούλια γύρω από το κλήμα, κάθε τόσο έκανε στάση για να... πάρει δύναμη με μια γουλιά κρασί. Αργότερα είχε ρέντο για τον περονόσπορο: Υπομονετικό το υποζύγιο (γάιδaros ή άνθρωπος) κουβάλαγε τις βούτες. Άλλοτε γεμάτες (με το γάιδαρο στο Φαρμίσι) και άλλοτε γεμιζόμενες (στη Στέρνα από το διπλανό ποτάμι) για να φτιαχτεί ο βορδιγάλειος: Γαλαζόπετρα και ασβέστη σε μια ορι-

σμένη αναλογία για να έχει ουδέτερο pH κατά πως έμαθα αργότερα ως... σπουδαγμένος χημικός χρησιμοποιώντας το σχετικό χαρτάκι-δείκτη (που ξέχασα και πως το λέγαμε). Παππούς και θείος σε διαφορετικά χωριά, με την εμπειρία τους γνώριζαν την αναλογία που τηρούσαν υποχρεωτικά καθώς σε όξινο περιβάλλον υπήρχε κίνδυνος φυτοτοξικότητας και σε αλκαλικό επιβράδυνση της αντιμυκητοκτονικής δράσης. “Επιστημονικά” αλλά τα γνώριζαν πολύ καλά και πήγαινε το ανακάτεμα σύννεφο μέχρι να διαλυθούν γαλαζόπετρα και ασβέστη και να ομογενοποιηθούν. Χάλκινη ψεκαστήρα στην πλάτη και δώστου... κυνήγι στον περονόσπορο. Αργότερα ήρθαν τα φυτοφάρμακα και χρειαζόταν μόνον νερό για την... ψεκαστήρα. Μετά χαράκι για να χοντραίνει η ρόγα των σταφυλιών. Η πιο ζόρικη δουλειά θυμάμαι τον παππού Θανάση στο χωριό να... σαλαγάει τα φίδια και να πηγαίνει γονατιστός από κλήμα σε κλήμα με τη φαλτσέτα στο χέρι για να χαράξει ένα δαχτυλίδι ίσα με

Ξυλογραφία του Τάσου που αποτυπώνει τη μνήμη της συγκομιδής με τις μανιάτισσες/ες εργάτριες/ες και το περίφημο καπέλο

ένα δάχτυλο. Και μετά βγήκε η “σκόνη” ί και κά-
θηκε το χαράκι. Σειρά έπαιρνε το τειάφι για την
ταφειασθένεια, μπάστρα τη λέγανε παλαιότερα.
Παλιόκαλτσες στα χέρια, παλιόπανα στα μούτρα,
κανά γυαλί αν υπήρχε για τα μάτια, το θειάφι
σε αδρομερώς υφασμένα κομμάτια ρούχων, επι-
λογή πρωινής ώρας με μπδενικό αέρα και πάνω
από τα κλήματα σαν... θυμιατό. Εκείνη την ώρα
δεν το καταλάβαινες αλλά όταν ανέβαινε η θερ-
μοκρασία με την εξάχνωση, αλλοίμονο αν είχες
πασπαλίσει μούτρα και μάτια χωρίς να το κατα-
λάβεις. Αν γλύτωναν οι σταφίδες από τους
εχθρούς, ερχόταν η ώρα της συγκομιδής. Ο
παππούς Θανάσης “ξάριζε” με την αξίνα και
άλειφε με τη σβουνιά και τον ασβέστη το αλώνι.
Μετά ήρθε το πισόχαρτο που έγινε υποχρεωτικό
για λόγους υγιεινής. Εφτιαχνε αυλάκια για να
κυλάνε τα νερά από τη ράχη και έφτιαχνε με
ξύλα τη βάση του υπόστεγου προστασίας της
σταφίδας που θα ξεραινόταν. Και έφτανε η ώρα

του τρύγου: Δανεικαριές στη Στέρνα, μόνιμοι
εργάτες από Πολιανή και Γαρδίκι στο Φαρμίσι,
πόλεμος για τη συγκομιδή. Οι τεράστιες κόφες
στην πλάτη που έτρεχε ποτάμι ο ιδρώτας, ακο-
λουθούμενες από σφήκες και σκούρκους, ξά-
πλωμα στο αλώνι, οι λιγότερο δυνάμενοι στο
άπλωμα με τα χέρια για να είναι αριά-αριά τα
τοσμπιά και να ξεραθούν χωρίς να κρατάνε
υγρασία. Φαγητό προσαρμοσμένο στις ανάγκες
και τις θρησκευτικές απαγορεύσεις. Οι δυνάμενοι
άλλοτε μπακαλιάρο με σάλτσα για την αναπλή-
ρωση της απώλειας αλατιού καθώς ο ιδρώτας
έτρεχε ποτάμι, άλλοτε καγιανά με λόντρα (το
λίπος με την πέτσα του παστού γουρουνιού)
για την ενέργεια που χρειαζόταν το ανθρώπινο
σώμα. Ξάπλωνε η σταφίδα αλλά... Ξαπλώναμε
και εμείς. Που να αφήσεις τον καρπό μόνο του,
το βράδυ θα έκανε φτερά. Μερικές φορές με το
ζόρι, στην περίοδο της “λευκής τρομοκρατίας”
μετά την κατοχή και πριν τον εμφύλιο, οι χίτες

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

με τα όπλα είχαν αρπάξει τη σταφίδα του θείου Μίμη στο Φαρμίσι. Υπνος με σκέπασμα τον έναστρο ουρανό, όταν μεγάλωσα έψαχνα να εντοπίσω τη θέση των αστεριών, της μικρής και της μεγάλης άρκτου. Βαριά χειροποίητα σκεπάσματα στη Στέρνα, δίπλα στο ποτάμι ήταν το αλώνι και “έκοβε” τη νύχτα. Συντροφιά με τα φιδάκια και τους σκορπιούς που ήταν και ο μεγάλο μας φόβος καθώς ξύπναγες τη νύχτα και τα έβλεπες... ναρκωμένα δίπλα σου αν όχι στο... υπαίθριο κρεβάτι σου. Δεν σε πήγαινε όμως πάντα ο καιρός, η βροχή (και) μετά τη συγκομιδή ήταν κάτι το απολύτως σύνθησης. Ο παππούς στην αρχή είχε σταφιδόπανα από ένα είδος μουσαμά αλλά τα τραβούσαμε μόνον στην απειλή για να ξεραίνει ο ήλιος τη σταφίδα. Αργότερα βγήκαν τα πλαστικά που επιτάχυναν τη διαδικασία ξήρανσης και ήταν περισσότερο μόνιμα τις δύσκολες ημέρες. Μια χρονιά πλάκωσε καταιγίδα. Τρέχοντας με τη γιαγιά (μπριά της μάνας μου) Νίκη περάσαμε το ποτάμι και με τις

αζίνες προσπαθούσαμε να διώξουμε το νερό από το αυλάκι για να μην καβαλήσει στο αλώνι. Επιστρέψαμε από το τοξωτό γεφύρι, το ποτάμι θύμιζε το σχετικό άσμα για εκείνο που φουσκώνει. Ο παππούς ατάραχος ρώτησε αν... πήρε τη σταφίδα η βροχή και συνέχισε την... κολιτσίνα με έπαθλο το λουκούμι που έτσι και αλλιώς θα έτρωγα εγώ. Και αν γλύτωνε η σταφίδα, το λίχνισμα, το μακινάρισμα και η παράδοση με τη μια στον έμπορο. Μετά το δεκαπενταύγουστο, όλοι ήταν κολλημένοι κάθε απόγευμα με το αυτί στο ραδιόφωνο του καφενείου για την ανακοίνωση των “τιμών ασφαλείας”. Πολιτικός πόλεμος κάθε φορά με την ανακοίνωση. Ο παππούς είχε πάντα προπωλήσει (τοκοφυλικά ή όχι δεν το γνωρίζω καθώς ο μεσέμπορος συγγενής) τη σταφίδα από το αλώνι. Για να βγάλει τα έξοδα και να ζήσει, από 6-7 στρέμματα τόπο. Αργότερα ξερίζωσε τις σταφίδες και έβαλε ελιές στο μισό. Τελικά δεν έμεινε ούτε... κλήμα για δείγμα. Καλό μήνα!

Για τη σταφίδα... αλλιώς

“**Τ**ης Αγια Μαρίνης ρόγα και του Αϊ Λιός σταφύλι” έλεγε το λαϊκό γνωμικό αναφερόμενο στα στάδια ωρίμανσης της κορινθιακής (μαύρης) σταφίδας. Μην τρέξετε όμως στο αμπέλι για σταφύλι σήμερα, πιθανολογώ πως θα είναι στη φάση που παρδαλίζει. Οχι δεν ήταν λάθος η λαϊκή σοφία. Απλώς “χρονολογεί” με το παλιό ημερολόγιο, πράγμα που σημαίνει πως με το νέο σε... 13 ημέρες από σήμερα, αρχές Αυγούστου, θα είναι έτοιμο το σταφύλι. Με “συν πλην” ημέρες ένεκα και οι κλιματικές μεταβολές. Καλοκαίρι στη σταφίδα. Ημέρες μαγικές και ζόρικες, ανάλογα με τη θέση του καθενός στην παραγωγή. Ξύσιμο, αυλάκωμα, παλούκωμα και σκελετός “υπόστεγου” για τα πανιά στο αλώνι. Στα χρόνια που θυμήθηκα είχαν γλυτώσει από το “χρίσιμο” κα-

θώς άπλωναν πλέον τους καρπούς στο σταφιδόχαρτο. Ισα που πρόλαβα τη μετάβαση από τους μουσαμάδες στο νάυλον για το σκέπασμα. Και μετά ξαμολιόντουσαν όλοι να προλάβουν τον καιρό, υπήρχε και η άλλη έκφραση που έλεγε “από τ’ Αϊ Λιός, γυρίζει ο καιρός αλλιώς” (πάντα με το... παλιό). Δανεικαριές συγγενείς, φίλοι και γείτονες, που να βρεθούν λεφτά για μεροκάματα τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Μέχρι τα δυό μου (και κάτι) χρόνια με άφηναν στην ξελόντζα στο Φαρμίσι με τον παππού Ηλία, είχε δροσιά εκεί δίπλα στα βαρέλια και το λινό. Είχα και... πάρκο κατά πως λέγαμε να νεότερα χρόνια. Ενα πούργι από το οποίο ήταν αδύνατον να βγω και ο παππούς με προμήθευε... μελιτζάνες για παιχνιδι για να μην γκρινιάζω ζητώντας τους άλλους που πήγαιναν στα μικρά

Φωτογραφία από τον τρύγο στη Μάδενα το 1940 που μου έχει στείλει η Βιβή Φωτοπούλου

τεμάχια γης με σταφίδα στον κάμπο, στα Γεράνια. Σε αυτό το χώρο ήταν και το "βασίλειο" του παππού. Εμπορας κρασιού προπολεμικά, άρχοντας και ψυχοπονιάρης (ακατάλληλος δηλαδή για το επάγγελμα), ίσα που πρόλαβε να θεμελιώσει το σπίτι που είχε τάξει στη γιαγιά όταν παντρεύτηκαν, πέθανε όταν πλησίαζα στα τρία μου χρόνια. Παλιά μεγάλα κρασοβάρελα, ο λινός, η τσιφιλιά, η πλάστιγγα, η παλάντζα, το γραδόμετρο αλλά και τρύπια καζάνια και αποστακτήρες. Ξέμειναν από την εποχή του Μεταξά, όταν μαζί με το μεγαλύτερο γιό του θελιο Δημήτρη, δούλευαν ως μικροπαραγωγοί οινοπνεύματος. Ηρθε η απαγόρευση και τους κατέστρεψε, οι χωροφύλακες τρυπούσαν τα καζάνια με τις ξιφολόγχες για να τηρηθεί ο νόμος προστασίας των μεγάλων οινοπνευματοποιών. Μετά στην κατοχή πούλαγε κρασί από σταφίδες προσπαθώντας να τα φέρει βόλτα

με τα αγόρια στο βουνό και την αντίσταση. Βέρος βασιλικός βασανίστηκε άγρια από τους χίτες την εποχή της λευκής τρομοκρατίας δίπλα στη σταφίδα μαζί με το μικρότερο γιό του θείο Γιώργο. Την εποχή που τα άλλα παιδιά ήταν στην εξορία, οι χίτες έκλεβαν τη σταφίδα από το αλώνι και την πούλαγαν για πάρτι τους. Κουρασμένος ο παππούς σωματικά και ψυχολογικά, δεν πήγαινε στον τρύγο, είχε αναλάβει να προσέχει τα εγγόνια, ήμουν ο μικρότερος από τους... άρρενες εγγονούς που είχε τότε (η αδελφή μου Σταυρούλα ήταν μωρό, ίσως και η Αναστασία του θείου Χρήστου). Στο χωριό έρχονταν ο Δημήτρης και ο Κώστας της κόρης του θείας Κλεάνθης από την Αθήνα, ο μεγαλύτερος (κατά ένα έτος από εμένα) Ηλίας του θείου Χρήστου ήταν μακριά στη Θεσσαλονίκη, "Οδύσσεια" εκείνες τις εποχές οι μετακινήσεις, ούτε στην κηδεία του δεν πρόλαβε να έρθει.

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

Τα επόμενα χρόνια καλοκαίρια συνήθως έκανα στη Στέρνα, λίγες ημέρες ή εποχές και στο Φαρμίσι. Εφερναν οι γιαγιάδες (η γιαγιά Σταυρούλα έφυγε και αυτή νωρίς) και οι θείοι τα σταφύλια από τη σταφίδα και γινόταν πανηγύρι, άρχιζε η ετοιμασία.

Λιοπύρι, καπελαδούρα, κόφες για... αριβαρίστες, άντρες και γυναίκες στη μάχη της σοδειάς. Απόκοντα οι πιτσιρικάδες, άλλοτε για παιχνίδι, άλλοτε όμως για πραγματική δουλειά, χωρίς έλεος, όταν ζούσε η οικογένειά τους από τη σταφίδα. Σφήκες και σκούρκοι, ειδικά στο αλώνι που έρχαν τα τσαμπιά της σταφίδας και ο άμαχος πληθυσμός με την επίβλεψη των μεγαλύτερων, τα άπλωνε για να ξεραθούν. Τόνοι ιδρώτα, απώλεια θερμίδων για... φιτ καταστάσεις και ως εκ τούτου διατροφική αναπλήρωση. Μπακαλιάρος με σάλτσα και καγιανάς με λόντρα στην ημερήσια διάταξη άλλοτε προσαρμοσμένα στις ημέρες των νηστειών και άλλοτε κατά... παραβίαση. Και μετά αναμονή για να ξεραθούν τα σταφύλια, γύρισμα, το μάτι στον καιρό περιμένοντας τη βροχή, πιλάλα με τις αξίνες και κάθε είδους σύνεργα πριν φουσκώσει το ποτάμι που κατέβαζε το νερό από τα ορεινά και δεν έφτανε το σκέπασμα, ήθελε μεγαλύτερα αυλάκια και "κοψίματα" του νερού

για να μην καβαλήσει το αλώνι, ώρες απίστευτης αγωνίας. Και δεν ήταν λίγες οι φορές που μέρος της παραγωγής ή και ολόκληρη έφτανε στη θάλασσα. Και ό, τι γλύτωνε και κατάφερνε να ξεραθεί, τρίψιμο, λίκνισμα, μακινάρισμα και ύπνος τα βράδια στο κώμα με βαριά σκεπάσματα καθώς έπιανε το κρύο και τσάκαγε κόκκαλα η υγρασία. Μάθαινες ήθελες, δεν ήθελε... αστρολογία και διαπίστωνες καμιά φορά ότι συμβίωνες με κανένα φιδάκι δίπλα σου. Όταν όλα τελείωναν, πολλές φορές ο έμπορος την έπαιρνε από το αλώνι, ανοικτή τιμή και με τοκογλυφικούς όρους. Και μετά "εμείς οι τρεις στον καφενέ" του "Κουτσού" στη Στέρνα, το αυτί στο ράδιο κάθε απόγευμα όταν πλησίαζε ο καιρός των ανακοινώσεων (τέλος Αυγούστου, αρχές Σεπτεμβρίου". Και πήγαινε το αναθεμάτισμα σύννεφο όταν ακούγονταν οι τιμές (ποτέ δεν ήταν κανένας ικανοποιημένος), άρχιζε η γκρίνια και καμιά φορά έρχονταν ίσα με το να πιαστούν στα χέρια καθώς στην επόμενη φάση το θέμα της τιμής γινόταν το πολιτικό θέμα του χωριού και "πρόκριμα" ενίοτε για την ψήφο των μικρών σταφιδοπαραγωγών. Μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Εποχές περασμένες ανεπιτρεπτή, αλλά γεμάτες μνήμες, εικόνες, γη και ζωή...

Ιστορίες για τα σύκα

Συκή η Μεσσηνιακή, στη δημόδη τσαπελοσυκιά ή αρμαθουσυκιά λόγω του προορισμού της για αποξήρανση και του εμπορικού τρόπου συσκευασίας. Καλλιέργεια αιώνων, βασικό εξαγωγικό προϊόν ήδη από το 18ο αιώνα πολύ πριν οι αγρότες της Μεσσηνίας... ανακαλύψουν τη σταφίδα. Τα χρόνια που θυμήθηκα, ο θεός Μίμης και ο θεός Γιώργης είχαν λιγοστές συκίες αλλά πολύ περισσότερο κόπο και αγωνία. Στο πατρικό στο Φαρμίσι υπήρχε μια μεγάλη αγριοσυκιά. Προϋπόθεση καλλιέργειας καθώς για τη γονιμοποίηση (κουνούπισμα) έπρεπε να κρεμούν μπουρλιασμένα

αγριόσυκα. Πρόλαβα το μπουρλιασμα στο σπίτι του θεού Μίμη στο γειτονικό χωριό το Βεΐζαγα. Μπρίσκαλα και σκληρά τα αγριόσυκα, τα τρυπούσαμε με τη μύτη του βούρλου (από αυτό και το μπουρλιασμα), κάναμε μια αρμαθιά και τη δέναμε στη συκιά. Η αγροσυκιά στο πατρικό ήταν υπερπαραγωγή, ο θεός Γιώργης είχε ένα εισόδημα από αυτή καθώς τα πουλούσε σε άλλους καλλιεργητές, δεν είχαν όλοι αγριόσυκα και κάποια εποχή μάλιστα ήταν... είδος εν ανεπαρκεία και ως εκ τούτου περιζήτητα. Όταν πιλάλαγα στα χωριά στα χρόνια του ΚΚΕ, είχα συναντήσει αρκετούς που γνώριζαν το θείο

Αποξήρανση σύκων τη δεκαετία του 1950 από το λεύκωμα των ΓΑΚ Μεσσηνίας για το Νησί

Γιώργο ο οποίος είχε... δίκτυο ετήσιων πελατών από την περιοχή της Μεσσήνης. Η συγκομιδή σταδιακά ανάλογα με την ωρίμανση και την... πτώση στο έδαφος, πλανόταν η μέση στο σκύψιμο, το μάτι στον ουρανό για τη βροχή. Τα σύκα ξεραίνονταν απλωμένα στις καλαμωτές, ένα ξύλινο πλαίσιο με πάτο από καλάμια κολλητά το ένα δίπλα στο άλλο. Όλα τα πλαίσια ιδίου μεγέθους έτσι ώστε όταν έπιανε η βροχή να ντανιάζονται το ένα πάνω στο άλλο και να σκεπάζονται με πλαστικό πανί σφιχτά δεμένο να μην το πάρει το σιφούνι που μπορεί να συνόδευε την καλοκαιρινή βροχή. Αυτά που τα έβρισκε πεσμένα έπεφταν κατηγορία, πολλά πήγαιναν απόδουκα, δηλαδή για οινοπνευματοποίηση με πολύ χαμηλή τιμή. Και όταν με το καλό ερχόταν η ώρα της συγκομιδής των αποξηραμένων, άρχιζε το άλλο μαρτύριο, του αποστειρωτηρίου. Εξησα για πολλά χρόνια αυτό της Στέρνας, χαζεύοντας τη διαδικασία με τους αγρότες να κουβαλάνε τα σακιά με ζώα και μηχανήματα περιμένοντας στην ουρά. Ιστορικό για την οικογένεια από διάφορες πλευρές αυτό το αποστειρωτήριο. Κατασκευάστηκε προπολεμικά σε μια εποχή έξαρσης της συνεταιριστικής ιδέας, σε οικόπεδο που δώρησαν συγγενείς στη ΣΥΚΙΚΗ, η οποία πριν λίγα χρόνια στην γενική εκποίηση περιουσιακών στοιχείων το πούλησε. Σε αυτό το αποστειρωτήριο έπιασε για πρώτη φορά δουλειά ο πατέρας μου το 1952, ο Γρηγόρης, ένας φίλος του από το χωριό "καθάρισε" το φάκελλο στα κεντρικά της Χωροφυλακής. Τότε γνώρισε τη μάνα μου και παντρεύτηκαν, ο παππούς ήταν "λογιστής" στο συνεταιρισμό και ως αριστεροί έπιασαν φίλιες. Ο Βαγγέλης όμως έκανε πολύ γρήγορα καλούς φίλους στο χωριό γιατί στάθηκε έντιμα σε μια αμαρτωλή ιστορία όπως ήταν τα αποστειρωτήρια. Όλο το χωριό βεβαιώθηκε πως η κατάταξη των σύκων ήταν αντικειμενική, ότι η πλάστιγγα λειτουργούσε κανονικά και πως η σχέση με τους εμπόρους ήταν καθαρή. Και αφού δεν μπήκε στη συναλλαγή μαζί τους πήγαν να του τη στήσουν αλλά τον πληροφόρησαν οι χωρικοί και φυλαγόταν. Το αποτέλεσμα ήταν η απομάκρυνση

μετά τη δεύτερη χρονιά και ευτυχώς που βρέθηκε ένας σπουδαίος άνθρωπος της προπολεμικής αριστεράς με υψηλό κύρος, ο Παναγιώτης Σταυρόπουλος, ο οποίος "περιθάλποντας" τους κυνηγημένους από το μετεμφυλιακό καθεστώς τον προσέλαβε ως γεωπόνο στην Ένωση Συνεταιρισμών Μεσσήνης. Για πολλές δεκαετίες τα αποστειρωτήρια αποτέλεσαν μηχανικό διαφθοράς και εκμαυλισμού. Οι διοικήσεις της ΣΥΚΙΚΗΣ διόριζαν τους δικούς τους για να τους τακτοποιήσουν και να εξασφαλίσουν την υποστήριξή τους. Και αυτοί με τη σειρά τους σε πάρα πολλές περιπτώσεις οργιάζαν σε βάρος των παραγωγών. Έκαναν την ποιτική κατάταξη αυθαίρετα και με βάση τις γνωριμίες, τις αντιπάθειες ή τις υποδείξεις από τους μηχανισμούς εξουσίας. Επαιρναν τα πρώτα σαν δεύτερα και μετά τα έδιναν στους εμπόρους ως... πρώτα μοιράζοντας τη διαφορά. Πείραζαν τις πλάστιγγες και έκλεβαν κιλά, μετέρχονταν κάθε κόλπο για να κερδίσουν. Αμαρτωλή, πολύ αμαρτωλή ιστορία, οι παλιοί έχουν να διηγούνται πολλά πράγματα γιαυτό το μηχανισμό. Παντρεύτηκε ο πατέρας στη Στέρνα και έτσι πολλά καλοκαίρια βρισκόμασταν εκεί. Ο παππούς σύκα δεν είχε, η γιαγιά κρατούσε μια συκιά και έφτιαχνε τα σύκα συσκευασμένα στο ξύλινο κασελάκι από τα λουκούμια, βρασμένα για αποστείρωση, με ρίγανη μεταξύ τους ως απολυμαντικό, δεν θυμάμαι καλά τη διαδικασία μόνο τη μοναδική γεύση τους έχει κρατήσει η μνήμη και το κασελάκι της συσκευασίας. Αυτά τα καλοκαίρια είδα και τη διαδικασία τυποποίησης από μικρεμπόρους. Ο μπάμπια Γιάννης ο Κασιόποδας από το Νησί νοίκιαζε την αποθήκη του μπάμπια Σταύρου Λαμπρόπουλου, σχεδόν από το σπίτι του παππού. Και μαζί με την αποθήκη νοίκιαζε και ένα καμαράκι που έμενε η οικογένειά του. Με το Βασίλη το γιό του ήμασταν συνομήλικοι, πήγαμε πολλά χρόνια μαζί σχολείο και παραμένουμε καλοί φίλοι μέχρι τώρα. Εκεί στην αποθήκη οι γυναίκες δούλευαν ακατάπαυστα φτιάχνοντας τσαπέλες, με μια διαδικασία μεταξύ οικοτεχνίας και μικρής βιοτεχνίας. Τα χρόνια πέρασαν και το 1982 παντρεύτηκα τη Βούλα,

είχε βγάλει μέχρι τότε άπειρες εργατοώρες δουλεύοντας τα καλοκαίρια στα σύκα, κάνοντας όλες τις δουλειές και ζώντας όλες τις αγωνίες, την έχει πληρώσει η μέση της. Πήγα και εγώ ως... γαμπρός να βοηθήσω τον πεθερό να κόψει τα κολορίζια από τις συκιές. Πήρα φόρα αλλά άμαθος καθώς ήμουν έπεσα άτσαλα, στις δύο ώρες είχαν βγάλει τα χέρια καυτρούλες και δεν μπορούσα να κρατήσω το τσεκούρι. Γύρισα στην Καλαμάτα με το... λεωφορείο για να μην χάσει ο πεθερός μου το μεροκάματο και έκτοτε... δεν ξαναπήγα στις συκιές. Οι οποίες μετά από 1-2 χρόνια ξεριζώθηκαν καθώς στα διάκενα είχαν φυτευτεί ελιές που μεγάλωσαν και σήμερα είναι ένας υπολογίσιμος ελαιώνας παρά την κληρονομική κατάτμηση. Τα σύκα όμως είναι σύκα, μας φιλεύουν οι συγγενείς, αλλά όπως να το κάνουμε θέλουμε και τα δικά μας. Εχουμε τρεις μεγάλες συκιές που κάνουν εξαιρετικά σύκα αλλά καμία δεν είναι τσαπελοσυκιά. Κάποια στιγμή στην πίσω πλευρά του σπιτιού

φύτρωσε μια συκιά την οποία δεν έκοψα και συνέχισε να μεγαλώνει μέχρι που έγινε κανονικό δέντρο. Αλλά από σύκα... τζίφος. Οπότε κάποια στιγμή φέραμε το μπάρμπα Στέλιο από τη Βελίκα να μας την κεντρώσει τσαπελοσυκιά. Εξαιρετικός μάστορας, επτά ελιές και μια συκιά όλα τα κεντράδια έπιασαν. Εβαλε δύο στη συκιά, μου είπε να προσέχω όταν μεγαλώνουν να μην μου τα ζηλώσει ο αέρας μέχρι να ριζώσουν για τα καλά. Τα πρόσεχα, τα κούρευα, τα έδενα για να μειώσω την επίπτωση του αέρα αλλά εδώ είναι το... σπίτι των ανέμων. Και με έναν γερό αέρα μου ξήλωσε τα κεντράδια από τη βάση τους. Φώναξα τον Αντρέα που ήταν βοηθός του και μας βοηθά στα κτήματα και μου είπε μην το πειράζεις, θα πετάξει αυτό που έμεινε μέσα. Οπερ και εγένετο αλλά σε μια δεύτερη φάση μου ξήλωσε το ένα από τα δύο. Τελικά η τσαπελοσυκιά μεγάλωσε και κάθε χρόνο δίνει τα δώρα της για το χειμώνα που διατηρούμε αποξηραμένα στην κατάψυξη.

Φρούτα στην εποχή μας

Πριν λίγα χρόνια, όταν τελείωσε η αυτοψία στο χτήμα με τις ελιές, άρχισα να ψάχνω για παλιά σημάδια στο χτήμα της Στέρνας, σημάδια των παιδικών χρόνων. Και βρήκα ένα στο μερτικό του μπάρμπα μου, την απιδιά που πρόσφερε τα καλοκαίρια τους καρπούς της. Η καρυδιά από δίπλα έχει πλέον εξαφανιστεί, ποιός να ξέρει πότε και για ποιό λόγο. Η απιδιά μετράει 60 και βάλε χρόνια αν σκεφτεί κανείς ότι τη θυμάμαι από τότε που θυμάμαι το χτήμα. Ο καρπός της σπάνιος, κοκκινωπός και λίγο μικρότερος από το μήλο. Η μάνα μου λέει πως ήταν μια τέτοια στην αυλή του Ζορμπά και από εκεί ίσως την πήρε ο παππούς. Την ψηλάφισα, οι καρποί... στούμποι και με σημάδια. Εκανα να φύγω αλλά σκέφτηκα να πάρω δυο απιδία να τα πάει η αδερφή στη μάνα μου, έτσι για να τα δει. Το βραδάκι κατέβηκα για την καθιερωμένη έξοδο και τη ρώτησα. Η μάνα μου ήταν ενθουσιασμένη

γιατί τα απιδία όχι μόνο τρώγονταν αλλά ήταν μαλακά εσωτερικά και με καταπληκτική γεύση, τα εξωτερικά σημάδια δεν είχαν καμία σχέση με το εσωτερικό. Δοκίμασα και επέστρεψα, στην εποχή που πηγαίναμε "αποπέρα". Έτσι σαν μια λέξη ακουγόταν ο τόπος που ήταν το χτήμα. Ίσως από το "εδώ και πέρα", μισό τοιγάρο δρόμος η απόσταση αλλά το χώριζε από το χωριό το ποτάμι. Εκεί ήταν και τα... φρούτα μας, έχουμε φάει... ελληνική υπερτροφή με τις χούφτες από μικροί. Τα πρώτα σταφύλια της μαύρης σταφίδας τα ξέπλενε η γιαγιά στη βρύση και τα έφερνε πρωί-πρωί που ξυπνάγαμε. Ολο το καλοκαίρι νωπή, το χειμώνα ολίγες δόσεις από ξερή σταφίδα, έπρεπε να την πουλήσει ο παππούς, μικροποσότητες κρατάγαμε. Εδώ που τα λέμε η απόλαυση ήταν η ροζακιά. Είχε βάλει ο παππούς κάμποσα κλήματα στην πλευρά, εκεί έπιασε καλύτερα αυτή η ποικιλία σταφυλιού, φυτεία τη λέγαμε γιατί ήταν σχετικά

νεοφυτεμένο το χτήμα σε εκείνο το σημείο. Γλυκιά, πολύ γλυκιά, παρόμοια με τη σουλτανιά όχι όμως ίδια. Στην πλευρά ήταν και τα άλλα καλοκαιρινά φρούτα. Εκεί που ξεκίναγε μια κοντοποδαρούσα στη ντοπιολαλιά, η κοντούλα που λένε αλλού. Και στη μέση της πλευράς μια τεράστια δίφορη συκιά. Έκανε το καλοκαίρι το μεγάλο όγκο, το δεύτερο γύρο το φθινόπωρο, όταν οργώναμε λέει η μάνα μου. Στην αυλή του σπιτιού στο χωριό τα φρούτα αρχικά περιορίζονταν στην... άσπρη μουριά. Ένα μεγάλο δέντρο ανάμεσα στις πέτρες της κατεδαφισμένης περιφράξης που έκανε μεγάλα λευκά μούρα. Δεν έβαφαν όπως τα μαύρα, τα ξεπλέναμε με κρύο νερό από τη βρύση (ακόμη καλύτερα αν έμεναν μέσα) και τα... περιποιόμαστε. Αργότερα φύτεψε δίπλα στη μουριά μόνη της μια ροδακινιά, άρωμα τα φρούτα παρότι απεριποίητη. Και μετά ο παππούς φύτεψε μια πορτοκαλιά, πιτσιρικάς ήμουν, που επιβιώνει ακόμη. Στους φράχτες τα βατόμουρα (άλλη... υπερτροφία αυτή) που τα καταβροχθίζαμε και άπλυτα όταν τα βρίσκαμε ώριμα. Και φυσικά τα φραγκόσυκα που μάζευαν οι μεγάλοι ή από τους μικρούς οι πλέον τολμηροί και εκπαιδευμένοι. Και κάπου εκεί χτυπάγαμε και κανένα φρέσκο τσαπελόσυκο, η γιαγιά έκανε παραδοσιακή αποξηήραση στο κουτί από τα λουκούμια.

Στο Φαρμίσσι τα σταφύλια στην ημερήσια διάταξη. Ο ροδίτης δίπλα στο σπίτι άφθονος και... απροστάτευτος, από τα φαγουλάρικα (κέρινο και αγούμιστο) που πήγαιναν για την αγορά καμιά ρόγα άντε και κανένα τσαμπί. Από συκιές... πανδαισία, μια απίστευτη βαλοσυκιά στην είσοδο του σπιτιού του θείου Μίμη που την έφαγε η διαπλάτυση του εθνικού δρόμου. Μαυρόσυκα στον αναβαθμό πάνω από το (μετέπειτα) σπίτι του θείου Γιώργου, δίφορο το δέντρο, η μια φουρνιά καλύτερη από την άλλη. Αργότερα φύτεψε και δυό βαλοσυκιές για... ποικιλία. Η διάνοξη του δρόμου έφαγε και τα κλήματα του θείου Μίμη στο όριο της περιφράξης. Δεν θυμάμαι ποικιλία, όμως θυμάμαι το θείο να κρατάει μέχρι πολύ αργά τα ασπροκίτρινα σταφύλια κλείνοντάς

τα πάνω στα κλήματα μέσα σε νάυλον σακούλες με θειάφι και μικρές τρύπες. Αργότερα φύτεψε πιο πάνω κλήματα από σουλτανιά. Ο δρόμος έφαγε και την ιστορική κληματαριά στην είσοδο του πατρικού, δίπλα από την οποία περνούσαμε ολόκληρα καλοκαίρια όταν έπεφτε σκοτάδι μέχρι να καταφθάσει ο... Μορφάς. Φράουλα τραγανή και μεγάλη για γλυκό κουταλιού (με τη φουρκέτα να δουλεύει με τις ώρες για να.. βγάλει τα κουκούτσια). Αλλά και ένα μαύρο νόστιμο σταφύλι ακριβώς δίπλα στην είσοδο, μπορεί να ήταν και "εφτακόλι". Από την άλλη πλευρά μια τεράστια μουσκούλια με μεγάλους ζουμερούς καρπούς, αργότερα έβαλε και ο θείος Μίμης στο δικό του. Νότια του πατρικού οι πορτοκαλιές: Ξινά, μέρλιν και αργότερα καμιά βαλέντσια. Και μανταρινιές μεγαλόκαρπες από εκείνες που... μυρίζεις από μακριά το αυθεντικό τους άρωμα. Βόρεια η λαχίδα και στον όχτο οι κοντούλες και τα κρυστάλια που μάζευαν τους μπουρμπούνους όλο το καλοκαίρι. Βασιλιάδες τους λέγαμε, κυκλοφορούσαν κατά χιλιάδες. Τους πιάναμε και τους φυλακίζαμε σε σπιρτόκουτα, καμιά φορά τους δέναμε από το "πόδι" με κλωστή και πετούσαν απελπισμένα να φύγουν. Ξεχωριστό δέντρο η καϊσιά στη λαχίδα νότια από το σπίτι του θείου Μίμη. Μικρά, αρωματικά, σπάνια πλέον φρούτα. Και κάποιες μπουρνελιές δεξιά-αριστερά, συνήθως αυτοφυείς, που συμπλήρωναν την φρουτοφαγική... βιοποικιλότητα. Ψωνίζαμε από το μανάβικο της φύσης. Καμιά φορά κλέπτοντες οπώρας ως σπορ και μηδέποτε... συλληφθέντες. Στην εφηβεία προσφιλής στόχος οι βερυκοκιές καθώς τα δέντρα για πρώτη φορά έκαναν την εμφάνισή τους και οι καρποί πεντανόστιμοι. "Μπεμπέκο" και "Διαμαντοπούλου" οι ποικιλίες της εποχής, επωχούμενοι με δικάβαλο σε ποδήλατα με... σβηστά φώτα και βουρ όπου φθάναμε στο δρόμο κατά το Καρτερόλι, κάπου στα Μαυροματάικα. Μέχρι που καταφέραμε να... τρακάρουμε μεταξύ μας στα σκοτάδια και λαχταρήσαμε μέχρι να... γνωριστούμε. Κατά τα άλλα, σπανίως κανένα φίλημα καρπούζι, τις περισ-

σότερες φορές από το μανάβη και την αγορά τα κουβάλαγε ο πατέρας αγκομαχώντας καθόσον... ευτραφή. Μαζί με τα "παλληκαράκια" εκείνα τα πεντανόστιμα πεπόνια που δεν τα συναντάμε πιά. Μπορεί βέβαια να μας γελάει η μνήμη. Που έχει γεύσεις αλλά πολλές φορές

τις εξιδανικεύει καθώς τις παντρεύει με το συναίσθημα. Αλλά και η "λιτή" κατανάλωση σε εποχές που δεν πεταγόταν τίποτε και ακόμη και τα προϊόντα της η οικογένεια τα διαχειριζόταν με φειδώ καθόσον είχαν εμπορική ή ανταλλακτική αξία.

Χυλοπίτες και τραχανάς

Χυλοπίτες και τραχανάς, ολόκληρη ιεροτελεστία κάποτε, τώρα τα βρίσκει ο καθένας όλο το χρόνο. Και μάλιστα μπορεί να πάει στο ένα ή το άλλο εργαστήρι με τα δικά του υλικά για να εξασφαλίσει το... αυθεντικόν του πράγματος. Γιατί αλεύρι, αυγά και γάλα υπάρχουν όλο το χρόνο ενώ τα μηχανήματα υποκαθιστούν χέρια και συνθήκες παραγωγής. Και αν έχεις χρόνο και όρεξη παρακολουθείς όλη τη διαδικασία.

Οι χυλοπίτες και ο τραχανάς ήταν μέρος από τα δικά μας αγαπημένα καλοκαίρια. Διαδικασία όχι απλώς οικιακή αλλά και κοινωνική. Δεν ήταν απλό πράγμα με υλικά κατά βάση οικογενειακής παραγωγής να παραχθούν ζυμαρικά σε ποσότητες χωρίς συνέργειες. Ο καθένας είχε το... ταλέντο του στις διάφορες φάσεις της παραγωγής και όπως στα χωράφια δούλευε η "δανεικαριά". Τη μια μέρα στο ένα σπίτι, την άλλη στο επόμενο και πάει λέγοντας μέχρι να κλείσει ο κάθε κύκλος στο χωριό.

Κατά βάση η παραγωγή γινόταν μέχρι τέλος Ιούλη. Μετά οι χωρικοί έμπαιναν στις σταφίδες και... δεν έβγαιναν μέχρι να την πουλήσουν. Ζόρι, μεγάλο ζόρι στα χωριά μας. Η αγωνία για τη ζωή μέσα από τη σοδειά της μονοκαλλιέργειας. Αντε και κανά ξερό σύκο, άλλο βάσανο αυτό. "Πανηγύρι" στο χωριό και τις οικογένειες. Που δεν ήταν ένα κλειστό σύστημα αλλά δεκάδες άνθρωποι με εγγύτερη ή όχι συγγένεια που έβαζαν μπροστά την "αλληλεγγύη της παραγωγής". Και μην φαντασθείτε πως ήταν "γυναικεία" δουλειά. Οι άντρες είχαν το δικό τους ρόλο.

Χυλοπίτες, παρασκευή ζύμης (γάλα, αυγά,

αλεύρι), τραπεζαρίες μακρόστενες καθόσον οι οικογένειες μεγάλες και το πράμα ήθελε άπλα. Κάθε νοικοκυρά με τον οκλαί της, και δώσου να ανοίξει το κομμάτι από το ζυμάρι μέχρι να γίνει ένα λεπτός κύκλος. Και μετά ο... μάστορας να χαράξει το "φύλλο" με κοφτερό μαχαίρι. Απίστευτη ιστορία, έβλεπα (μέχρι και τη δεκαετία του 1980) άντρες συγγενείς να βάζουν ως "χάρρακα" την παλάμη και να κόβουν με μαεστρία λεπτές λωρίδες. Και μετά κάθετα για να κάνουν μικρές ή μεγάλες τις χυλοπίτες.

Και πως να περάσει η μέρα; Τραγούδι, "κουτσομπολιό", μια κοινωνία χωρίς λεκτικές και νοηματικές προκαταλήψεις, κάποιοι θα κοκκίνιζαν σήμερα αν άκουγαν τι γυναίκες να... βωμολοχούν κατά την πολιτική ορθότητα. Σιγά μην μίλαγαν για "πέπ", "αιδοία" και... προσωπικά δεδομένα.

Την άλλη μέρα στο άλλο σπίτι και με πρόγραμμα οι οικογένειες εξασφάλιζαν εκ των ενόντων το κύριο ζυμαρικό της χρονιάς, το μακαρόνι του εμπορίου έκανε εμφάνιση σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Απλωμα της παραγωγής σε καθαρά σεντόνια πάνω στα κρεβάτια, προφυλαγμένα από μύγες, σφήκες και άλλα... ιπτάμενα μέχρι να στεγνώσουν με την υψηλή θερμοκρασία. Και μετά σε... αεριζόμενες μαξιλάρες για να μην αλλοιωθούν και χρήση με την πρώτη ευκαιρία, αλλά και με αμέτρητους τρόπους.

Ο τραχανάς πάντα ξυνός στα χωριά μας, ήταν περισσότερο προσωπική υπόθεση της νοικοκυράς. Η μάνα μου το πάλευε ακόμη πριν λίγα χρόνια παράγοντας ανεπανάληπτης νοστιμιάς προϊόν. Με βοήθεια βεβαίως για το

τρίψιμο, που να κρατήσουν τα χέρια: Ξυνιμένο γάλα, ζύμη με αλεύρι, κόψιμο σε κομμάτια, άπλωμα αδρομερές, τρίψιμο με τα χέρια διαδοχικά μέχρι να... απλώσει την τραχανά σε μικρούς κόκκους. Για να ξεραθούν, αποθηκευτούν και επιβεβαιώσουν το αποδιδόμενο στον Κολοκοτρώνη πως ο τραχανάς "και ζεσταίνει και

τηλώνει". Δεν είμαι βέβαιος αν η μνήμη έχει γεύση ή απλώς εξιδανικεύουμε τα παιδικά μας χρόνια. Για εκείνο που είμαι βέβαιος είναι ότι παιδιά και εγγόνια "τρελαίνονται" για κυλοπίτες και τραχανά.

Και για δίπλες που χτυπάγαμε καμιά φορά στο τέλος της... κυλοπιτοπαραγωγής!

Για ζα πανηγύρια

Τα πανηγύρια στα χωριά

Στη φωτογραφία ένα από τα καλοκαιρινά πανηγύρια της νιότης. Από αριστερά ο υπογραφόμενος, ο Νίκος, ο Γιώργος, μια κοπελίτσα που δεν θυμάμαι, ο Φώτης και ο μακαρίτης Σταύρος. Μην σας κάνει εντύπωση το πουλόβερ, άμα κυκλοφορείς νύχτα στους δρόμους με μηχανάκι και πολλές φορές μετά από βροχή, είναι απαραίτητο. Και καμία εφημερίδα από μέσα ακόμη... καλύτερα για να μην περονιάζει η υγρασία

Τα πανηγύρια είναι μνήμη και θα ήταν χρήσιμο να μιλήσουμε γι' αυτά των μικρών μας χρόνων, όταν ακόμη χαζεύαμε τον κόσμο να συνωστίζεται για ολίγη γουρνοπούλα (όπου έφθανε το βαλάντιο) και μπύρες στα βαρέλια με πάγο. Ετήσια (πραγματική) συνάντηση των "απανταχού" που κρατούσαν ακόμη δεσμούς με το γενέθλιο τόπο. Ράντζα με απλωμένα παιχνίδια και λάμπες ασετυλίνης να φέγγουν, τα καφενεία του χωριού γεμάτα μετά την εκκλησιά, ο "κουτσός" με το βιού μάστερ και τους άθλους του Ηρακλή περιφερόμενος ανά τα χωριά (τον συναντούσε μέχρι πριν λίγα χρόνια στην Καλαμάτα), (χειροποίητο) παστέλι με μέλι και κρύο νερό. Οικογενειακό

τραπέζι και και το βράδυ στα μπουζούκια τις πριμαντόνες να λικνίζονται, τα χαρτονομίσματα στο κούτελο, ποιός έδινε σημασία στο τραγούδι. Οπαρτις μάνα μου και βουρ για το χορό και την επίδειξη χάρις και ικανοτήτων, στην πρώτη γραμμή υποψήφιοι και υποψήφιες για το... στεφάνι. Και δώστου το κουτσομπολιό από κάτω, μια κοινωνία που ξέδινε κατά παράδοση μια φορά το χρόνο και ενδιαμέσως αν λάχαινε καμιά κοινωνική εκδήλωση. Κανένας γάμος από εκείνους που κρατούσαν από την Πέμπτη μέχρι τη Δευτέρα. Στα μικρά χρόνια πάντα στη Στέρνα, Γενέθλιο της Θεοτόκου η γιορτή στις 8 Σεπτεμβρίου. Τα ράντζα του Μπίρμπα μπροστά από τη βρύση, όλο και κάποιο αυτοκινητάκι

χτυπάγαμε. Τα μπουζούκια στα πολύ μικρά χρόνια κάτω από τη βρύση του Λεωνίδα, μετά και συνήθως του Σοφού, μερικές φορές του Μαθέ (μια χρονιά θυμάμαι και ανταγωνιστικά ταυτοχρόνως), αλλά και πάνω στη Στέρνα με διαφορετικούς ενοικιαστές. Μια χρονιά αξέχαστη, πάνω στη χαρτοπαιξία ο ένας έκοψε με το μαχαίρι την καρωτίδα του άλλου, ο θείος Λάμπρος που είχε έρθει από την Αθήνα έτρεχε σαν τρελός με το ταξί για να προλάβει να φτάσει στο νοσοκομείο πριν ξεματώσει το θύμα. Που επέζησε αλλά το πανηγύρι "χάλασε", δεν θυμάμαι ίσως και να μην έγινε. Μέσα στο καλοκαίρι ο παππούς ανέβαινε στο Λοϊ, πρέπει να είχε πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής. Κράταγε ταμείο και... έπινε μπύρες όταν ο Πάνος οργάνωνε το πανηγύρι. Ακολουθούσα και χάζευα αλλά κατά τα ξημερώματα άντε να περάσεις από το νεκροταφείο της Στέρνας που ήταν δίπλα στο δρόμο με τα όσα είχες ακούσει. Στα μεγαλύτερα με μηχανάκια και ποδήλατα την κάναμε κατά τα κοντινά πανηγύρια, Μαυρομμάτι και Καρτερόλι θυμάμαι που ήταν σχετικά εύκολη η μετακίνηση με δίτροχα. Και μια αποκοτιά σαν σήμερα μάλλον το 1973. Παράτολμη βόλτα στο πανηγύρι στο Στρέφι. Η ιδέα ήταν του μακαρίτη καλού φίλου Γιώργη Ντρε. Είχε δίπλωμα καθόσον ο πατέρας του ο μπάρμπα Βασίλης είχε επιχειρήσει με αναψυκτικά στο

Συνοικισμό μετά το Ρύακα, Και φορτηγό που τα κουβάλαγε, Είχε και πελάτες στο Στρέφι, οργάνωσαμε... εκστρατεία. Και μετά τις μπύρες άντε να κατέβεις στο Νησί. Το φορτηγό χώραγε κάποιους στην καμπίνα, οι άλλοι κάναμε... μονόζυγο. Δεν είχε καρότσα αλλά αυτή την επικλινή πλατφόρμα που ταχτοποιούνταν τα καφάσια για να μην σκορπίζουν στο δρόμο και στη μέση κατά μήκος ένα σίδερο. Πιαστήκαμε από εκεί και... η Παναγιά βοηθός. Ο (άλλος) Γιώργης είχε έρθει με τη Ζούνταπ και έβαλε πίσω το Νίκο. Ο οποίος στις στροφές έγερνε ανάποδα για να μην πέσει, το μηχανάκι έστριβε με δυσκολία, μια από εδώ, μια από εκεί στο τέλος κόντεψαν να βρεθούν αγκαλιά με τα βάτα. Σωτήριο φυτό εκεί που υπάρχει, πολλοί και πολλές φορές την έχουν γλυτώσει με άπειρα γδαρσίματα αλλά... σώοι. Θα μου πείτε τώρα στο Νησί τι γινόταν. Χαιρόμουν με την ψυχή μου το πανηγύρι αλλά στα μπουζούκια απλώς καζεύαμε.. απέξω. Στο Σταθμό, στην Παλιά Βρύση μικρά και μεγάλα ονόματα έκαναν παρέλαση κάθε χρόνο. Αλλά όταν αρχίσαμε να γινόμαστε για τα πανηγύρια, βρεθήκαμε στο ωστικό κύμα της πολιτιστικής μεταπολίτευσης. Η απόρριψη ήρθε σαν κάτι το αυτονόητο. Με τις τοπικές κοινωνίες να αντιμετωπίζουν πλέον με διαφορετικό τρόπο και σκοπό τα ζητήματα της διασκέδασης και της αισθητικής...

Το πανηγύρι στα μπεζεστένια

Τα μπεζεστένια. Ταυτόσημα με το Νησιώτικο πανηγύρι. Κάπου μια βδομάδα έσφουζαν από ζωή και κίνηση. Τον άλλο χρόνο έστεκαν βουβά να διηγούνται παλιές ιστορίες. Και να συνομιλούν με τα θεμέλια του πύργου της Ιζαμπώς που κείτονταν κάτω από αυτά. Σώπαιναν καθώς πλησιάζαμε φοβισμένα να παίξουμε τις ώρες που σουρούπωνε. Μας τρόμαζε η σιωπή, ο παραμικρός θόρυβος έμοιαζε εκκωφαντικός, κάπου μπορεί να κρυβόταν ο αράπης που διηγούνταν τις νύχτες οι γιαγιάδες στις ρούγες. Κρυβόμασταν στις γωνιές τους,

μπαινοβγαίναμε στο κάστρο του εμπορίου, στήναμε όμορφα και άγαρμπα παιχνίδια στη μεγάλη αλάνα βόρεια από το μετόχι. Για να παγιδεύσουμε τους αντίπαλους που δεν γνώριζαν που είναι οι "τρύπες" των πρόχειρων πανηγυριώτικων απόπατων με τελικό στόχο να πέσουν μέσα στη διάρκεια του πετροπόλεμου. Για να εκτοξεύσουμε τα γαλατόκουτα πυραύλους με ανάφλεξη αέριου ασετυλίνης, έχω ακόμη ένα σημάδι στο κούτελο από μια τέτοια. Ολα αυτά όταν έλειπε ο "πατήρ Θεοδόσιος" που είχε το ψουχαστήρια και εξομολογητήριο στο μετόχι.

Λιτός και αυστηρός μέχρι εκεί που δεν παίρνει, δεν είμαι βέβαιος αν τον φοβόμασταν για τις παιδικές ματσολίες ή σεβόμασταν την ψυχία του.

Στο πανηγύρι τα μπεζεστένια φορούσαν τα

καλά τους, τα καθάριζαν, τα άσπριζαν, τα φώτιζαν εκτυφλωτικά στα μάτια μας. Και απλώνονταν εκεί ρούχα, παπούτσια, κάλτσες, σώβρακα, κυλότες, είδη προικός, γανώματα, τσίγκινα και ξύλινα αντικείμενα, μεταχειρισμένα.

Απόξω κιλίμια και χαλιά, κεριά και ανάπηροι επαίτες, παστέλι με μέλι και κρύο νερό, σουβλάκια τρία λίπος ένα κρέας, μαλλί της γριάς. Και μύγες, πολλές μύγες, αλογόμυγες, από την άλλη πλευρά ήταν το πωλητήριο - ανταλλακτήριο με τους τσαμπάζηδες να προσπαθούν να γελάσουν αγοραστές και αλλήλους για την ηλικία και τις ικανότητες του ζώου. Και εκεί σε ορισμένες γωνίες στα μπεζεστένια, από τη μια τα βρακιά και από την άλλη τα ζώα, στη μέση ακριβώς στο όριο του τείχου, τα υπαίθρια μεγέρικα. Αναψυκτικά στο δρόμο με γκαζοντενεκέδες γεμάτους πάγο στην πλάτη.

Ναι, αυτά ήταν τα μπεζεστένια της σιωπής και του πανηγυριού, έζησαν στιγμές δόξας και θρήνου για πάνω από 60 χρόνια. Και μετά ήρθε ο εκσυγχρονισμός του τσιμέντου. Κάποιοι δεν το πήραμε χαμπάρι, κάποιοι απλώς αδιαφόρησαν, άλλοι ήταν λάτρεις του τσιμέντου και ορισμένοι πίστευαν ότι το πανηγύρι θα γίνει... διεθνής (γεωργική ίσως) έκθεση αν γκρεμιστεί η παράδοση. Και έτσι προέκυψαν τα τσιμεντένια κουτιά, χωρίς ψυχή, χωρίς στοιχειώδη αισθητική, στη μέση του πουθενά, ο ορισμός του αξιοπερίεργου για όποιον δεν γνωρίζει τον τόπο.

Δυστυχώς χάθηκε "η ψυχή" του πανηγυριού όπως αυτό διαμορφώθηκε στην οριστική του μορφή την περίοδο του μεσοπολέμου. Με την πρώτη ματιά για έναν τρίτο δεν είχαν καμία αξία, το ίδιο και για την "υψηλή αρχιτεκτονική". Κάτι πλήθινα παραπήγματα με τσιμεντολίθια για υποστηλώματα και τσίγκους ή κεραμίδια για στέγη. Και όμως αποτελούσαν κλασσικό δείγμα λαϊκής αρχιτεκτονικής στη μορφή και τη λειτουργία τους που διέθεταν χώρους για την λειτουργία και υποστήριξη μια μεγάλης εμπορικής συναγωγής στην οποία γίνονταν οι ετήσιες συναλλαγές των χωρικών. Ρούχα, παπούτσια, προικιά...

Ενας κόσμος που έφυγε και μαζί του οι άρχοντες αποφάσισαν κάποια στιγμή (μάλλον) τη δεκαετία του 1990 να φύγουν τα μπεζεστένια, ένα κομμάτι της συλλογικής συνείδησης της πόλης.

Δυστυχώς κανένας δεν μπήκε στον κόπο να ανοίξει τη συζήτηση για το θέμα, να μελετήσει τρόπους ασφαλούς διατήρησης και τέλος πάντων να ζητήσει μια γνώμη παραπέρα.

Η ευθύνη όλων μας, του καθενός από τη θέση που βρέθηκε, τη γνώση και το ενδιαφέρον για το θέμα...

Η ζωή στην "καρδιά" του πανηγυριού

Νοσιώτικο πανηγύρι, η ζωή μέσα στην "καρδιά του". Στην πόλη "νομάς" με συνεχείς μετακινήσεις για διαφορετικούς λόγους, αλλά πάντα γυρίζαμε στο γνώριμο τόπο. Στου Καλοφωλιά (Παπαζερβέα σήμερα - Χαριλάου Τρικούπη το όνομα του δρόμου), Στου Γαλανόπουλου (δυο φορές - γωνία Καπετάν Κρόμπα και Μητροπολίτου Χρυσοστόμου). Και στου Μουτρουζάνου (Ανδρέα Ζαΐμη).

Χάθηκα στο πλήθος πισσιρικάς, λίγα μέτρα από το σπίτι, η πρώτη εμπειρία ενός ταξιδιού στο άγνωστο. Κλάμα ο μπόμπρας (3-4 χρονών)

με πήραν χαμπάρι οι χωροφύλακες και με φρόντιζαν μέχρι να βρεθεί ο πατέρας.

Μεγαλύτερος πίσω από τους μεγάλους με το γκαζοντενεκέ και τα αναψυκτικά του Ντρε, βοηθός του Γιάννη, υπαίθριου πωλητή ανάμεσα στο πλήθος. Άλλοτε με σπορίτες (τα αγγούρια φυσιολογικά τέτοια εποχή ήταν γεμάτα σπόρια) στο σακκούλι του Τάση.

Αργότερα πλαστικά στο πεζοδρόμιο της Καπετάν Κρόμπα, χρόνια στο ίδιο σημείο και ντελάλης "ό, τι πάρετε" τόσο (που να θυμάμαι και τις τιμές).

Πάντα για το χαβαλέ και όχι για την αμοιβή,

για την μεγάλη παρέα του πανηγυριού. Στην πλευρά της Μητροπολίτου Χρυσοστόμου ο μπάρμπα Νίκος με τα παιχνίδια από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, τον βρήκα στο πανηγύρι που έκαναν στην Καλαμάτα και συνέχιζε μέχρι και τη δεκαετία του 1990 τουλάχιστον.

Λίγο νερό, λίγο φαγητό, λίγο ρεύμα για την παράγκα, λίγη προστασία από τη βροχή όταν (κατά συνήθεια) άνοιγαν οι ουρανοί.

Απέναντι στη γωνία ο... βοτανολόγος, ο Γιαννακάς, με τα τσουβάλια φαρμακευτικών φυτών από τον Ταΰγετο. Με τις ψηλές μπότες, αγέρωχος και... καλοπωλητής, δεν έμενε τίποτε.

Και όταν αραίωνε ο κόσμος το βράδυ, η

ρούγα της γειτονιάς στου Λεκαδίτη και το... κουτσομπολιό της ημέρας.

Σήμερα όλα είναι ξένα, κάθικε η ρούγα, έφυγαν οι άνθρωποι, έμειναν τα ντουβάρια (και πολλά έγιναν πολυώροφα κτήρια), οι δρόμοι και οι παράγκες. Που και που συναντάς κανέναν παλιό γείτονα, προσπερνάς γρήγορα ό, τι σε χαλάει. Αλλά πας και ξαναπάς. Από συνήθεια, νόστο, προσμονή για την έκπληξη.

Και για να ανακατευτείς με το πολύχρωμο, πολύβουο πλήθος που θέλοντας και μη σε γυρίζει στα χρόνια της αθωότητας, ψαχουλεύοντας τους πάγκους για να αγοράσεις κάτι αναμνηστικό αλλά και χρηστικό στην καθημερινότητα...

Ο γύρος του θανάτου

Η φωτογραφία από το xiromeropress.gr

Εστηναν το βαρέλι στο οικόπεδο νότια από το θερινό "Τιτάνια". Πάρκινγκ έχει γίνει σήμερα. Δεν μπορούσαμε εύκολα να παρακολουθήσουμε τη διαδικασία, είχαν ξεκινήσει τα σχολεία και οι περιορισμοί της εποχής ήταν πολλοί. Ξεφόρτωναν τις ψηλές δόγες και τα υπόλοιπα εξαρτήματα έτσι ώστε

να δημιουργηθεί το πελώριο στα μάτια μας βαρέλι. Για την ακρίβεια δυό βαρέλια το ένα ανάμεσα στο άλλο και μεταξύ τους στο ψηλότερο σημείο έτσι ώστε να βλέπουμε τα όσα συνέβαιναν στο εσωτερικό του... εσωτερικού βαρελιού. Εξω ένα πάλκο με μηχανές επίδειξης, ακροβατικά κόλπα με τις ρόδες της μηχανής ανάμεσα

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

σε περιστρεφόμενους κύλινδρους. Με απολυτά τα χέρια, όρθιοι, κάνοντας ακροβατικά. Ο κράχτης για να πας μέχρι το ταμείο αν άντεχες το ύψος και δεν σε γονάτιζε ο φόβος της παράτολμης οδήγησης της μηχανής. Πολλές φορές κάτι γερασμένα σαράβαλα διαχειρίσιμα από τους οδηγούς. Επιανες θέση, η ανησυχία εμφανής στους περισσότερους που συνωστίζονταν γύρω από το εσωτερικό βαρέλι. Ανοιγε ένα πορτάκι απόλυτα προσαρμοσμένο στην κατασκευή για να μην "χάνει" στην περιστροφή και έμπαιναν χαιρετώντας οι οδηγοί, κάποιες φορές υπήρχαν και γυναίκες. Μαρσάριζαν τις μηχανές, κάτι οι πειραγμένες εξατιμίσεις, κάτι το βαρέλι που λειτουργούσε σαν αντηχείο, ο θόρυβος εκκωφαντικός, σε άλλους ανέβαζε αδρεναλίνη και σε άλλους φόβο. Στον πάτο του βαρελιού μια κίτρινη επικλινή βάση τον ένωνε με τον κύλινδρο περιστροφής. Στροφές με αυξανόμενη ταχύτητα, εμπειρικός υπολογισμός της κεντρομόλου ώστε να κρατιούνται περιστρεφόμενοι οδηγός και μηχανή κάθετα στον κύλινδρο. Και από την επικλινή βάση την κατάλληλα υπολογισμένη στροφή το ανέβασμα στον κύλινδρο και η περιστροφή. Αρχικά με τα χέρια στο τιμόνι, έτριζαν οι δόγες, όλο το σύστημα πήγαινε πέρα δώθε, σειόταν ο τόπος και... η ψυχή στην κούλουρη ειδικά όταν ο αναβάτης έφθανε στην κορυφή. Και σε ελάχιστη απόσταση από το σημείο που στέκονταν οι θεατές, διαγραμμισμένη η "κόκκινη γραμμή" που δεν έπρεπε να περάσει

για τον κίνδυνο να βρεθεί πάνω τους. Πάνω, κάτω και ακροβατικά: Με απολυτά τιμόνια, πάνω στη σέλα, πατώντας στο στανι, ανάποδα, και δεύτερος στην περιστροφή, ο ένας πάνω ο άλλος κάτω και η ταχυκαρδία για... εντατική. Και μετά από διαδοχικά κόλπα το κατέβασμα με την αντίστροφη διαδικασία, το παρκάρισμα, η υπόκλιση και το μπιζάρισμα με ένα αίσθημα ανακούφισης για την ευτυχή κατάληξη. Δεν ήταν όμως πάντα τέτοια, κάποιιοι από τους πλέον γνωστούς είχαν εγκαταλείψει μετά από βαρείς τραυματισμούς στη διάρκεια παράτολμων ασκήσεων. Στο τέλος από τα μεγάφωνα καλούσαν τους θεατές να ρίξουν τον... οβολόν τους (πέραν του εισιτηρίου που πληρωνόταν στην είσοδο) μέσα στο βαρέλι καθόσον οι μοτοσυκλετιστές ανασφάλιστοι και μάζευαν τα πενήνταράκια που έπεφταν... βροχή μετά τα όσα επικίνδυνα είχαν δει. Κάπως έτσι ζήσαμε στα μικρά μας χρόνια το "γύρο του θανάτου" στο Νησιώτικο πανηγύρι. Πρωτοεμφανίστηκε το 1938 με αναβάτη τον Σαββόπουλο όταν 4 σε όλο τον κόσμο έκαναν αυτά τα παράτολμα πράγματα. Δεινός μοτοσυκλετιστής, πρωταθλητής Ελλάδας στους υποτυπώδεις αγώνες και... μοτοποδοσφαιριστής από το 1932, ο Σαββόπουλος είχε γράψει τη δική του ιστορία προπολεμικά. Αρκετές ομάδες μεταπολεμικά στα μικρά μας χρόνια, τώρα πλέον έχουν απομείνει ελάχιστες. Νομαδική ζωή, ρίσκο, δύσκολα βγαίνει το μεροκάματο...

Φλιπεράκια και... ακέφαλον πτώμα

Η ρθαν στο πανηγύρι για 1-2 χρόνια κάπου στις αρχές της δεκαετίας του 1960, μετά απαγορεύτηκαν την εποχή που ήταν στην κυβέρνηση ο Γ. Παπανδρέου ως "τυχερά παιχνίδια". Τα φλιπεράκια με μακρυά ιστορία, απαγορευμένα από τα μέσα της δεκαετίας του 1940 στην Αμερική, τα έσπασαν με βαριοπούλες. Νομιμοποιήθηκαν 30 χρόνια αργότερα όταν στο δημοτικό συμβούλιο της Νέας Υόρκης ένας δεινός παίκτης έπεισε

τους συμβούλους ότι ήταν ζήτημα δεξιοτεχνίας και ότι τύχης η πορεία της μπίλιας. Στο Νησιώτικο πανηγύρι τα θυμάμαι στημένα σε μια μακρυά διάταξη κάτω από παράγκες (καθόσον λειτουργούσαν με ηλεκτρικό ρεύμα), στη βόρεια πλευρά της πλατείας. Εκείνα της γενιάς του 1950 με τα πτερύγια στη μέση να σπρώχνουν τη μπίλια. Θέαμα φαντασμαγορικό τα βράδια με το ημίφως κάτι σαν "american dream" με φωτάκια που αναβόσβηναν, γίνονταν έντονα

σε κάθε σύγκρουση που συνοδευόταν από διαφορετικούς ήχους. Απαγορευμένα τότε για εμάς που ήμασταν πιτσιρικάδες, αλλά άκρως εντυπωσιακά, μια λάμψη από... Λας Βέγκας όπως το είδαμε αργότερα σε ταινίες (εκεί δεν απαγορεύτηκαν ποτέ καθόσον η πόλη του τζόγου). Κέρματα... μάζευαν οι πανηγυριώτες, έκαναν καμιά φορά τα στραβά μάτια αλλά μετά από μια δυό το πολύ... αποκρούσεις το μηχάνημα κατάπινε τη μπίλια και μαζί το χρήμα. Οχι που είχαν δηλαδή καλύτερη τύχη οι μεγαλύτεροι που είχαν... εξασκηθεί σε εξορ-

μήσεις στην Καλαμάτα (δεν θυμάμαι στο Νησί φλιπεράκια αλλά ως πιτσιρικάς τότε μπορεί να είχα... χάσει επεισόδια). Το έμβολο για την εκτίναξη της μπίλιας, τα κουμπιά για τις... αποκρούσεις. Έκαναν σκορ, εκστασιάζονταν αλλά στο τέλος τους... έτρωγε η τρύπα. Καμιά φορά το μηχάνημα μπορεί να τους έκανε τη χάρη για δόλωμα, αλλά έφευγαν ξεπεντρισμένοι. Παραδίπλα... ξεχαρμανιάζαμε στα ποδοσφαιράκια αλλά εκεί δεν υπήρχε έπάθλο πέρα από τη συμφωνία ότι βάζει κέρμα στην τρύπα ο... χαμένος. Οι μεγαλύτεροι δεν έχαναν

φυσικά την ευκαιρία να το κάνουν... τζόγο βάζοντας στοιχήματα. Όλα τα πράγματα είχαν την "αγαθή" και την πονηρή πλευρά τους. Πήγαινε το γκάπα γκούπα της μπάλας σύννεφο, το πράγμα ήθελε εξάσκηση, χρειάστηκε να μεγαλώσουμε για να τα καταφέρουμε ως συχνότεροι επισκέπτες στου Μπληγούρη ολόχρονις. Απόκοντα και τα τζουκ μπόξ, ένα ταίρι με τα φλιπεράκια, τεχνολογία εποχής, κάθε περιφερόμενος παραγκολόγος έφερνε το δικό του, άκοπο χρήμα ήταν. Και άκουγες από παντού ήχους της "καζαντίδειας" εποχής, άντε και κανένα ελαφρολαϊκό αργότερα στην άνθησή του. Και κούνιες (δεν τις συμπάθησα ποτέ, μου προξενούσαν ναυτία), και αλογάκια για τους μικρότερους. Και σκοποβολή με τα φλόμπερ και τα βελάκια με έπαθλο ένα μπουκάλι

βερμούτ, άντε και κανένα λικέρ για να πέσει ελαφρύ. Από δίπλα το... ακέφαλον πτώμα, ο ταχυδακτυλουργός που έβγαζε κουνέλια από το καπέλο και... τεμάχιζε την παρτενέρ στο όρθιο... μπαούλο και την... επανασυναρμολογούσε, κόλπα από... Χουντίνι. Σαν σήμερα άρχιζαν να ξεστύνουν, για εμάς και την πόλη άρχιζε ο χειμώνας. Επιστροφή στο κλίμα του σχολείου που είχε διαταραχθεί για πολλές ημέρες, στην σκληρή καθημερινότητα που είχε διακοπεί ευχάριστα. Η πλατεία άδειαζε, κάτι λίγοι έκοβαν χιλιόμετρα ως εναλλακτική επιλογή του καφεναείου ή για να ξεθολώσουν από την πολύωρη παραμονή. Η επιλογές διασκέδασης περιοριζόμενες στις μεγάλες γιορτές συλλογικής μνήμης γεννούσαν προσμονή όταν πλησίαζαν και ένα αίσθημα θλίψης όταν τελείωναν...

Πολιτικά
«σπαράγματα»

Μέρες δικτατορίας

Πιτσιρικάδες στο σπίτι ακούγαμε ότι "θα γίνει δικτατορία". Αντε να καταλάβεις τώρα στα 13 τι σήμαινε αυτό. Ο αείμνηστος μπάρμπα Γιώργης ο Ρούτσος (Βήτας) μου δίπλωνε την "Αυγή" μέσα στα "Νέα" όταν με έστελναν να την πάρω από το περίπτερο σε πολύ μικρότερη ηλικία. Αργότερα - νομίζω το 1964 - κυκλοφόρησε η "Δημοκρατική Αλλαγή" και την έπαιρνα πιο ξεθαρρεμένα. Οσο περνούσε ο καιρός πύκνωναν οι συζητήσεις στο σπίτι, αριστεροί και κεντρώοι φοβούνταν όλο και περισσότερο πως κάτι κακό θα συμβεί. Στις 21 Απριλίου πήγαμε σχολείο το πρωί - πρώτη γυμνασίου τότε - και κάποιιοι πρόσεξαν ότι ο κωροφύλακας που πήγαινε σχολείο κάπου στην έκτη τάξη, είχε έρθει με τη στολή. Ένας συμμαθητής, ο Καμπούκος που έχω να τον δω από τότε, είπε πως άκουσε στο ραδιόφωνο ότι έγινε δικτατορία. Τα σχολεία σταματούσα έτσι και αλλιώς γιατί έμπαινε λαμπροβδομάδα. Μένουμε στη Δαγρέ του Πανόπουλου, εκεί που λέγαμε "γουρνοπάζαρο" στο Νησί (Μεσσήνη) δίπλα στα γύφτικα. Τα πρώτα νέα έφεραν τον φόβο: Ο Νέστορας της οικογένειας (κυριολεκτικά), ο θείος Μίμης μεγάλος αδερφός του πατέρα μου είχε συλληφθεί. Μαγκώσαμε, νύχτες ολόκληρες ζήσαμε τον τρόμο. Τα περίπολα κωροφυλάκων και χαφιέδων (ΤΕΑ) αλώνιζαν την πόλη. Και όταν πλησίαζαν το σπίτι δεν μπορούσες να καταλάβεις αν περνούσαν ή έρχονταν για το Βαγγέλη, τον πατέρα μου. Ο θείος απολύθηκε στο... φείξ κοντρόλ. Τα πλοία και τα Γιούρα δεν τους χωρούσαν όλους (αμέτρητοι άνθρωποι στο στρατόπεδο της Καλαμάτας), έδιωξαν πρώτα τους ηλικιωμένους, ήταν κάτασπρος. Ημέρες, μήνες ζωή με το φόβο για το χειρότερο. Και ήρθε η απόλυση από την Ένωση Συνεταιρισμών γιατί ο Βαγγέλης διάβαζε "Νέα" και... έβριζε το βασιλιά. Χαφιεδισμός από το διευθυντή αλλά ο μπάρμπα Γιώργης ο περιπτεράς έσωσε την κατάσταση (διαφορετικά η εξορία στο... τοσπάκι), αφού την τελευταία "Αυγή" που

έλειπε από τον κατάλογο της ασφάλειας την αγόραζε κάθε φορά κάποιος διαφορετικός άνθρωπος από κάποιο χωριό. Το περίπτερο ήταν στο σταθμό του ΚΤΕΛ. Τα νέα μαθεύτηκαν στο σχολείο. Με πλησίασε ο φιλόλογος Γιάννης Καρακαϊδός και μου είπε με νόημα "μην φοβάσαι, ξέρουμε τι γίνεται, μην ανησυχείς (ο αείμνηστος Γιάννης ήταν από τους ανθρώπους που εκτιμούσα και παρακολουθούσα με πολύ μεγάλο ενδιαφέρον τα γραπτά μου και στα νεότερα χρόνια όταν πλέον είμαστε καλοί φίλοι, τα βαθμολογούσε με αυστηρότητα και αγάπη). Πιτσιρικάς στη δεύτερη γυμνασίου, αναθάρρησα γιατί ακολούθησαν και άλλοι καθηγητές όπως ο μαθηματικός μας ο Κορώνης. Τότε κατάλαβα την έννοια της αλληλεγγύης. Ακόμη και δεξιοί από την παλιά γειτονιά (είχαμε μετακομίσει στην Καπετάν Κρόμπα, στου δάσκαλου του Γαλανόπουλου), έφεραν τρόφιμα καταλαβαίνοντας τις δυσκολίες της ζωής στην ανεργία. Εννοείται ότι η οικογένεια έσπευσε αμέσως για να μην λείψει τίποτε. Τότε μετρήσαμε (πολλούς) φίλους και (ελάχιστους) παλιανθρώπους. Δεν ξεχάσαμε κανέναν. Μετά από δεκαετίες, οι μνήμες επιστρέφουν και τα "πθικά διδάγματα" είναι περιττά για εκείνους που γνώρισαν το πρόσωπο του φασισμού. Και η δική μας οικογενειακή εμπειρία ήταν από τις πλέον "ήπιες" εκείνης της εποχής που επέστρεψαν οι εφιάλτες της εγκληματικής "εθνικοφροσύνης" των ταγματασφαλιτών...

Η απόπειρα του Παναγιούλη

Το εξώφυλλο που μας συγκλόνισε εκείνη την ημέρα

Παραμονή Δεκαπενταύγουστου 1968 ετοιμαστήκαμε για να πάμε στο χωριό του πατέρα μου, στο Φαρμίσσι. Το συνηθίζαμε τέτοια μέρα, πολλές φορές έρχονταν και οι συγγενείς από μακριά. Δεκαπενταύγουστο με βάπτισε ο θεός Χρίστος (Χριστόδουλος) αδερφός του πατέρα μου, δάσκαλος που έμενε στη Θεσσαλονίκη. Στην εκκλησιά του παλιού χωριού, τον Αγιάννη. Δεκαπενταύγουστο βαφτίστηκε και ο μικρός ξάδερφος ο Παναγιώτης (του θείου Μίμη), αν θυμάμαι καλά από το δάσκαλο Μήτσο Κότσιρα. Το πρωί συνήθως ανεβαίναμε στην εκκλησιά του μοναστηρίου στα "Ελληνικά" πάνω από τα σημερινά ευρήματα της Αρχαίας Θουρίας και τον Αγιάννη του χωριού. Το μεσημέρι στο Βεΐζαγα στους θείους Μίμη επί τη εορτή, κόκορας καπαμά με χοντρό μακαρόνι με τρούπα, η θεία Γεωργία έφτιαχνε τον καλύτερο. Τούρμπο σε μπαχαρικά και γεύση. Και κρασοποσία μέχρι

αργά. Τούτη η χρονιά όμως ήταν διαφορετική. Ο πατέρας είχε απολυθεί πριν λίγους μήνες για "έβριζε το βασιλέα και διάβαζε τα Νέα". Ως εκ τούτου η κούρσα (τουτέστιν... ταξί) πολυτέλεια, λεωφορείο της γραμμής μέχρι Καλαμάτα και μετά άλλο από την οδό Θουρίας που είχε αφητηρία το Αρφαρέικο. Στο καφενείο του ΚΤΕΛ στην αρχή της Μπούκας, αναταραχή. Η "Ακρόπολις" και ο "Ελεύθερος Κόσμος" που συναγωνίζονταν σε φιλοκουντική προπαγάνδα, άλλαζαν χέρια και οι συζητήσεις έντονες. Ένας περιδεής φωτογραφικά, με μαγιώ και λιποτάκτης, την προηγούμενη ημέρα (σαν σήμερα δηλαδή) πήγε να σκοτώσει τον Παπαδόπουλο αλλά δεν τα κατάφερε. Στο δρόμο του Σουνίου ο δικτάτορας σώθηκε για 2-3 δευτερόλεπτα, ο Αλέκος Παναγιούλης που πυροδότησε τε εκρηκτικά κρύφτηκε με το μαγιώ σε κάτι βράχια στη θάλασσα αλλά τον συνέλαβαν και τον σάπισαν στο ξύλο. Η

φωτογραφία παρουσίαζε έναν άνθρωπο "περιδεή" όπως προανέφερα, ακριβώς για να ενισχύσει την εντύπωση του ασήμαντου και να τον παρουσιάσει φοβισμένο. Αργότερα μάθαμε για την καταδίκη δις εις θάνατον, την απόλυση από τις φυλακές ενόψει του δημοψηφίσματος του 1973 και την προσπάθεια της χούντας για να πείσει σχετικά με τη "φιλελευθεροποίηση" του καθεστώτος. Και μετά τη δικτατορία μάθαμε για τα φρικτά βασανιστήρια, την απόδραση από το Μπιογκάτι και τον "ενταφιασμό" του ουσιαστικά σε ειδικό κελί όταν συνελήφθη και πάλι, για την παγκόσμια αντίδραση που απέτρεψε την εκτέλεση. Βουλευτής της Ένωσης Κέντρου μεταδικτατορικά, ανεξαρτητοποιήθηκε έχοντας κάνει σημαία την αποκάλυψη των πο-

λιτικών και πανεπιστημιακών που συνεργάστηκαν με τη χούντα. Λίγα μέτρα πιο πέρα από το σταθμό των λεωφορείων, στο πάρκο της Μεσσήνης την πρωτομαγιά του 1976 πληροφορηθήκαμε πρωί-πρωί το θάνατο του Παναγούλη σε τροχαίο. Και μετά στην Αθήνα και περιφρούρηση γύρω από τη Μητρόπολη και την πορεία προς το νεκροταφείο, σε μια τεράστια συγκέντρωση κόσμου που τον συνόδευσε με συνθήματα κατά της χούντας και για εκδημοκρατισμό στην τελευταία του κατοικία. Μια ιστορία με μεγάλα αποθέματα ψυχής, δύναμης και αποφασιστικότητας για την ανατροπή της χούντας. Αλλά και με πολλά αναπάντητα ερωτηματικά. Για το ρόλο Κύπριων παραγόντων και τις συνθήκες θανάτου...

Πραξικόπημα και εισβολή

Πραξικόπημα στην Κύπρο, τούρκικη εισβολή, μεταπολίτευση. Μέρη με πυκνό πολιτικό χρόνο και με την κοινωνία στο απόλυτο χάος, Πιτσιρικάδες, στα 20 ήμουν τότε, κάτι μα κράταγε στην Αθήνα και μετά την εξεταστική, μόλις είχα μετακομίσει στο υπόγειο της Φαιδριάδων από το σπίτι της θείας Πότας που με φιλοξένησε τον πρώτο χρόνο.. Και το τρανζιστοράκι το πρωί της 20ης Ιουλίου έπαιζε εμβατήρια και η χώρα υποτίθεται πως ετοιμαζόταν για πόλεμο. Πανικός, συνωσιτισμός για προμήθεια τροφίμων, πρόβλημα δεν είχα με δυό αδερφές και ένα αδερφό του πατέρα μου στην Αθήνα. Την έκαναν όμως οι δυνάμει για επαρχία και με το Γιώργο (καλό φίλο πατριώτη και γείτονα στην Κυψέλη), την κάναμε για το σταθμό Πελοποννήσου. Αμέτρητοι άνθρωποι στην αποβάθρα, γνωστοί και άγνωστοι. Μεταξύ τους και ο Μήτσος (μας άφησε χρόνους δυστυχώς), αλέγκρος και τυπάς στις αντιδικτατορικές συσκέψεις που επίλογο είχαν στο... "Ασχημο παπί" στα Πετράλωνα. Ως φαρμακοποιός και "καθαρός" κατά την ασφάλεια έφεδρος αξιω-

ματικός, πήγαινε στη Λάρισα. Αργότερα έμαθα πως ξεκινώντας από την Καλαμάτα έφθασε εκεί που όριζε το φύλλο πορείας αλλά δεν τον βρήκαν στα... χαρτιά τους και τον έστειλαν πάλι στην Καλαμάτα. Και φθάνει αγκομακώντας κάποια στιγμή ο συρμός από τον Πειραιά, ήδη φορτωμένος με τους πονηρούς. Αγώνας δρόμου να βρούμε κάτι, πηδάγαμε τα καφάσια με τις ντομάτες για το κυλικείο του τρένου σαν... εμποδιστές, κάποια γκρεμίσσαμε. Βρήκαμε θέση στο... σκαλάκι της εισόδου. Ποιός να ελέγξει εισιτήρια και ποιός να σε κατεβάσει από εκεί που βρήκε. Και ξεκινάει ο συρμός για Καλαμάτα με ενδιάμεσες στάσεις. Σερνόταν στις γραμμές το τρένο, κάπου στους Αγίους Θεοδώρους κατεβήκαμε, ήπιαμε νερό στο σταθμό και μετά τρέχοντας ξαναπήσαμε θέση στο σκαλάκι. Οι ώρες πέρασαν αλλά τα χιλιόμετρα φαίνονταν πια ατελείωτα, που να "τρέξει" ένα τρένο με πολλαπλάσιους επιβάτες από της προδιαγραφές του. Και με κίνδυνο να σκορπίσει όσους κρέμονταν από σκάλες και παράθυρα. Κάποια στιγμή καταφέραμε και... πλασαριστήκαμε στο εσωτερικό,

Εκθεση φωτογραφίας για την Κύπρο το 1975 στο πάρκο Μεσσήνης από το Σύλλογο Μεσσηνίων Φοιτητών του οποίου ήμουν πρόεδρος. Διακρίνεται ο τότε Δήμαρχος Δημ. Κούτσικας ο οποίος είχε δώσει και τη σχετική άδεια

ένας χαμός. Επίστρατοι που πήγαιναν Καλαμάτα να κατεβάζουν καντήλια, οι περισσότεροι είχαν αφήσει πίσω μια οικογένεια και τις δουλειές από τις οποίες ζούσαν. Ξέσπασμα κατά της χούντας, υψηλές αναλύσεις χωρίς την παραμικρή πληροφόρηση, το χάος... προσωποποιημένο. Και κάπου στην Τρίπολη συναντήσαμε τους νεοσύλλεκτους που πήγαιναν "να σπάσουν τα σύνορα να μπουνε στην Τουρκία" κατά πως έλεγε η στρατοκρατική ντουντούκα. Το απόλυτο

κόντραστ συναισθημάτων και συναίσθησης κινδύνων. Με τα πολλά φθάσαμε στον πορορισμό μας, στο Νησί εμείς, σχεδόν μετά από μια ολόκληρη ημέρα. Ανακούφιση για την "ασφάλεια" του σπιτιού, ανησυχία για την εξέλιξη, το αυτί στο ραδιόφωνο και μετά από κάτι τηλεφώνια με τους συντρόφους του αντιδικτατορικού αγώνα, πάλι στην Αθήνα. Συμβιβασμός, μεταπολίτευση, διαδήλωση και μια νέα περίοδος για τη δημοκρατία ξεκινούσε...

Η πατρίδα των μικρών μας χρόνων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ενας πρόλογος πριν από κάτι χρόνια.....	5	• Με το μαγκάλι.....	96
Τα σπίτια και οι γειτονίες.....	9	• «Λουκουμάδες» μνήμη εποχής.....	97
• Τόπος «άγνωστος» και γενέθλιος.....	11	• Ρόπτρο και ζεμπερέκι.....	99
• Στην αυλή με τους άλλους.....	12	• Σούπερ φουντ καφαρούλια.....	100
• Μοιρασμένο διώροφο.....	13	• Στα σκουπίδια για γραμματόσημα.....	101
• Πρώτη φορά στου Γαλανόπουλου.....	16	• Τα κάλαντα της πεντάρας.....	104
• Μια χρονιά στην «Κρεμάλα».....	19	• Στην εποχή της «μπαρμπούτας».....	105
• Στου «Μουτροζάνου».....	21	Καλοκαίρια στην πόλη και το χωριό.....	109
• Μετακόμιση στο «Γουρνοπάζαρο».....	25	• Καλοκαίρια στο Νησί.....	111
• Επιστροφή στην «Πανηγυρίστρα».....	28	• «Κάμπινγκ» στη Μπούκα.....	112
• Το τελευταίο σπίτι.....	32	• Καλοκαίρι στα χωριά.....	114
Μηνές από το Δημοτικό Σχολείο.....	37	• Το νερό στη Στέρνα.....	117
• Η αξέχαστη δασκάλα και ο... ξυλοκόπος.....	39	• Καλοκαίρι στο Φαρμίσι.....	119
• Ενας ξεχωριστός δάσκαλος.....	40	• Φανάρια και πάγος.....	123
• Επιδείξεις στην πρώτη.....	42	• Πήγαμε και κατασκήνωσ.....	125
• «Κουστουμάτη» γυμναστική.....	43	Ημέρες Πάσχα.....	131
• Σχολικές γιορτές.....	44	• Πάσχα στην πόλη και τα χωριά.....	133
• Απογευματινό μάθημα.....	45	• Πάσχα στο Φαρμίσι.....	135
Γυμνάσιο, μαθήματα, καθηγητές και ιστορίες.....	49	• Πάσχα επιστροφής.....	138
• Στον κόσμο των μαθηματικών.....	51	Μηνές από τα χωριά.....	143
• Εργαστηριακή φυσική.....	53	• Το σπίτι στο Φαρμίσι.....	145
• Φιλολογική... ποικιλία.....	55	• Το σπίτι στη Στέρνα.....	148
• Πάμε στα «δευτερεύοντα».....	57	• Η ζωή στη Στέρνα.....	150
• Τεχνικός... θεάτρου.....	60	• Μηνές γαστρονομικές.....	152
• Ο αθλητισμός στο σχολείο.....	61	• Γιατί τροφουσλλέκτης.....	155
• «Προπόνηση» στα μαθήματα.....	64	Η αγροτική ζωή.....	159
• Το σχολείο και η ΑΜΗΛ.....	66	• Σιτάρι και ψωμί.....	161
• Παρέλαση και... λουκούμια.....	67	• Η σταφίδα στη ζωή μας.....	163
• Η μεγάλη εκδρομή.....	68	• Για τη σταφίδα... αλλιώς.....	165
• Μολύβια, χαρτικά και βιβλία.....	71	• Ιστορίες για τα σύκα.....	167
• «Αποταμίευση» με... βραβείο.....	73	• Φρούτα στην εποχή μας.....	170
• Εισαγωγικές το Σεπτέμβριο.....	74	• Χυλοπίτες και τραχανάς.....	173
Τα παιχνίδια μας.....	77	Για τα πανηγύρια.....	177
• Βόλοι και γυαλένιες.....	79	• Τα πανηγύρια στα χωριά.....	179
• Στα ελληνικά... κλίτσικας.....	80	• Το πανηγύρι στα μπεζεστένια.....	180
• Μπιζζί.....	82	• Η ζωή στην «καρδιά» του πανηγυριού.....	182
• Αυτό δεν ήταν... παιχνίδι.....	83	• Ο γύρος του θανάτου.....	184
• Παιχνίδια ομαδικά.....	85	• Φλιπεράκια και ακέφαλον πτώμα.....	185
• Το «τόπι» στην εποχή μας.....	86	Πολιτικά «σπαράγματα».....	189
Ψηφίδες από τη ζωή.....	89	• Μέρες δικτατορίας.....	191
• Αλφαβητάρι το... περιοδικό.....	91	• Η απόπειρα του Παναγούλη.....	192
• Πρακτική ιατρική.....	92	• Πραξικόπημα και εισβολή.....	193
• Όταν έβρεχε ακατάπαυστα.....	94		

Η ζωή στο γενέθλιο τόπο (Νησί) και τα χωριά των γονιών (Φαρμίσι, Στέρνα) για 20 περίπου χρόνια, από το 1954 έως το 1974. Από τότε που γεννήθηκα μέχρι την πτώση της χούντας. Ένα βιβλίο αυτοβιογραφικό κατ' αρχήν και ως εκ τούτου μια υποκειμενική ματιά σε πραγματικά γεγονότα και υπαρκτά πρόσωπα. Ένα βιβλίο κοινωνικής ανθρωπολογίας καθώς αποτυπώνει την καθημερινότητα και τις κοινωνικές συνθήκες μιας ολόκληρης εποχής. Ένα βιβλίο με λαογραφικά στοιχεία από τη ζωή και τις συνήθειες εκείνων των χρόνων. Ένα βιβλίο προφορικής ιστορίας που καταγράφει τους «ανώνυμους» της εποχής οι οποίοι όμως γράφουν όμως τη δική τους ιστορία στον τόπο και τη ζωή μας: Οι φίλοι, οι συγγάτοικοι, οι γείτονες, οι συμμαθητές, οι καθηγητές, οι «καθημερινοί» άνθρωποι της πόλης. Ένα βιβλίο με κείμενα γραμμένα σε διαφορετικούς χρόνους και ως εκ τούτου με διαφορετικό ύφος και αφηγηματικό ρυθμό γιατί όταν γράφονταν δεν προορίζονταν για βιβλίο. Ένα βιβλίο με ξεχωριστές ιστορίες που επιχειρούν να αποτελέσουν στοιχείο συλλογικής μνήμης του γενέθλιου τόπου. Ένα βιβλίο που παραδίδεται με την πεποίθηση ότι θα ανακαλέσει μνήμες και πιθανόν θα προκαλέσει συζητήσεις.